

THE LIBRARY OF CONGRESS

HISTORIE

DER

WAERELD.

DERDE DEEL.

HISTORIE

DER

WAERELD,

DOOR

J. F. MARTINET,

MEESTER DER VRYE KONSTEN, DOCTOR IN DE WYSGEERTE, LID VAN DE HOLLANDSCHE EN ZEEUWSCHE MAATSCHAPPYEN DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM EN VLISSINGEN, EN PREDIKANT TE ZUTPHEN.

MET PLAATEN.

DERDE DEEL.

TE AMSTERDAM, BY
JOHANNES ALLART,
MDCCLXXXII.

LYST

DER

ZAMENSPRAAKEN.

DE

DE

PLAATEN

MOETEN GEPLAATST WORDEN:

EEN-

EENËNTWINTIGSTE

ZAMENSPRAAK

OVER DE

HISTORIE DER JOODEN.

Schets der nieuwe Historie. Voorbereidſelen tot 's Heilands komst. Staat van Jooden en Heidenen. Augustus. Jeſus. Herodesſen. Sabinus. Varus. Pilatus. Johannes de Dooper. Jeſus leer, leven, dood. Evangelie verworpen.

VRAAG. Daar wy nu de OUDE HISTORIE gelukkig te boven gekomen zyn, en daarin de Lotgevallen der Waereld, de bedryven des Menschdoms, geduurende de vier eerſte duizend jaaren, beſchouwd hebben, voor zo verre wy in deezen laaten tyd tot derzelver kennis konden geraaken; verlang ik thans de NIEUWE HISTO-

RIE met U te beginnen: zy zal my mogelyk, op uw geleide, niet minder gewigtige dingen leeren; dingen die my nuttig, en even zeer vermaakelyk zullen weezen.

ANTWOORD. Zekerlyk het is tyd geworden deeze tweede en laatfte taak thans onder handen te neemen, om U te leeren en te vermaaken. De NIEUWE HISTORIE zal ons terug voeren in veele weggefnelde Eeuwen, en daar talryke gelegenheden aanbieden, om kennis te krygen. Ik prys U, dat gy verlangt naar zulk eene Weetenfchap. Van vyftig, van honderd, en mogelyk van meer Menfchen is er naauwlyks één, die, op de regte wyze, kent of voordeel doet met de Gebeurtenisfen van anderen: en egter heeft elk Mensch zeer veel belang in de Historie van het Menschdom. Gy zult veel zien, en veel hooren; maar de aangenaame Overdenking moet dan niet, gelyk zeer vaak anderen wedervaart, die de Historien inzien, agterblyven. Onze uuren zullen, terwyl wy hooren, leeren en overdenken, zoetelyk en zagtjens voortglippen; zy zullen niet verfneld worden door zoutelooze vermaaken, maar ook niet vertraagd door ftil woelende verdrietelykheden, of ontrust door eenige knaagingen. Men verwaarloost menigmaal duizend gelegenheden van vol-

doe-

doening, die men tusſchen de geringſte bezigheden zou kunnen waarneemen; men gehengt, dat de rust geſtoord wordt, dat de tyd zonder een waar genot voorby loopt, en men ziet ongeduldig naar ingebeelde geneugten, die op eenen verren afſtand zyn, en die men mogelyk nimmer zal kunnen verkrygen, of die, verkreegen zynde, van natuur zullen veranderen, en niet langer geneugten blyven. Dan, op zulke ydele uitzigten en voldoeningen wil ik U niet onthaalen. De laate Historie van het Menschdom is van eenen anderen aart, zy is zeer gewigtig en behelst andere vermaaken. Grootſche, ſchoone Tooneelen van Almagt, van Wysheid, Goedheid, Regtvaardigheid, en van Orde zullen zich, op nieuw, aan uw oog vertoonen. Een Tydvak van byna agttien Eeuwen (want uit zo veelen beſtaat de NIEUWE HISTORIE) zal ons zeer veele bezienswaardige zaaken opleveren.

V. Maar waarom draagt dit groote Tydvak den naam van NIEUWE HISTORIE?

A. Om dat daarin veele nieuwe dingen van eenen geheel anderen aart, dan de voorigen, gebeurd zyn, by voorbeeld, de Komst van den aanbiddelyken Zaligmaaker in de Waereld, de prediking, de uitbreiding en de omhelzing van het Evangelie met derzelver gevolgen: zaaken, die

toen indedaad nieuw waren, waarna men *veertig* Eeuwen gewagt hadt, en die aan eene Waereld, verzonken in eene onbeſchryflyke duisternis en bederf, zulk een heerlyk licht en verbetering hebben gegeeven, dat deeze Tyd voor haar de gewigtigſte en voordeeligſte, met het hoogſte regt, altoos zal gerekend worden. Wy merken deszelfs uitneemende waarde niet, ten zy wy naauwkeuriglyk bedenken, hoedanig wy zouden zyn, indien de gezegde Heildag niet ware gekomen. En wanneer wy dat al bedenken, kunnen wy dat nog niet genoeg berekenen. In den volſten zin zouden wy *Heidenen* in eenen afgryzelyken ſtaat, en mogelyk den onbeſchaafſten gelyk zyn. Alle onze ſchoone kennis dan, alle onze geheele tegenwoordige heerlykheid moet men alleen van dat Tydſtip afleiden, ook al het geluk, dat, in het vervolg, de Waereld en de Eeuwigheid zal beſtraalen!

V. Wat zal er dan in deeze NIEUWE HISTORIE voorkomen?

A. Laat my er U eene korte Schets van geeven, op dat gy, vooraf, een algemeen denkbeeld er van moogt vormen. — In de eerſte *vier honderd* jaaren zult gy zien het Evangelie, na JESUS volbragte Verzoening, wyd en zyd gepredikt; de verdelging en verſtrooijing der *Jooden*; de lang-

langzaamerhand afneemende glorie der *Romeinen*; het verval en kwyning deezes Volks, door flegte Christen-Keizers geregeerd; de Zeden byfter bedorven; de *Grieken*, den Godsdienst uitgezonderd, nog de Leermeesters der Waereld gebleeven; het zinkend Ryk der *Romeinen* door herhaalde aanvallen der onbefchaafde, doch dappere Volken van het Noorden zeer gefchokt; en, eindelyk, den gedreigden ftorm door de *Perfen*, die het hoofd weer opbeurden.

V. En dan volgt?

A. Daarop volgt het tweede Tydvak van niet meer dan *tweehonderd* jaaren, wel kort, doch vol van oproerige en bloedige Tooneelen. De *Duitfchers* kreegen het gezag der *Romeinen* in handen. De helft des *Romeinfchen* Ryks ten Westen plofte neer; nieuwe Ryken werden in AFRICA en EUROPA gefticht; de *Duitfchers* namen het Evangelie aan; doch groot in overwinningen, bleeven zy egter arm in Konften en Weetenfchappen. De andere helft des *Romeinfchen* Ryks werdt fterk gefchud; doch noch niet omver gefmakt. De Geleerdheid bloeide nog eenigermaate; doch verloor, zo wel als de Godsdienst, veel van haare fierlykheid. Voorts ftonden de *Perfen* in ASIA, de *Hunnen* en *Slavoniers* in EUROPA telkens met het zwaard in de hand, om de Volken te tugtigen.

V. Wat gebeurde vervolgens?

A. Een ander Tydvak van *tweehonderd* jaaren, dat is, van de VII tot de IX Eeuw, zal U vertoonen, dat de *Arabiers*, een vergeeten of byna onbekend Volk, onverwagt opreezen, en den *Mahomethaanschen*, een' nieuwen Godsdienst, die zich nog staande houdt, stichtten; dat zy, met het zwaard in de vuist, een magtig Ryk in ASIA, AFRICA en EUROPA grondden; het *Romeinsch* Keizerryk veele Landen ontnamen, en de *Persische* en *West-Gothische* Monarchyen verstoorden. Uit de laatste zult gy kleene Vorstendommen zien verryzen, die daarna *Spanje* vormden. De *Duitschers* namen verder het Evangelie aan; het Ryk der *Franken* werdt het voornaamste; maar de onweetenheid en het verderf namen toe door versiersels en veranderingen in den zuiveren Godsdienst, en de Bisschoppen van *Rome*, door hoogmoed gedreeven, begonnen een eigen Ryk te gronden, en de Landen van *Italie* aan te slaan.

V. Hoe liep het daarop voort?

A. Een andere Tydkring, laat ons maar stellen van *tweehonderd* jaaren, dat is, van het begin der IX tot de XI Eeuw, ontdekt ons zonderlinge veranderingen onder de Volken van ASIA en EUROPA. De *Franken* gaven het Westersch-Keizerryk der *Romeinen* eenen andere gedaante, zy vereenigden dat

dat met hun Ryk, en deeden de *Saxen* bukken. Daarop veranderde het Tooneel. Het overheerſchend Ryk der *Franken* werdt in drieën geſplitst. *Frankryk*, het *Duitſche* en het *Italiaanſche* Ryk kwamen voor den dag. Eenige nieuwen, als die van *Hongaryen*, *Polen*, *Rusland*, *Zweeden*, *Deenemarken* en *Noorweegen* ſtonden op: het best van allen was, dat zy het Evangelie aannamen. —— De *Arabiers*, 't geen men niet verwagt zou hebben, kreegen ſmaak en kennis van Konſten en Weetenſchappen; doch hunne Regeering verviel. De ſtoute *Turken*, niet te vrede met het Ryk der *Romeinen* te hebben doen ſmelten, ſtreefden hun, met dolk en zwaard in de hand, te gemoet. Godsdienst en Geleerdheid, tot de *Christenen* toevlugt genomen hebbende, en voorheen met hulde ontvangen, liet men deerlyk vervallen. De Leeraars der Kerk wilden over beiden heen zitten, en ze naar hunnen zin plooien. De Pausſen bragten het Geestelyk Ryk, dat zulk een vreeslyk geweld en woede vertoonde, als of het een aardsch Koningryk ware, tot ſtand, en wilden over heel EUROPA beſchikken. Dit wanſmaakte den Vorſten, en was der Waarheid en den Menschdomme nadeelig.

V. En wat vernam men daarop?

A. De vyfde Tydkring, van de XI tot de XV Eeuw, een perk van *vierhonderd* jaaren, vertoonde andere zonderlinge verschynselen. De *Christenen* van EUROPA, door bygeloof en onkunde verbysterd, betoonden den Pausfen eene blinde gehoorzaamheid. Kroonen, Magt, Leven en Geloof hingen toen van éénen Man af. Zyn geweldige wil joeg honderd duizenden uit EUROPA tegen de *Turken* in 't harnas. Wie niet zoet was, werdt door hem met banbiixemen geslagen. Monniken voerden de straffen uit. —— Dan het *Duitsche* Ryk werdt beter geregeld door eenen nieuwen smaak in Zeden, Wetten, en Koophandel, hoewel het er, gelyk elders in EUROPA, onbeschaafd, woest en heerschzugtig toeging, het geen het hart van den Godsdienst aftrok, dien men gerust overliet in de handen van domme Monniken, welke zich eene volkomen bestelling over de Zielen der Menschen aanmaatigden. Twee Uitvindingen, die meer goeds en kwaads dan anderen gedaan hebben, te weeten, de Boekdrukkonst en die van Buskruid te maaken, kwamen voor den dag. De *Zwitsers* maakten zich zagtjens los van 't *Duitsche* Ryk. *Napels*, *Sicilie* en *Portugal* kreegen eigen Vorsten. *Zweeden*, *Deenemarken* en *Noorwegen* werden één vereenigd Ryk. —— *Frankryk* en *Enge-*

geland maakten zich door Oorlogen; doch de vlytige *Venetiaanen* door den Koophandel beroemd. — Andere Ryken gingen daarentegen ten gronde. De Mogollen verſtoorden het *Arabisch* beſtuur, en veroverden andere Landen. De *Turken* deeden het *Grieksch* Keizerryk bukken, en ſtichtten een magtig Ryk in EUROPA en ASIA. De *Grieken*, nu geen merkwaardig Volk meer, verlieten hun Vaderland, en deeden aan het Westersch EUROPA den grootſten dienst, herſtellende daarin de droevig vervallen Geleerdheid. AMERICA, 's Waerelds vierde deel, werdt kort daarna ontdekt, en men haalde van daar, onder een wreed bedryf, meer verganglyke Schatten, dan duurzaame Weetenſchappen.

V. En daarop is gevolgd?

A. Daarop is eindelyk gevolgd het vyfde of laatſte Tydperk, loopende van de XV tot de nu haast aankomende XIX Eeuw, bevattende dus een vak van *driehonderd en tweeëntagtig* jaaren, vervuld met doorluchtige Gebeurteniſſen. Daarin ziet men het gevonden AMERICA meest onder de *Spanjaarden* en *Portugeezen* verdeeld worden, het Christendom op eene geweldige wyze daar invoeren, en hierdoor Magt, Koophandel en Zeevaart ſterk uitgezet. — Een groot deel der *Duitſchers* ſchudden der

Pausſen juk af, herſtelden, onder het oog en met de hulp van aanzienlyke Vorſten, de Christelyke Vryheid, en zuiverden de oude Leer van dwaaling en bygeloof. De Vryheid van geweeten hadt op alles eenen ongemeenen invloed. De Koophandel bloeide tieriger; Weetenſchappen, Konſten, Beſchaafdheid en zagte Zeden namen hand over hand toe; en het vrye Volk haalde eindelyk eenen onbezwaarden adem, zo lang met moeite binnen gehouden. —— *Italiaanen*, *Franſchen*, *Engelſchen* en *Nederlanders* gingen alle andere Volken voor in het beoefenen der Konſten. De *Spanjaards* vulden hunne kisten met de rykdommen van het zugtend AMERICA; doch verlooren tevens meer, dan zy wonnen. De *Portugeezen* vonden eenen nieuwen weg naar *Oost-Indie*; doch moesten hunne winsten den *Hollanderen* overlaaten. De onuitbluschlyke moed en zugt naar Vryheid deeden de Inwooners der zeven Gewesten, geprangd en benard door *Spaansch* geweld, het juk afwerpen, en eene nieuwe Republiek ſtichten. *Deenemarken* en *Noorweegen* werden geſcheiden van *Zweeden*, welk Ryk eenen grooten naam van zich deedt uitgaan door dappere oorlogsbedryven. De niet gekende ruuwe *Rusſen* vertoonden zich, eensklaps, in een uitgebreid Land, als een nieuw

nieuw en magtig Volk, dat, binnen ééne halve Eeuw, nieuwe Zeden, Wetten, Konsten en Weetenſchappen aannam, en thans veele andere Ryken de wet kan zetten. Geleerdheid en Krygskunde, twee ver van een geſcheiden zaaken, ſteegen in EUROPA tot eenen hoogen top. Elk Volk waakte met eenen nieuwen yver voor zyne bezittingen. Telkens verbonden zich de Vorſten, elk om de zynen, te bewaaren. Twee nieuwe Ryken, het *Pruisſiſche* en het *Sardiniſche* kwamen te voorſchyn. In het Oosten ſtonden het derde *Perſiſche* en het *Mogolſche* Ryk op. De *Turken* werden in EUROPA geſtuit; doch zetten hunnen voet dieper in *Egypte*; en de *Chineezen* raakten wel onder de vreemde heerſchappy der *Mogollen*; doch bleeven het naarſtigſte en geleerdſte Volk van ASIA ..... Zie daar eene korte Schets van de geheele NIEUWE HISTORIE, die gy met een' oogſlag nu kunt overzien, en ligtlyk in het geheugen prenten, om een algemeen denkbeeld te hebben van het geen in de laatſte XVIII Eeuwen der Waereld is voorgevallen. Gy zult het Menschdom in dezelve zich zien vertoonen, gelyk gy het in de OUDE HISTORIE beſchouwd hebt, naamelyk dat het verdorven gebleeven is, en zonder hoog beſtuur niet zou hebben kunnen ſtaande

de blyven. Godlyke Almagt, Wysheid, Goedheid, Regtvaardigheid en Orde moeten daarom voortwerken, zal de Waereld blyven ſtaan, zal alles ter uitvoeringe van het heerlyk Plan, door God ontworpen, afloopen. Dan, dit is zeker, hoe zeer men de oude verdorvenheid met ſmert ziet woeden, dat gy zulke Menſchen, die door het Evangelielicht beſtraald zyn, en zich daar aan houden, geheel anders zult zien handelen, dan blinde Volken, of onbekeerde Christenen. Zodanigen zyn toch *Lichten der Waereld*, het *Zout der Aarde*. Het ſlot dan van alle Beſchouwingen, ook in deeze NIEUWE HISTORIE, zal zyn, even gelyk in de oude: *de Heere regeert*! Dat de Volken der Aarde *zynen grooten en vreeſelyken naam looven, die heilig is, en de ſterkte des Konings, die het regt lief heeft...*! Laat ons nu de nieuwe Geſchiedenisſen der Natien gaan beſchouwen.

V. En met welk Volk zullen wy dan aanvangen?

A. Gelyk wy, in den beginne onzer Zamenſpraaken, ongevoelig geleid werden tot de Historie der *Israëliten*, en daarop dezelve, geduurende eenige Eeuwen, aaneengeſchakeld, beſchouwden, moeten wy die, daar ze niet geheel afgehandeld is, weder opvatten, en dus met de NIEUWE HISTORIE der *Joodſche*

ſche Natie beginnen, 't welk in alles zeer eigenaartig is, en in orde zal afloopen.

V. Waaromt begint hier de NIEUWE HISTORIE?

A. Om eene nieuwe groote Gebeurtenis, onder dit Volk, voorgevallen, welke zo veele gevolgen gehad heeft, ik meen, om de Historie van de geboorte des Heeren JESUS CHRISTUS. Zo ver zyn wy toch in de Historie der *Israëliten*, nu *Jooden* geheeten, gekomen (I *Deel bladz.* 186.) en willen nu dit ſtuk vervolgen. Wy mogen dat noemen het *eerſte* Tydperk in de *Joodſche* Historie, loopende tot het einde van JESUS leven: het *tweede* gaat van daar tot *Jeruſalems* Verwoesting, en het *derde* van dien tyd tot nu toe. —— Dan, eer ik er hand aan ſlaa, moet ik U het een en ander zeggen, dat luister zal geeven aan Gods Wysheid en Goedheid; dat U de uitmuntenheid der Hemelſche Regeering, die hier voor de meesten duister is, zal aantoonen; en dat veele anders vreemde zaaken volkomenlyk zal ontwikkelen. —— Slaa dit dan *eerst* gaade. Na veele Godlyke toerustingen in de Waereld, en byzonder onder de *Joodſche* Natie, kwam eindelyk het groot en wys Plan van den ontfermenden God met het diep vervallen Menschdom tot volle rypheid: JESUS werdt gebooren! Schooner Historie is er nooit gebeurd,

beurd, zelfs denkelyk niet in de andere Waerelden, en van soortgelyken zal nimmermeer gehoord worden! Wy hebben veel van de *Israëliten* en van andere Natien in drie Waerelddeelen, geduurende *veertig* Eeuwen, vernomen; maar niets van dien aart. Ik heb U voorheen gezegd, dat God ons van geen ander Volk zulke egte bescheiden heeft doen toekomen; dat hy aan geen ander getoond heeft zo groote oogmerken met hetzelve te willen bereiken: ik voegde er by, dat hy geen ander zo geleerd, geleid, beloond of gestraft heeft; en dat ook de Waereld uit de Godlyke weldaaden, aan de *Israëliten* geschonken, veele voordeelen getrokken heeft, en dat hetzelve dus geweest is het vermaardste Volk der Waereld; maar alle die dingen kan men, in een zeker aanzien, kleinigheden noemen, in vergelyking van de Gebeurtenis van JESUS geboorte. Niets indedaad heeft de *Joodsche* Natie meer verheerlykt, niets de Christen-Volken naauwer aan hetzelve verbonden. De glorie van XVIII Eeuwen, laat ik zeggen, de glorie van alle Tyden, zelfs van de Eeuwigheid straalt ons toe uit dat Volk; en waarom zullen wy dan nog niet eenige oogenblikken by hetzelven stilstaan?

V. Zo veele oogenblikken, zo veele

le uuren zelfs, als gy wilt!

A. Wyl deeze voorwaarde my behaagt, zal ik U by deeze volgende gewigtige Aanmerkingen bepaalen. —— Alles was door den almagtigen en wyzen God voorbereid, om nu zynen Zoon in de Waereld te zenden. De *Jooden* hadden het Plan der Verzoening in handen. 't Was, gelyk gy weet, vroeg bepaald, in het Paradys met duidelyke woorden geleerd, en ter bewaaringe overgegeeven aan ABRAHAM en zyne Nakomelingen; wyl het by andere Volken of verlooren zou zyn gegaan, of vervalscht geworden. En misschien hebben zy het weinige, dat zy er van wisten, indedaad verminkt, en voor de volgende Geslagten onverstaanbaar gemaakt: ten minsten doen eenige zaaken ons dat vermoeden. De Tyd deezer gewigtige Komst des Heeren in de Waereld was boven alle anderen verre weg de geschikste. Ik moet er U eenige bewyzen van geeven, om hulde te doen aan Gods schoone Regeering. De Verlosser kwam niet aanstonds na den Val der eerste Ouderen: want wie zou toen de vloekwaardigheid des Menschdoms, de grootheid der ellenden, en het onvermogen ter eigen reddinge erkend hebben, het geen zo noodzaaklyk was? Wie der Nakomelingen zou

vaar-

vaardig geloofd hebben, dat de Verlosſer, die maar van weinigen was gezien geworden, indedaad geleefd hadt, en geſtorven was? En wat verloor de Waereld by eene laatere Komst, daar de magt des Heilands om te behouden al vooruit werkte, eer Hy nog gezien werdt? Thans waren de oude Voorzeggingen, die men onder de ſchoone en zeer noodige voorbereidſelen behoort te tellen, volkomen vervuld, het geen men onder de grootſte Wonderen moet rekenen, en de oogen der Waereld kon openen. Ook was er nu een algemeen gerugt byna over de geheele Waereld verſpreid, dat God eenen Gezant uit den Hemel op de Aarde zou zenden ter openbaarmaakinge van zynen wil. Dit wist men ten deele door de *Jooden*, verſtrooid in alle Gewesten der Waereld, die naar JESUS komst hygden; ten deele door den *Hebreeuwſchen* Bybel, die door PTOLOMEUS toedoen in het *Grieksch* vertaald was (I *Deel bladz.* 164, 165.) en van de Heidenen geleezen werdt, alzo deeze Taal door ALEXANDERS overwinningen en door de beſchaafdheid der *Grieken* zeer bekend en gemeen onder de Natien was geworden. Zie nu hier, hoe zich de voorige Gebeurtenisſen beginnen te ontwikkelen; zie, waartoe de verſtrooing der *Jooden*, de be-

ſchaafd-

ſchaafdheid der oude *Grieken* (waarop ik U te vooren zo dikwyls leerde te letten. II *Deel bladz.* 7, 13, 15, 185.) en de Vertaaling des Bybels ge liend hebben. Van agteren wordt men dus de Wysheid der Godlyke oogmerken, te vooren niet vermoed, duidelyk gewaar. — Let nu ook op dit *tweede* ſtuk. Vóór de grootheid der *Romeinen* was de Waereld verdeeld in eene ongelooflyke menigte van kleene Vorſtendommen, zeer van elkanderen onderſcheiden in Taal, in Zeden, in Wetten en in Godsdienst, van welken ſommigen met anderen telkens in oorlog waren, of elkanderen niet kenden, of eenigen, wegens den niet uitgebreiden koophandel, de overigen nooit bezogten. Dit was een geweldige hinderpaal voor eene ſpoedige uitbreiding van het Evangelie. Om dan tot dat einde de Volken aan elkanderen te verbinden, en eenen open weg tot allen te baanen, moesten de Heerſchappyen tot ééne geſmolten worden. *Karthago* ſcheen dit te zullen doen, en ſtreedt, hiervan onweetend, met *Rome* om de overmeestering der Waereld; maar wegens verſcheiden redenen daartoe ongeſchikt zynde, moest het, door Gods beſtelling, voor *Rome* bukken, en het laatſte kreeg dus het beſtuur van byna drie Waerelddeelen in handen. Dit groot bedoelde einde kon ik

ik U hier boven (I *Deel bladz.* 389, 390) niet zeggen: daar was het te vroeg; gy moest dat eerst hier zien. —— Geef nu ook acht op deeze *derde* byzonderheid. De *Joodsche* Natie mogt thans niet, gelyk oulings, op zich zelve ſtaan, afgezonderd van andere Volken der Waereld, of de Leer des Verlosſers zou alleen in *Kanaan* erkend en gebleeven zyn, het geen God, thans de Ontfermer der geheele Waereld, niet wilde. Des moesten de *Jooden* met de *Romeinen*, die de heerſchappy over alles hadden, verbonden zyn. De grondſlag daartoe was gelegd door de twisten der twee Broederen, ARISTOBULUS en HYRKANUS, waardoor de *Romeinen* gezag over de *Jooden* hadden gekreegen. (I *Deel bladz.* 175-178.) Van hun hadt ook Koning HERODES *de groote*, die thans de *Jooden* regeerde, de kroon ontvangen, en AUGUSTUS, de toenmaalige Keizer der *Romeinen*, liet ze hem behouden. Tot deeze vernedering van Gods oude Volk hadden hunne misdaaden aanleiding gegeeven; maar de Regeerder der Waereld wist dit ten goede te ſchikken, en er zelfs de beste einden, zo even gemeld, door te bereiken. —— Voeg hierby eene *vierde* Aanmerking, die een helder licht over de geheele Historie der *Grieken* en *Romeinen* verſpreidt, en het oog-

oogmerk van twee groote Gebeurtenisſen, ik meen de Beſchaafdheid der eerſten en de Overwinningen der laatſten, verder ontknoopt. Veeltyds heb ik daarvan geſprooken, zonder U de reden te zeggen, willende, dat gy tot dit Tydſtip zoudt wagten, om de ontwikkeling van alles te zien. Zo verre dan hadt de Beſchaafdheid der *Grieken* het gebragt, dat zy het groote *Romeinſche* Volk beſchaafd hadden; dat hunne Taal zeer gemeen was geworden, en dat zy, thans eenen uitgebreiden handel dryvende, de Natien aan elkanderen hadden bekend gemaakt en verbonden. Maar gy hebt hen onder de magt der *Romeinen* zien bukken, aan de eene zyde ter ſtraffe hunner misdaaden; maar aan den anderen kant, op dat er rust in de Waereld zou komen, zo noodig voor de rasſe verſpreiding van het vredelievend Evangelie. Deeze zeldzaame ſtilte was dan nu verſcheenen, en ALEXANDERS Veldheeren ſtonden niet meer tegen elkanderen in het harnas. De wapenen waren den *Grieken* ontnomen, en AUGUSTUS regeerde bykans de geheele bekende Waereld in vrede. Dus ſtondt, door den koophandel der *Grieken*, en door de rust der *Romeinen*, de weg tot alle Natien voor het Evangelie open. En ſedert hoe veele Eeuwen hadden de

Volken die verwonderlyke kalmte niet genooten, hoe lang zich niet gekoesterd in die lieve ſtraalen van genoegen en vreugd! Laat ons erkennen, dat het Menschdom, thans voor de eerſte maal, zo algemeen dit Hemelsch geluk genoot: een Verſchynſel, zo ongewoon, dat het alle Volken moest verbaazen, en iets zonderlings doen vermoeden. — Dan, hierby kwam nog eene *vyfde* zaak, die het groote Plan van God in de hand werkte. De ſtaatkundige *Romeinen*, naamelyk, lieten de overwonnen Volken vry in het ſtuk van den Godsdienst: hunne Slaaven zelve konden verkiezen, welken zy wilden. En daar in elke merkwaardige Stad van het Oosten Synagogen waren geſticht, zo door de *Jooden* der tien zeer vroeg verſtrooide Stammen, als door anderen, die gy, toen wy van de *Syriſche* Historie ſpraken, in ASIA verſpreid hebt gezien: ja daar in de Stad *Rome*, zelfs ten dien tyde, eenige duizenden *Jooden* woonden; zo was dit ongemeen geſchikt, gelyk naderhand gebeurde, om in zulke Synagogen het Evangelie vry te prediken; om daarop, door middel van geloovige *Jooden*, Bekeerelingen uit de *Heidenen* te maaken, en dus de afgodiſche Inwooners dier Steden te gewinnen. De Vryheid van Godsdienst, den Slaaven vergund,

gund, hielp hiertoe niet weinig: want de bekeerden, hunne Heeren en Vrouwen getrouwer dienende, dan de *Heidenſche* Slaaven, werden hooger geſchat en meer begeerd; des zy niet weinig tot het uitbreiden der Leer in de Huisgezinnen, zonder groot gerugt, konden toebrengen, en inderdaad ook toebragten. . . . . . . Zodanig waren de Voorbereidſels vóór JESUS Komst en vóór het geopenbaarde Evangelie. Dit was dan de uiterlyke *Politieke* Staat der Waereld. De beſchaafde *Grieken* en de zegepraalende *Romeinen* werkten dus mede tot iets, waarvan zy geen denkbeeld maakten, en dat zy ook niet beoogden. En was dan deeze Tyd niet wonder wel geſchikt, was hy niet de beste voor JESUS verſchyning op de Aarde? Is dit geene ſchoone en uitmuntende Regeering van God? Ademt niet alles Wysheid en Goedheid? Moest zich de Waereld daarover niet verbaazen? Moet het ons ten deezen tyde nog niet verrukken?

V. Zekerlyk de gemelde *vyf* Aanmerkingen, met alles, wat zy nog verder in zich beſluiten, verbaazen en verrukken my: ik bezag deeze dingen nooit in dat licht! Ik kende niet de verwonderlyke oogmerken van God in zo veele en zo groote Gebeurtenisſen. Hoe veele duisternisſen hebt

gy voor my opgehelderd, hoe veele raadſelen hierdoor ontknoopt!

A. Nu deeze grondſlag gelegd is, moeten wy tot iets anders overgaan, ik meen, tot de beſchouwing van den *Zedelyken* Staat der Waereld, die ons ook niet minder zal toonen, dat dit Tydſtip van JESUS Geboorte het gunſtigſte, en best geſchikſte was voor het Menschdom. —— By de *Heidenſche* Leeraars vondt men Afgodery, Dartelheid en Fabelen; by hunne Wysgeeren verzaaking van den zuiveren Godsdienst en valſche Natuurkunde; by de Zedeleeraars Hoogmoed en de grofſte Dwaalingen; en by de Redenaars looze Droggronden, vuile Lasteringen, en laffe Vleyeryen. De Schoolen der *Chaldeen*, der *Egyptenaaren*, der *Grieken* en der *Romeinen*, en dus van alle beſchaafde Waerelddeelen waren tot den hoogſten trap van Geleerdheid opgeklommen, en evenwel hadden zy niet kunnen ontdekken, wat Waarheid was, en hoe men zich met God kon verzoenen. Men telde ten minſten *tweehonderd en agtëntagtig* verſchillende gevoelens over het hoogſte Goed, en men zag van de *honderd* deelen der Waereld wel *negenënnegentig* in de Afgodery gedompeld. Het getal der Godheden, door de *Heidenen* gediend, was op *dertig duizend* geklommen: een getal, dat ge-

gewis zo veel verbaasdheid als ſmert in ons moet verwekken. Niemant heeft den diep vervallen en ſnooden ſtaat der *Heidenen* korter, treffender en treuriger getekend, dan PAULUS. *Rom. I.* Daar leest men, welke ondeugden uit de Afgodery geſprooten zyn; en dat zedelyk bederf hadt zelfs te *Rome*, anders de beſchaafdſte Stad, den hoogſten top beklommen, 't geen men niet zou vermoed hebben; doch de Apostel beduidt ons dat klaar, en, het Evangelie daar tegen ſtellende op zulk eene fraaie wyze, voert hy deszelfs waarde in het helderſte licht, alzo het den Mensch uit zulk een diep verval ophaalt, en de Geest van God hem tot een nieuw rein ſchepſel vormt. Dan, op dat men dien Schryver niet partydig noeme, of van grootſpraak beſchuldige, zo behoeft men alleen JUVENALIS, eenen Heidenſchen Dichter, te leezen, om te zien, dat PAULUS treffende Schildery, van de *Heidenen* gemaakt, niet te ſterk is gekleurd. Ondertusſchen hadt God, die niet gehouden was dit vrywillig verval tegen te gaan, gelyk de Apostel dat tot deszelfs verdediging konſtig invlegt, zulks wyzelyk toegelaaten, op dat de *Grieken* en *Romeinen* eerst zouden zien, dat zy niets tot eigen herſtelling konden doen. Alle hunne hoogmoedige kragten dan beproefd heb-

 ben-

bende, bleek het klaar, dat hunne Wysheid dwaasheid was, en dat de Befchaafdheid, hoe zeer nuttig voor den uiterlyken welftand der Volken, niet meer dan een dun vernis lag op de Verdorvenheid, die inwendig fteeds dezelfde bleef. Dus werdt de trotsheid der *Heidenen* verydeld, en zy moesten de verbetering der Waereld opgeeven. En dit maakte de Komst van den Almagtigen Zoon van God zo noodzaaklyk ten deezen tyde! Hy alleen kon, en moest, zou het Menschdom geholpen worden, de hand aan dit groot werk flaan.

V. Maar was het met de *Jooden* niet beter gefteld? Zy hadden Mofes en de Profeeten!

A. Ja, zy hadden ze, en ook zuiver bewaard; maar hoe droevig is het getuigenis van den *Sleutel der kennis weggenomen te hebben!* En hoe ellendig was de Natie, die maar één Geloof hadt behooren te hebben, in veele fchaadelyke Gezindheden gefcheurd! — in *Farifeen*, die wel de Heilige Boeken waardeerden, maar hunne Overleveringen, voorheen ook aan MOSES op den berg *Sinaï*, naar hun gevoelen, gegeeven, met dezelven gelyk ftelden, en dus de waare Wet kragteloos maakten; die wel het aanzienlykfte en geleerdfte deel des Volks uitmaakten, maar door de ftipte gehoorzaamheid aan die Overleveringen,

zich

zich voor heilig verklaarden, zich trots aanſtelden, en anders denkende lieden met den nek aanzagen. — in *Sadduceen*, die wel de Wet aankleefden, en de Overleveringen verwierpen; doch meenden, dat er alleen in dit leven beloond en geſtraft wierdt, en dus, zeggende dat er hierna niets te hoopen of te vreezen was, als waare Vrygeesten, de Opſtanding en het beſtaan der Zielen na den dood loochenden: voorzeker waren zy dus de gevaarlyke en ſnoodſte Gezinte onder de *Jooden.* — in *Herodiaanen*, die met alle winden waaiden, en, gedrongen door eene waereldlyke magt, *Jooden* wilden zyn; doch tevens zich ſchikten naar de Afgodery — in *Esſeen*, die, maatig in ſpys, eenvoudig in gewaad, meer ingetogen van leven, de opſtanding des Lichaams ontkenden; doch een toekomend geluk of ongeluk naar de Ziel verwagtten. — in *Karaïten*, van welken ſommigen de Wet naar den letter verklaarden; doch anderen haar eenen verbloemden zin gaven. — En zal ik hier de *Samaritaanen* byvoegen, die, hoewel geen *Jooden* van afkomst en daarom van dezelven zeer gehaat, eenen byzonderen Tempel op den Berg *Garizin* by *Samaria* hadden, en alleen MOSES Boeken aannamen? Dan, al voegen wy er hen niet by, wy vinden

den egter de *Joodsche* Natie in vyf Gezindheden verdeeld; waarby naderhand eene zesde kwam, *Gauloniten* of *Galileërs* geheeten, die het eene Afgodery rekenden zich aan den *Romeinschen* Keizer te onderwerpen. Terwyl nu de vyf eerste Gezindheden den Godsdienst bedorven, bragt de laatste alles in wanorde, en lag den grond tot alle volgende rampen, der Natie overgekomen. Dan, al tellen wy er deeze ook niet by, de vyf eerstgemelde Secten leefden naar eigen zin, vooroordeelen, en Menschlyke Instellingen, niet kennende eenen MESSIAS, die God en Mensch zou weezen; niet geloovende eene algemeene verdorvenheid, of de noodzaaklykheid der genade tot herstelling; maar wel eene geregtigheid uit de volbragte werken met eene heiligheid, gelegen in de stipt waargenomen Menschlyke Inzettingen. Eenige weinigen dachten anders, bezaten de zuivere Leer, en, zugtende over het algemeen verval, hygden zy naar de noodzaaklyke Komst des Verlossers, zonder wien geen verbasterd Volk, thans zo veel ongelyker aan hunne Voorvaderen, kon hersteld worden. Dus was de *Jood* als de *Heiden*, en de *Heiden* als de *Jood*, beiden onbekwaam, om zich uit het bederf van Leer en Hart en Zeden op te helpen. En kon dan de Heere JESUS in eenen gepaster tyd tot dit groot einde komen?

V. De afgetekende treurige ſtaat van *Jood* en *Heiden* luistert, dunkt my, al zeer ſterk op de Wysheid, de Goedheid, en de Ontferming van God, om thans zynen Zoon in de Waereld te zenden.

A. Het is genoeg, dat gy dit begrypt. Van de Geboorte deezes Heilands door de Maagd MARIA te *Bethlehem* volgens de oude Voorzeggingen, om den *Jooden* aanſtonds kenbaar te worden, zal ik nu niets zeggen. Deeze zo heerlyke als wonderbaare Gebeurtenis, in den nagt tusſchen den 17 en 18 November, volgens de nette berekening van den geleerden *Amſterdamſchen* Kerk-Leeraar R. SCHUTTE, deedt de Engelen juichen, verbaasde de Menſchen, en lag den grond tot eindelooze zaligheden!

V. Ik ken ze! Zy viel voor onder de Regeering van AUGUSTUS over de geheele Waereld, en van HERODES *den grooten* over de *Jooden*.

A. Dit is zo! Dan dit zeggen brengt my iets in gedachten, dat de zonderlinge Wysheid der Godlyke Voorzienigheid ongemeen opheldert. Laat ons eens deeze twee Waereld-Vorſten by JESUS, den Vorst des Vredes vergelyken. Alle Volken eerbiedigden toen AUGUSTUS, aller oog was op hem geſlaagen: dan hoe was hy? wél de Gebieder van ASIA, AFRICA en EUROPA; maar an-

anders een onderdrukker van eene vrye Regeering, heerschzugtig (II *Deel bladz.* 388) onmenschlyk (389, 390) lafhartig (394) niet grootmoedig (389) onmededogend (399) ontrouw (402) en ontugtig (407). Meer ſtaalen zullen ons hier van voorkomen, wen wy van zyn beſtuur, als Keizer, zullen ſpreeken. Dan, niets van dit alles was by JESUS, den Vorst des Vredes, te vinden. Hoe wyd verſchillen dan niet deeze twee; en hoe moest dat verſchil de Waereld niet treffen! — Dan hoe was HERODES, op wien de *Jooden* meest zagen? 't Is waar, hy herbouwde den *Jeruſalemſchen* Tempel; maar hy ſtichtte te gelyk Tempelen voor de Afgoden. Uit loutere ſtaatkunde gaf hy aan vreemden, gelyk aan AUGUSTUS, overgroote geſchenken; maar hy verarmde tevens zyne Onderdaanen op eene geweldige wyze. Hy was Koning der *Jooden*; maar eerde veel meer de *Heidenen*. Te *Jeruſalem* ſcheen hy een *Jood*; te *Rome* gedroeg hy zich, uit eigen belang, als een *Heiden.* Hy ſprak de *Romeinen* vry; maar vermoordde zyne Kinders. Van vreemden maakte hy zich zeer bemind; doch van zyne Onderdaanen werdt hy fel gehaat. Hy was dapper, verſtandig, en deedt groote daaden; maar hy was hard, wreed, heerschzugtig, en onverbiddelyk. Des behoorde hy onder die Menſchen, by welken

ken men niet wel kan onderfcheiden, of hunne bekwaamheden, dan wel hunne ondeugden de grootfte zyn. Vergelyk nu ook by deezen den Heiland der Waereld. Niets van dit alles, hoe genaamd, treft gy in Hem aan. Welk een overgroot verfchil dan tusfchen JESUS, den Vorst van een Geestlyk Ryk, en tusfchen AUGUSTUS en HERODES, Gebieders van aardfche Staaten! En wilde dan de Voorzienigheid den *Jood* en *Heiden* daardoor niet leeren, hoe ondeugend en veelal flegt aardfche Vorften, byzonder deeze twee, waren; hoe weinig geluk de Volken uit eene aardfche Regeering konden verwagten; hoe veel meer zy moesten haaken, om onderdaanen van een Geestlyk Ryk te worden, het geen deeze Godlyke en heilige Koning zou ftichten, die zelf *zagtmoedig en nederig van harte* den zynen *regtvaardigheid, vrede en blydfchap door den Heiligen Geest* onder zyn beftuur zou doen genieten? Ik zwyg nu, hoe verre hy, buiten dat, boven zulke Vorften te verheffen ware, als *God, te pryzen tot in de eeuwigheid!*

V. Deeze zeer merkwaardige ftukken heb ik nooit zo ingezien!

A. Ik meen egter, dat zy zo behooren befchouwd te worden, om den weg der hooge Voorzienigheid regt te leeren kennen.

Dan,

—— Dan, laat my nu voortgaan. Terwyl HERODES handen nog rookten van het bloed der vermoorden, zo van zyne Onderdaanen, als van zyn eigen Geslagt, daar hy zyne waardige Vrouw MARIAMNE, haaren Broeder en Moeder, zyne twee Zoonen, ARISTOBULUS en ALEXANDER, met veele *Joodsche* Raadsheeren vermoord hadt, ook zeer veele onnoozele Kinders te *Bethlehem*, op hoop van JESUS mede om te brengen, louter uit argwaan, op dat deeze, daar hy, als een *Idumeer*, geen regt tot de kroon hadt, daarop geene aanspraak zou doen: terwyl HERODES, zeg ik, gefolterd door zyn wroegend geweeten, zyne Regeering met heele stroomen bloeds bespat zag; hy en zyn huis van het Volk gevloekt; en zyne laatste dagen door de verraderlyke aanslagen zyner helsche Zuster SALOME bitter geworden; maakte zyn zeer beminde Zoon ANTIPATER eenen aanslag op deszelfs leven, en hy zelf stortte in eene pynlyke ziekte, waarin hy belet werdt zich zelven het leven beneemen, toen hy het mes reeds daartoe in de hand hadt. Dan, eer hy zyne snoode dagen eindigde, liet hy ANTIPATER om hals brengen, van wien God dus wraak nam wegens den dood van ARISTOBULUS en ALEXANDER, tot welker ondergang hy zynen Vader hadt opgestookt. Dus al

meer

meer overlaaden van tallooze welverdiende verdrieten, oud, afgemat, en vergramd wegens eenen oproer des Volks, dat eenen gouden Arend, boven de Tempelpoort, door hem geplaatst, uit ergernis hadt afgerukt, waarom hy de belhamels hadt laaten verbranden; gaf HERODES, zeer ziek zynde, en voorziende, welke vreugd zyn dood aan de Natie zou geeven, bevel, om de voornaamſte *Jooden* te *Jericho* in den Schouwburg te ſluiten, en, na zynen dood, te vermoorden. Vyf dagen na ANTIPATER ſtierf eindelyk dit monſter van wreedheid, zeventig jaaren oud.

V. En wie volgde hem op in de Regeering?

A. HERODES *de groote* hadt by zyne negen Vrouwen verſcheiden Kinders. Onder de geenen, die gy behoort te kennen, behooren ARCHELAUS, een ſnoode Viervorst, om wiens wille JOSEF en MARIA te *Nazareth* gingen woonen: hy werdt daarna naar *Vienne* gebannen, en is ook daar geſtorven. —— HERODES ANTIPAS, de moordenaar van JOHANNES *den Dooper*, door JESUS een *Vos* genoemd, die hem nooit dan door PILATUS toedoen zag: dezelfde, die HERODIAS, de Echtgenoote zyns Broeders FILIPPUS, ter vrouwe genomen hadt. —— FILIPPUS, ANTIPAS Broeder, een beter en

zagt-

zagtzinnig Vorst, in wiens Landpaalen JESUS dikwils week, om de laagen des laatſten te ontgaan. —— AGRIPPA, Zoon van ARISTOBULUS, en Kleinzoon van HERODES *den grooten*, die den Apostel JACOBUS liet dooden, en, daarna geſlaagen door eenen Engel, van de wormen wierdt gegeeten. Hy hadt éénen Zoon, mede AGRIPPA genoemd, voor wien PAULUS zyne verantwoording deedt; den laatſten uit het Geſlagt der HERODESSEN, die den ondergang zyns Vaderlands, welken hy wilde beletten, treurig overleefde.

V. Maar wie van die allen volgde HERODES op in het Ryk?

A. Na dat SALOME, tegen het bevel van wylen haaren Broeder, de opgeſlooten *Jooden* te *Jericho* losgelaaten, en ARCHELAUS eenen opſtand onder de Burgers van *Jeruſalem* gedempt hadt, die den dood eischten van hun, welken de hand gehad hadden in het verbranden der *Jooden* wegens den afgerukten Arend van de Tempelpoort, toog hy naar *Rome*, om 's Vaders kroon op zich bevestigd te krygen. ANTIPAS, zo even genoemd, mede een Zoon van HERODES *den grooten*, ging mede derwaards, en betwistte hem dezelve. Drie andere Mededingers ſtonden insgelyks naar de Regeering. Intusſchen rees er een nieuw oproer

te

te *Jerusalem*: want SABINUS, met een *Romeinsch* Legioen daar gelaaten, om dezelve in onderdaanigheid te houden, hadt de heilige Schatkamer des Tempels beroofd, en de Jooden, daarover verbitterd, tegen hem in het harnas gejaagd. VARUS, Landvoogd van *Syrie*, den nood van SABINUS, die in de Stad belegerd was, verneemende, toog op, en verloste hem: maar, offchoon VARUS de Burgers onfchuldig noemde, dewyl ze de misdaad des opftands tegen het Legioen den vreemden *Jooden* verweeten, liet hy egter twee duizend opzoeken en kruifigen. JUDAS, waarfchynlyk THEUDAS, *Hand. V.* 36. bragt den opftand aan den gang, en deedt niets dan het platte land deerlyk plônderen. —— Een zonderling ftuk vernam men ten deezen tyde te *Rome*. Vóór AUGUSTUS throon verfcheenen vyftig *Joodfche* Gezanten van *Jerufalem*, verzeld van meer dan agt duizend *Jooden*, die in *Rome* woonden, biddende, onder een hooggaand geklag over de wreede Regeering van wylen HERODES *den grooten*, dat hun Land voortaan aan *Syrie* mogt gehegt worden, en zy onder het beftuur van Landvoogden ftaan: zo zeer waren zy thans wars van Koningen, dien hunne Voorvaders in SAMUELS tyden zo driftig begeerd hadden tegen deszelfs uitdrukkelyk vermaan. Zeer flegt waren zy onder het beftuur van Ko-

Koningen gevaaren; Stad en Tempel waren daar onder verwoest; en hoewel zy, na de Babylonifche gevangenis, door de *Machabeefche* Veldheeren waren ftaande gehouden, egter telkens door de Volken gefolterd, en nu onder HERODES *den grooten* zeer hard en wreed geregeerd. Waren dit geene klaare poogingen der alregeerende Voorzienigheid, om de onvolmaaktheid van een aardsch Beftuur den *Jooden* duidelyk te leeren, en de blinde ingewortelde zugt naar eenen waereldlyken MESSIAS in hun uit te blusfchen, eer de nederige Heiland in 't openbaar verfcheen, en hun eene andere Leer voordroeg? In myn oog fpreekt deeze Godlyke Regeering zeer fterk.

V. En welk was de uitfpraak van AUGUSTUS?

A. Alles van HERODES drie Zoonen, zo voor als tegen, gehoord hebbende, gaf hy *Judea*, *Idumea* en *Samaria* aan ARCHELAUS met den titel van Vorst der Natie, beloovende hem dien van Koning, zo hy zich wél gedroeg. Dus bleek het, dat AUGUSTUS weinig van hem voldaan was, en dugtte, dat hy zyns Vaders wreede maatregels mogt volgen. FILIPPUS kreeg *Batanea*, *Trachonitis* en *Auranitis*; ANTIPAS het grootfte gedeelte van *Galilea*. Maar, ARCHELAUS gedroeg zich zo flegt, dat AUGUSTUS hem naar *Vienne* in *Frankryk* ver-

bandde. Toen werdt *Judea* een Wingewest van het *Romeinsche* Ryk; en daar de Beschryving der *Jooden* door SENTIUS SATURNINUS op AUGUSTUS bevel, misnoegd zynde over HERODES *den grooten* wegens eenen inval in *Arabie*, vóór tien jaaren begonnen, doch door den getroffen zoen tusschen hen beide geschort was, werdt ze thans door CYRENIUS, Landvoogd van *Syrie*, volbragt, leggende hun eene schatting op. Des geschiedde deeze Beschryving, by JESUS Geboorte begonnen, doch daarna gestaakt, nu volkomen, gelyk LUCAS verhaalt. II. 5. —— Dit onaangenaam geval ontrustte de *Jooden* geweldig. JUDAS vernieuwde den oproer ter herstellinge der Vryheid. De stoute *Samariers* ontheiligden, uit ouden haat tegen de *Jooden*, den Tempel te *Jerusalem*, welke daarop moest gereinigd worden. In denzelven verscheen thans JESUS, twaalf jaaren oud. En AUGUSTUS, nu stervende, werdt opgevolgd van Keizer TIBERIUS, die het bestuur van *Judea* aan VALERIUS GRATUS gaf. Deeze werdt, in het jaar 26, van PONTIUS PILATUS gevolgd; een Landvoogd, die in knevelaary, onregtvaardigheid en wreedheid zyne Voorzaaten (COPONIUS, MARCUS, AMBIVIUS, ANNIUS RUFUS en GRATUS) verre overtrof, en zo gezet was op eigen belang, dat hy de eerlooste stukken

 uit

uit dien hoofde kon bedryven. — Intusschen hadt ANTIPAS (voortaan meer bekend onder den naam van HERODES) *Galilea* geregeerd, zich beter dan ARCHELAUS gehandhaafd, en de Steden *Sepforis* en *Tiberias*, ter eere van den Keizer TIBERIUS, gebouwd. Zyn Broeder FILIPPUS ſtichtte *Bethzaida*, en gaf aan *Paneas* den naam van *Ceſarea*.

V. Onder ANTIPAS en FILIPPUS genooten dan de *Jooden* eenige rust, maar hoe verging het hun in *Judea*? —

A. Wegens het nieuwe hoofdgeld, *Judea* opgelegd, hadt men daar al lang gemord; maar de oproeren waren, telkens by tyds, door de *Romeinen* geſtild geworden: dan, PILATUS wreede en geweldige aart verhaastte anderen, en deedt ze in volle vlam uitbarsten, die niet ophielden dan met den ondergang der Natie. Eerst liet hy, by voorbeeld, ten ſpyte der naauwgezette *Jooden*, *Romeinſche* Standaarts, met Beelden beſchilderd, en hun daarom tot een gruwel, in *Jeruſalem* brengen, die hy niet dan na veel bloedvergietens deedt wegdraagen: daarna hing hy een deel ſchilden op in het koninglyk Paleis; doch op een ſmeekſchrift der *Jooden*, TIBERIUS aangebooden, werdt dat door den Keizer gewraakt. Nu verzon PILATUS een derde middel, om de *Jooden* te plaagen. Hy wilde de heilige

Schat-

Schatkist berooven, om geld te hebben tot het maaken eener Waterleiding in de Stad, en droeg hun dat voor. Terwyl zy hier tegen fchreeuwden, liet hy hen door zyne Soldaaten, onder de menigte met ftokken onder de klederen verborgen, braaf afrosfen, dat veelen het leven kostte. Dit alles maakte zyne Regeering by de *Jooden* gehaat. In deezen aanmerkelyken tyd, toen het Land door binnelandfche beroerten dus van één gereeten werdt; toen het juk der Keizeren en nog meer dat der Landvoogden de *Joodfche* Natie drukten; toen de verfchillende Gezindheden elkanderen nog fterker haatten; en men algemeen hygde naar den MESSIAS, om door hem, als door eenen overwinnenden Veldheer verlost, en door eenen zegepraalenden Koning met fchatten verrykt te worden, gelyk zy waanden, even als of dit de Natie gelukkig kon maaken: in deezen aanmerkelyken tyd, zeg ik, verfcheen JESUS, de ftille en zagtmoedige JESUS, de Koning des Vredes, in 't openbaar, en begon zyne prediking, na dat JOHANNES reeds der Natie beduid hadt, dat het waar geluk verkreegen werdt op de bekeering en vergeeving der zonde, uit welken veranderden ftaat der Ziel het beroerde Volk tot waare uit- en inwendige rust kon komen. De yverige JOHANNES, *de Doo-*

per bygenaamd, dus de gemoeden voorbereid hebbende, om JESUS Leer greetiger te omhelzen, ging verder, en hadt de kloekmoedigheid van HERODES ANTIPAS om het neemen van HERODIAS, zyns Broeders Vrouw, tot bedgenoote, te bestraffen. 't Volk zelf voer daartegen uit. 's Mans vrymoedigheid vertoornde hem toen zo zeer, dat hy den bestraffer in de gevangenis zette op 't Slot *Macheron*. HERODIAS begeerde JOHANNES dood; maar HERODES durfde niet om 't Volk, dat hem voor eenen Profeet hieldt. Het listige wyf nam hem, gelyk gy weet, haaren slag op de ondeugendste wyze, waar op deszelfs geboortefeest, toen hy, denkelyk door den drank, verhit was. Zy liet SALOME, haare Dochter, vóór hem dansfen, en 't Meisje deedt haare dingen zo wel, dat hy met eenen eed zwoer haar te zullen geeven wat zy eischte, zelfs tot de helft zyns Ryks. De jonge Prinses, door de Moeder opgestookt, vatte hem by het woord, en eischte JOHANNES hoofd. HERODES stondt op dat verzoek verbaasd, of uit achting voor den Man, of uit vrees voor eenen oproer; doch uit eerbied voor den eed, offchoon onwettig, gaf hy zyne toestemming. Daar nu HERODES, om het neemen van HERODIAS, en het verstooten zyner wettige Vrouw, de Dochter van ARETAS, Koning van *Arabie*, met

met deezen in oorlog geraakt was, en sedert dit geval daarin ongelukkig vogt, zagen de *Jooden* dit aan, als een oordeel van God, wegens den godloozen moord, aan JOHANNES gepleegd.

V. En waarom liet God dit gruwelstuk toe aan den boozen HERODES?

A. JOHANNES *de Dooper* het hart der Natie voorbereid, aan 't Godlyk oogmerk dus voldaan, en zyne braafheid met zynen dood verzegeld hebbende, het geen diepen indruk op het Volk moest maaken, en waarby hy voor zich zelven niets verloor, maar een eeuwig geluk te vroeger won; zo werdt het oog der *Jooden*, hem misfende, geheel tot den nu onderwyzenden JESUS bepaald, het geen zeer noodzaaklyk was. —— Hy opende de Leer der Verzoening, door MOSES en de Profeeten voorgedraagen, en dus lang door veele *Ceremonien* geschetst: hy toonde de vervulling der oude Voorzeggingen: hy herstelde de Wet, en gaf in ééne Leerreden meer zuivere Zedekunde, dan in alle oude Overleveringen der *Jooden*, of in alle laatere Boeken der *Heidenen* gevonden worden. —— De Verborgenheden, in zyne Leer invloeiende, hoewel oulings reeds bekend, gaven duidelyke blyken, dat zy van den Hemel was: wy zouden ze anders niet zo ligt als Godlyk aanneemen. In plaats dan

dat zy ons eenigzins hinderen, ſtrekken zy veel eer, om ze ons vaardig te doen omhelzen. —— Deszelfs Wonderwerken waren allen ten voordeele der Menſchen, en dus geheel geſchikt, om met eene gereede en volkomen omhelzing te worden ontvangen. Zy waren gewis het duidelykſte middel en de kortſte weg, om de Godlykheid van zyne Openbaaring te bewyzen. Twee Tyden, vol Wonderwerken, heeft dus de *Jood* gezien; doch eenen dergelyken derden zal hy niet beſchouwen. Den eerſten beleefden de oude *Israëliten* by den uitgang uit *Egypte*, en op hunne reis naar *Kanaan*; thans vernam men den tweeden. Maar de oude Wonderwerken waren dikwils met oordeelen gemengd: deezen ſtrekten alleen tot zegeningen. Wilt gy ze regt kennen, hoewel wy maar een gedeelte van JESUS Wonderwerken weeten; dan moet gy letten op derzelver ſoort, getal, verſcheidenheid, aaneenſchakeling, geduurzaamheid, nuttigheid, belang, en grootheid der gevolgen, daarop vernomen. —— Zyn Lyden was zeer verbaazend, overzwaar, verzoenend en leerzaam. De Waereld zou zulken weg van bevrediging met God nimmer hebben kunnen ontdekken. Duizend vruchtelooze en indedaad belachelyke poogingen hadden de *Heidenen*, ſedert veele Eeuwen, daartoe aangewend: dan die

al-

allen werden geweldig verdonkerd door deeze eenige zo uitmuntende. Hy luisterde de Godlyke Volmaaktheden zeer op, maakte der Menfchen ingebeelde wysheid tot dwaasheid, fchrikte hen af van de zonde, gaf diepe indrukken van derzelver fnoodheid, van de heerlykheid der verzoening, van de aangelegenheid der Wet, en van de noodzaaklykheid der gehoorzaamheid.

V. Hoe veel nuts liep dan niet hier te zamen!

A. En welk eene grootheid, welk eene volkomenheid zag men in deezen Verlosfer! De ftraalen der Godheid, hoewel onder het nederige kleed eener Menschlyke Natuur verborgen, om het nadeelig denkbeeld van eenen aardfchen MESSIAS uit den *Jood* weg te neemen, fcheenen op hunnen tyd zigtbaar. Men zag in hem den vuurigften yver voor 's Vaders Eer, de brandendfte liefde jegens, het zekerst vertrouwen op, en de volkomenfte overgeeving aan hem: met één woord, eene onberispelyke heiligheid in alle zyne handelingen, de werkzaamfte liefde jegens Menfchen, de aanhaalendfte vriendfchap in den omgang, en de genegenfte bereidwilligheid om allen, zelfs de armften en ellendigften, in den hoogften nood te helpen. Dan, gy weet, dat wy, van JESUS Liefde fpreekende, van eene Volmaaktheid

 han-

handelen, die door geen Menschlyk verſtand kan beſchreeven worden. De Historie van zyn verdienend en verzoenend lyden is zo vol van voortreffelykheid, dat deeze geringer ſchynt te worden, als wy ze met welſpreekende woorden willen verheffen. — 't Schynt vry zeker te zyn, dat PILATUS een verhaal van JESUS dood en opſtanding aan den Keizer TIBERIUS gezonden heeft. Deszelfs gewigtige dood is voorgevallen op den derden April des negentienden jaars van 's Keizers TIBERIUS Regeering, het 33ſte der gemeene Jaartelling.

V. En evenwel is JESUS voortreffelyk Evangelie van ſommigen, behalven de *Jooden*, gehaat en beſpot!

A. Het Evangelie verliest op zich zelve zo weinig door de beſpotting, als het door de toejuiching der Menſchen wint. Eén der hedendaagſche grootſte Vyanden van hetzelve zou daartegen in lasteringen uitgebroken hebben, als hy, met zyn groot vernuft, maar de minſte aanleiding daartoe hadt kunnen vinden. Een ander, het Evangelie van alle kanten wél bekeeken hebbende, vondt zich gedrongen, midden in zyn ongeloof, van JESUS uit te roepen: „ O welk eene zagtzinnigheid, welk eene zuiverheid in zyne Zedekunde! Welk eene aandoenlyke bevalligheid in zyne onderwyzingen! Welk eene

ne verhevenheid in zyne grondregels! Welk eene diepe wysheid in zyne redevoeringen! Welk eene tegenwoordigheid van Geest! Welk eene fynheid en regelmatigheid in zyne antwoorden! Welk een vermogen op zyne driften! Waar is de Wysgeer, die zo wist te doen, zo te lyden, zo te ſterven zonder zwakheid en zonder verwaandheid!" .... Welk eene taal in eenen Vrygeest! En wat zal ik er U meer van zeggen. By zulken deugt het Evangelie niet, alleen om dat het van den Hemel geopenbaard is. Zulk eene dankbaarheid betaalt de waanwyze aan den genadigen God! .... Maar, om nu tot de Historie weer te keeren; toen JESUS, alles volbragt hebbende, heerlyk geſtorven, glorieryk opgeſtaan, en zegepraalend naar den Hemel was gevaaren; toen hy zynen Heiligen Geest over zyne Apostelen hadt uitgeſtort, en deezen hetzelve wyd en zyd predikten: welk eene verandering zag men daarop in de Waereld! Wingewesten, Hoven, Steden, Legers, Vlekken wierden met *Christenen* vervuld, van *Indie* tot aan *Schythie*. *'t Wierd gepredikt*, zegt PAULUS, in zynen tyd, *onder alle creatuure, die onder den hemel is*; en wel door Apostelen, weinige onervaren lieden, ten blyke, dat dit niet door Menschlyke wysheid en kragt geſchiedde. Daarop

ſtort-

ſtortten de Afgoden van de Altaaren; de Orakelen werden belachlyk; het Bygeloof vergat zyn voordeel, en rukte de Tempelen om verre, waaraan men Eeuwen lang gearbeid hadt. Dus erkenden duizenden met verſtomming hunne blindheid, en werden verlicht. Wat nadeel deedt dan het Christendom! Maakte het ſlegte Koningen, ondeugende Ouders, luie Meesters, ongehoorzaame Kinders, of oproerige Onderdaanen? Neen! Zonder het Evangelie leefde men buiten God en CHRISTUS in de Waereld: door hetzelve werdt men met hem verzoend, en tevens een ander Mensch. Grootmoedigheid was nu niet meer trots; geregtigheid niet wreed; vriendſchap niet baatzugtig; kloekheid niet argligtig. De *Christen* vertoonde Geloof, Hoop, en Liefde; de drie beste gaaven, en wat kon men meer in hem verlangen! Hy minde, eerde en diende God, beleedt en geloofde in den Heiland, en bereidde zich voor de Eeuwigheid. Hy was de liefderykſte, dienstvaardigſte, vriendelykſte, medelydenſte, vreedzaamſte, en dus de allerbeminnelykſte medgezel des levens; en zo is nog eik waar *Christen*; juist dat geen uitwendig, waarvoor de hedendaagſche beſchaafde Waereld volſtrekt wil gehouden worden, al is zy het niet: en zyn hart is daarenboven

ven niet min edel voor God, met wien de onwyzen niet te doen willen hebben.

V. En door deezen beminnelyken Heiland wilden de *Jooden* zodanig niet gemaakt worden?

A. Wy kunnen het gruuwzaam woest, boosaartig en ongeloovig gedrag deezer Natie, en daartegen de regtzinnige, tedere en mededogende handelwys van JESUS omtrent dezelve niet befchouwen, zonder verbaasd te ftaan over beiden. Men hadt reukeloos en wreedlyk uitgeroepen: *zyn bloed kome over ons en over onze kinderen!* dit zou dan ook, om deezen verfmaadden Heiland, den Ouderen en Kinderen, wyl ze hem mede verwierpen, gebeuren. De beginfelen daarvan zag men reeds in hetzelfde jaar van JESUS dood, hoewel hy hun nog dertig jaaren uitftel tot bekeering gaf, eer *zyn bloed*, in den volften zin, *over hen kwam.*

TWEE-

TWEEËNTWINTIGSTE

ZAMENSPRAAK

OVER DE

HISTORIE DER JOODEN.

Oordeel over de Jooden. Pilatus. Agrippa. 's Lands Verdeeling. Felix. Paulus. Festus. Albinus. G. Florus. Bloedbad te Jeruſalem. Cestius. F. Joſephus. Veſpaſianus. Titus. Zelooten. Johannes van Giſchala. Ananus. Idumeers. Simon. Jeruſalem belegerd, ingenomen, verwoest.

VRAAG. Gy eindigde onze voorige Zamenſpraak met te zeggen, dat JESUS *bloed*, in den volſten zin, *over de Jooden zou komen.*

ANTWOORD. Ja, dit zeide ik! Na dat de Heere JESUS den *Jooden* de vervulling der oude Profeeten getoond, en den weg

der Verzoening, in het Oude Testament op veelerleie wyzen afgetekend, hun geleerd hadt: na dat hy door allerleie middelen, op de zagtſte en vriendelykſte wyze, getragt hadt de Natie te regt te brengen, ja zelfs geene ſmeekingen en traanen geſpaard: na dat hy, ſtervende, *alles volbragt hadt*: na dat de Apostelen, toen hy van de Waereld geſcheiden was, dat voetſpoor gevolgd hadden; maar alles ydel bevonden werdt, en de *Jooden*, op de ſnoodſte wyze, tegen alles aandruischten, werden de beginſelen van hunnen heilloozen wreeden wensch in de vervulling gezien; doch de groote wraak kwam eerst dertig jaaren daarna, genietende zy nog zo lang uitſtel ter bekeeringe, terwyl het Evangelie hun nog toeſtraalde.

V. En dit, zeide gy, was het *tweede* Tydperk in de NIEUWE *Joodſche* HISTORIE?

A. Zo is het! Het begint, helaas! met onlusten, oproeren, moorderyen, en het eindigt met *Jeruſalems* verdelging. —— O welk een akelig Tooneel wordt ons hier geopend! Geen weergaa zag men van 's Waerelds begin tot hier toe; geen ſoortgelyk zal immer vernomen worden! De Natie, die den heerlyken naam van *Gods Volk* zo lang gevoerd hadt, werdt om haar ongeloof regtvaardig verworpen, JESUS *bloed kwam*

over

over dezelve. —— Het Oordeel begon in hetzelfde jaar van JESUS dood. ASINEUS, een *Babylonische Jood*, met vergift omgebragt zynde door de Vrouw zyns Broeders ANILEUS, om dat hy zyne Echtgenoote, eene *Heidin*, weigerde te verstooten; zo vatte ANILEUS de wapenen op tegen MITHRIDATES, Schoonzoon van den *Parthischen* Koning, die, tegen hem trekkende, veele duizenden *Jooden* deedt sneuvelen, en, toen men daarna over den vrede zou handelen, overviel hy, 's nagts, het *Joodsche* Leger, dat, dronken en in diepen slaap zynde, met ANILEUS zelf werdt verslaagen. Het Volk van *Babylon* viel toen op de overgebleeven, daar woonende *Jooden* aan, die deswege moesten verhuizen naar *Seleucie*, en de Pest, daarna opkomende, verjoeg er nog meer derwaards. Naderhand vereenigden zich de *Syriers* en *Grieken* in *Seleucie* tegen de *Jooden*, en sloegen er meer dan vyftig duizend dood. —— In het volgende jaar na JESUS sterven, kwam VITELLIUS, als Landvoogd door Keizer TIBERIUS naar *Syrie* gezonden, te *Jerusalem*. Hy ontzette KAJAFAS van 't Hoogepriesterschap, en stelde ANANUS in de plaats. Een zekere SIMON, men meent de Toveraar, maakte kort daarna de *Samariers* wys, dat, wilden zy hem op den Berg *Garizim* toe-

toelaaten, hy hun de heilige Vaten, wel eer door MOSES daar begraaven, zou aanwyzen. 't Volk, door den Bedrieger misleid, trok gewapend derwaards. PILATUS, dat verneemende, zondt er eene bende heen, en liet die onnoozele lieden verſlaan. De mishandelde *Samariers* klaagden zeer ſterk over PILATUS wreed bedryf aan VITELLIUS. Deeze, 's Mans roofzieken en harden aart kennende, belastte aanſtonds PILATUS, om zich te *Rome* tegen de beſchuldigingen der *Samariers* te gaan verantwoorden, aanſtellende intusſchen zynen Vriend MARCELLUS in 't beſtuur van *Judea*. PILATUS kwam te *Rome*, werdt veroordeeld, naar *Vienne* in *Frankryk* gebannen, en daar, door ellende gedrukt, benam hy zich met het zwaard het leven. Zie daar het gevolg van den verworpen waarſchouwenden droom zyner Huisvrouw, en van het verkragten van het heilig Regt: maar zie ook tevens den geveinsden KAJAFA'S vernederd. Op PILATUS volgden MARCELLUS en MARULLUS in de Landvoogdy?

V. En wat gebeurde verder?

A. Terwyl het Evangelie gelukkige voortgangen maakte, terwyl KORNELIUS de Hoofdman tot verbaazing der *Romeinen* bekeerd werdt, en Apostel PETRUS last kreeg, om ook den *Heidenen* dat woord te verkondigen, ging AGRIPPA, HERODES Kleinzoon,

door LUCAS met den gemeenen naam van HERODES genoemd. *Hand. XII.* 1. van *Rome*, waar hy was opgevoed, waar hy ryklyk geleefd, en alles verteerd hadt, naar *Judea*; doch, door HERODES ANTIPAS gehoond, keerde hy naar *Rome* terug, waar hy door TIBERIUS in eene ellendige gevangenis gesmeeten werdt; maar deezen Keizer stervende, en hy door KAJUS KALIGULA, deszelfs Opvolger in 't Ryk, daar uit verlost, kreeg hy van hem het Viervorstendom van wylen zynen Oom FILIPPUS, met dat van *Abylene* in *Syrie*, nevens den titel van Koning. Dit verdroot ANTIPAS. Zyne Vrouw stookte hem deswege op, om ook dien titel te *Rome* te bejaagen. HERODES AGRIPPA, dit merkende, liet hem wegens eene zamenzweering by Keizer KALIGULA beschuldigen, met dien uitslag, dat hy naar *Lions* in *Frankryk* gebannen werdt. Deszelfs Staaten gaf KALIGULA aan AGRIPPA. —— Onder den Landvoogd FLAKKUS, die de talryke *Jooden* te *Alexandrie* wilde dwingen, om den dollen Keizer KALIGULA Godlyke eer aan te doen, leeden zy, daartoe met regt ongezind, eene geweldige vervolging. By dit geval verlooren veele duizenden het leeven. Dan hier by bleef KALIGULA niet. Hy wilde, dat men zyn Standbeeld te *Jerusalem* in den Tempel zou plaatzen. PE-

TRONIUS, zyn Landvoogd in *Syrie*, moest dit, vondt hy tegenſtand, met geweld doorzetten. De *Jooden*, dat voor eene ſnoode heiligſchennis aanziende, wilden zich liever laaten vermoorden, dan zulks uitvoeren. Zy booden hem hunne bloote halzen daartoe aan: anderen weerſtand wilden zy niet bieden. De Landvoogd, daardoor getroffen, ſtondt daarop den *Jooden* toe, om den Keizer daarover te ſchryven, met belofte van hun verzoek by den Vorst te zullen onderſteunen. KALIGULA, die als een God wilde aangebeden zyn, dit tegenſpartelen verneemende, ſtoof op in woede. AGRIPPA kwam juist onder het leezen des Briefs binnen. 't Gelukte hem deszelfs toorn, doch alleen voor eenen korten tyd te ſtillen. PETRONIUS zou deszelfs wraak ondervonden hebben, was die Keizer niet vermoord geworden.

V. Wie volgde toen in de Regeering?

A. KLAUDIUS ſteeg toen op den Rykszetel; waartoe AGRIPPA veel toebragt. Dit hadt ten gevolge, dat de nieuwe Keizer deszelfs Landen vermeerderde. AGRIPPA keerde daarop van *Rome* terug naar zyne Staaten. Om de vervolgzieke *Jooden* te behaagen, waarop hy zeer gezet was, liet hy den Apostel JACOBUS onthoofden; en ware PETRUS niet verlost geworden door eenen

Engel uit de gevangenis, hy zou hem een dergelyk lot hebben doen ondergaan. Kort daarna ging hy naar *Cesareen*, om, in het openbaar, Spelen te vertoonen ter eere van Keizer KLAUDIUS. Daar kwamen by hem Gezanten van *Tirus* en *Sidon*, om vergiffenis te smeeken wegens eene aangedaane belediging. De Zon toen helder schynende op zyne schoone klederen, en hy op eene fraaie wyze in het openbaar tot hen spreekende, riepen de vleiers hem toe: „ *eene stemme Gods en niet eens Menschen!*" *Hand. XII.* 22. Deeze godlooze taal zich laatende aanleunen, werdt hy door eenen Engel met eene zo vreeslyke ziekte geslagen, dat hy, vyf dagen daarna, in de uiterste ellende den geest gaf. — Hy liet drie Dochters, doch slegts éénen Zoon, na, mede AGRIPPA geheeten. KLAUDIUS wilde hem 's Vaders Ryk geeven; maar 's Keizers Hovelingen beweerden, dat hy te jong was, om zulk een Volk, als de *Jooden* waren, te regeeren. Hierdoor werdt *Judea* weer een Wingewest der *Romeinen* zonder eigen Koning, en KUSPIUS FABUS, als Landvoogd, eerst derwaards gezonden, daarna TIBERIUS ALEXANDER. Nu begon de Hongersnood, door AGAAUS voorzegd. *Hand. XI.* 28. die ook de *Jooden* neep. VENTIDIUS KUMANUS volgde na ALEXANDER in de Land-

voog-

voogdy, in wiens tyd de Onlusten begonnen, die niet dan met *Jerusalems* ondergang eindigden.

V. Zeg my toch op welk eene wyze?

A. Op 't Paaschfeest, wanneer de *Romeinen* aan de poorten des Tempels eene wagt hadden ter voorkoominge van oproeren, hoonde één van hunne krygsknegten de *Jooden*. Zy klaagden deswege zeer ernstig aan KUMANUS, die, hen niet kunnende ter neêr zetten, zynen benden liet aanrukken. Dit verschrikte hen zo, dat zy in de grootste verwarring vlugtten: doch meer dan *tienduizend* werden in de straaten dood gedrongen of vertrapt. Een ander oproer ontstondt in *Samaria*, 't geen veele der Inwooneren het leven, doch KUMANUS, die onregt gedaan hadt, de Landvoogdy kostte: want aldus werdt de uitspraak te *Rome* over hem gedaan. —— KLAUDIUS FELIX werdt deszelfs Opvolger, toen de zaaken der *Jooden*, dagelyks, meer en meer verliepen. Het Land was vol roovers, dieven, valsche Profeeten, en moordenaars, die met eenen dolk, onder hunne klederen verborgen, by lichten dage de geenen doorstieten, welke hun naby kwamen. Zy waren een overblyfsel der *Gauloniten*, vóór eenige jaaren reeds opgestaan, vervolgens beter bekend onder den naam van *Zeloten*, of Yveraars, wyl zy, on-

onder het ſchoon voorwendſel van te yveren voor den Godsdienst, ongehoorde misdaaden bedreeven.

V. En wat deedt FELIX daar tegen?

A. Deeze Landvoogd handelde de *Jooden* wreedlyk. Hy wist DRUSILLA, AGRIPPA's Zuster, ſchooner dan deugdzaam, hoewel reeds aan AZIZUS, Koning van *Emesſa*, gehuuwd, te beweegen, om haaren Man te verlaaten, en met hem, offſchoon een *Heiden*, te leeven. PAULUS ſprak daarom, in zyne ſchoone Redevoering tot deezen FELIX, zo gepast als treffend, van de *regtvaardigheid*, *maatigheid*, *en van het toekomend oordeel*, 't welk deszelfs geweeten trof, en deedt zeggen: *voor ditmaal gaat heen, en als ik gelegenen tyd zal hebben bekomen, zo zal ik u tot my roepen Hand. XXIV.* 25.

V. My dunkt, dat PAULUS in dit geval een uitmuntend bewys van wysheid, vrymoedigheid en Menſchenliefde gaf.

A. Niets gaat zekerder! Dan, by deeze gelegenheid moet ik zeggen, dat hy een indedaad groot Man was, in alle gevallen zich zelven gelyk. Zulk eenen tot de prediking van het Evangelie te roepen en bekwaam te maaken, ademde eene zonderlinge proef van Gods Wysheid en Goedheid, zo jegens hem, als jegens duizend anderen. Ik lees deszelfs bekeering, leven en arbeid,

nooit

nooit dan met verbaasdheid. Waren alle Apostelen niet onderweezen in de fraaie Letteren en Wysgeerte, éénen Voorſtander vondt de goede Voorzienigheid ten minſten noodig, die, na zyne bekeering, in ſtaat was de *Joodſche* Leeraars en *Heidenſche* Wysgeeren met hunne eigen wapenen te beſtryden. Laat de Oudheid eenen grooten Man uit de *Grieken* en *Romeinen* voor den dag brengen, wy zullen PAULUS tegen hem ſtellen, gelyk wy MOSES tegen SOLON of LYCURGUS aanvoerden (II *Deel bladz.* 206-209.) Zie hem door de genade geſchikt ter uitvoeringe van groote daaden, die invloed op duizenden moeſten hebben. Hy doorworſtelde overgroote zwaarigheden; bragt zyn leven in tegenheden door; werdt een Leeraar en Vader van talryke Kinderen, nog tot op deezen dag; vertoonde eenen blaakenden yver voor de eer van JESUS, een gezond onderzoekend verſtand, eene ongemeene tegenwoordigheid van geest, groote welſpreekenheid en kragt van uitdrukkingen met eene uitmuntende wysheid in de haglykſte omſtandigheden, opregtheid van hart, zeldzaame vrymoedigheid, zuivere verloochening van eigen voordeelen, onverſlagen ſterkte van geest in de uiterſte gevaaren of in hooggaande lyden, aanlokkende goedaartigheid van hart, regtvaardigheid zonder aan-

zien van perſoonen, ſtille lydzaamheid daar hy de bitterſte ondankbaarheid ſmaakte van zulken, die het meest aan hem verpligt waren, ongemaakte ootmoedigheid, ſtipte beſcheidenheid omtrent allerleie Menſchen, onwrikbaaren moed, om alles voor de beste zaak te waagen, eene altoos ſtroomende bron van liefde voor hun, welken God hem gegeeven hadt, en boven dat alles eene heerſchende ſtilte by de luisterrykſte daaden. Zie daar eene egte tekening, van PAULUS karakter gemaakt. Bezie het dikmaals, verwonder U zeer, en dank God voor zulken Man, die nog ſpreekt en leert, *na dat hy geſtorven* is. Mogt men ſtipt gebleeven zyn by zyne Brieven aan de *Romeinen* en aan de *Efezen*, de twee beste Opſtellen van Godgeleerdheid en Zedekunde der geheele Waereld! Welk Wysgeer, van den opgang der Zon tot haaren ondergang, ſprak ooit zulk eene taal, gelyk hy in het eerſte Hoofdſtuk van dien laatſten Brief! En was Hy, waren de andere Apostelen, die zulk een groot deel der bekende Waereld bekeerden, dan niet beter dan alle *Heidenſche* Wysgeeren te zaamen, die geene enkele Stad tot zuivere begrippen konden brengen? Hoe zeer ſmert het den Vyanden van het Evangelie, dien grooten trek, in zyne bedaarde uuren, van hem

hem te vinden „ dat hy *wel wenschte verbannen te zyn van Christus voor zyne* ongeloovige *Broederen!*" naamelyk gelyk zy, voor eenen zekeren tyd. *Rom. IX.* 3. Is dit geene ongemeene edele liefde, is dit geene verbaazende grootmoedigheid! —— Nu niets meer van hem; wy keeren tot de Historie terug.

V. En wat zegt die verder?

A. FELIX zogt van PAULUS, gelyk LUCAS verhaalt, eenen ſteekpenning voor de loslaating te ontvangen: dan die niet volgende, hieldt hy hem, ook om den *Jooden* te behaagen, twee jaaren lang, gevangen. PORTIUS FESTUS verving FELIX's Bediening. Hy vondt het Land in eenen deerlyken ſtaat. Een burgerlyke oorlog was er aangevangen, vooral onder de Priesters, om het telkens afzetten der Hoogepriesteren. Hy moest des zyn beſtuur met groote ſtrengheid beginnen. PAULUS deedt, in deszelfs tegenwoordigheid, zyne uitmuntende verantwoording te *Ceſareen.* AGRIPPA en zyne Zuster BERENICE kwamen ook daar, om den nieuwen Landvoogd te begroeten, en begeerte getoond hebbende, om ook deezen vermaarden Gevangen te zien, liet FESTUS, AGRIPPA's bedrevenheid in de *Joodſche* Wetten kennende, PAULUS nog eens voor den dag haalen. Toen deedt dees groo-

te Man die treflyke Redevoering, op welke men hem van alle misdaad vryſprak, doch oordeelde het hoofd met te veel geleerdheid gebrooken te hebben. PAULUS werdt daarna, gelyk gy weet, naar *Rome* vervoerd, om zich vóór den Keizer, op wien hy zich beroepen hadt, te verantwoorden. — Dan, van die Stad waaide thans een andere ſtorm over. Twee *Syriers*, BURRHUS, den Geheimſchryver van Keizer NERO, die toen regeerde, omgekogt hebbende, kreegen van den laatſten eenen Brief, waarby der *Jooden* Burgerregt te *Ceſareen* werdt ingetrokken. Dit gaf eene groote opſchudding, eene geweldige verbittering. Eén Brief moest dus de oorzaak van alle de volgende ellenden der Natie zyn! Wie ziet hierin geene Voorzienigheid! Het kwaad werdt door AGRIPPA onſchuldig verërgerd. Dikwils te *Jeruſalem* komende, waar hy eene wooning digt by den Tempel hadt, kreeg hy lust, om er een Paleis te timmeren, zo hoog, dat men daar uit kon zien, wat er in het Binnenhof van dat heilig Gebouw omging. Dit mishaagde den *Jooden*, en vreezende, dat ook FESTUS en de *Romeinen* uit dat Paleis hunne heilige bedryven zouden beſpieden, bouwden zy, ter belettinge van het gezigt, eenen muur daar tegen; maar AGRIPPA en FESTUS ſmeeten

ten dien omverre. De *Jooden* klaagden te *Rome*, en verkreegen deszelfs herſtelling. Daarop verliet FESTUS het leven, en werdt, op NERO's bevel, vervangen door ALBINUS, een' Man, ſnooder dan zyne twee Voorzaaten. Hy hadt, vóór zyne komst, reeds eenen dreigenden Brief aan de *Jooden* geſchreeven, wegens het ombrengen van eenige *Christenen*, waarover men zich by hem hadt beklaagd. ANANUS, de Hoogepriester, de vyfde Zoon van ANANUS, by de Evangelisten vermeld, moest deswege afgezet worden. Terwyl ALBINUS, in het Land gekomen, aanſtonds de roovers en moordenaars liet ſtraffen, zag men met leede oogen, dat AGRIPPA zo zwaare ſchattingen den Volke oplag, en zyn geld door kostbaare Gebouwen en verkwistingen verſpilde. Den nieuwen Tempel, door HERODES *den grooten* begonnen, thans voltooid zynde, raakten *agttien duizend* handen zonder werk. Uit vrees van te ſterven door den honger, liep het grootſte gedeelte van deezen over tot de ſtruikroovers. Dit vermeerderde 's Lands ellende. Alles werdt onveiliger. En NERO herriep ALBINUS.

V. Wie volgde toen?

A. GESSIUS FLORUS, de laatſte en ergſte Landvoogd, die *Judea* ooit hadt! Zyne rooveryen, en wreedheden liepen zeer verre.

Hy

Hy tergde zelfs de *Jooden* tot eenen openbaaren opſtand, om het helsch vermaak te hebben, dat zy elkanderen vernielden, en dat zyne wandaaden niet onderzogt werden. Dit gelukte hem maar al te wél. Een Oorlog ontbrandde, die niet dan met den volſlagen ondergang der Stad eindigde. Het is gewis eene zonderlinge beſtelling der Voorzienigheid, dat juist één *Jood*, van alles een oog- en oorgetuige, ik meen FLAVIUS JOSEPHUS, een volkomen verſlag hiervan aan de heele Waereld heeft moeten nalaaten, 't welk ons de nette vervulling van JESUS Voorzeggingen aangaande die verdelging leert kennen. Hy verhaalt ons veele voortekenen, die de gedugte ramp aankondigden, by voorbeeld, het aanhoudend geſchreeuw van een' Landman: *wee de Stad!* een Stem in den Tempel, die riep: *laat ons van hier gaan!* de zwaare Ooster-Poort, 's nagts, van zelf open gegaan; een ongewoon Licht, 's avonds in den Tempel gezien enz. Dan, hier en elders bygeloovig ſchynende, is het niet veilig zich al te zeer op hem te verlaaten. Aan den anderen kant gaat het egter zeker, dat de Heere JESUS eenige tekenen voorſpeld heeft. Luc. XXI. 25. *En daar zullen tekenen zyn in de Zon, en Maan, en Sterren, en op de Aarde benaauwdheid der Volkeren met twyfelmoedigheid, als de Zee-*

en

en Watergolven groot geluid zullen geeven. En JOSEPHUS maakt gewag van Stormwinden, Onweeren, Donderslagen, Blixemen, Aardbeevingen, Regenvlaagen, en dergelyken. 't Zekerste der vier eerste tekenen, waar onder geene verbeelding kon werken, was, dat, zeven jaaren vóór *Jerusalems* belegering, een Landman met naame JESUS, met razerny, volgens der *Jooden* mening bevangen, in de Stad kwam, nagt en dag op de straaten zwervende en roepende: *wee der Stad, wee der Tempel!* en ten laatsten, toen hy door eenen steen der belegeraars getroffen en gedood werdt, *wee ook my!*

V. En hoe toen verder?

A. Vermids *Judea* zugtte onder FLORUS wreedheden, verlieten veele *Jooden* het Land, om eene schuilplaats onder de vreemde Volken te zoeken. Anderen, daar gebleeven, klaagden aan CESTIUS GALLUS, den *Syrischen* Landvoogd, biddende met hen medelyden te willen hebben. FLORUS spotte met hun geklag, en CESTIUS liet hem vry, op belofte van beterschap. —— Een geschil te *Cesareen* bragt alles weer in alarm. De *Jooden* dreeven, dat die Stad, door HERODES *den grooten* gesticht, hun toebehoorde. De *Syriers* beweerden, dat dezelve eene *Griekfche* en wel hunne Stad ware, alzo die Vorst daar Beelden en Tempelen hadt

ge-

geplaatst. Dus zag men thans, hoe HERODES dwaasheid ten nadeele zyns eigen Volks verſtrekte. Dit geſchil, ſedert FELIX's tyd, toen het oproer gaf, zonder uitſpraak gebleeven, werdt nu door NERO ten voordeele der *Syriers* afgedaan. Toen dit in *Judea* bekend werdt, vloog alles tot de wapenen, en dus begon die rampzalige Oorlog in het negenënzestigſte jaar onzer Tydrekening.

V. En die werdt niet geſtuit?

A. AGRIPPA zogt wel het begin deezes oproers te *Jeruſalem* te dempen door eene ſchoone Redenvoering, die by JOSEPHUS te vinden, en der leezing overwaardig is; doch vruchteloos. FLORUS, die, in de hand der Voorzienigheid, de eerſte ſtrenge geesſel deezes Volks zou zyn, zag dit aan met vermaak. De dolheid nam daarop toe, en verſpreidde zich over de geheele Natie. *Jooden* en *Romeinen* woedden tegen elkanderen: duizenden van de eerſten ſneuvelden op verſcheiden plaatzen. BERENICE, AGRIPPA's Zuster, ging barrevoets tot den ontmenschten Landvoogd FLORUS, die een bloedbad te *Jeruſalem* aanrigtte. Zy wierp zich vóór zynen Regterſtoel néer; doch kon geene genade voor haar Volk vinden. De oproerige *Jooden* vereenigden zich daarop; verjoegen de *Romeinen* uit de Sloten *Masſada*

en

en *Antonia*, tegelyk ook uit *Fasaël* en *Mariamne*, door HERODES *den grooten* ter eere van doorluchtige Persoonaadien gesticht; verbrandden AGRIPPA'S en BERENICE'S Paleizen, en vermoordden aanzienlyke Mannen. MENAKEM, JUDAS Zoon, Opperste der *Gaulo-niten*, aan het hoofd der moordenaaren, nu Zelooten genaamd, te *Jerusalem* gekomen, werdt er met veelen van zyn Volk omgebragt. ELEAZAR belegerde de *Romeinen* in het Slot, en, hoewel hy hun den vryen aftogt toestondt, vermoordde hy hen egter daarna op eenen Sabbath-dag. Dertien duizend *Jooden* van *Scythopolis*, in een woud de wyk genomen hebbende, werden in den slaap omgebragt. SIMON, één der aanzienlyksten, merkte de overrompeling, en, in plaats van zich te verdedigen, doorstak hy zynen Vader, Moeder, Vrouw, Kinders, en eindelyk zich zelven, vallende op deezen hoop doode lyken neder. Ook namen de Zelooten de sterkten *Macheron* en *Cyprus* in, en joegen alle *Romeinen* door de kling.

V. En wat deedt toch CESTIUS hier tegen?

A. Duslang stil gezeeten, en dat moorden aangezien hebbende, dacht hy het nu tyd te zyn, om zich te verroeren. Hy toog dan met een Leger in *Judea*, moordende en plat brandende al wat hem voorkwam. Eindelyk naar *Jerusalem* trekkende, werdt

werdt hy byna door de Zelooten verslaagen. AGRIPPA kwam toen by hem, om hem met zynen raad tegen zyne dolle Landgenooten te dienen. Nog eens poogde hy hen ter neêr te zetten; doch dit weer mislukkende, toog CESTIUS op, en belegerde de oproerigen in den Tempel. Hadt hy toen ter dege toegetast, het zou met de *Jooden* gedaan zyn geweest. Dan, God wilde dit Volk naar verdiensten tugtigen. De Belegering werdt door het aandryven van eenige Bevelhebberen opgebrooken, en de *Romeinen* fel door de *Jooden* nagezet. Toen wilden de laatsten den kryg tegen zulke *Heidenen* met wakkerheid voortzetten. De Historieschryver JOSEPHUS, een Priester, werdt aangesteld tot Landvoogd over *Galilea.* JOSEF, GORIONS Zoon, en de Hoogepriester ANANUS zouden *Jerusalem* verdeedigen, en ELEAZAR over *Idumea* bevel voeren. Dan allen oneenig zynde, verlieten geheele hoopen der beste *Jooden* met alle de *Christenen*, voorziende de gevolgen, volgens 's Heilands bevel, de jammerlyk gestelde Stad, waarin men, of byna, of ten vollen, drie millioenen Menschen geteld hadt.

V. En wat zeide de Keizer NERO van dat alles?

A. NERO, CESTIUS geleden nederlaag, en der *Jooden* toebereidselen tot den kryg gehoord

hoord hebbende, zondt VESPASIANUS, als Veldheer, met een groot Leger naar *Judea.* TITUS, zyn Zoon, haalde de *Romeinsche* Legioenen van *Alexandrie*, om zich by zynen Vader te voegen, wien AGRIPPA met zyne eigen benden zou helpen. Van CESTIUS hoorde men sedert niet meer. Mogelyk overleefde hy, die den *Jooden* tegen FLORUS geen regt gedaan hadt, niet lang zyn ongeluk. De laatsten wilden nu *Askalon* belegeren; doch tien duizend der hunnen raakten om hals, en, toen zy het hervatten, wederom een gelyk getal. De *Romeinen* toogen daarop met zestig duizend mannen in *Galilea*, en belegerden *Jotapata*, door JOSEPHUS moedig verdedigd, het welk stormenderhand ingenomen werdt, waarby de *Jooden* veertig duizend mannen verlooren. JOSEPHUS viel levendig in de handen van VESPASIANUS, wien hy, als een Profeet, doch indedaad alleen als een listig Man, die voor zyns levens behoudenis zeer bezorgd was, voorspelde de verkryging van het Keizerryk, het geen hy ligt voorzien kon, waardoor hy VESPASIANUS, die hem naar Keizer NERO wilde zenden, van voorneemen deedt veranderen. De Veldheer, den uitslag der voorzegging willende zien, hieldt hem by zich gevangen. Het inneemen van *Jotapata* ontzette geheel *Jerusalem*, en, toen

men JOSEPHUS overgaaf aan den vyand vernam, ſcholdt men hem voor eenen Landverraader. Hierop werdt *Jafa* door TITUS ingenomen, en alles omgebragt; de *Samariers* deels door dorst, deels door CEREALIS zwaard, toen zy, op den Berg *Garizim*, zich verdeedigden, ter neêr geveld; *Joppe* verdelgd; en *Tarichea* met *Tiberias* ingenomen. Alle *Galileſche* Steden, behalven *Giſchala* en *Gamala*, bukten daarop. AGRIPPA ſtiet, zeven maanden lang, het hoofd voor de laatstgemelde Stad; doch door de belegerden gewond, ſchooten de *Romeinen*, verneemende, dat die guiten hunnen eigen Vorst niet ontzagen, toe, en namen de Stad in. Wat toen zich zelven niet om hals bragt, ſneefde door de *Romeinen*. TITUS vermeesterde daarop *Giſchala*. JOHANNES, derzelver Bevelhebber, ontkwam het met de vlugt te *Jeruſalem*, waar hy zints veel kwaads deedt. Zes duizend zyner volgelingen velde TITUS ter neêr, eer zy de Stad bereikten.

V. Helaas! Welke bloedſtortingen, welke verwoestingen!

A. Dit zyn maar eerſtelingen van de vergoten ſtroomen bloeds! Nu hadden de *Romeinen* de handen ruim, om *Jeruſalem* aan te tasten. Maar TITUS ging naar zynen Vader te *Ceſareen*, waar deeze het Leger liet uitrusten. —— In *Jeruſalem*, waar

waar de een voor, en de ander tegen den zoen pleitte, was alles verdeeld. Ysſelyk was de toeſtand der Stad. De Zelooten, onder ſchyn van Godsdienst-yver, vermoordden, binnen en buiten, al wat tegen hen was. ANANUS, de geweezen Hoogepriester, waarſchouwde het Volk tegen hen. Dit luisterde, en dreef hen uit het Buiten- naar het Binnenhof des Tempels, en belegerde hen aldaar. Hy, zich toen verlaatende op JOHANNES, welken, ik zeide, uit *Giſchala* herwaards gevlugt te zyn, liet hun voorſlagen van vrede doen. Maar deeze Verraader ſtyfde hen, en riep twintig duizend *Idumeers* te hulp. ANANUS niet willende hen in de Stad laaten, zo deeden de belegerde Zelooten, 's nagts, by een zwaar onweder, eenen uitval uit den Tempel, ſmeeten de belegeraars over hoop, en lieten de *Idumeers* binnen. Toen begon men eenen algemeenen moord. ANANUS met twaalf duizend van edelen bloede werdt jammerlyk afgemaakt. Alles ſidderde op het hooren noemen van Zelooten. Dan, niemant durfde over zyne verſlagen Vrienden weenen, of hen begraaven. Eindelyk, de *Idumeers*, zich ſchaamende over zulken moord, en over hun langer verblyf by zodanige fielten, weeken naar hun land. Toen vierden de Zelooten den ruimen teugel aan hunne on-

menschlyke wreedheden. Wie niet met hen aanſpanden, werden afgemaakt. Veelen verlieten de Stad; doch die op de vlugt betrapt werdt, (want men hadt de wegen bezet, om dit te beletten) werdt op ſtaanden voet vermoord. —— Verbeeldt U, zo het mogelyk is, zulk eene woede van *Jooden* tegen *Jooden!*

V. Ik dacht, dat VESPASIANUS, de handen ruim hebbende, niet ſtil gezeeten zou hebben te *Ceſareen.*

A. Naar de reden zyner werkeloosheid gevraagd zynde, daar de kans hem zo ſchoon ſtondt ter inneeminge der Stad, antwoordde hy: „ als de *Jooden* door dit twisten en bloedvergieten zo ſterk afneemen, kan ik hen daarna te ligter overwinnen." —— Dan, de Zelooten, hunne party, beſtaande uit de vredelievenden, nu omgebragt hebbende, werden zelve geſcheurd. JOHANNES van *Giſchala*, een guit, geenen mededinger in de heerschzucht kunnende verdraagen, haalde de ondeugenden onder de Zelooten tot zynen kant over: de anderen verzetten zich tegens hen. Eene derde party ſtondt er nu ook op, Dolkdraagers geheeten, met SIMON, GORIA's Zoon, aan hun hoofd, die veel aanhangs kreeg, des hy een Oppervorst ſcheen. Veelen beſchermde hy tegen de wreedheden der twee andere

par-

partyen. Niet willende ſtil zitten, verwon hy *Idumea*: maar de Zelooten deszelfs Vrouw in handen gekreegen hebbende, en vast houdende, trok hy naar *Jeruſalem*, en dreigde hen dermaate fel, dat ze hem dezelve terug gaven. Daarop toog hy weg, en vernielde verder de ellendige overblyfſelen van *Idumea*. Die hem ontkwamen, vlugtten ylings naar *Jeruſalem*. Eindelyk ſtonden de *Idumeers*, die zich nog aldaar onder den aanhang van JOHANNES bevonden, op, en dwongen hem in den Tempel te vlugten. Het Volk, hoorende, dat hy van daar, 's nagts, eenen uitval wilde doen, en de Stad in brand ſteeken, riep eene Vergadering byéén, en beſloot daarin de Poorten voor SIMON te openen, en dan met hem den ſnooden JOHANNES van *Giſchala* het hoofd te bieden. Indedaad een rampzalig beſluit! SIMON toch, binnen gelaaten zynde, tastte de beide partyen aan. Deeze guit, met gejuich ontvangen, ſpeelde den trouwloozen, en belegerde zelfs de *Jooden* in den Tempel.

V. Welk eene tweeſpalt onder de Natie!

A. Als wy elders het oog wenden, wordt het uitzigt niet gunſtiger. —— PLACIDUS, een *Romeinsch* Legerhoofd, door die van *Gadara* te hulp genoodigd, ſloeg door de *Jooden* heen, en velde er vyftien duizend man van ter neêr. Dus bragt hy een

deel van *Judea* onder de magt van VESPASIANUS, die in de Lente van *Cesareen* opbrak, en tot in half *Idumea* voorttoog, alles plat brandende, behalven dat zich onderwierp. . . . . . Twee zaaken zyn hier zeer opmerkelyk, naamelyk, dat *Chorazin* en *Bethsaida*, waar JESUS zich meest hadt geopenbaard, of waar de meeste Wonderen waren geschied, het allereerst door de *Romeinen* zyn verwoest; en dat deeze Vyanden daarna zich eerst hebben neergeslaagen, en de verdelging begonnen, waar JESUS met weenende oogen *Jerusalem* aanzag, en den ondergang voorspelde. . . . . — Maar NERO gestorven, en GALBA en OTHO, zyne Opvolgers, vermoord zynde, werdt VESPASIANUS tot Keizer uitgeroepen, en JOSEPHUS gewaande Voorspelling vervuld. Op TITUS voorstel ontsloeg zyn Vader deezen Historieschryver uit de banden, ging naar *Rome*, nam bezit van het Ryk, en liet zynen Zoon TITUS *Jerusalem* belegeren. — Intusschen groeiden de *Joodsche* oneenigheden al sterker aan. Men zag drie Aanhangen in de ellendige Stad. ELEAZAR, Zoon van eenen anderen SIMON, een man van priesterlyke Orde, van veel verstands en moeds, maakte, met eenen nieuwen Aanhang, zich meester van het Hof der Priesteren, en sloot JOHANNES op in dat der *Israëliten*. Terwyl hy dus de Beneden-

Stad

Stad in zyne magt hadt, zat de ander tusſchen twee magtige Vyanden ingeſlooten. Dan, deeze verdedigde zich, en, eenen uitval doende, ſtak hy den brand in eene menigte van koorn, waardoor anders de Stad de belegering van eenige jaaren zou hebben kunnen uithouden. Dus werkten die ſnooden den *Romeinen* in de hand, en verhaastten hunne verdelging.

V. Maar waar bleef TITUS?

A. TITUS kwam daar omtrent Paaſchen, wanneer er, wegens het Feest, veel Volks in de zo deerlyk vanéén gereeten Stad was, naamelyk die Vaders en die Kinders, welken te zamen geroepen hadden: *zyn bloed kome over ons en over onze kinderen!* De Stad eerst beſpiedende, en zich te veel waagende, werdt hy door eenige *Jooden*, die eenen uitval deeden, van de zynen afgeſneeden: maar God bewaarde hem, om de *Jooden* door zyn zwaard te verdelgen. Hy ondernam eene wanhoopige daad, die hem gelukte, naamelyk, van door de vyanden met eenen Heldenmoed door te ſlaan, en zich zelven dus te redden.

V. Wat deeden toen die van binnen?

A. De drie Aanhangen beſlooten in dien nypenden nood zich te vereenigen; doch het was van korten duur. ELEAZARS party verloor het, en JOHANNES vereenigde zich

toen met SIMON tegen TITUS; maar te gelyk tegen elkanderen, even als of zy gezwooren hadden den *Romeinen* de overwinning gemakkelyk te maaken. Doller woede kan men zich niet wél verbeelden. —— TITUS liet de *Jooden*, eer hy de belegering ondernam, nog een- en andermaal, door JOSEPHUS, dien hy by zich hieldt, aanbiedingen van vrede doen: maar zy verwierpen ze met versmaading. Toen greep men het werk aan. De eerste muur viel door TITUS stormtuig. Moord, pest en honger waarden binnen de Stad. Een vierdubbel Oordeel teisterde dus de belegerden. Geene Stad, zegt JOSEPHUS, heeft, sedert de Schepping, zulke verschrikkelyke rampen geleeden, of zo vol Volks geweest, dat vruchtbaarer was in allerlei soort van godloosheid. Het eerste hadt de Zaligmaaker duidelyk voorzegd: Matth. XXIV. 21. *Want als dan zal groote verdrukkinge weezen, hoedanige niet is geweest van het begin der Waereld tot nu toe, noch ook niet zyn zal.* Luc. XXI. 20 - 27. En de gemelde JOSEPHUS, een *Jood*, (is dit niet opmerklyk?) heeft juist de nette vervulling moeten aantekenen. Hoe deerlyk was dan niet de Natie vervallen; die Natie, welke geweigerd hadt, dat *God Koning over hen zou weezen!* TITUS, weetende, hoe jammerlyk het van binnen gesteld wa-

re,

re, liet de belegerden nog eens door JOSEPHUS tot overgaaf maanen: dan, zy ſcholden, en ſchooten op hem.

V. En wat toen?

A. TITUS trok toen eenen muur rondom de Stad, om het vlugten naar buiten, en het invoeren van voorraad naar binnen te beletten. Dus van buiten geprangd, zag het er van binnen nog akeliger uit. Goede Hemel, welk een ſchouwſpel! Op *Jeruſalems* ſtraaten, van JESUS, den Vorst des Vredes, onder het geeven van den besten raad bewandeld, lagen geheele hoopen van lyken te rotten. De levenden ſcheenen wandelende Geraamten. TITUS liet de gevangenen, by het doen van uitvallen gegreepen, in het gezigt der Stad kruiſigen. Die gewillig tot hem overkwamen, bewees de mededogende Veldheer gaarne genade. Dan, zyne Krygsknegten, zich verbeeldende, dat zulken eenig goud hadden ingeſlokt, om, na de uitwerping, nog iets te bezitten, ſneeden twee duizend overgeloopen *Jooden*, op eenen nagt, het lyf open, om den vermeinden ſchat te vinden. TITUS gruwde van die onmenschlyke daad, en zou de bedryvers ter dood hebben laaten brengen, ware hun getal niet te groot geweest. Hy ſtelde er aanſtonds de doodſtraf op, zo het wederom gebeurde.

V. O Welk eene wraak van God!

A. Het liep nog verder! Valſche Profeeten ſtonden in de Stad op, die eene ſpoedige verlosſing den Volke durfden belooven. Dan zy kwam niet. Integendeel, de ondergang verhaastte zich. Oordeel uit dit ysſelyk voorbeeld, hoe zeer de hongersnood de andere rampen verzwaarde. MARIA, eene adelyke Vrouw, vóór den oorlog in de gevloekte Stad gevlugt, werdt zo zeer door den honger geprangd, dat zy, uit wanhoop, haaren Zuigeling van de ledige borst trok, den hals afſneedt, en, hem gebraaden en ten deele genuttigd hebbende, het overſchot verbergde. De reuk van het gebraad, toen zo vreemd in deeze Stad, lokte eenige van honger raazende *Jooden* in het huis, dreigende haar de hevigſte pynen, zo zy de ſpys niet ontdekte. Daarop haalde zy dezelve voor den dag, badt hun hartig te eeten, en niet vies te zyn, alzo eene tedere Moeder geene zwaarigheid gemaakt hadt om eenen maaltyd daarvan te maaken. Op dit gezigt en op zulke taal kreegen deeze helhonden eenen zodanigen ſchrik, dat ze, beevende, het huis uitliepen, en de verbaasde Moeder in het volle bezit van deeze ysſelyke ſpys lieten. Toen dat bekend werdt, waren verſlaagenheid en ſchrik in de Stad zo algemeen en groot, dat het niet is te zeggen.

gen. Nu begon men, (en wat was vreemder?) voor 't eerst te denken, dat men van God verlaaten was, en het geluk der geſtorvenen te benyden. De goedhartige en menschlievende TITUS de onmenschlyke daad van MARIA, (daartoe gekomen door de hardnekkigheid der Zelooten, die den vrede vervloekten,) ook vernoomen hebbende, zwoer de ganſche verdelging van de Stad, en van zulk een Volk, te meer daar hy ze, zo dikmaals vruchteloos, vergiffenis hadt aangebooden. Hy beklaagde zich by zyne Goden over der *Jooden* wreedheden, die hy zag en hoorde, betuigende zyne onſchuld. Dus tot het uiterſte genoodzaakt, nam hy, in het einde van July, het Slot *Antonia* in, verhaastende de belegering, om het droevig overſchot van Stad en Volk te behouden: want het moorden van binnen ging nog zynen gang. JOSEPHUS, zyne Landgenooten op nieuw tot de overgaaf vermaanende, werdt met ſteenen beantwoord en zo gewond, dat hy voor dood neêrviel. Toen eenen uitval doende, dachten zy hem naar binnen te ſleepen; doch de *Romeinen* ſneeden hun de pas af, en hy, verbonden zynde, herſtelde. JOHANNES plonderde intusſchen den Tempel, en ſmolt de gou-

den

den Vaten tot eigen dienst. En nog meenden de Zelooten, dat God de heilige plaats niet zou verlaaten! TITUS, de vernieling als onvermydelyk aanziende, en er egter zeer toe ongezind, maande hen nog eens ter overgaaf; maar zy werden er te verwoeder om, des meest hy tot het uiterfte komen. Op den zeventienden van Hooimaand ftondt het dagelyks Offer, sedert de herftelling des Tempels door JUDAS, den *Machabeer*, voor de eerftemaal ftil, by gebrek van eenen Priester, die dat werk kon verrigten. TITUS beftrafte JOHANNES daarover, aanbiedende iemant tot dat einde te zenden. Ook noodigde hy hem, om daar buiten tot den ftryd te komen, alzo hy den Tempel wilde fpaaren. Dan, JOHANNES floeg alles van de hand. TITUS dan, ziende, dat hy den Tempel niet dan met verlies van veel Volks kon behouden, liet, op den agtften en negenden Augustus, de Poorten in brand fteeken, met oogmerk, om ze daarna te blusfen, en het overige te behouden. Op den *tienden*, den dag, waarop wel eer NEBUCADNEZAR den voorigen Tempel hadt in vlam gezet, en men nu ftorm zou loopen, nam een *Romeinsch* Krygsknegt, op eigen gezag, eene flambouw, en op de fchou-

ders

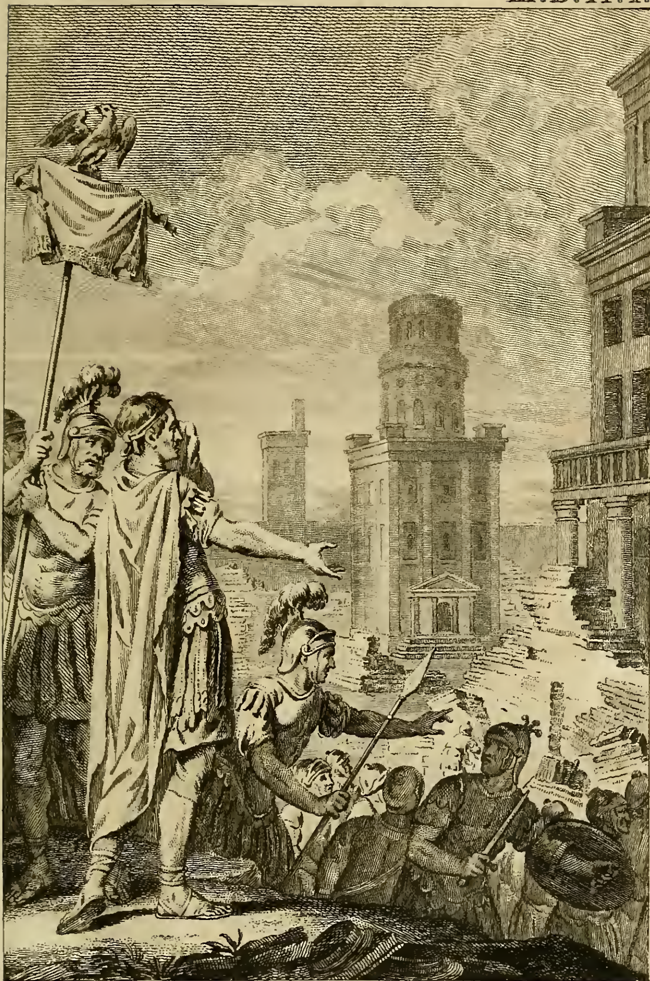
ders zyner makkeren geraakt, ſtak hy ze door een venster in één der Vertrekken, en dus den Tempel in brand. TITUS, in zyne tent wat rustende, werdt wakker door het gerugt, ſprong op, beval dien te bluſſen, riep, dreigde; maar alles vruchteloos. De verwarring was te groot, en de Krygslieden te hardnekkig, om iets te behouden. Dus ongehoorzaamd, dreef hem de lust naar binnen, om het Heilige der Heiligen te zien. Daar gekomen, verwonderde hy zich over de kostelykheid, en liet den gouden Kandelaar, de Tafel der Toonbrooden, en den Reukaltaar uit het Heilige wegdraagen; vindende niets in het Heilige der Heiligen. Alles werdt daarop geplonderd, en beſlooten met een ysſelyk tooneel van blaaken, branden en moorden. SIMON en JOHANNES weeken toen naar de Stad, die weldra ingenomen, en op dezelfde wyze behandeld werdt. Men kreeg *zevenënnegentig duizend* gevangenen. Eenigen werden tot TITUS zegepraal geſpaard, waaronder SIMON, die daarna, met eene touw om den hals, langs *Rome's* ſtraaten werdt geſleept, toen gegeesſeld, en daarop gedood, met andere belhamels; doch JOHANNES werdt ter eeuwige gevangenis gedoemd. Het getal der omgekomenen in deezen oorlog

log wordt verſchillend opgegeeven. 't Zekerſte berigt brengt het tot omtrent *veertienmaal honderd duizend Jooden.* Geen Volk, geene Stad in de Waereld, voor of na, onderging iets van dien aart. 't Heele Menschdom zag dus tot eigen leering, dat JESUS *bloed over de Jooden en hunne kinderen kwam.*

V. Welk een ondergang! welk eene wraak! hoe opmerklyk, hoe verſchriklyk!

A. Zekerlyk is alles hier in den hoogſten trap opmerklyk en verſchriklyk. TITUS, wien men de wellust van het Menschlyk Geſlagt noemt, en de Weldoender der Waereld zou weezen, moest zo veele honderd duizenden *Jooden* ombrengen. Hy zelf, ſchoon een *Heiden*, erkende de Godlyke Voorzienigheid in zynen voorſpoed, en in der *Jooden* hardnekkigheid en verdelging. Niet alleen hadt ZACHARIAS. XI. 8, 9. en DANIEL. IX. 26, 27. maar ook byzonder MOSES, vyftienhonderd jaaren vóór deeze verdelging, en zevenhonderd, eer er nog een *Romein* gebooren was, eene vreeſelyke ſchildery hiervan gemaakt, *Deut.* XXVIII. 47--57. even als of hy daarby tegenwoordig was geweest, TITUS op de plaats gezien, en de natuur zelve daar hadt getekend. De kleinſte omſtandigheden, de Moeder, die haar kind inzwelgde, ſloeg hy niet over. —— TITUS liet vervolgens een

ſtuk

J. Buys, inv. et delin. Reinr Vinkeles, sculp. 1782

Titus, Jerusalem weerziende na de verwoesting, kon zyne traanen niet weerhouden. bladz. 79.

ſtuk van den Westelyken Stads-muur, en drie Toorens, *Hippikos*, *Faſaël*, en *Mariamne*, ſtaan, om der volgende Eeuwen eene ſchets van de geheele ſterkte der Stad, en van de grootheid zyner Overwinning te toonen: daar buiten werdt alles geſlegt. Toen deeze Veldheer de drie Sloten, *Herodion*, *Masſada*, en *Macheron*, elders gelegen, daarna ingenomen, en dus zyn Plan voltooid hadt in den jaare 70, keerde hy terug naar de verwoeste Stad. Dan TITUS, *Jeruſalem* weer ziende, kon by de beſchouwing van zulk eene vreeſelyke verwoesting, zyne traanen niet weerhouden, naardien hy gedwongen was geweest daarvan de oorzaak te weezen. . . . Wie, die TITUS ziet traanen ſtorten over *Jeruſalem*, wordt met hem niet weemoedig! O! dat de Natien der Waereld, die, door ongeloof vervoerd, JESUS uitmuntend Evangelie verworpen; dat ook zy, die, door eigen boosheid aangezet, hetzelve op eene moedwillige wyze verſmaaden, hunne oogen ſlaan op het *Joodſche* Volk, zo geweldig te onder gebragt, en de gevolgen van het Ongeloof beſchouwen! Gaa Vrygeest, naar *Jeruſalems* puinhoopen, en leer daar de waarheid van het Evangelie!

DRIEËNTWINTIGSTE

ZAMENSPRAAK

OVER DE

HISTORIE DER JOODEN.

Lotgevallen der Jooden in de XVII laatste Eeuwen.

VRAAG. O welk een treurig, allertreurigst Tydperk hebben wy in de laatste Zamenspraak doorgeloopen! Welk eene ontzettende Geschiedenis hebt gy my verhaald! Moet zulk eene gedugte Verdelging van een overoud beroemd Volk ons niet door en door treffen?

ANTWOORD. Zekerlyk, zou hy niet, die een Mensch is, medelyden met een zodanig Volk oefenen! —— Maar nu wy tot het *derde* Tydperk in de NIEUWE HISTORIE der *Jooden* zyn gekomen, moeten wy voortgaan, en willen dat, al duurt het lang, in

in eens kortlyk overzien: want langduurige Treurtooneelen, offchoon zy ons gewigtige zaaken leeren, ftreelen nimmer het oog. Zy zullen ons doen zien twee zonderlinge Gevallen, ik meen, eene wydé *Verftrooing* deezes rampzaligen Volks over de geheele Aarde, met eene gelyktydige volkomen *Behoudenis*, ruim XVII Eeuwen lang, en dat nog vreemder is, zonder ftaatlyken Godsdienst, zonder Koningen, Befchermers of Voorfpraaken, zonder wapenen, magt of aanzien te hebben. Verbaast dat U niet, O Volken der Aarde, die daaglyks den *Jood* voor oogen hebt? . . Zo langen tyd dan ftaande te blyven in het midden van alle ellenden, is gewis één der grootfte wonderen, en blyft eene zekere en zigtbaare proef van de Waarheid van het Evangelie, en van Gods groote bedoelingen met dit Volk. De Vorften der Aarde hebben dikwils de ftrengfte Plakaaten, en de handen der beulen gebruikt; het oproerig graauw heeft oneindig veele moorden gepleegd, om de *Jooden* te doen omkomen; *Christenen*, *Heidenen*, en *Mahomethaanen*, anders onderling zeer verdeeld, en tegen elkanderen aangekant, hebben zich tegen hen vereenigd, en niettemin beftaan zy nog, en zyn overal te vinden. Men heeft ze uit alle plaatzen verjaagd; doch dit heeft nergens anders toe

geſtrekt, dan om ze in alle oorden te meer te verſpreiden. De grootſte en magtigſte Ryken zyn intusſchen gevallen, zo dat er niet meer dan de Naam van overgebleeven is; dan dit Volk, ongeacht allen ſmaad, vervolging en ellende, heeft, van Eeuw tot Eeuw, dwars door alle ſtroomen bloeds, die men onder hen deedt vlieten, doorgegaan, is nog in weezen, en blyft niet ſlegts behouden, maar tevens, zigtbaar, van alle Natien der Waereld onderſcheiden. Moet dat ons niet treffen? —— Hun verblyf in *Egypte*, een vreemd Land, duurde voorheen maar *tweehonderd en vyftien* jaaren; de *Babyloniſche* Gevangenis ſlegts *zeventig*; maar deeze Verſtrooing duurt *zeventien* Eeuwen, en waar is nog het einde? — Misſchien heeft de Schryver van JOBS Boek en anderen, op Gods beſtelling, *Iſraël* in *Egypte* getroost; dit deeden ten minſten EZECHIEL en DANIEL in *Babylon*; maar wie doet het nu? De Natie treurt, en wie ſpreekt tot haar goede woorden? —— De luister van haaren Godsdienst, door TITUS zelf bewonderd, ſtaat ſtil; er is noch Tempel noch Offerhande. Toen men, ten tyde des Ouden Testaments, den eenigen waaren Godt aanbadt, was dat Volk gelukkig; en nu, nu het zich van Afgodery onthoudt, is het rampzalig en gevloekt. Hoe zeer verbaast

ons

ons dit aanmerkelyk verſchil niet! Welk eene ſtraf zien wy hierin wegens een verworpen Evangelie, wegens zulk eene hardnekkigheid des Ongeloofs! JESUS *bloed komt* nog *over hen*, om dat zy Hem blyven ſmaaden. —— Het dierbaar Land hunner braave Voorouderen, zo diep in hunne ziel geprent, waar ABRAHAM zyne tent opſloeg, waar hy woonde, waar zyn gebeente rust, en waar zy, zo veel goeds ontvangende, altoos aan hem dachten, als aan eenen Man, zo vermaard in het Oosten, en zich, in JESUS tyd, telkens op hem beriepen: dit dierbaar Vaderland, dat *van melk en honig vloeide*, ſchynt zelfs met den vloek geſlagen. Dan was het in het bezit der *Heidenen*, dan in de handen der *Christenen*, en dan in de magt der *Mahomethaanen*. Elke Natie der Waereld bezat het beurt om beurt: nu blyft het in de handen der *Turken*. . . . . Deeze korte Inleiding vóór dit treurig Tydperk gebruik ik, waarde Leerling! om uwe aandagt tot die zonderlinge Natie op te wekken, en tevens om uw mededogen met hetzelve gaande te maaken. Altoos moet ons oog op dit zo wonderlyk bewaard, en op zynen MESSIAS wagtend Volk geſlaagen, altoos moet ons medelyden met hetzelve groot zyn!

V. Maar hoe zeldzaam is dit by veelen!

Men ziet *Jooden*, doch men denkt niet aan hun; of zo al, dan braakt men vuile ſpotterny tegen dezelven uit!

A. Myn hart doet wee, als ik dat moet zien en hooren zonder zulken te kunnen beſtraffen. Het Ongeloof der *Jooden* verdient toch onze traanen; maar geene beſchimpingen. En doet men zich zelven niet de meeſte ſchande aan, als men dat ongelukkig Volk zo wreedlyk aanvalt? Behoed U daar tegen. Wy moeten, dit is Gods wil, deeze Natie beſchermen, helpen bewaaren, weldoen, en onophoudelyk voor dezelve bidden.

V. Waaraan ſchryven zy toe hunnen tegenwoordigen ongelukkigen ſtaat?

A. Hierin verſchillen zy: deeze wyt het aan die, een ander aan geene zonde, en God, zeggen zy, ſtelt daarom de Komst van den MESSIAS uit: eene taal, waardoor zy den Allerhoogſten, zo getrouw in zyne beloften, zeer ontëeren.

V. Maar waarom worden die ongelukkigen zo gehaat?

A. Alleen om het verſchil van den Godsdienst. Dus is de zonde deezer Natie de bron van den haat. Dan, ſcheldt men hen, zy ſchelden ons weer voor Ketters, Nazareers, enz. merkende intusſchen, ongeacht alle hunne ellenden, zich zelven aan, als gunſtelingen van den Hemel. Zo groot

kan

kan de duisternis van een Volk zyn!

V. Laat my nu iets van de Historie der *Jooden* na *Jerusalems* verwoesting hooren!

A. Ik gaa er toe over! —— By de verwoesting dier Stad vlugtten veele *Jooden* naar *Egypte*, waar voor hun veiligheid was: maar de Tempel, door ONIAS daar gebouwd, werdt, uit vrees, dat zy zich daarin, gelyk in den *Jerusalemschen*, zouden verschanzen en verdedigen, voor hun gesloten. Met leede oogen zagen zy dat aan. —— VESPASIANUS liet zekeren JONATHAS, die de *Jooden* in *Lybie* en *Cyrene*, met belofte van hun groote wonderwerken te zullen laaten zien, vervoerde, verbranden. —— De verstrooing van de Nakomelingen der X Stammen, door SALMANEZAR in *Assyrie* gebragt, en nimmer terug gekeerd, nam daar zo wel toe, als die der andere *Jooden* in *Arabie* en *Ethiopië*. —— In *Rome* hadden het de *Joodsche* Slaaven, door POMPEJUS derwaards mede genomen, toen hy *Jerusalem* hadt vermeesterd, niet kwaad. Zy bleeven by hunnen Godsdienst, en veelen werden vry gemaakt. Ook hadden zy, die daar wel twintig duizend sterk waren, hunne Synagoge, en een soort van Raadhuis. Dan, toen TITUS na de verwoesting van *Jerusalem* veelen, als gevangen, daar bragt, werden de anderen met den nek aangezien. De *Ro-*

meinſche Dichters hebben niet nagelaaten hen te beſchimpen, en als Kooplieden van zwavelſtokken uit te beelden. — Na *Jeruſalems* verdelging bleeven er nog eenigen in *Judea* over; maar, over het geheel genoomen, was dat Land grootdeels ontvolkt, waarom er de *Romeinen* zelfs eenige Volkplantingen moesten heen zenden. TITUS liet hun allen eene vry aanzienlyke ſchatting voor hunne vryheid, en voor die van hun geweeten opbrengen. Keizer DOMITIANUS liet ze hun ook betaalen, en vervolgde hen daarenboven in het jaar 95. NERVA, zyn Opvolger, behandelde hen zagter, onder wiens beſtuur de zo genoemde Patriarchen, die het Volk zouden regeeren, zyn opgekomen. Dan, gelyk men in de ellende zich naar alle kanten keert en woelt, om rust te zoeken, verzwaart men, die niet aantreffende, niet zelden het juk, dat reeds hard genoeg drukt; zo overkwam dit ook den *Jooden* onder TRAJANUS. Verbitterd om hunne voorgaande rampen, begonnen zy te *Cyrene*, eene Stad van *Libye*, waar zy lang gewoond hadden en magtig waren, wreedheden te pleegen. Zy overwonnen de *Egyptenaars*; doch de vlugtelingen, te *Alexandrie* gekomen, vermoordden, uit weerwraak, alle de *Jooden*, die zy daar vonden. De *Cyreneſche Jooden*, dit hoorende, vervielen

tot

tot razerny, en LUMINUM of LUCUAS tot Koning verkooren hebbende, bragten zy wel tweemaal honderd duizend *Lybiers* om het leven. Zy werden daarop door MARTIUS TURBO, Veldheer van TRAJANUS, lang en veel aangevallen, en eindelyk getemd; maar *Libye* werdt hierdoor zo ontvolkt, dat Keizer ADRIANUS daarna eenige Volkplantingen derwaards moest zenden.

V. Dus raakten zy door hun woelen in vaster banden.

A. Ware het hierby maar gebleeven! —— Een ander oproer, kort daarna in *Mesopotamie* door hen verwekt, werdt niet gestild, dan met de dood van veele *Jooden*, het geen anderen den moed deedt verliezen. Maar zy, die op 't Eiland *Cyprus* woonden, verwoed om hunne ellende, stonden mede op, en bragten tweemaal honderd duizend Inwooners om hals. TRAJANUS liet hen daarop geheel te onder brengen, en verboodt, dat immer een *Jood* voet op het gemelde Eiland mogt zetten. —— Dan, dit was slegts een begin der rampen, die hen zodanig ten gronde hielpen, dat zy den kost moesten winnen met droomen uit te leggen, en met goed geluk te zeggen. — In het jaar 138 liep het erger, alzo het tot eenen openbaaren opstand kwam. ADRIANUS hadt hun de Besnydenis verbooden; daar-

entegen ter Volkplantinge, naar *Jerusalem* gezonden, gelast, om op de oude Stads puinhoopen eene andere Stad, *Elia Capitolina*, naar hem geheeten, en aan JUPITER toegewyd, te stichten. Dit maakte eene geweldige beroering. Een *Jood*, BARCHOCHEBAS geheeten, zich van die omstandigheden bedienende, hitste de Natie op. Deezen opstand schynt ADRIANUS in 't begin niet geacht te hebben; doch toen men dien *Jood* en zyne gezellen met eene wanhoopige dapperheid zag vegten; toen de Roovers uit de naby gelegen Provintien, op hoop van buit, zich by hem vervoegden; toen zelfs TINNIUS RUFUS, der *Romeinen* Veldheer, telkens door hem geslaagen werdt, moest ADRIANUS den grootsten Oorlogsheld dier Eeuw, ik meen SEVERUS, uit *Engeland* ontbieden, om dien opstand te dempen. Hy deedt BARCHOCHEBAS sneuvelen; maar bragt, zegt men, tevens zes- of zevenmaal honderd duizend *Jooden* om hals. Welk een slag! En ADRIANUS voltooide toen zyne Stad *Elia*, verboodt allen *Jooden* immer daarin voet te zetten, en stelde een Zwyn boven de Poorten, om het inkomen in *Jerusalem* by hen gehaat te maaken. Op de markt van *Terebinthus* liet hy veelen van dat Volk verkoopen, en die, welken men, gelyk de oude Paarden, niet kon kwyt raa-

raaken, van daar naar de markt van *Gaza* vervoeren: andere gevangenen bragt hy naar *Egypte*. Niettemin bleeven er eenige *Jooden* in hun land; maar, gelyk gy kunt denken, arm en ellendig.

V. En zy bleeven in dien ſtaat?

A. Van het jaar 138 tot de Regeering van SEVERUS zag men in den beginne, dat Keizer ANTONINUS hun begunſtigde; doch tegen hem opgeſtaan zynde, om de Vryheid der Beſnydenis wederom te krygen, werden zy op nieuw verſlagen. Naderhand werdt egter hunne begeerte toegeſtaan; doch weer ingetrokken, toen zy door den oorlog tusſchen de *Parthers* en *Romeinen*, vooral in *Medie* en *Meſopotamie*, veel hadden geleeden. —— En, van SEVERUS Regeering tot het einde der III Eeuw, kenden zy al mede hunne ongelukken: want de Oorlog, door de *Romeinen* in het Oosten gevoerd, deedt hen by den *Tiger* en den *Euphraat* veel leeds ondergaan. SEVERUS zelf verboodt, onder andere Wetten, tegen hen gemaakt, den Vreemdelingen tot den *Joodſchen* Godsdienst over te gaan. Hoe zeer ſtrekte dit tot hunne ſchande! Voorts liet hy hun wel toe in *Galilea* te woonen; maar wilde niet dulden, dat zy eenen voet in *Jeruſalem* zouden zetten. Deeze Keizer ſchynt naderhand zagter te zyn geworden;

doch van die kalmte bedienden zy zich; om hunnen ouden haat tegen de *Christenen* van *Karthago* bot te vieren. —— Onder ZENOBIA, Koningin van *Palmyrene*, hadden zy het wél. Eenige hunner Leeraaren hadden zelfs eenen grooten naam in het Oosten, en stichtten daar Schoolen. — Hierna kwamen *Christen* Keizers op den throon.

V. En wat wedervoer hun toen?

A. Zy hadden het onder derzelver bestuur niet veel beter, dan onder dat der Afgodische Vorsten. CONSTANTINUS, die hen haatte, vervolgde ze wel niet; maar bepaalde hunne Vryheid en Wetten, verbiedende den *Christenen Jooden* te worden, en den *Jooden* hunne Slaaven te besnyden. De Kerkvergadering van *Eliberis* verboodt den *Christenen* met hen maaltyd te houden. —— RAVENA, het Hoofd hunner Hoogeschool in 't Oosten, die, zegt men, twaalf duizend Leerlingen onderwees, werdt gebannen: een zwaare slag voor de *Jooden!* — Dan zy wilden, in het jaar 344 dit verlies boeten door de *Christenen* in *Persie* te vervolgen. —— In *Judea* waren zy intusschen sterk aangegroeid, zo dat zy zelfs geene andere Volken toelieten daar te woonen; maar GALLUS, door Keizer CONSTANTINUS tegen de *Persen* gezonden, sloeg, in den jaare 353, de muitende *Jooden*, en slegt-

ſlegtte de Stad *Dioceſareen*, den zetel des oproers. Ook werdt het verbod van in *Jeruſalem* te gaan vernieuwd, andere belastingen hun opgelegd, en, behielden zy vryheid van geweeten, zy mogten egter geene Bekeerelingen maaken.

V. Dus liep het met hun al voort op denzelfden voet?

A. Neen! Keizer JULIANUS, om zynen haat tegen de *Christenen* te toonen, hief de belastingen op, en ſtond hun toe het offeren, nevens *Jeruſalems* herbouwing in den jaare 363. Uitgelaaten van vreugd wegens deeze vergunning, ſmeeten zy de *Christen* Kerken in *Galilea* en *Egypte*, waaronder die van *Alexandrie* de ſchoonſte van allen was, en daarom meest bejammerd werdt, onder den voet. Zy ſloegen tevens yverig de hand aan den opbouw hunnes Tempels, waarin de *Heidenen* hun byſprongen. Dan, door drie Wonderwerken, zegt men, heeft God den voortgang belet. By het opruimen der puinhoopen, kwamen er vreesſelyke Vuurvlammen met een geweldig gedruis uit den grond: ook ontſtonden er herhaalde Aardbeevingen, waar door de *Joodſche* Werklieden weggeſlagen, en, nevens de Aanſchouwers, met beeving en mismoedigheid getroffen werden. En wie, al zy het getal der Wonderwerken by die gelegenheid voorgevallen, wat ver-

vergroot, zal daarin niet erkennen, dat God het werk deedt ſtaaken? —— In de volgende tyden hadden zy het onder JOVIANUS en VALENTINIANUS draaglyk. VALENS ontnam hun wel eenige voordeelen; maar onder THEODOSIUS ſlaakten zy niet de zwaarſte verzugtingen. —— In de V. Eeuw oordeelde men het noodig de Wetten der *Griekſche* Keizeren uit te voeren, om de baldaadigheden der *Jooden* tegen de *Christenen* te beteugelen. In den jaare 408 geesſelden zy in *Macedonie* en *Dacie* een' jongen *Christen* dood aan HAMANS galg, wiens Feest zy gevierd hadden. Dit gaf oproer: want de *Christenen* liepen te wapen, en de Keizer moest toeſchieten, om de ſchuldige *Jooden* te ſtraffen. Dus ziet gy hen den ouden wrok tegen JESUS Navolgers behouden. —— In den jaare 434 gaf een bedrieger, MOSES geheeten, zich uit voor den MESSIAS, voorwendende de *Jooden* van *Kandia* dwars door de Zee naar *Kanaan* te zullen geleiden. Men ondernam het; doch veelen verdronken. Eenigen, door *Christen*-Visſchers gered, en daarop het bedrog regt inziende, omhelsden het Evangelie. — Bisſchop CYRILLUS ondernam honderd duizend andere *Jooden*, baldaadigheid tegen de *Christenen* van *Alexandrie* bedryvende, ter Stad uit te jaagen. —— Men ſchafte, in

het

het jaar 429, hunne Patriarchen af, om dat zy te groote lasten op de Natie lagen: een Ampt, dat anders den *Jooden* luister byzette, en hen zamen verbondt. —— Hierop verboodt HONORIUS nieuwe Synagogen te bouwen, ontnam hun ook de Ampten in den krygsdienst, en ſtuitte de opkomst van eenige nieuwe Gezindheden. — By den inval der *Vandalen* in het Ryk ondergingen zy, met anderen, de gevolgen der wanorde; doch THEODORIK, Koning der *Gothen*, beſchermde hen in het ſtuk van den Godsdienst.

V. Dus ſchepten zy, nu en dan, nog eens adem in de verdrukkingen!

A. Maar van hoe korten duur was dit! In deeze V Eeuw bloeide wel hunne Hooge School in *Babylonie;* doch eene andere vervolging door den *Perſiſchen* Vorst, die, zegt men, drieënzeventig jaaren duurde, maar ons weinig bekend is, maakte de rust ongewis. —— By den aanvang der VI Eeuw hadden de X Stammen eene andere in het Oosten te lyden. KAVADA, Vorst van *Perſie*, deedt hun veel nadeels. KOSROËS *de groote* ſloot, in den jaare 589, alle de Hooge Schoolen der *Jooden* in het Oosten, het geen hunne zugt tot de Weetenſchappen, in die tyden vry ſterk, uitbluschte. HORMISDAS gaf hun daarna de voo-

rige

rige vryheden wel weer terug; maar nieuwe wreedheden tegen de *Christenen* daarop pleegende, moesten zy daarvoor boeten. Mebodus, der *Romeinen* Veldheer, ftrafte hen te *Antiochie*, en in *Syrie*. De *Tyrifche Jooden*, eene zamenzweering gemaakt hebbende, om alle Inwooners op het Paaschfeest om te brengen, vonden, by het aanvangen, wederftand, en daar zy de *Christen*-Tempels ten platten lande verwoestten, betaalden zy zulks met geweldige ftroomen bloeds.

V. Dus was Gods hand overal tegen hen!

A. Gy ziet dit telkens; maar ook dat zy zich dit geduurig waardig maakten. Zy moesten, zouden ze geene wreedheden pleegen, fteeds met geweld beteugeld worden. En wien hadden zy dan de aanhoudenheid hunner ongelukken te wyten? — Dan, laat my voortgaan. In de VII Eeuw hadden zy de fmert van den nieuwen *Mahomethaanen* fchatting te moeten betaalen, hoewel zy mahometh voor eenen bedrieger hielden. En in de volgende Eeuw zagen zy omar naar *Jerufalem* optrekken; ook in den jaare 637, eene *Turkfche* Moskée opregten ter plaatze, zegt men, waar de Tempel hadt geftaan. Dan, zy verheugden zich aan den anderen kant, dat de *Christenen* van de *Mahomethaanen* veel te lyden

den hadden, en dat het *Perſisch* Ryk, het welk de Hooge Schoolen geſlooten, de Synagogen aan de *Magi* gegeeven, en veelen hunner Natie hadt doen omkomen, zeer verviel. Hunne Hooge Schoolen werden toen weer geopend, en de Kalifs ſchynen hun begunſtigd te hebben.

V. Hoe ging het hun in die tyden in het Westen?

A. Keizer JUSTINIANUS verboodt hun, in de VI. en VII Eeuw het Paaschfeest op denzelfden dag met de *Christenen* te vieren, en den openbaaren Godsdienst in AFRICA te houden: ook wilde hy niet, dat de Overheden de getuigenisſen der *Jooden* tegen *Christenen* zouden aanneemen. De *Jood* JULIAAN gaf zich voor den MESSIAS uit in *Palestina*, en viel op de *Christenen* aan; doch JUSTINIANUS benden verſloege de oproerigen, en doodden JULIAAN. In den jaare 555 brak er een nieuw oproer te *Ceſareen* uit, waarby *Jooden* en *Samaritaanen* de Tempelen der *Christenen* omver haalden. De Keizer zondt ADAMANTIUS derwaards, die er eene zo bloedige regtspleeging oefende, dat alle de *Jooden* beefden. Iets dergelyks viel er te *Antiochie* in *Syrie* voor; doch Graaf BONOSUS nam, op 's Keizers bevel, daarover eene ſtrenge wraak. — Paus GREGORIUS *de groote*, hun niet ongenegen,

wil-

wilde niet, dat men hen, die talryk in *Italie* waren, voor ſlaaven zou verkoopen. —— Dan, Keizer HERAKLIUS plaagde hen in het Oosten, en SISEBUT drong hen ook, of tot de aanneeming van het Evangelie, of om uit *Spanje* te wyken. Hierop verzaakten ſommigen hunnen Godsdienst, om de ſtraf te ontgaan: anderen werden verdreeven. — In *Frankryk* waren er weinigen vóór de IV Eeuw; doch ſedert in verſcheiden oorden daar vermeerderd, moest men, in den jaare 540, Wetten tegen hen maaken; doch men beraamde tevens middelen tot derzelver bekeering. Die dit weigerden te gelooven werden op veele plaatzen gebannen. Te *Lunel* ſtichtten zy eene beroemde Hooge School: in *Arles* kwamen veele Vreemden handel dryven. DAGOBERT liet hen, in den jaare 629, belasten, of zyn Ryk te verlaaten, of *Christenen* te worden. Eenigen veinsden en bukten: anderen werden gebannen.

V. Dus vonden ze geen rust in *Spanje*, noch ook in *Frankryk*!

A. In de VIII en IX Eeuw ſchepten zy, in het Oosten, adem, toen ABDAMELEK zyne overwinningen tot in *Spanje* uitbreidde; doch zyn derde Zoon JESID de II. vervolgde hen in *Egypte* in den jaare 738. Maar dit Geſlagt uitgeſtorven, en de Regeering in het Huis der *Abasſiden* overgegaan

gaan zynde, hadden zy het beter, vooral onder het beſtuur van ALMONZOR, een geletterden Man, die de Geleerden zyner Eeuw, zonder aanzien van Godsdienst, aan zyn Hof lokte. Toen raakten hunne Hooge Schoolen weer in bloei, vooral in den jaare 726, onder AARON, den grootſten Kalif, die de *Arabieren* ooit gehad hebben. De Secte der *Sadduceen*, die men, by *Jeruſalems* verwoesting, vernietigd hadt geoordeeld, kwam nu weer voor den dag, en greep nieuwen moed onder den geleerden *Jood* ANANUS. Kalif MAMON, AARONS Kleinzoon, liet zelfs, ter herſtellinge der Weetenſchappen onder zyn Volk, de Boeken der *Jooden* in zyne taal overzetten. Dan, de oneenigheden begonden daarna de *Joodſche* Hooge Schoolen van één te ryten, en de volgende Kalifs, als VATHEK en MOTOVAKEL, ſlooten de *Jooden* uit de Regeering, tot welke zy dus ver toegang hadden gehad, en deeden hen, ter onderſcheidinge van andere Onderdaanen, eenen lederen gordel draagen, en op Ezels ryden. ABDALLA, een *Turksch* Veldheer, liet de *Jooden* te *Jeruſalem* in de hand brandmerken, om ze van zyne *Mahomethaanen* te kunnen onderſcheiden. Welk eene ſmaad! — Dan, in EUROPA, waar het hevig geſchil over de Beelden de *Christenen* in het harnas hadt gebragt, liep het zo ver, dat de

Jooden, die een zonderling afgryzen van Beelden hadden, zich gedwongen zagen op den Eed te bekennen, dat zy het Kruis en de heilige Beelden aanbaden. —— In den jaare 724 verfcheen er een nieuwe MESSIAS, SERENUS geheeten, in *Spanje* op het tooneel. Een groote Aanhang volgde hem naar het Heilig Land, waar hy zyn Ryk zou vestigen. Toen zy opgetrokken waren, befloeg men hunne goederen. Waar hy bleef, weet men niet. Waarfchynlyk raakte hy om hals; en die wederkeerden, bezugtten het verlies hunner goederen, zo ligtvaardig verlaaten. —— Aan het Hof van KAREL *den grooten* ftonden zy in hoog aanzien, en, onder LODEWYK *den goedaartigen*, in den jaare 815, ging men zelfs meer de Predikaatfien der geleerde Rabbynen, dan die der onweetende Monniken aanhooren. Onder KAREL *den kaalen* hadden zy het uiterlyk ook wél; doch moesten dikwerf den haat van het Volk in byzondere Steden bezuuren.

V. Dus genooten zy eenige kalmte!

A. Laat ons hen in de X en XI Eeuw befchouwen. — In het Oosten roemden zy nooit uitmuntender Leeraars gehad te hebben. Van de *Arabieren* hadden zy de liefde en den fmaak voor de Weetenfchappen geleerd; doch door oneenigheden vervielen

hn-

hunne Hooge Schoolen, en de ganſche Natie, uit het Oosten verjaagd, moest eene ſchuilplaats in *Spanje* en *Frankryk* zoeken. Men kan van hunne vermenigvuldiging oordeelen, als men weet, dat in eene enkele Stad, *Pheruts Schibbur*, negenmaal honderd duizend *Jooden* geteld werden. Kalif KADER beteugelde hun gezag in *Egypte*, onder wiens Regeering, in den jaare 1037, eene Scheuring voorviel tusſchen de Kinderen van ASER en NEPHTHALI. Ook ſtonden zy in dat Land onder Kalif HAKIM eene nieuwe vervolging uit. —— Beſchouwt men hen, geduurende deeze twee Eeuwen, in het Westen, dan ziet men hen wegens den oorlog der *Spanjaarden*, die naar elders het oog keerden, rust genieten. In den jaare 1046 wilde JOSEF JALLEVY de *Mahomethaanen* bekeeren; maar de Koning van *Grenada*, dat niet verdraagende, liet hem ophangen, by welke gelegenheid vyftien honderd *Joodſche* Huisgezinnen zeer veel leeden. FERDINAND, die tegen de *Saraceenen* ten oorloge ging, wilde hen verdelgen; maar de Paus ſtuitte deszelfs voorneemen. Toen PETRUS de I *Spanje* ter kruisvaart riep, zei NICOLAAS van *Valentia*, dat het onnoodig ware zo ver te gaan, wyl er genoeg vyanden van het Evangelie in het land waren: en hoewel de Koning de *Jooden* niet te lyf wilde, werden er

egter zeer veelen in dat Ryk omgebragt. Vyf *Joodsche* Mannen, allen den naam van ISAAK voerende, beroemd door hunne Werken, zag men toen in *Spanje:* maar *Frankryk* telde zo veele Geleerden niet. Men hadt er evenwel eenen GERSON, en zynen Leerling, MOSES HADARSCIAN. — In *Hongarye* gaf LADISLAUS *de heilige* hun Wetten, en zy bloeiden er in den jaare 1092. — In *Duitschland* waren zy zeer vermenigvuldigd, en zelfs tot in de aanzienlykste Steden van *Bohemen* doorgedrongen, waar zy in de voorige Eeuw, ter moedige stuitinge van eenen aanval der *Barbaaren*, te pas waren gekomen, en er uit dien hoofde eene Synagoge hadden gekreegen. Maar nu stelde zich een Priester, genaamd GOTSCHALK, aan het hoofd van vyftien duizend Roovers, en deedt hun den oorlog aan, onder het godvrugtig voorwendsel van yver voor den Godsdienst. 't Gemeen eerbiedigde, en de Koningen beschermden hem, gelyk men van die tyden kon verwagten. Dan, toen men zag, dat hy, onder dien dekmantel, de *Christenen* mede plonderde, doodde men den Roover met zyne meeste benden; en Keizer HENDRIK verklaarde zich voor de *Jooden.* Op het einde der XI Eeuw verzetten zich de Kruisvaarders, die meer dan éénen yver hadden, tegen dat

on-

ongelukkig Volk, rigtende, op hunnen doortogt door *Keulen*, *Mentz*, *Worms* en *Spiers* een deerlyk bloedbad onder hen aan. Vyf duizend raakten er om hals, en *Beyeren* alleen, rekent men, zag er twaalf duizend, in hun bloed gewenteld. De volgende Kruisvaarders maakten het niet beter. Dan zulk eene dolle woede bezwalkte egter *Duitschland* alleen niet: gelyken geest ademde men in *Engeland*, *Frankryk*, *Spanje* en *Italie*. . . . . Zo liefderyk handelden zulke *Christenen*, die op de *Turken* los gingen, en overluid riepen, dat men ISRAËLS Naam niet meer gedachtig moest weezen! Veele *Jooden*, om in zulker handen niet te vallen, bragten toen zich zelven om hals. . . . Welk een verſchil tusſchen *Christenen* en *Christenen*! Nu bidden wy voor deeze ongeloovigen, en willen zelfs dit Volk behouden!

V. Waar nu het oog heen gekeerd?

A. Laat ons nu het oog naar het Oosten wenden. —— In de XII Eeuw zag men deeze Natie aldaar zeer vervallen, die toch, na het laatſte ongeval, één Eeuw geleden, zich niet hadt kunnen herſtellen. Er waren maar weinigen overgebleeven in de oude Steden aan den *Euphraat*, daar men voorheen ſoms negenmaal honderd duizend telde. De Kruisvaarders wilden ook niet, dat ze in *Judea* zouden woonen.

 Die

— Die zich in het Westen aan den *Rhyn* neer geſlaagen hadden, waren bedroefd om het agterblyven van den MESSIAS. De beroemde VAN TUDELA kon hen niet vertroosten met alles wat hy hun van de glorie der Natie in het Oosten vertelde.... Hoe duidelyk ziet men daaruit, dat God alleen door zyne genade de blindheid des verſtands kan wegneemen; en dat hy het grootſte licht en de duidelykſte waarheid zo lang afkeert, tot dat het hem anders behaagt.... Zy hadden ten deezen tyde verſcheiden geleerde Mannen, NATHAN, het Hoofd van *Rome* 's Hooge School; ABEN ESRA, die zelfs een Sterrekundige was; HALLEWY; MAIMONIDES, tevens een Geneesheer en Schryver van veele Boeken; DAVID KIMCHI, die deel hadt in de Scheuring tusſchen de Synagogen van *Frankryk* en *Spanje*, welke veertig jaaren duurde; SALOMON JARCHI; LEO, en anderen; maar ook beroemde Afvalligen, die het Evangelie omhelsden!

V. En de eerſten konden de Natie niet regt verlichten!

A. Zy waren onvermogend, om zich zelven zo verre te brengen. Zelfs zag men in deeze XII Eeuw, zo in het Oosten als in het Westen, wel agt of negen MESSIASSEN opſtaan, die allen, min of meer,

be-

beroerten verwekten, welke ten nadeele van hunnen Aanhang uitvielen. ALROI, anders ELDAVID geheeten, in *Perſie*, was de beroemdſte van allen, door wiens opſtooken veele *Jooden* ten einde van hun leven kwamen. —— Maar BERNARDUS, Abt van *Clairvaux*, en Paus ALEXANDER de III beſchermden de *Jooden*. Hier door bloeiden zy in *Italie*, en *Spanje*. Wel twaalf duizend telde men alleen te *Toledo*. Maar niet minder dan drie Gezindheden ſtonden er onder hen op, naamelyk, die der *Praters*, der *Montazalen*, en een derde Aanhang, die de gevoelens der oude Wysgeeren volgde: ſcheuringen, die hun veel nadeels deeden. Dan ALPHONZUS de VIII, Koning van *Spanje* was hun niet zeer genegen, en de *Franſche* Koning PHILIPPUS AUGUSTUS joeg hen uit zyn Ryk, in den jaare 1179, om dat zy wel de helft van *Parys* bezaten, en de *Christen* Slaaven dwongen de *Joodſche* Zeden te volgen: doch, in den jaare 1198, riep hy hen terug, om de kosten van den oorlog, waartoe hy gelds gebrek hadt, te helpen goed maaken. —— Schoon zy ook, in 't begin deezer XII Eeuw, uit *Engeland* waren verjaagd, 't welk ééne dier groote Ballingſchappen was, waarover zy zich, om het zwaare lyden, zeer beklaagd hebben, wisten zy zich egter

ter daarin weer te herstellen, en vermenigvuldigden zelfs zo sterk, dat HENDRIK de II de verzogte nieuwe Kerkhoven hun toestondt. Maar, by de komst van Koning RICHARD tot de kroon, beeldde men zich dwaaslyk in, dat alle de *Jooden* Toveraars waren, en des in staat, om, by zyne intrede en krooning, eenige bezweeringen tot 's Vorsten nadeele te maaken. Daarop verboodt men hun die by te woonen. Eenigen, die van verre kwamen, oordeelende, dat zy, als Vreemdelingen, die plegtigheid aanziende, niet zouden ontdekt worden, woonden ze by: maar men kende hen, en het gaf zulk eenen oproer, dat veelen sneuvelden. Die woede sloeg toen over naar het platte land, en, hoewel men, 's daags na de krooning, bevel gaf, om die te doen ophouden, het was vruchteloos; het moorden duurde een gansch jaar. En toen RICHARD de Kruisvaart ondernam, en zy meenden deszelfs gunst door eene groote somme gelds, ter goedmaakinge zyner kosten, gewonnen te hebben, besloot het gemeene Volk daarover straf te oefenen. Dit deedt een bloedbad in verscheiden Steden ontstaan. Vyftien honderd *Jooden* in de Stad *York* tot wanhoop gebragt, maakte elk hunner zyne Vrouw en Kinders af met het mes, en, toen in het

Pa-

Paleis geweeken, lieten zy zich levendig daarin verbranden. RICHARD zag dat aan met ſmert; maar kon het niet keeren.

V. Hoe veele Vervolgingen tegen hen!

A. Men moet aan den eenen kant toeſtaan, dat hun haat tegen de *Christenen* groot was, en dat zy, ſtondt de kans hun ſchoon, dien bot vierden om de voorige verdrukkingen: maar aan de andere zyde moet men ook erkennen, dat men hun veele valſche dingen, gelyk gy zo even van hunne Tovery hoorde, te laste gelegd, en dikwils te harde Wetten omtrent hen gemaakt heeft, by voorbeeld, op der *Christenen* Feestdagen in huis te blyven, het *Venerabile* te eeren, hen van hunne Ampten te berooven, ſchatting aan Priesters te geeven, hun getuigenis in de vierſchaar te verwerpen, hunne Kinders ſoms te ontvoeren, of dezelven der Vaderen erfenis te ontneemen, ter onderkenning van anderen een rad op de borst te doen draagen, of een hoorn op het hoofd van Vrouwen en Dochteren te zetten, geene Beſnydenis te bedienen, of geene Feesten te vieren, enz. . . . . Gelukkig, dat wy hun zulke onregtmaatige dingen niet opleggen! Maar laat ons tot de XIII en XIV Eeuw komen.

V. Wat viel daarin voor?

A. Wy weeten zeker, dat er altyd *Joo-*

den in het Oosten zyn gebleeven; doch wy kennen weinig van het geen in die laatſte Eeuw hun aldaar bejegende. Zy door verſtrooingen verzwakt, in hunne Synagogen opgeſlooten, weinig deel hebbende in de algemeene Gebeurtenisſen, hunne Hooge Schoolen uitgeroeid, en geene luisterryke Leeraars meer voor den dag gekomen zynde, zo ſpreeken de Historieſchryvers weinig van hen. —— In deeze Eeuwen waren zy egter ryk en magtig in het Westen, vooral in *Spanje*, wyl zy zich eerst by de Kalifen, en daarna by de Vorſten der *Christenen* noodzaaklyk hadden gemaakt. Dit geluk werdt hun benyd. En de afgunst, door de trotſche Geestelykheid hun toegedraagen, baarde niet zelden vervolging. De wyze en barmhartige Kruisvaarders, zich bereidende in den jaare 1212, om naar het Heilig Land te trekken, verbeeldden zich de zege op de Ongeloovigen gewis te zullen behaalen, en hun het Graf van JESUS CHRISTUS vast te zullen ontrukken, wanneer zy zulken, die JESUS gekruist hadden, eerst den hals braken. Dit was genoeg by zulke dwaazen, om aan zodanige wreedheden geene paalen te zetten. Zy woedden dan geweldig tegen die ongelukkigen. De *Jooden* zelve noemen deeze, ééne der vier ſtrengſte Vervolgingen. En een grooter getal deezer

Na-

Natie, zo zegt één hunner Geleerden, ging toen uit *Spanje*, dan God door MOSES uit *Egypte* geleid hadt. Men arbeidde niettemin aan derzelver Bekeering; dan men kan zich genoeg verbeelden, hoe veel nuts zulks gedaan hebbe by Lieden, die men reeds zo afkeerig van het Evangelie hadt gemaakt. Daarby beteugelde men derzelver oude Vryheid. —— ALPHONSUS de X, ervaren in de Sterrekunde, bewees hun egter gunst, wyl veele *Joodsche* Leeraars in die Weetenschap, by hem zo geliefd, beroemd waren. 't Gebeurde egter in *Orsana*, eene Stad van *Andalusie*, dat eenige snoode Inwooners een vermoord lichaam in het huis van eenen *Jood* smeetten, en daarop de Natie met die wandaad bekladden. De Koning sprak hen daarvan vry; maar intusschen hadt het gemeene Volk zo veele *Jooden*, als er voor de hand kwamen, reeds omgebragt. —— JACOB de I, Koning van *Arragon*, achtte derzelver Rabbynen zo hoog, dat hy by hen Lessen over de Zedekunde haalde, hoe weinige Eers dit zynen Geestelyken mogt geeven. Dan de rust onder die twee Koningen was al mede kort van duur.

V. Hoe dat?

A. Niet alleen om dat een zeker Bedrieger, ZACHARIAS geheeten, in *Spanje* opstondt,

en zich voor den MESSIAS uitgaf; maar ook voornaamelyk om dat een jong *Spaansch* Herder, ROAR genoemd, het hoofd vol van geestdryvery hebbende, en anderen mede oprokkenende, wel driemaal honderd duizend man aan zyn ſnoer kreeg, eerst om *Spanje* van de *Mooren* te verlosſen; doch daarna, by een veranderd beſluit, om op de *Jooden* los te gaan. Duizenden werden toen aan deeze dolheid opgeofferd; en men voer hier mede zo ſterk voort tot in *Frankryk*, dat de Adel moest opzitten, en een Leger op de been komen, om de woede deezér Herderen te ſtuiten. Veele van deeze bloedhonden door de pest geſtraft zynde, wierp men de ſchuld daarvan al mede op de *Jooden*, (zo zelden erkennen Menſchen, dat zy de wraak van den Hemel verdiend hebben!) en men lag hun tevens te laste, dat zy het Rivierwater vergiftigd hadden. Schoon de Koning de onſchuld der *Jooden* wel begreep, werden er egter vyftien duizend, die geene *Christenen* wilden worden, verbrand. — Onder het gebied der Pausſen hadden zy het egter wél, in de XIII en XIV Eeuwen. Eenigen waren hun wel niet gunstig; maar zy allen konden niet even hard van hen denken: en nog tot op deezen dag hebben de *Jooden* het gerust zo in *Italie*, als elders,

ders, hoewel veele Pausſen ſommige *Christenen* geweldiger vervolgd hebben. Dan, is dit een vreemd Verſchynſel? De *Jooden* ſcherpten hunne pennen niet tegen de Bisſchoppen van *Rome*, gelyk de Hervormers deeden: want alle *Christenen* waren hun even na, en dus konden de Pausſen de *Joodſche* Natie ligter draagen. Zy ontvingen ze zelfs, wanneer ze van elders verdreeven wierden, en beſchimpten de Koningen, die hun eigen Land ontvolkten, en zich ontdeeden van een groot getal ryke Inwooners, die den Koophandel in den grond verſtonden.

V. En hoe verging het hun elders?

A. Telkens zeer verſchillend! In *Frankryk*, by voorbeeld, joeg men hen weg, en daarna riep men hen weer binnen. Zy begonnen hier de Landen der groote Heeren in onderpand, op hoogen woeker, te neemen, daarop zich meester er van te maaken, en de eigenaars in den grond te helpen. Hierom hadt men ze uit andere Landen verbannen, en men beſloot dit nu ook in *Bretagne* te doen, vooral toen men zag, dat de Wetten, daar tegen gemaakt, ydel waren: zelfs verklaarde men den moordenaar van eenen *Jood* onſchuldig. Maar de Kerkvergadering van *Lyons* deedt, in den jaare 1240, eenen verderen ſtap, beveelen-

lende, dat de Vorſten de *Jooden* in hunne Landen zouden dwingen den verkreegen woeker aan de Kruisvaarders te geeven. In den jaare 1275 liet men hen weer in het Ryk komen; maar daarna verbande men hen uit *Gasconje.* FILIPPUS *de ſchoone*, hen niet in tugt kunnende houden, deedt hen vertrekken, 't welk zy onder de vier groote Onheilen, hun overgekomen, rekenen. Men vergunde hun, agt jaaren daarna, weer te keeren, mids betaalende eene groote ſomme gelds; maar, in den jaare 1327, moesten zy allen de reis weer aanneemen: zints zyn zy egter in dat Ryk geduld.

V. Dit inkoomen en daarna weer vertrekken kan geene Natie gelukkig maaken.

A. Zy hebben er zich ook nooit over beroemd! —— Maar laat ons nu eens hun lot in *Engeland* beſchouwen, geduurende de XIII en XIV Eeuwen. Ik wil U egter niet ophouden met de Fabel van den wandelenden *Jood*, die men nog den ligtgeloovigen in de hand ſtopt. Zy is toen in de Waereld gekomen uit eene kwaalyk begreepen Voorzegging van JOHANNES. *Openb.* XXI. —— Laat ons tot HENDRIK den III overgaan. Hy deedt moeite, om hen te bekeeren. Dit ontrustte hen minder, dan de Vervolgingen, door de Kruisvaarders tegen hunne buitenlandſche Broeders verwekt. Om die

die hier te ontgaan, kreegen zy door geld het behoud hunner rust. Maar de Koningen hadden, ongelukkiglyk, veeltyds groote fommen noodig. Des fprak men telkens de *Jooden* daarom aan. Zy wilden daarop vertrekken; dan dit weigerde men hun, en, de fchatting maatigende, ontnam men hun het weinige, dat ze nog hadden. Eindelyk werden zy, in den jaare 1290, gebannen, en zints zyn zy niet meer in een zo aanmerkelyk getal in *Engeland* terug gekeerd. KROMWEL ftondt hun egter de herroeping toe in den jaare 1649, en zy verwierven eene Synagoge van dien Ryksbefchermer.

V. Maar hoe verging het hun, geduurende die twee Eeuwen, in *Duitschland*?

A. Hoewel ze, nergens dan hier, van ysfelyker misdaaden, befchuldigd werden, namen zy egter zeer veel toe in getal. Zelfs bloeide de Geleerdheid in hunne Schoolen. In den jaare 1267 kreegen zy vryheid, om in *Litthauwen* te woonen: dan, het geen in onze tyden vreemd luidt, men dwong hen te *Augsburg*, in den jaare 1285, in geval van Eed, te zweeren by MARIA, by de Heiligen, en zelfs by JESUS CHRISTUS. Dit deeden zy gaarne, om dat zy zich niet verpligt hielden zulke Eeden te houden. Men zag zich derhalven genoodzaakt dat te veranderen, en hen te doen zweeren by GOD

en

en MOSES Wet. —— In den jaare 1264 wendde een Boer, zynde een Geestdryver, met naame RAIND FLAISCH, voor, dat hy van God geroepen was, om de *Jooden* te verdelgen. Hy verbrandde indedaad allen van die Natie in *Beyeren* en *Frankenland*. MARDOCHEUS van *Oostenryk* ſpeelde een gelyk ſpel; maar hy werdt, in den jaare 1310, deswege gehangen. Zeker ARMLEDER, die ook al veelen met de wapenen hadt omgebragt, werdt door Keizer LODEWYK van *Beyeren* het hoofd afgeſlaagen. LODEWYK de I. Koning van *Hongarye*, na dat 's Pausſen beſluit tegen den woeker hen in veele ongevallen gebragt hadt, joeg hen uit zyne Staaten. De Secte der Geesſelaars deedt hun daarenboven, in den jaare 1349, veel lyden, en men hieldt hen ook daarna voor de oorzaak eener opgekomen Pest. KAZIMIR *de groote* mogt hen in *Litthauwen* beſchermen; maar in *Praag* verbrandde men, in den jaare 1391, hunne Synagoge: te *Spiers* en te *Gotha* rigtte men een bloedbad onder hen aan: elders beſchuldigde men hen van de bronnen vergiftigd te hebben: en, hoewel de Keizer hen beſchermde, dwong hem egter het Volk, om of de *Jooden* te verbannen, of om hen van Geloof te doen veranderen. Zie welk eene agtervolging van ellenden, deezer rampzalige Natie overgekomen,

men, zo groot, zeggen hunne Historiefchryvers, dat men, zints *Jerufalems* Verwoesting, geene dergelyken heeft gezien.

V. Ik ben door hunne ongelukken, verdiend of onverdiend, tot in myn hart getroffen!

A. En wie, die liefde tot den Naasten kent, kan anders, op de befchouwing zulker rampen, zyn gefteld! Maar dit is nog het einde niet. De *XV* Eeuw, en wel het jaar 1490 opende in *Portugal*, en dat van 1492 in *Spanje* andere, doch gelyke tooneelen. Zy hadden in het laatfte Ryk lang gewoond, waren 'er fterk vermenigvuldigd, genooten vrye Synagogen, en roemden zeer op kundige Leeraars. FERDINAND de *Katholyke*, gedreeven door eenen verkeerden Godsdienstyver, befloot eindelyk hen weg te jaagen. Hoe gering vertoonde zich hier zyne Staatkunde! Toen de *Jooden* dit hoorden, raakte alles in rep en roer. Zy, die eene fiddering gevoelden op het denkbeeld van te zwerven als ballingen, beflooten te veinzen, en werden *Roomsch.* Zy kermden wel algemeen over het aangedaane ongelyk, en braave *Christenen* hadden met hen mededogen: maar het medelyden van anderen verandert niet de befluiten van vervoerde Vorften. Hoog hadt men opgegeeven van de Predikaatfien en van de zo genoemde Wonderwerken van VINCENT FERRIER ter hunner bekeeringe; maar zo dra

vernam men niet, hoedanig die Bekeerlingen waren, of de Pausſen zaten er agter, en zeventien duizend *Jooden*, verſchrikt door de geſtrengheid deezer Bisſchoppen, onderwierpen zich aan de boete, die de Kerk hun oplag; twee duizend, die JESUS voor den MESSIAS niet wilden erkennen, werden verbrand; en de anderen ſloot men in gevangenisſen. Dan nu, gelyk ik zeide, wilde FERDINAND zich geheel van de *Jooden*, gelyk te vooren van de *Mooren*, ontdoen. Het getal der geenen, die vertrokken, is toen op honderd twintig duizend, door anderen op zeventig duizend Familien, of op agtmaal honderd duizend Zielen; doch onlangs op dertig duizend Huisgezinnen begroot. Zo het laatſte minder getal waar is, moet men het egter groot noemen. 't Gaf eenen zwaaren ſlag aan *Spanje*, en men heeft dien aan FERDINAND verweeten: maar hy dacht, dat de rykſte *Jooden* zouden vertrekken, en hy derzelver goederen krygen. Dan, hun getal was niet zo groot, als hy waande, en die heen gingen hadden vooraf gezorgd, dat ze dertig millioenen in ducaaten meêſleepten. De ellenden van veele deezer Bannelingen, gaande naar AFRICA en *Italie*, was groot; wyl ſommigen ſchipbreuk leeden, anderen door de pest werden aangetast, eenigen verbrandden, en anderen, aan land gezet, van honger ſtierven.

V.

V. Hoe verging het hun in *Portugal?*

A. JAN de II, Koning van *Portugal*, eenige dienſten van hun, ook in het ontdekken van *Oost-Indie*, genooten hebbende, en zich met FERDINANDS ſchaade willende verryken, ontving eenigen, hoewel hy hen niet beminde, in zyn Ryk; doch op harde voorwaarden, die zy zich egter lieten welgevallen. Voorts troostten zy zich met de Godlyke wraak, toen de Koning jong ſtierf, en zyn Zoon, van het paard in den *Taag* vallende, er uit gehaald, en, in eene Boerenhut gebragt, den geest gaf. —— Zyn Opvolger EMANUEL hadt eerst mededogen met hen, en gaf hun vryheid; maar een verbond met FERDINAND gemaakt hebbende, veranderde hy van zin, en offerde aan die vriendſchap *Jooden* en *Mooren* op, geevende hun eenen bepaalden tyd, om te vertrekken. Aan de laatſten alleen hieldt hy zyn woord, vreezende, dat, anders, de *Afrikaanſche Mooren* de *Christenen*, by hen woonende, zouden ombrengen. Het verlof, den *Jooden* gegeeven, om met hunne Kinderen boven de veertien jaaren te mogen vertrekken, werdt herroepen. Dit ſtortte ſommigen in zulk eene wanhoop, dat zy zich zelven, en anderen, dat ze hunne Kinders om het leven bragten. Veelen veinsden, en werden *Christenen*. 't Gebeurde in dien tyd,

dat eenige *Roomschen* waanden een helder Licht van een glas, gezet voor een Beeld van JESUS in eene van *Lissabons* Kerken, te zien straalen, daarop roepende: mirakel! Een bekeerde *Jood*, daar tegenwoordig, sprak dit, onvoorzigtig, tegen. Twee Monniken, daarop boos wordende, rokkenden het gemeen tegen hem op, dat eenen oproer van drie dagen gaf. Twee duizend nieuw bekeerde *Jooden* werden daarin vermoord, en hunne huizen geplonderd. Oordeel uit dit staaltje, hoe men met hen omsprong. Door dwang zyn dus veele geveinsden in die twee Ryken gebleeven. En het is wonderlyk, dat deeze geveinsde Godsdienst, aldaar van geslagt tot geslagt voortgeplant, heden nog stand houdt. Veele groote Heeren, veele Monniken en Nonnen zyn daar bedekte *Jooden*, 't geen de vrucht van geloofsdwang is. De *Inquisitie* heeft, zints haare stichting, een waakend oog op dezelven gehouden. Ontdekte men eenen zodanigen, hy werdt aanstonds gevat, in den kerker gesmeeten, ten vuure gedoemd, en behangen met een lang geel kleed, beschilderd met *St.* ANDRIES kruisfen, met duivels en vlammen, derwaards geleid, en zonder medelyden verbrand. Dit noemde men daar een *Auto da fe* houden: een ysselyk bedryf indedaad, schandelyk voor de *Roomsche* Kerk!

Toen

— Toen KAREL de V, na FERDINANDS dood, het Ryk van *Spanje* erfde, zonden zy Gezanten, die hem vertoonden, dat de *Jooden* de nuttigſte en mogelyk de getrouwſte Onderdaanen zyner Staaten waren, en met eere handel dreeven; doch, dagelyks voor de ſtrenge Vierſchaar der *Inquiſitie* jammerlyk bloot ſtonden, en nu vryheid van geweeten ſmeekten; daarvoor aanbiedende agtmaal honderd duizend kroonen. KAREL ontving hen, en meende, op het voorſtel van den Raad van *Vlaanderen*, medelyden met hen te moeten hebben, en het geld aan te neemen. Maar Kardinaal XIMENES, hiervan de lucht krygende, ſchreef hem, dat het ongeoorlofd ware handel met den Godsdienst te dryven, en JESUS CHRISTUS op prys te ſtellen en te verkoopen. Een vreemd vermaan! De Koning liet het daarop zitten, en dus bleeven de *Jooden* uit *Frankryk*, *Portugal* en *Spanje* verbannen.

V. Waren zy elders ook zo ongelukkig?

A. In het Oosten overkwam hun, geduurende de XV, XVI, XVII, en XVIII. Eeuwen, verſchillende lotgevallen. TAMERLANS groote Overwinningen verſtrooide of roeide de talryke *Jooden* in dat deel van het Oosten uit: niettemin bleef het lichaam der Natie in *Perſie* en *Medie*, doch zonder Hooge Schoolen. SCHACH ABBAS ver-

volgde hen, en beloonde die hunne leer verlochenden. Niet te min vindt men er nog veelen te *Ispahan*, te *Ormus*, te *Bagdad*, te *Aleppo*, enz. In den jaare 1639 gaf er zich één te *Goa* uit voor den MESSIAS. 't Gerugt hiervan vloog over naar *Portugal.* Eenvoudigen geloofden dit; maar de *Inquisitie* zat hun op de hielen. Eenen zodanigen zag men in de voorige Eeuw ook te *Aleppo*, genoemd ZABATHAE TZEVI; maar de *Jooden* van *Griekenland* verjoegen hem. Meer aanhangs kreeg hy te *Alexandrie*. Te *Gaza* voegde zich een ander *Jood* by hem, zeggende, dat hy ELIAS was, die vóór den MESSIAS moest komen. TZEVI reisde naar *Jerusalem*, 't geen men hem dwong te verlaaten, waarop hy naar *Smirna* trok, waar hy zynen throon oprigtte. Van daar ging hy naar *Constantinopole*, in welke Stad men hem kastydde, en vast zette: doch de Gouverneur der *Dardanellen*, zyn Bewaarder, door geld omgekogt, liet anderen toe hem te bezoeken. De *Jooden* beweezen hem eerbied, en hy zondt Gezanten naar alle oorden. De *Portugeesche* Synagoge te *Amsterdam* stelde een klein Gebedeboek op, welk zy, die deezen gewaanden MESSIAS gingen zien, moesten opzeggen. Dan, veelen verloochenden hem. De *Turksche* Keizer liet hem eindelyk voorslaan den dood te onder-

gaan,

gaan, of een *Mahomethaan* te worden. Hy verkoos het laatſte, en werdt niettemin naderhand onthalst. —— In *Judea* zyn thans weinig *Jooden*, alzo de liefde voor dat Land thans in hen zeer bekoeld is. —— In *Ethiopie* vindt men hen verſtrooid; zy zyn daar meest weevers of ſmeeden. —— In *Egypte* is het eveneens met hen geleegen. In 't Keizerryk van *Marocco* ontmoet men ook deeze Natie, die daar ſtaat onder een Opperhoofd, het welk zy Koning noemen, hebbende in elke Stad zyne Onder-Beſtuurders, die hem verſlag moeten geven van het gedrag des Volks. —— In *Turkye* zyn zy talryk, daar zy de gewoone Makelaars van het Land en van de vreemde Gezanten zyn, en zich op woeker en handel toeleggen. —— In *Griekenland* vindt men er veelen, vooral te *Salonichi* en te *Smirna*: ook treft men 'er aan in *Cochim*, op de Kust van *Malabar*; overblyffels, zegt men, van veele anderen, na *Jeruſalems* verwoesting daar gekomen. —— In *Poolen*, meent men, zyn 'er heden nog wel twee millioenen, die groote Vryheden genieten. —— Te *Venetie* heeft men hen wél behandeld, en veele hunner Boeken gedrukt. —— De Pausſen hebben hen, gelyk ik zeide, ſoms verjaagd, doch meerendeels verdraagen. Zonderling is het, dat INNOCENTIUS de XI.

den Koning van *Frankryk* badt de Hervormden uit te roeien; doch de *Venetiaanen* drong de verdrukte *Jooden* in vryheid te ſtellen. Wat verder ging, hy dwong te *Rome* een deel *Jooden* in eene Kerk te komen, om te hooren bewyzen, dat JESUS de MESSIAS was: dan, om hen niet te verbitteren, moest de predikende Monnik de Naamen van JESUS en MARIA zagtkens uitſpreeken: maar dit, gelyk men kan denken, deedt geene vrucht. —— In enkele Steden of geheele Landſtreeken van *Duitschland* hebben zy veele veranderingen, ſoms eene verbanning, dan eene wederinhaaling; (gelyk dit beide omtrent het midden deezer XVIII Eeuw te *Praag* plaats hadt) en nu deeze, dan geene Wetten ondergaan, zich ſteeds, gelyk nog, met den Koophandel en Ambagten geneerende. Valſche MESSIASSEN zyn daar ook al opgeſtaan, onder anderen te *Hall*, JACOB MELSTINSKI, in den jaare 1515, dien men verbrand heeft; en MORDOCHEUS in *Eiſenſtad*, in den jaare 1682, die, na veele gemaakte opſchuddingen, is verdweenen. Dan, van alle die lotgevallen, te breedvoerig voor myne Schets, wil ik niets meer hier bydoen, als de *Joodſche* Vergadering, in den jaare 1650, in *Hongarye* gehouden over de Vraag: „ of de MESSIAS gekomen ware, en of de *Joodſche* Natie niet vruchtloos

naar

naar hem wagtte." Men hieldt deeze Vergadering in de vlakte van *Ageda*, gelegerd zynde onder Tenten. Drie honderd Rabbynen waren daar tegenwoordig. Men befloot, dat Hy nog niet was gekomen; dat deeze vertraaging moest toegefchreeven worden aan hun ongeduld; dat Hy, als een overwinnend Koning, zou verfchynen, die het Volk van het juk der Natien zou verlosfen, en dat hy uit eene Maagd zou gebooren worden, waar aan men Hem zou kennen. JESUS CHRISTUS hieldt men voor den Zoon van eenen Timmerman. Zyne Wonderen fchreef men toe aan tovery. Zes Gezanten, aldaar van *Rome* gekomen, om het tegendeel te beweeren, zo kwam er eene opfchudding in de Vergadering; men fcheurde de klederen, men maakte misbaar, en fcheidde, met befluit om, na verloop van drie jaaren, eene andere Vergadering in *Syrie* te beleggen.

V. En hoe is die Natie in ons Vaderland behandeld geworden?

A. „ In geen deel der Waereld, (zo fchryft één hunner Leeraaren, en ik haal dit aan tot lof van ons Vaderland) hebben de *Jooden* een beter toevlugt en meer vryheid van gewisfe gevonden, dan in *Amfterdam*, om de goedertierenheid van derzelver vernuftige Inwooners." Althans zo laag en onedelmoedig behandelt men hen hier niet,

als in *Frankfort*, waar zy in eene ſtraat woonen, die geenen uitgang heeft, en in welke zy, 's avonds, als de Beesten, opgeſlooten worden. Te *Amſterdam* en in meer andere Steden des Vaderlands hebben zy reeds lang Synagogen gehad, waarin voorheen geleerde Mannen, als MENASSE, PILZARO en MORTERA uitgeblonken hebben. Nergens leeven zy indedaad geruster, en nergens vęrrykt de Koophandel hen meer, dan hier. Het geen zy winnen, bezitten zy zonder vrees van het eens te zullen verliezen. Weinige Steden zyn er maar, waar zy niet mogen woonen of vernagten. Wy zouden niet durven onderneemen, om dit goed te pleiten; ten minſten mogen wy het niet aanzien voor een blyk van waare Staatkunde. Harde bejegeningen ondergaan zy evenwel nergens in ons Land, zo veel ik weet: elk Regthuis ſtaat, zo wel voor den geringſten *Jood*, als voor den aanzienlykſten *Christen* open. — Dan, doen wy hun wél, men mag niet ontveinzen, dat wy ook aan hun verpligting hebben. De *Portugeeſche Jooden* hebben magtige rykdommen in ons Vaderland, omtrent het einde der XV Eeuw, gebragt, en onzen Koophandel niet weinig doen bloeien. In 't begin der XVII Eeuw deeden zy den *Spaanſchen* Handel, die onze handwerken zo zeer be-

gun-

gunſtigde, en nog meer andere voordeelen aanvoerde, tot ons komen. En gy weet, dat men in ons Vaderland nog veele groote Kooplieden onder hen aantreft, die dikwerf dienen, om door hen Berigten uit alle deelen der Waereld te krygen, of daar heenen te zenden. Tot in *America* zyn zy heen getoogen, om er den Handel te oefenen, en daarom heeft men hun ook toegelaaten, in den jaare 1685, eene Synagoge in *Suriname* te bouwen.

V. Daar ik dikwils van *Hoogduitſche* en *Portugeeſche Jooden* hoor ſpreeken, wilde ik gaarne het verſchil tusſchen beiden weeten.

A. De laatſten zyn te *Amſterdam* gekomen, om het geweld der *Inquiſitie* te ontwyken; de eerſten, om handel te dryven, dewyl zy vernamen, dat het hunnen Broederen daar wél ging. Zy verſchillen in eenige openbaare en huisſelyke Plegtigheden, of in het min of meer aankleeven der Overleveringen. Zy hebben eenigen afkeer van elkanderen, en al gaan zy nu en dan eens, over en weer, in elkanders Synagogen; al worden zy zo verdraagzaam, dat zy, nu en dan, hunnen Zoonen toelaate met eene *Hoogduitſche Joodin* te huwelyken: de volkoomen vereeniging ſchynt egter nog niet naby, zo lang de *Portugeeſchen* zo vast aan de Overleveringen kleeven. De laatſten

waa-

waanen, dat zy afkomſtig zyn uit aanzienlyke Stammen, zo niet uit dien van *Juda*, door NEBUCADNEZAR eerst naar *Babylon*, en daarna naar *Spanje* in ballingſchap vervoerd; dan het is waarſchynlyker, dat de vroege *Spaanſche* en *Portugeeſche Jooden* in hooger aanzien zyn geweest om hunne ervarenis in Konſten, in Weetenſchappen en in Staatszaaken; ook magtiger in Rykdommen dan hunne Broeders, die in *Duitschland* en elders in ellende, verdrukking en armoede leefden, waardoor de eerſten trots zyn geworden, en zich hoogmoedig tegens de anderen vertoonen. In het algemeen is het Nationaal Karakter der *Jooden* tot heden toe zeer weinig veranderd, minder dan dat van andere Volken, het geen juist hunne Geſchiedenis zo veel te zekerer maakt. Zy zyn allen *Fariſeen*, uitgezonderd eenige weinigen, die heimlyk *Sadduceen* zyn; doch zich niet durven bloot geeven uit vrees van vervolging. Geene *Esſeen* vindt men hier, maar wel in het Oosten. De Schriften van VOLTAIRE hebben op veelen, vooral onder de *Portugeeſche Jooden*, eenen zeer nadeeligen invloed gemaakt: by anderen doet de twyfeling of de onzekerheid omtrent het agterblyven van den MESSIAS groot kwaad. Die twee zaaken hebben ſommigen tot de Vrygeestery doen ver-

val-

vallen, de laatfte dwaaling, waartoe die Ongelukkigen kunnen komen, en welke zo veel erger is, dan de verfmaading des Verlosfers. Misfchien zyn thans onder de *Hoogduitfchen* de meeste bekwaame Mannen. In onzen tyden zien wy, onder anderen, eenen PINTO en eenen MOSES MENDELSZOON uitmunten. De ruuwe onverftandige aanvallen, met zo veel onregts door VOLTAIRE op de *Jooden* onlangs gedaan, zyn door den Abt GUENÉE en FINDLAY voortreffelyk afgeweerd, waardoor tevens de grootfte dienften den *Christenen* zyn gedaan; alzo de Godlykheid der *Mofaifche* Bedeeling daardoor bevestigd en verdeedigd is geworden. De berugte VOLTAIRE is mogelyk nooit gelukkiger wederlegd geworden, dan door deeze twee Geleerden, die deszelfs verwaande kennis ten duidelykften hebben aangetoond. De eerfte munt vooral uit in eenen zagten, doch fterk treffenden trant van wederleggen. 't Ware te wenfchen, dat alle Tegenfchryvers zulk eene manier zich ten voorbeelde ftelden. —— In ons Vaderland houdt deeze Natie zich byna alleen op met den Koophandel, deels om dat de gelegenheid daartoe zo gunftig is, en er meest mede te winnen valt; deels om dat de Gilden, in oude tyden nuttig, doch thans fchaadelyk,

lyk, en daarom der afſchaffinge waardig, hen van de Ambagten afhouden. Sommige *Jooden* vaaren op onze Scheepen. In andere Landen zyn zy bekwaame Handwerksliedén. In *Turkye* heeft ieder Baſſa eenen *Jood*, welke zyn *homme d'affaires* is, en over alle deszelfs zaaken beſchikt. — Overal heeft elk Huisgezin veel noodig tot zyn beſtaan, en daar aan moet men ongetwyfeld toeſchryven de naarſtigheid, en misſchien ook de toevlugt, die ſommigen neemen tot bedrog. Elke Week heeft toch twee dagen (hunnen Sabbath en onzen Zondag) op welken zy niets kunnen verdienen. De Voorbereidſelen tot dien dag hunner ruste, en tot hunne Feesten kosten hun daarenboven veel gelds, waarvoor wy niets behoeven uit te geeven. Evenwel beſtaat dit Volk, en men heeft er Lieden onder van groote ſchatten. Door blindheid en vooroordeel haaten zy, over het algemeen, de *Christenen*; dan het is te wenſchen, dat de laatſten nimmer gelyk met gelyk betaald mogen zetten. Ik bemin den *Christen*, die den *Jood* eert. — Voor het overige, wy zien elken dag twee groote Waarheden voor onze oogen, naamelyk, en Gods wonderbaare Goedheid voor de *Jooden*, die zo groot is, dat geen verſtand

ſtand dezelve vatten kan, en tevens hunnen bedorven ſtaat: dan, deeze groote Goedheid van God ſchynt de grootheid hunner ongehoorzaamheid niet te kunnen verwinnen: of liever gezegd, zy zyn ongevoelig omtrent zo groote weldaaden: want in de meeste Landen der Waereld kunnen zy, zo het hun maar lust, het *Evangelie* hooren, en worden dus geroepen ter bekeeringe. Dan, men ziet hieruit, dat God iet meer zal moeten aanwenden tot verwinning van hun onvermogen, en van hun ongeloof, met één woord, dat de Genade hen zal moeten beſtraalen, zullen zy tot inkeer komen. Het is dus twyfelagtig, of er meer reden is, om zich over den rykdom van Gods Barmhartigheid jegens dit Volk te verwonderen, dan zich over derzelver ondankbaarheid te beklaagen. Geene Natie in de Waereld is bekwaamer, om ons te toonen, hoe God jegens een Volk, en het hart der Menſchen omtrent God gezind zyn. Wy zien, in den afloop deezer XVIII Eeuw, twee zeer verſchillende, en even zeer verwonderlyke dingen, *een verſtrooid Joodendom*, en *een bevestigd Christendom*. Het *Evangelie* lost ons alleen dat raadſel op: het is toch geweest de onſchuldige oorzaak van het eerſte, en het gezegend middel tot het andere: een onwe-

weerſpreekelyk zigtbaar bewys (zo men een zodanig bewys vordert) van de Waarheid deezer Hemelſche Leer „ JESUS *is de* MESSIAS!" . . . . . Dat *Christenen* deeze ongelukkige Natie, op welker bekeering wy een gewis vertrouwen hebben, verdraagen! Staat men te *Amſterdam* op den hoek eener ſtraat, en ziet men eene Kerk, waar in men JESUS eert, predikt, en aanbidt: dan kan men te gelyk eene *Synagoge* in het oog krygen, waarin men, helaas! JESUS ontëert, en . . . Ik durf niet meer zeggen. De wyze Regenten aldaar draagen zulks, en waarom zullen zy het niet dulden, waarom dit Volk geene plaats vergunnen in hunne Stad, daar God nog meer aan hetzelve doet, naamelyk, daar hy dat Volk eene plaats geeft in zyne Waereld, en elken dag met tydelyke zegeningen bekroont. Of ontvangt een *Heiden*, een *Mahomethaan*, een *Christen* meer dan een *Jood*? Dat *Christenen* derhalven, die deszelfs ongeloof zien, hem nimmer dan met eene tedere aandoening beſchouwen; dat zy veel medelyden hebben met dien ongelukkigen; dat zy hem zagt behandelen, wél doen, veel voor hem bidden, en hygen naar den dag zyner verlichting!

* *
*

VIER-

VIERËNTWINTIGSTE

ZAMENSPRAAK

OVER DE

HISTORIE DER ROMEINEN.

Augustus. Tiberius. Caligula. Claudius. Nero. Galba. Otho. Vitellius. Vespasianus. Titus. Domitianus. Nerva. Trajanus. Adrianus. Antoninus Pius. M. Aurelius. Pertinax. D. Julianus. Severus. Caracalla. Heliogabalus. Alexander Severus. Gordianus. Philippus. Decius. Valerianus. Aurelianus. Tacitus. Probus. Diocletianus. Maximinianus. Constantius Chlorus. Galerius. Maximus. Severus. Maxentius. Licinus. Constantinus. Dichters. Redenaars. Historieschryvers. Weetenschappen.

VRAAG. Nu wy de Historie der *Jooden*, door de *Romeinen* te onder gebragt, en vervolgens door de geheele Waereld, XVII Eeuwen lang, verstrooid gezien hebben, zullen

wy gewis tot een ander merkwaardig Volk moeten overgaan.

ANTWOORD. 't Is eigenaartig, dat wy tot de *Romeinen*, de Overwinnaars der *Jooden*, wederkeeren, welken wy, om de Historie des *Joodschen* Volks geheel af te doen, voor eenen tyd hebben moeten verlaaten. —— Herinner U, dat gy het Gemeenebest der *Romeinen* door OCTAVIANUS, in eene magtige Alleenheersching veranderd, hebt gezien. (II *Deel*, *bladz.* 411.) Wy willen nu met hem beginnen, en van alle op hem gevolgde *Heidensche* Vorsten tot aan CONSTANTINUS, den eersten *Christen*-Keizer, spreeken, het geen een Tydvak van ruim *driehonderd jaaren* bevat, en ons veel zal leeren. —— OCTAVIANUS regeerde over de geheele Waereld, dat is, over *Egypte* en *Barbarye*, twee groote deelen van het bekende AFRICA; over veele Landen van ASIA tot aan den *Euphraat* en den *Tiger*; verder over de Eilanden in de *Middelandsche Zee*, als mede over *Italie*, *Griekenland*, *Macedonie*, *Zwitserland*, *Spanje*, *Portugal*, *Frankryk*, *Engeland*, *Nederland*, *Duitschland* en *Hongarye* tot aan de *Poolsche* of *Russische* Grenzen. Oordeel hier uit van deszelfs magt. Dan, het kostte veel moeite zo veele Landen en Volken in rust te houden. Men roeme OCTAVIANUS Staatkunde, die daartoe een Leger van byna tweemaal

maal honderd duizend man op de been hieldt, die deeze benden verstandig verdeelde, veelen daarvan by de hand deedt blyven, haar ontzag, vleide, en aan zich verbondt; die twee Vlooten in Zee hieldt; en die *Rome* en andere Landen na zo veele langduurige en bloedige Oorlogen adem liet haalen: men moet egter hierin eene hooge Voorzienigheid, die om andere redenen, U reeds gezegd (*bladz.* 19, 20), der Waereld den Vrede beschikte, erkennen. Alles liet hy te *Rome* zyne oude gedaante behouden: de Raad bleef, en begaf de Ampten; het Volk werdt met vermaaken en gunstbewyzingen door hem gestreeld; de Eer van het Burgerregt hieldt hy in stand; het veelvuldig vry maaken van Slaaven weerde hy; en zogt het Ryk door nieuwe overwinningen niet uit te breiden. Het oorlogen was voorheenen eene gewoone zaak; maar onder hem en zyne Opvolgers greep het tegengestelde plaats, naamelyk, den Vrede steeds te onderhouden. Zo gelukkig veranderen soms de tyden ten voordeele van het Menschdom, of liever zo bestelt God den Vrede op zyne Waereld. —— Dus wilde OCTAVIANUS de Alleenheersching of Oppermagt den *Romeinen* smaakelyk maaken, en, het roer der Regeering niet willende laaten vaaren, zich zelven tevens voldoen. *Rome* scheen toen wel vry;

maar het hadt geene kragt, en was indedaad in ſlaaverny gebragt: hy beheerschte alles. Men boodt hem den naam van DOMINUS of *Opperheer* aan; doch hy weigerde dien te voeren. Meer gevallen hadt hy in dien van CESAR of Keizer, en vooral in dien van AUGUSTUS, die eenen *verheven*, of *geheiligden* betekent, en door den Raad hem werdt opgedraagen, waaronder hy ook meest bekend is geworden, en welken wy hem ook voortaan zullen laaten behouden. —— Offchoon zyne Regeering niet geſchokt werdt door zwaare Oorlogen, en zyn hart tot den Vrede neigde, zynde hy van aart lafhartig, geenszins een Held, moest hy egter nu en dan tot de wapenen komen. Gelukkig voor hem, dat hy eenen MECENAS tot Staatsdienaar hadt, die hem ſchoone Wetten ingaf, en AGRIPPA met TIBERIUS, DRUSUS en GERMANICUS tot Veldheeren, die voor hem alles uitvoerden. Na de *Asturiers* en *Kantabriers* (thans de *Biscaaiers*) die opgeſtaan waren, te onder gebragt te hebben, bouwde hy, tot derzelver beteugeling, de Steden, die nu in *Spanje* den naam van *Saragiosa* en *Merida* voeren. *Aosta* ſtichtte hy, om de overwonnen *Salusſers* tot hunnen pligt te houden. Met vermaak zag hy, dat *Pisidie*, *Galatie* en *Lykaonie* in ASIA onder zyne Win-

Wingewesten gebragt werden, en dat de Volken van het Noorden, als de *Schythen* en de *Sarmaaten* met de *Indiaanen* van het Oosten zyne vriendſchap zogten: dan, offchoon door den *Joodſchen* Koning HERODES geholpen, ſtiet zyn Veldheer ELIUS GALLUS het hoofd tegen de *Arabiers*, welken hy verwinnen wilde. Dus bleeven zy met de *Schotten* de twee eenige vrye Volken onder alle Natien der toen bekende Waereld. Door het eerſte ſteeg zyn gezag, en de laffe Raad gaf hem de magt, om naar willekeur te regeeren. Daarop deedt hy eene reis naar het Oosten, en kreeg, daar zynde, van den *Parthiſchen* Vorst FRAHATES de *Romeinſche* Veldtekenen, door KRASSUS verlooren in den oorlog met de *Parthen* (II *Deel*, *bladz.* 344-348) met vreugde terug; daar gaf hy ook de Kroon van *Armenie* aan TIGRANES, (II *Deel*, *bladz.* 330) en liet de *Garamanten*, een Volk in AFRICA, te onder brengen. —— AGRIPPA, die te vooren *Rome* met pragtige Gebouwen, waar onder het *Pantheon*, (de vermaarde Tempel aller Goden, die er nog ſtaat) behoorde, verſierd, en daarby de Stad met heerlyke Waterleidingen, die nog aan dezelve het gezondſte water bezorgen, voorzien hadt; AGRIPPA, zeg ik, werdt daarna tot Ryksgenoot van AUGUSTUS aangenomen. Toen

ging de flaauw gebleeven hoop op de oude Vryheid onder de Gemeenebestgezinden verlooren. De Keizer kende wel die Lieden, en wist, hoe ftyf zy die zugt koesterden; maar hy zette het ftuk door, en verminderde zelfs het getal van duizend op zes honderd Raadsheeren. Dan, door de hoop op de oude Vryheid aan braave Vaderlanders te beneemen, werdt AUGUSTUS niet gelukkiger: hy vreesde zints, en, fteeds aan CESARS einde gedenkende, verfcheen hy niet in den Raad, dan met een harnas onder zyne klederen. Zo duur koopt de heerschzugtige de Oppermagt over een vry Volk! — Gezind, om het Volk tot betere Zeden te geleiden, gaf hy veele goede Wetten tegen den ongehuwden ftaat, en tegen de weelde; maar het kwaad was te diep ingekankerd, of de Wetten werden te flap uitgevoerd; en het ergerde den braaven, dat AUGUSTUS, die zich voor Zedemeester hadt uitgegeeven, en foms een gering kwaad met de uiterfte ftrengheid ftrafte, eene fchandelyke verkeering hieldt met TERENTIA, de Vrouw van MECENAS, zynen byzonderen Vriend en Raadsman. . . . Beantwoordt dan AUGUSTUS aan zynen edelen Naam? Is hy hier de *verheven*, de *geheiligde*? Is dit edele Vriendfchap heilig te houden? Hoe diep daalt hier de trotfche

ſche AUGUSTUS, en wat baaten de Wetten, als de Wetgeever zelf het eerſte dezelven overſchrydt? . . Hy ging daarna naar het Land der *Gaulen*, om eenige onlusten te ſtillen, en zyne Zeden daar minder dan te *Rome* beloerd te zien. — DRUSUS, nog zeer jong, en TIBERIUS, zyne Schoonzoonen, ſloegen op zyn bevel, en onderwierpen de *Rhetiers*, in *Italie* gevallen, met de *Vindeliciers* en *Noriciers*, de drie wreedſte Volken van *Germanie*. Om hen in teugel te houden, bouwde TIBERIUS de Steden *Druſomagus*, thans *Mimmigen*, en *Auguſta Vindelicorum*, nu *Augsburg*, beide dus geheeten naar den naam van zynen Vader DRUSUS, en naar dien van AUGUSTUS. Het *Romeinſche* Volk prees de twee braave Helden wegens hun kloek en dapper beleid. — AUGUSTUS, te *Rome* weergekeerd, herſtelde een gebrek in den Almanak, wyl men 't Plan van JULIUS CESAR (II *Deel*, *bladz.* 375, 376) in zesendertig jaaren niet net gevolgd hadt. Het Jaar kreeg dus zyne oude gedaante terug, en werdt onderhouden, zo als het nog onder den naam van *den Ouden Styl* bekend ſtaat. Dan, de Raad nam een beſluit, dat men voortaan de Maand *Sextilis*, naar 's Keizers Naam, *Auguſtus* zou noemen, gelyk nog by ons in trein is. — AGRIPPA, met grooten lof, uit het Oosten terug gekomen,

men, waar hy met HERODES hulp de *Bosporiers* onderworpen hadt, ſtierf, en werdt van AUGUSTUS zeer beweend, waarop hy TIBERIUS tot Ryksgenoot verkoor. — Toen werdt de edele DRUSUS gezonden, om eenen opſtand onder de *Gaulen* te dempen. Dit verrigt hebbende, trok hy op tegen de *Germaanen*; verwon de *Frieſen* en *Chaucers*, tusſchen de *Eem* en *Elve* woonende; zette zyne overwinning voort tot aan de *Wezer*; en maakte daarna de *Fosſa Druſiana*, dat is, de Graft van DRUSUS, die van *Yſſeloord* tot *Doesburg* loopt, leidende dus een' tak des *Rhyns* van de eerst genoemde plaats tot in den *Ouden Yſſel* by de laatst gemelde Stad, om zyne benden gemakkelyker te kunnen vervoeren naar de hedendaagſche *Zuiderzee*. De *Rhyn* kreeg dus drie ontlastingen; eene ten Noorden door het *Ostium flevum*, nu den *Gelderſchen Yſſel*; eene ten Westen, door het *Ostium helium*, thans de *Waal*; en eene ten midden door het *Ostium medium*, nu de *Lek*. DRUSUS, eerlyk, vroom, openhartig, dapper, een der beste Bevelhebberen zyner Eeuw, pas dertig jaaren oud, verloor by hen *Rhyn* het leven, en werdt van heel *Rome*, en waar hy bekend ſtondt, beweend. Toen zondt de Keizer, in deszelfs plaats, TIBERIUS herwaards. Te *Rome* liet ook de beroemde MECENAS,

die

die AUGUSTUS beste Vriend, eer zyne Vrouw door hem verleid werdt, en de beſchermer van VIRGILIUS, van HORATIUS en van andere Geleerden was, het leven. De laatſte volgde hem ras. Na de gedempte onlusten in *Armenie*, kwam de Zaligmaaker ter Waereld, van wien ik reeds (*bladz.* 25.) gesprooken heb. — TIBERIUS overwon eerst de Landen, die tusſchen de *Wezer* en de *Lippe*, daarna die tusſchen den *Rhyn* en de *Elve* liggen. GERMANICUS, DRUSUS beroemde Zoon, ſloeg met hem de *Pannoniers* en *Dalmatiers*. ARCHELAUS werdt afgezet, en *Judea* tot een Wingewest gemaakt. Dan, QUINTILIUS VARUS, tegen de *Germaanen* met een Leger gezonden, werdt door ARMINIUS, een' jongen moedigen Ridder, deszelfs knevelaary moede, verkloekt, en, in een hinderlaag gelokt, met drie legioenen en zes benden byna geheel afgemaakt, hoedanige neerlaag men te *Rome* zeide na KRASSUS dood (II *Deel*, *bladz.* 348) niet geleeden te hebben. VARUS, zich verlooren ziende, bragt zich om 't leven. AUGUSTUS, byster daarover verſlagen, toonde eene dolzinnige kleinmoedigheid, en liep, zegt men, met het hoofd tegen den muur, uitroepende; „ VARUS, *geef my myne legioenen weder!* 't Was grooter eer voor TIBERIUS het geleeden verlies te herſtellen, dan voor AUGUSTUS den beroem-

den Dichter OVIDIUS, die te veel van 's Keizers ontugt gezien hadt, onder een voorwendſel van ſlegte vaerzen geſchreeven te hebben, te bannen. — Sedert de braave en yverigen Gemeenebestgezinden, van tyd tot tyd, geſtorven waren; ſedert de Nakomelingen aan 't juk der Alleenheerſching gewenden, en het gemeene Volk zonder eer of deugd was geworden, wanhoopte men aan het herſtel der Vryheid; zelfs toen AUGUSTUS, na eene regeering van omtrent vierënveertig jaaren, den geest gaf. Een zeldzaam verſchynſel, den Keizer der *Romeinen* zynen eigen dood te zien ſterven! Ik heb Hem getekend, als eenen Vorst ten hoogſten ſtaatkundig, die de Burger-oorlogen gedempt hadt, den overvloed doen herleeven, den landbouw aangemoedigd, de Geleerden begunſtigd, en zelfs, het geen ik U vergat te zeggen, aan CINNA eene zamenzweering vergeeven hadt; maar hoe ſterk heerschte hierin eigen belang zonder waare edelmoedigheïd! Wreedheid, wraakzugt, lafhartigheid, en ontugt toonden zyn karakter. Hy was ſtout in den Raad, maar een bloodaart in het veld. Zyne Overwinningen hadt hy anderen te danken. Men bejegent geene voorbeelden van zyne zeer geroemde zagtzinnigheid, dan toen hy de Vryheid geknakt, en allen, die hem konden dwarsboomen,

men, onmenschlyk hadt omgebragt. Hy zou den grootſten roem behaald hebben, indien hy het Gemeenebest tot de eerſte beginſelen van vastheid hadt willen terug brengen, het geen in zyne magt ſtondt: maar neen, hy wischte de grondwetten der Vryheid geheel uit. Wat betekent het dan een Volk zagt te regeeren, gelyk hy deedt, toen hy van alles meester was, en de Vryheid, het beste pand der Natien, den *Romeinen* ontnomen hadt? —— De kundigheden mogten, geduurende zyne regeering, toegenomen, en de ſmaak verbeterd zyn; want het reeds gebaande ſpoor hadt men ſlegts te volgen: maar hoe zeer waren de Zeden terug gegaan, hoe de Weelde toegenoomen! De Voorzienigheid duldde dit, om der Waereld te toonen, dat de waare Hervorming niet van het geleerde of beſchaafde Heidendom, niet van AUGUSTUS; maar van den opgroeienden Vorst des Vredes, van JESUS, toen nog in 't donker ſchuilende, verwagt moest worden.

V. Wie volgde op AUGUSTUS in die groote Oppermagt over de Volken?

A. Zyn Schoonzoon TIBERIUS, wel eer zeer bekwaam, maar tevens een wreed, listig en agterdogtig Man, die niets meer dan de Regeering bejaagde, en egter den ſchyn gaf van ze niet te willen aanvaarden, volgde hem op in den jaare 14. De

Raad moest hem dezelve opdringen. Wat goeds kon dan de verlooren Vryheid van zulk eenen Man hoopen? 't Zou GERMANICUS, Zoon van den beroemden DRUSUS, die met tegenzin door hem tot Zoon aangenomen was, ligt gevallen hebben hem van den zetel te bonsſen; maar deeze edele Prins wilde zyne trouw niet verzaaken. Ter onderbrenginge der *Germaanen* naar den *Rhyn* gezonden zynde, zou hy hen allen hebben verwonnen, hadt de agterdogtige TIBERIUS hem niet terug geroepen, onder voorwendſel van hem met eer en rust te willen kroonen. Onze Vaderlandſche Dichteres VAN WINTER heeft de roemryke bedryven van deezen Prins in een onvergelykelyk ſchoon Heldendicht, dat den naam van GERMANICUS draagt, bezongen. 't Is jammer, dat Vreemdelingen onze Taal niet leezen: zy zouden anders zien, tot welk eene hoogte onze Vaderlandſche Dichtkunde geklommen is, of wat by ons eene Juffrouw daarin vermag, het geen hunne ſnorkery, als waren wy Lieden zonder ſmaak, wat zou verminderen. — TIBERIUS, wiens nydig oog den jongen Held te *Rome* niet konde verdraagen, zondt hem naar ASIA, om de oproerige Provintien tot reden te brengen; en vaardigde tevens af den trotſchen PISO tot Landvoogd naar *Syrie*. — De Dichter OVIDIUS

DIUS ſtierf ten deezen tyde, als balling, te *Tomos* in *Pontus*, en de beroemde Historieſchryver LIVIUS te *Padua*. —— GERMANICUS, alles in orde gebragt, en PISO ſcherp beſtraft hebbende over zyne regeeringloosheid in *Syrie*, werdt ziek en ſtierf te *Antiochie*. Hy hieldt PISO verdagt van hem vergeeven te hebben, en beval, in eene aandoenlyke aanſpraak aan zyne Vrienden op zyn ſterfbed, zynen dood te wreeken. Gansch ASIA bejammerde het verlies van dien Prins, dapper in den oorlog, voorzien van buitengemeene gaaven, en van onnavolgbaare deugden. *Rome* verzonk daarop in rouw. Met GERMANICUS, op wien men alle hoop geſteld hadt, viel alle moed ter neder. PISO werdt daarop gedagvaard; maar, onverwagt dood gevonden zynde in zyne kamer, bleef de Regtspleeging ſteeken. Dit ſchreef men toe aan TIBERIUS, die, PISO belast hebbende GERMANICUS van kant te helpen, alle onderzoek daardoor wilde ſtaaken. Na deezen nam 's Keizers wreedheid toe, des de *Romeinen* naar eenen opſtand hygden. . . . . . Ongelukkig zyn de Natien, die haar heil daaruit verwachten; noch ongelukkiger, wanneer het verderf in Zeden zo toegenoomen is, gelyk toen te *Rome*, dat het kwaad door de Wetten niet is te herſtellen. . . . . . De Weelde neigde de har-

harten tot de verfoeilykſte laagheid. Eén voorbeeld hiervan is genoeg, hoewel ik het U naauwlyks durf verhaalen. Eenige Regters deeden eenen Vader, die door zynen Zoon was aangeklaagd, ſterven, om dat TIBERIUS hem een kwaad hart toedroeg, en de Zoon verdroeg dit. Wie yst niet over zodanige Monſters! —— De Vryheid in 't gemeene leven week nu ook door TIBERIUS Wet van gekwetſte Majeſteit, die hy op alles, wat hem aanleiding gaf om zynen haat te koelen, of zyn wantrouwen weg te neemen, toepaste. Woorden, Tekenen, en Gedachten werden toen beoordeeld. Geen gulle vryheid vondt men meer op gastmaalen, geen vertrouwen onder de Bloedverwanten, geene trouw onder de Slaaven. TIBERIUS agterdogt en droefgeestigheid verbreidden zich over alle *Romeinen*. De deugd werdt als eene gemaaktheid, de openhartigheid als eene onvoorzigtigheid aangemerkt. Men klaagde iemant aan, die CASSIUS *den laatſten der Romeinen* genoemd hadt, als waren nu alle Vaderlanders uitgeſtorven. Hy verdedigde zich met te zeggen, dat groote Mannen, als CESAR en AUGUSTUS, Schimpſchriften met wysheid en zagtmoedigheid verdraagen hadden. ..... Veelal verbeelden zich de Vorſten, dat zy mogen doen wat hun behaagt. Maar ſtaan zy niet onder eene Wet, zo wel als

het

het Volk, en zyn zy geene verantwoording aan hetzelve ſchuldig? Eene verdrukte Natie mag klaagen; maar vinnige Schimpſchriften, die meestal meer kwaad dan goed doen, zal de braave niet pryzen. De beste Regenten kunnen door éénen onverſtandigen in een verkeerd licht beſchouwd, en de bitterſte gal over de edelſte bedryven worden uitgebraakt; maar geeft zulks eenig voordeel aan de Maatſchappy? Wat kunst ſteekt er in het lasteren? Eén der grootſte Koningen onzer Eeuw heeft door Schimpſchriften te verdraagen (met Wetten en geweld zyn ze toch niet te weeren) aan andere Vorſten deezen les gegeeven: „ zy verdwynen, wanneer men ze niet acht: maar ſchynen waarheid te behelzen, wanneer men er zich geſtoord over betoont." Hy laat ze, zegt men, aan de Poort van zyn Paleis plakken, op dat allen die zouden leezen, ten vertooge hoe weinig hy ze acht, en daarna afneemen. Rekende elk Onderdaan geld en tyd verlooren by het koopen en leezen van zulke Schriften, zy zouden ras ophouden, maar wie kan zulks van een Volk verwagten, waaronder veelal zo veele hoofden en zo veele zinnen zyn; ook daarenboven zodanigen, die, hoogmoedig en vyandig, gaarne de Grooten der Aarde beſchimpt en gehoond zien? Tot zulk

zulk eene wreede laagheid vervalle nimmer uw Hart, waarde Leerling! . . . . . . Deeze uitſtap heeft my van TIBERIUS afgeleid; laat my dan tot zyn beſtuur wederkeeren. De verwoesting van twaalf beroemde Steden van KLEIN-ASIA door eene aardbeeving; het onvermogen, om de boosheid der vrye *Griekſche* Steden te fnuiken; de onwillig ſtervende Vryheid van *Rome*; de laffe vleyery, door ſommige laage zielen hem aangedaan; de walg, die anderen van hem hadden; de trotsheid zyner Moeder LIVIA; de dood of verminking van vyftig duizend Aanſchouwers by het inſtorten van eenen ligt getimmerden Schouwburg te *Fidena*; het verbranden eener ganſche Wyk te *Rome*; de zamenzweering van zynen zo magtigen als ſnooden Staatsdienaar SEJANUS; en 's Mans daarop gevolgde dood en bloedſtorting onder de medepligtigen, waren deels vermydelyke, deels onvermydelyke rampen in TIBERIUS laatſte dagen. Eens in eene flaauwte gevallen, doch daaruit herkomende, werdt hy door MACRO, Overſten der Lyfwagt, die CAJUS CALIGULA op den throon wilde zetten, onder den ſchyn van hem warm te houden, in het bed geſmoord; de Loon voor zo veele bedreven wreedheden! Zyn dood gaf te *Rome* eene groote vreugd: het gemeene Volk riep: *ſmyt den Tiran in den Tiber!* In het negentien-

tiende jaar zyner Regeering ſtierf, doch op eene geheel andere wyze, en tot de waardigſte oogmerken, de Zaligmaaker der Waereld!

V. En kwam toen *Rome* tot de oude Vryheid, van veelen zo begeerd?

A. Neen! Maar 'er was kans toe geweest, zo de edele GERMANICUS nog geleefd hadt. Nu benoemde de Raad CAJUS CALIGULA, deszelfs Zoon, om 's Vaders wille hoog bemind, in den jaare 37, tot Keizer. Zyne Regeering was kort van duur, omtrent van vier jaaren; maar lang genoeg voor het *Romeinſche* Volk, dat zich, in den aanvang, veel goeds van hem beloofde, alzo hy TIBERIUS harde Wetten herriep. Dan, hoe dikwyls glinſtert het begin des beſtuurs van kwaade Vorsten, en hoe treurig is het einde! De donkere gordyn, voor CAJUS daaden gehangen, wil ik niet geheel open ſchuiven....... Het is ſmertelyk te verneemen, dan men moet het egter dikmaals zien, dat de Hoofden des Volks hunnen leeftyd met duizend kleinigheden doorbrengen, waartoe het geringſte Menſchenverſtand genoegzaam zou voldoen, en dat zy daardoor juist de grootſte en gewigtigſte dingen verwaarloozen, die van oneindig meer belangs zyn, en welker verzuim duizendmaal meer nadeels doet, dan de najaaging van zodanige kleinigheden. Het blyft eene

eeuwige waarheid voor alle Vorsten, dat Wysheid, Godsvrugt en Menschlievenheid de drie edelfte paarlen zyn aan Koninglyke Kroonen. Zorgden alle Vorsten, dat zy allen daaraan fteeds vast bleeven hangen! . . . Ontugt, bloedfchande, zotheden en moorderyen waren CALIGULA's bedryven. MACRO zelf, aan wien hy de kroon fchuldig was, werdt gedwongen zich van kant te maaken. De Voorzienigheid zette dus den moord, aan TIBERIUS gepleegd, volkomen aan MACRO betaald. De dolle CAJUS ging toen verder. Hy dreigde zelfs den *Romeinfchen* Raad af te zetten. . . . . . Welk een opmerklyk ftuk, welk eene nieuwe proef eener albeftuurende regtvaardige Voorzienigheid, en hoe veel leerde die niet! Wat hadt deeze Raad, zints lang, niet al uitgevoerd, en welke waren de vruchten der bedreeven daaden! Hoe veele trekken van Staatkunde, van Menschlyke Wysheid, van Voorzigtigheid, van Moed en Standvastigheid hadt men van denzelven gezien! Hadt men dan zo veel gedaan, om 's Vaderlands Vryheid te laaten verlooren gaan, om heerschzugtige Keizers, laat my hen liever gedrochten noemen, groot en gelukkig te maaken? En wat hadt nu die wydvermaarde Raad met alle zyne ontwerpen en bedoelingen gewonnen? Die trotfche Raad, zo veelen door

zyn vermogen hebbende doen bukken, ſtondt zelf nu op het punt, om door den dollen CALIGULA, éénen der onwaardigſte Burgeren, in den veragtelykſten ſtaat geſtort, in de diepſte ſlaaverny afgezet te worden! De Raad hadt zich dan niet zo groot gemaakt, dan om nu te meer vernederd te worden: hy hadt zyn vermogen, ten koste der rust en des geluks van zo veele Natien, vermeerderd; maar een ander kwam, en bediende er zich nu van. O welk een beloop van Menschlyke Zaaken! Welk eene diepe vernedering! Welk eene wel verdiende belooning! Volken, door dien Raad aangevallen, geteiſterd, verdrukt, en verwonnen, mogten op die omkeering zien, en de regtvaardigheid van den Regeerder der Waereld daarin erkennen. . . . . Dan, taande dus de Glorie des *Romeinſchen* Raads, de oude edele gevoelens onder het Volk verbasterden al mede niet weinig. Koophandel noemde men ſlaafſche bezigheden. Daar men, by de uitdeeling van Graanen, op kosten van den Staat leefde, verwaarloosde men den Landbouw. Op ydele Schouwſpelen werdt men verzot, en ſlegte Keizers begonnen verbasterde Zeden onverſchillig aan te zien. Zo ſtondt het te *Rome* geſchaapen, toen CHEREA, één der Lyfwagten, den ſnooden CALIGULA vermoordde.

V. En wat gebeurde daarop?

A. De Raad nu de oude Vryheid willende herſtellen, werdt door de Krygsbenden voorgekomen, die, begrypende dat zy het meeste voordeel by eene Alleenheerſching vonden, zonder marren, CLAUDIUS, GERMANICUS Broeder en CALIGULA's Oom, verkooren, in den jaare 41. Het Volk, welk eerst tot de oude regeeringswyze gezind was, dit hoorende, keurde dat goed. Waar was nu het hoog gezag van den Raad! Soldaaten, (welk een vreemd verſchynſel in *Rome!*) verkooren eenen Keizer! —— Onbekwaam zynde tot de Regeering; doch goedaartig, en in den aanvang eenige goede ſchikkingen maakende, beloofde men zich van hem nog al wat goeds. Dan, het bleek wel dra, dat zyne Vrouw MESSALINA en een vrygemaakte Slaaf hem regeerden. Spoedig liet hy CHEREA, den moordenaar van CALIGULA, om hals brengen. Hoewel hy deszelfs bedryf in zyn hart goedkeurde, meende hy egter, dat den Vorsten zeer veel aangelegen lag, den moord, aan huns gelyken gepleegd, niet ongewrooken te laaten. Men zou van hem niet verwagt hebben, dat hy aan *Brittannie*, zints CESARS tyden vergeeten (II. *Deel*, *bladz.* 352) gedacht, en door PLATIUS zou hebben laaten overheeren. De bemagtiging

van

van *Mauritania* in AFRICA was voorafgegaan. Dus vermeerderde *Rome's* uiterlyke magt; maar inwendig verviel het ſterk. Meer prees men CLAUDIUS geſchreeven Boeken, dan zynen wil, dat men drie Letters by het A B zou voegen: zy hielden, alleen by zyn leven, daarin ſtand; doch vielen na zynen dood er uit. —— Van een duister uitzigt waren twee andere zyner bedryven, naamelyk, van Vreemdelingen tot de hoogſte Eerampten toetelaaten...... Dit is meer nagevolgd; maar de Natien hebben er zich niet altoos wèl by bevonden. Het wekt toch de jaloeſie en den nyd der Inboorlingen; het bluscht hunnen moed uit, wanneer zy Vreemden boven zich bevorderd zien, en onder zulken moeten ſtaan, die veeltyds geene hoogere bekwaamheden of deugden hebben. Wie yvert en ſtrydt ook meer voor het Vaderland, de Inboorling of de Vreemdeling? ..... CLAUDIUS tweede wil was, dat een ieder der verwonnen Volken den naam van een *Romein* mogt voeren. Dit was van nog kommerlyker uitzigt: want dus kon elk dingen naar de Keizerlyke waardigheid. In 't vervolg hebben daarom de *Romeinen* eenen *Barbaar* op den Rykszetel zien ſtappen. Veelen zyner dagen waren treurig. MESSALINA, zyne ontugtige Vrouw, die,

 bui-

buiten zyn weeten, een' anderen Man nam, liet hy ombrengen; maar AGRIPPINA, zyne tweede Vrouw, niet deugdzaamer dan de eerste, die haaren Voorzoon NERO ten Opvolger wilde benoemd hebben, waartoe hy ongezind was, deedt CLAUDIUS door vergift sneeven.

V. Wederom een Keizer omgebragt!

A. Ja, en wederom één ander, in den jaare 54, door Soldaaten verkooren! het geen de snoode AGRIPPINA uitwerkte voor NERO, die jong en niet gezind was tot een werkzaam leven. SENECA, zyn Leermeester, en BURRHUS, Overste der Lyfwagt, regeerden treflyk in 's Keizers naam, die maar zeventien jaaren telde, en hadden ze hem eenen goeden smaak kunnen inboezemen! . . . . . Maar, helaas! hoe dikwerf zyn de beste poogingen, by de opvoedinge van een jong Hart, ydel! Geen uitwendig vernis van beschaafdheid wil op zwaare inwendige verdorvenheid hegten; wilde zinnen weigeren getemd te worden..... Laat my U eene lyst zyner wandaaden opleezen: het deugdzaam oor vermaakt zich niet in het lang aanhooren van verfoeilykheden. Zyne Echtgenoote te versmaaden; eene Slaavin boven haar te stellen; BRITTANNICUS, zyner Vrouwe Broeder, uit loutere vrees, dat hy zyn mededinger zou wor-

worden, om hals te brengen; 's nagts met een gezelſchap van losbollen, vermomd, langs *Rome's* Straaten te rinkelrooien; zyne Moeder te laaten vermoorden; (denk hier, dat zy den voorgaanden Keizer hadt omgebragt) de deswege gevoelde folteringen in het geweeten te verſmaaden; aan onwaardige vermaaken zich over te geeven; zyne Echtgenoote OCTAVIA op eene valſche beſchuldiging het leven te doen verliezen; de onkuisſche POPPEA in derzelver plaats aan te neemen en naderhand te dooden; eenen brand van zes dagen in *Rome* te ſtichten, en twee derde deelen der Stad in koolen te leggen, om eene ſchoonere met geregelde ſtraaten te bouwen; de ſchuld daarvan op de *Christenen* te werpen, en hen deswege onſchuldig te folteren; ten koste van den Staat een zo genoemd gulden Paleis te bouwen, en het zo min te voltooien, als in eene ondernomen vaart, by het Meer *Avernus* tot den *Tiber*, door rotzen en bergen te ſlaagen; veele andere wreedheden te bedryven, en eindelyk SENECA met anderen ter dood te doemen, die van een eedgeſpan tegen hem beſchuldigd waren: zie daar, deeze waren NERO's glorieryke daaden! Geen wonder dan, dat de Raad, dit Monſter verfoeiende, by zyn leven, GALBA tot Keizer uitriep. NERO hoor-

 de

de dat, en bragt zich, maar dertig jaaren oud, om het leven. Dus was hy zyn eigen beul. Zyne nagedagtenis bleef gehaat, en zyn bloote Naam wekt nog het denkbeeld van wreedheid en ſnoodheid in elks hart.

V. De *Romeinſche* Raad hernam egter, zo het ſchynt, zyn gezag.

A. Van hoe korten duur was dat! Zo jong als NERO was, toen hy aan het beſtuur kwam, zo oud was de gryze GALBA, een man van drieënzeventig jaaren, ſtreng van zeden, gierig, onregtvaardig, niet gezien by een verkwistend Volk, gehaat by den Krygsknegt, en verdraagende het ſchraapen zyner Staatsdienaaren. Nieuwe verwarringen kwamen deswege boven. De Hofbenden te *Rome* riepen OTHO tot den Keizerlyken Zetel, en GALBA werdt in eenen opſtand gedood. Het Leger in *Germanie* verhief VITELLIUS te *Keulen* tot de oppermagt. Zie daar twee Keizers te gelyk, in den jaare 68. En, offchoon men geene Oorlogen te *Rome*, daar alles in rust en ongebondenheid verzoopen lag, meer kende, moest men egter thans te wapen loopen. Zy, die andere Volken zo onregtvaardig hadden doen omkomen, moesten thans beginnen zich zelven door burgerlyke Oorlogen te ſtraffen. 't Ryk ſtondt

nu

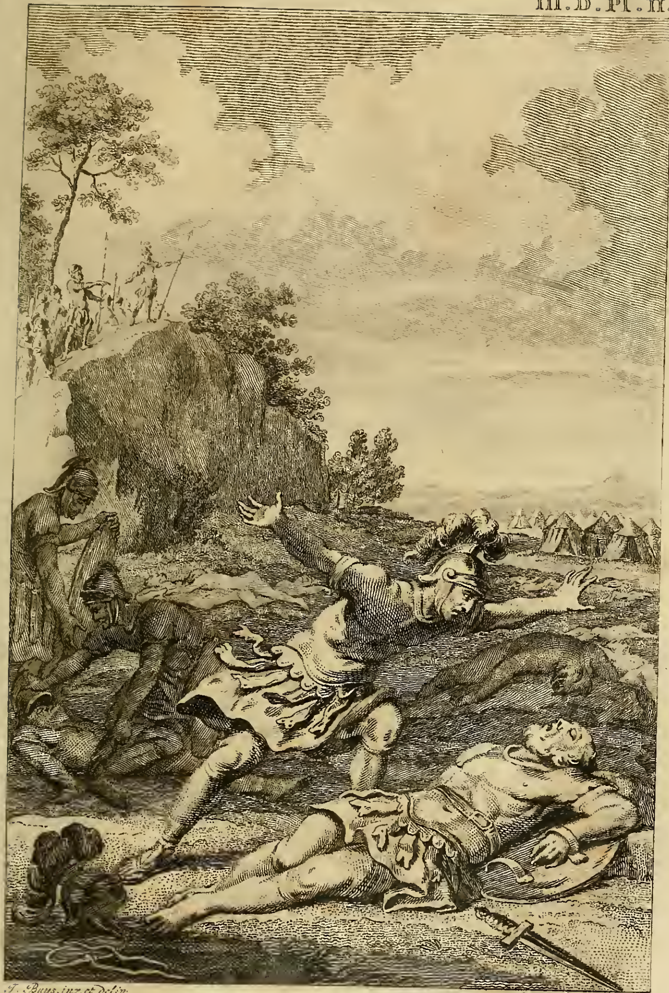
nu ten prooie voor alle Staatzugtigen, en was vervuld met vreesagtige Burgers. OTHO's en VITELLIUS benden vogten om de kroon tusſchen *Mantua* en *Cremona*. De laatſte overwon, en de eerſte, toen raadeloos, benam zich, na eene regeering van maar drie maanden, het leven.

V. Dus raakte dan VITELLIUS met geweld op den wisſelvalligen throon!

A. De Raad verklaarde hem, na de overwinning, tot Keizer. Dan, zyn beſtuur kon niet lang ſtaan, daar hy zo genegen was tot bloed, als tot wyn. Dit maakte ongeregelde benden, waarin anders zyne kragt beſtondt. Toen hy, in wellust verzoopen, 's Lands ſchatten met bankketteeren verſpilde, kwam een Mededinger ter baane, naamelyk VESPASIANUS, een Man van geringe afkomst, eens Tollenaars Zoon, opgeklommen van de laagſte krygsbedieningen, toen Mannen van verdienſten door de ſnoode Keizers verſmaad werden, tot het Veldheers-ampt, en, als zodanig door NERO naar *Judea* gezonden. Deeze werdt door zyne benden, in het jaar 69, tot Keizer uitgeroepen. Dit voorbeeld volgden veele Legioenen, ook de Vloot, en het *Illyriſche* Leger. VITELLIUS ontwaakte toen, en zette zich ſchrap. Maar ANTONIUS PRIMUS, die tot VESPASIANUS Aanhang behoorde, won

met zyne benden veel velds in *Italie*, en ſloeg daarna VITELLIUS Leger by *Cremona*; des het dertig duizend man verloor. Dan, zo veele geſneuvelden werden minder beweend, dan een Vader, die door zynen Zoon, onweetend, was gedood. JULIUS MANSUETUS, naamelyk, in *Spanje* ten kryge opgeſchreeven, liet een' Zoon t'huis, die toen nog een kind was; doch naderhand in den dienst geraakt, in deezen veldſlag, toevallig met zynen Vader handgemeen werdt, en hem half dood ter neêr velde. Kort vóór het geeven van den geest den onbekenden ontkleedende, herkende de Zoon in hem zynen Vader, en de Vader te gelyk zynen Zoon. Denk, hoe de zieltoogende, hoe de ſtervende Vader zynen waarden Zoon aanzag; denk, hoe verbaasd de Vaderlievende Zoon ſtondt. Hy viel, geweldig ontroerd, neer, omhelsde en bedaauwde het dierbaar lyk met eenen heeten traanenvloed, onder een luid geklag; waarna hy het opnam, begroef, en zynen Vader den laatſten pligt bewees. 't Treurig geval, gezien door de geenen, die er digt by waren, werdt in één oogenblik door het ganſche Leger bekend. Toen vervloekte men algemeen deezen onnatuurlyken, ontmenschten Burgerkryg. Men ging er egter in voort, en, terwyl men het treu-

III.D.Pl.II.

J. Buys, inv. et delin. Reen[r] Vinkeles, sculp. 1782.

Hy viel, geweldig ontroerd, neder, omhelsde en bedaauwde het dierbaar lyk met eenen heeten traanenvloed.

bladz. 154.

treurig voorval aan anderen verhaalde, plonderde men Vrienden, Bloedverwanten en Broeders. . . . Zulke Laurieren draagen veelal de Oorlogen, die zo dikmaals het vermaak der Vorsten zyn. De Glorie van te overwinnen vergeet de Menschlievenheid. Men predikt geene Zedelesſen aan het hoofd der Legers. Denk, wat hadt *Rome* niet verdiend, die zo veele duizenden elders hadt doen omkomen! . . . Toen VESPASIANUS Aanhang overal veld won, werdt eindelyk VITELLIUS door het wispeltuurige gemeene Volk te *Rome* gegreepen, met een touw om den hals langs de ſtraaten geſleurd, het hoofd afgehouwen, op een' ſtaak omgedraagen, en de romp in den *Tiber* geſmeeten. Dus verſcheenen drie Keizers, GALBA, OTHO en VITELLIUS, op den Rykszetel, als 't ware om zich eens te laaten zien, en verdweenen even ras. Jammerlyk was het toen te *Rome* geſteld. Het Kapitool, dat ſtaatelyk Gebouw, was kort te vooren verbrand; de Stad zelve met moord en roof verſvud; de Zeden vervallen; het Volk toomeloos. Hadt men toen eenen Keizer gekreegen, gelyk de voorigen, het zou met *Rome* gedaan zyn geweest: maar de Voorzienigheid, die den Staat wilde tugtigen, hadt egter voor, denzelven nog te behouden.

V.

V. Door wien dien te behouden?

A. Door VESPASIANUS! —— Van agt Keizers was AUGUSTUS alleen (hoewel sommigen er ook aan twyfelen) zynen eigen dood gestorven. Zeven hadden na hem geregeerd en werden vermoord. Waren de oude yverige Gemeenebestgezinden nog in leven geweest, wat zouden zy van deeze Alleenheersching gezegd, hoe de verlooren Vryheid beweend hebben! Om dan den geheelen ondergang des Ryks te voorkomen, en tevens andere oogmerken uit te voeren, liet de Regeerder der Waereld VESPASIANUS ten Rykszetel stappen: een onvermoeid dapper Man, weinig in kleeding van eenen gemeenen Soldaat verschillende; maar die daarna beschuldigd werdt wegens geldafpersingen, dat mogelyk in dien vervallen staat noodig was; alzo hy nergens meer op te denken hadt, dan op de herstelling des Keizerryks, het welk, onder zes voorige Dwingelanden, allen even dol, wreed, zot en verkwistende, geweldig was terug gegaan. In den aanvang zyner Regeering zag hy met smert, dat de *Batavieren* onder CIVILIS het juk der *Romeinen* afwierpen. Wy zullen dit geval in de Historie van ons Vaderland beschouwen, wanneer wy tevens derzelver onderwerping, die egter niet veel van de Vryheid verschilde,

ſchilde, zullen hooren. VESPASIANUS liet tevens eenen opſtand onder de *Gaulen* dempen, herſtelde de oude krygstugt, eerde den *Romeinſchen* Raad, gaf goede Wetten met blyken van zagtmoedigheid, en zag met vreugde TITUS, zynen Zoon, na het te onderbrengen der *Jooden*, U verhaald, (*bladz.* 77—79.) te *Rome* wederkeeren. Voor deezen zegepraalenden Zoon liet hy eenen Triomfboog oprigten, waarop verſcheiden Vaten des *Jeruſalemſchen* Tempels, als de Tafel der Toonbrooden, de gouden Kandelaar, twee Wierookvaten, en twee Trompetten; doch, dat vreemd is, geen Ark, waren afgebeeld. De Voorzienigheid heeft ('t geen zeer opmerklyk is) dit Gedenkſtuk, dat zo veele oude Waarheden bevestigt, byna in zyn geheel, tot op deezen dag, te *Rome* willen bewaaren. Na tien jaaren wél geregeerd te hebben, verliet hy, ruim negenënzestig jaaren oud, het leven, wordende van allen beweend. Hy was, zo niet de eerſte, alleen de tweede Keizer, die zynen eigen dood ſtierf.

V. En op hem volgde TITUS in 't bewind?

A. Ja, de edele TITUS volgde op hem in het jaar 79. Alle groote hoedanigheden liepen in hem te zamen, ten minsten na zyne verheffing: want op zyn gedrag ten tyde

tyde zyner jeugd valt zeer veel te zeggen. hoewel hy, een Redenaar, een Dichter, en toen hy eerst in den oorlog diende, Overſte in *Germanie* en *Brittannie* was, alwaar hy, door zyn dapper, doch tevens zedig en inneemend gedrag, aller achting verwierf. Onder zynen Vader diende hy tegens de *Jooden*, en, by deszelfs vertrek, als Keizer, naar *Rome*, gebruikte hem de Voorzienigheid, om dien Oorlog ten einde te brengen, gelyk gy gehoord hebt. (*bladz.* 70) In zyne Regeering zag men groote zagtzinnigheid, buitengemeene vriendelykheid, en waare edelmoedigheid. De Wet der Majesteits-ſchennis ſchafte hy af, zeggende: „ *Zo iemant mynen naam ten onregte zwart maakt, moet men barmhartigheid met hem oefenen; en verdien ik zulks, is het onregtvaardig hem wegens het ſpreeken van waarheid te ſtraffen!* " Eénen zyner Vrienden hem onder het oog brengende, dàt hy telkens meer beloofde, dan hy geeven kon, antwoordde hy: „ *dat niemant van een' Prins, onvoldaan, behoorde heen te gaan!* " Eens onvergenoegd, dat hy op zekeren dag niemant gunst beweezen hadt, zeide hy: „ *myne Vrienden, ik heb eenen dag verlooren!* " Hy vergaf de misdaad van twee Raadsheerlyken, ter dood gedoemd wegens eene zamenzweering tegens hem;

hem; liet de Moeder des eenen, in groote droefheid over haaren Zoon gedompeld, weeten, dat hy buiten gevaar was, en leefde; noodigde hen beide aan zyne tafel, en plaatſte hen nevens zich in een Schouwſpel. Beoordeel TITUS uit zulke ſtaalen, onder wiens beſtuur geen druppel bloeds geſtort werdt. Hy beweende de verzwelging der Steden *Pompeji* en *Herculaneum* door den brandenden vloed des Bergs *Veſuvius* in *Kampanie*, by welke gelegenheid PLINIUS, *de oude*, Bevelhebber der Vloot, (wiens *Natuurlyke Historie* wy nog hebben en met vermaak leezen) te ver zich waagde om alles te onderzoeken, en toen door eenen zwavelſtank verſtikte. Na ruim twee jaaren geregeerd te hebben, ſtierf deeze edele Vorst, genoemd *de liefde en lust van het Menschdom*, maar éénënveertig jaaren oud, in het jaar 81. Gereedlyk zou men hier vraagen, waarom ſterven zulke Vrienden der Waereld, zulke Beſchermers en Weldoeners van Menſchen; ten minsten waarom regeeren zy zo kort? Dan, wie doorziet, in dit en meer andere ſoortgelyke gevallen, het diep beſtuur van den Koning der Natien! 't Was genoeg, VESPASIANUS en TITUS hadden zo veel verrigt, dat het waggelend Ryk nog kon blyven

ſtaan,

ſtaan, en de Volken leerden meer prys te ſtellen op braave Vorsten.

V. En wie kwam toen in 't beſtuur?

A. DOMITIANUS, TITUS Broeder, niet, gelyk deeze, wys en zagt, maar dwaas en wreed, volgde in den jaare 81. Ik wil U niet veel van deezen ſnooden Keizer zeggen: wie toch weidt gaarne uit in het vermelden van ſlegte bedryven? Weinig deedt het uit, in den aanvang, eenige goede Wetten te geeven; maar vervolgens der gierigheid en der ontugt eenen ruimen teugel te vieren; kneevelaryen te pleegen; zyne handen te bemorsſen met het bloed van waardige Mannen; de Wysgeeren uit *Rome* te bannen; de *Christenen* met vreugde te vervolgen; den braaven Veldheer AGRICOLA, (die het eerſte ontdekte, dat *Brittannie* een Eiland was) op te ontbieden uit louter agterdogt, toen hy op 't punt ſtondt om dat geheel te overmeesteren; zich den naam van Heer en God te geeven, en eenen ſchandelyken vrede met de *Daciers* te ſluiten: deeze waren DOMITIANUS Heldendaaden! De wreekende Voorzienigheid liet hem, die zo veel onſchuldig bloeds geſtort hadt, geen eigen zagten dood ſterven. In het jaar 96 werdt hy wreedlyk vermoord.

V.

V. In wiens handen viel toen het moeilyk bestuur der Waereld ?

A. NERVA, reeds oud zynde, volgde op hem in het jaar 96, maar hy regeerde niet lang, slegts één jaar. Dan dit kort bestuur was egter den Ryke zeer nuttig, alzo hy zeer heusch, edelmoedig, en onbaatzugtig was, de aanbrengers strafte, en goede Wetten gaf. Hy stierf zynen eigen dood, ten dien tyde wat ongewoons, en werdt door den Raad onder de Goden gesteld; een bewys der *Heidensche* Blindheid.

V. En wie kwam in deszelfs plaats ?

A. TRAJANUS in het jaar 98, die door NERVA tot Zoon aangenomen was, onder wien het Ryk tot zyne uiterste grootheid gebragt werdt. Hy was een begunstiger der Geleerden, een groot Staatkundige, een dapper Veldheer, een Man van groote hoedanigheden; doch niet zonder groove gebreken. De Brug door hem over den *Donau* geslaagen, om de opgestaane *Daciers* te temmen; de schoone Kolom te *Rome* opgerigt, die er heden nog staat; en zyn Antwoord op den Brief van PLINIUS, den *Bythinischen* Landvoogd, ter stuitinge van eene vervolging onder de *Christenen*, zyn in de Historie beroemd. Gedreeven door eene heerschende neiging om het Ryk uit te breiden, oorlogde hy lang in het Oos-

ten met groot geluk, en won magtige Landen; maar om eene ziekte naar huis trekkende, overleedt hy onder weg in *Cilicie*, in den jaare 117, na eene regeering van negentien jaaren, onder welke het *Romeinſche* Ryk tot de grootſte uitgebreidheid gekomen is.

V. Verminderde dat daarna?

A. Verandering is den Ryken deezer Waereld eigen: het geen de een opbouwt, breekt dikwerf de volgende weer af. ADRIANUS, in het jaar 117, tot 't Keizerryk verheeven, liet alle veroveringen zyns Voorzaats vaaren, vergunde den *Armeniers* en *Parthen* eigen Koningen te kiezen, trok zyne benden uit derzelver Landen, ſtelde den *Euphraat* wederom tot de oude grensſcheiding, en brak zelfs de ſchoone brug van TRAJANUS over den *Donau* af. 't Is niet te laaken, zo hy dit gedaan heeft om de rust zyns Volks. Vreemd klonk het toen in de ooren, dat hy, Keizer van *Rome* zynde, zyne wyde Wingewesten doorreisde, om alles met eigen oogen te zien, en de misbruiken in het beſtuur weg te neemen....... Hoe zeldzaam doen zulks de Vorsten, en hoe dikmaals is dat egter een geluk voor de Onderdaanen! Beter uitſpanning kunnen zy niet neemen, edeler vermaaken niet genieten. In onze Eeuw ziet men JOSEPHUS,

den

den II, Keizer van *Duitschland*, dat voorbeeld volgen. In het verleden jaar bezogt Hy zelfs ons Vaderland, om nieuwe dingen te zien, en die hy goed keurde ten beste zyns Volks over te neemen. Mogt de Waereld meer zulke Vorsten krygen! . . . . ADRIANUS ſtak zelf over naar *Brittannie*, en bouwde daar eenen Muur van tagtig *Engelſche* mylen tegen den inval der *Noordſche* Volken. Hoe hy de *Jooden* in *Judea* behandelde, heb ik U (*bladz.* 87, 88.) gezegd. Men roemt hooglyk zyne Regeering. Hy muntte uit in elken Tak der Weetenſchappen, en bezat een verbaazend geheugen, zo dat hy een Boek, maar eens geleezen hebbende, van buiten kon opzeggen, en elken Soldaat zyns Legers by naame kende. Men roemt zyne zagtmoedigheid, minzaamheid en edelmoedigheid. De vrymoedigheid eener Vrouw, die van hem regt eischte, en, toen hy zeide dat hem zulks nu niet gelegen kwam, daarop vaardig toeriep: *waarvoor zyt gy dan Keizer!* nam hy niet kwalyk. Jammer is het, dat men hem egter wreedheden en moorderyen heeft zien bedryven: en wat zyn zedelyk karakter in andere opzigten aangaat, men moet er het geërgerd oog van afwenden. Zulk een Man werdt egter naderhand onder de Goden geſteld; een trek indedaad van een verbyſterd

Heidendom, vry gewoon in die tyden. Nooit maakte men meer Monſters tot Goden.

V. Bleef *Rome's* Ryk na zynen dood op gelyken voet ſtaan?

A. De uitgebreidheid bleef, gelyk ze vóór TRAJANUS tyden was. ANTONINUS, die op ADRIANUS in het jaar 138 volgde, wordt, als één der beste Vorsten, geroemd, zynde een Wysgeer en Begunſtiger der Geleerden, een Vyand van praal en pragt, geen Vleier des Volks, noch op vleieryen van anderen gezet, gereed om de klagten des geringſten te hooren, gedienſtig, zagtmoedig en goedaartig, die de aangedaane beledigingen ontveinsde, 's Volks ſchattingen, wyl hy geen opgehoopte koffers in zyn Paleis begeerde, verminderde, en niemant tot hooge Bedieningen bevorderde, dan die der zulken waardig waren. Hy kreeg den toenaam van PIUS. De Aanhang der *Stoicynen*, U beſchreeven (II. *Deel*, *bladz.* 182) breidde zich onder zyne Regeering, wyd en zyd, uit door het Ryk.

V. En na zynen dood...?

A. Na zynen dood daagde de *gouden Eeuw* voor het Ryk op, onder het beſtuur van MARCUS AURELIUS ANTONINUS in den jaare 161, die men voor éénen der grootſte Redenaaren, Wysgeeren en Regtsgeleerden van zynen tyd houdt. PLATO's Spreuk

„ *dat*

„ *dat men die Staaten voor gelukkig moet houden, daar de Vorsten Filosoophen zyn*", hadt hy veelal in den mond....... Hadt hy de waare Wysgeerte van onzen tyd mogen kennen, die het Schepsel tot den aanbiddelyken Schepper geleidt, die zyne Werken leert kennen, en andere kundigheden, welke uit de andere Takken dezer edele Weetenschap vloeien, dienstbaar maakt aan de Regeeringswyze, zekerlyk zou hy dan tot deeze schoone Spreuk meer gronds gehad hebben. Zulke Staaten mogen zich altoos gelukkig noemen, welken in onzen tyd *Christen Filosoophen* tot Vorsten- en Regenten hebben. Die Weetenschap heeft invloed op alle takken van hun bestuur, vormt de beste Wetten, en bezorgt de grootste voordeelen aan een Volk..... Dan, AURELIUS behoefde de onnoodige harde levenswys der toenmaalige Wysgeeren niet te volgen, gelyk hy deedt: het gaf hem meer eers, deftig van aart te zyn, en een afkeer van ydele Schouwtooneelen en Spelen te toonen...... Dit voegt gewis den Koningen, Mannen waarop de oogen der gansche Natie altoos gevestigd zyn; in welken zy het neemen van noodige vermaaken wel kan en wil verdraagen; (Vorsten moeten toch ook hunne uitspanningen hebben) maar die allen moeten Vorstlyk zyn: dat begeert zelfs

het Gemeen. Vorsten moeten zich zorgvuldig hoeden voor al wat laag is. 't Schynt egter hedendaags, dat de *Mode* ook aan de Hoven van EUROPA de Wet gezet heeft. De Schouwburgen houden het daar in. Gy hebt gemerkt (II. *Deel*, *bladz.* 34-36 en 174-176.) dat ik er niet zeer voor zou pleiten. . . . . . AURELIUS nam VERUS tot Ryksgenoot aan, een Man van ongetemde lusten, wyd van hem verfchillende. Om hem afleiding te geeven, zondt hy hem tegens de *Parthen*; maar temt de Oorlog den wellust? Dartele Veldheeren weeten, ook onder het blaaken des krygs, gelegenheid tot voldoening hunner fnoode neigingen te vinden. VERUS liet zyne Bevelhebbers vegten; terwyl hy onkuifche min over zich liet heerfchen. De dood verloste AURELIUS van zulken loszinnigen Broeder. —— Hoe hoog ryst deeze Keizer in ons oog, daar hy het Volk alle zegeningen der Vryheid liet genieten. Er fcheen geene Alleenheerfching plaats te hebben; maar *Rome*, gelyk in oude dagen, een Gemeenebest te weezen. Zyn gevoelen gaf hy in den *Romeinfchen* Raad, die onder NERVA en TRAJANUS een gedeelte zyner magt terug gekreegen hadt, als een gemeen Raadsheer. Hy hoorde lydzaam de verfchillende gevoelens, luisterde onpartydiglyk naar de klagten over zyne Staatsdie-

naars,

naars, en tragtte, zo veel de billykheid toeliet, ieder wel te vrede van zich te laaten gaan. Dat heet regeeren! —— Genooddwangd tot den Oorlog met de *Markomannen* en *Vandaalen*, Volken van het Noorden, toog hy zelf daar heenen, en versloeg ze. Eenige *Romeinsche* Soldaaten, na den slag, waarin ze zich allerdapperst gedraagen hadden, verzogten van hem eene gift; maar hy gaf hun ten antwoorde: „ *ik kan u niet verryken, zonder uwe Ouders en Nabestaanden te verärmen!* ” Daarna over den *Donau* getrokken, raakte hy in eene engte, en zyne benden versmagtten van dorst: dan, op het gebed van een Legioen, geheel uit *Christenen* bestaande, gaf de Hemel, zegt men, den *Romeinen* eenen regen; maar het Leger der Vyanden werdt ten zelfden tyde door blixempylen getroffen en verstrooid. Deeze Gebeurtenis is veelen opgeschikt voorgekomen. Mogelyk viel er een Onweder voor, en eenige Vyanden werden door den blixem getroffen, waaruit naderhand dat Vertelsel gesprooten is. Na eene neêrlag kreegen de *Markomannen* den vrede. Weinig nadeels leedt AURELIUS door den muitenden CASSIUS, zynen Veldheer in het Oosten, die zich voor Keizer liet uitroepen, doch wel dra gedood werdt. Eindelyk stierf deeze geleerde menschlievende

Keizer, en werdt van allen beweend. Wy hebben van hem zyne *Overdenkingen*, die van de Ouden hoog geroemd werden, als een treflyk geleide tot een deugdzaam leven.

V. Onder zulke Vorsten kon *Rome* ruimen adem haalen!

A. Zekerlyk zou de Zon van *Rome's* voorſpoed al lang zyn ondergegaan, waren er niet, op de eerſte ſnoode Keizers, een zagte TITUS, een wyze NERVA, een dappere TRAJANUS, een toeziende ADRIANUS, een deugdzaame ANTONINUS PIUS, en een billyke AURELIUS gevolgd...... Zie daar den lof, welken men deezen grooten Mannen niet kan onthouden. Wanneer men egter hun zedelyk beſtaan wat van naby bekykt, merkt men ligtlyk, hoe verre zy van de beoefening dier Zedekunde zyn geweest, welke een *Christen* bemint en volgt. Er waren vlekken in hun gedrag, te ſchandelyk om te noemen. En egter, zult gy mogelyk zeggen, verheft men die Mannen zo hoog: ja ſommigen, die vaardig op zich neemen, om over de zetels in den Hemel te beſchikken, maaken geene zwaarigheid, om eenigen daarin voor de zulken vast te ſtellen. Laat my U zeggen, hoe het thans omtrent de Helden van den ouden tyd gaat. Men is gewoon op de uiterlyke Daaden van zodanige Mannen, die, ik erken het, voor

zo

zo verre groot zyn, te ſtaaren, en men raakt ligtlyk in den waan, dat hunne zedelyke Deugden vooral niet minder zyn: dan hierin bedriegt men zich niet zelden. De Helden van dien tyd waren met vlekken bemorst, die men in veelen van laageren ſtand niet zou vinden. Moest ik den Hemel met *Heidenen* voorzien, ik zou geheel anderen daartoe aanwyzen. Dan, waar mede bemoeien wy ons? Wie heeft ons tot dit werk geroepen? Ik heb U reeds te vooren hiervan wat gezegd, (I. *Deel*, *bladz.* 95.) dat genoeg is. Dan nu begon de zo lang over *Rome* helder geſcheenen Zon te taanen. COMMODUS volgde, in het jaar 180, AURELIUS op; maar tradt niet in 's Vaders voetſtappen. Wreedheid, gierigheid, bloedvergieten waren zyne bedryven. *Rome* was dit niet meer gewoon: geen wonder dan, dat er Zamenzweeringen ontſtonden, die dit monſter vermoordden in den jaare 193.

V. En wien gaf men toen het Ryk?

A. Men keurde daartoe best den wyzen en dapperen PERTINAX in den jaare 193, dewyl hy in het Leger en in den Raad hadt uitgemunt; en men bedroog zich in hem niet. Dan, de verwilderde Hofbenden, geene Hervorming, die hy begon, verdraagende, bragten den Vorst, na een kort beſtuur van maar drie maanden, om

hals, en, het geen vreemder klinkt, zy boodden het Ryk aan den meest biedenden aan. Dit was indedaad een ongewoon Verschynsel. Het Ryk was wel dikwyls gekogt geworden; maar men hadt het dus lang nooit zien verkoopen. Het was dus de eerste reis; dan zy bragt de Waereld in rep en roer.

V. Wie toch kogt het geveilde Ryk?

A. DIDIUS JULIANUS werdt de Koopman des grooten Ryks; maar het Volk, dat deswege met verontwaardiging was aangedaan, vloekte hem. NIGER, Landvoogd van *Syrie*, werdt daarop door zyne benden tot Keizer verheeven; en daarna SEPTIMUS SEVERUS door de *Illyrische* Legioenen, die hy geboodt. Dus hadt men drie Keizers, alle door Soldaaten verkooren.

V. En wie van hun hadt de overhand?

A. SEVERUS! want NIGER talmde te lang, om zich vast te zetten op den Rykszetel. Dan, de eerste, een Man van een gemengeld karakter, wien men wel onder de groote, maar niet onder de goede Vorsten kan rekenen, ylde naar *Rome*, en liet er zich gelden. JULIANUS werdt daarop door den Raad afgezet en omgebragt. — SEVERUS begon zyne Regeering in het jaar 193; straft de moordenaars des braaven PERTINAX; dankte de snoode Hofbenden af, die het

Ryk

Ryk verkogt hadden; benoemde eene andere Lyfwagt; beloofde eene billyke regeering; floeg NIGER; en verbandde veele zyner benden, die toen dienst namen onder de *Parthen*, en hun leerden *Romeinsche* wapenen te maaken, om hem daarmede vervolgens aan te vallen. Dit bedryf van SEVERUS was een groote misflag, van deerlyke gevolgen. Voorts nam hy *Byzantium* na een driejaarig beleg in; verfloeg ALBINUS, die, door hem gefard, de Wapenen hadt opgevat; trok in *Brittannie* te velde; bouwde daar eenen muur van de eene zyde der Zee tot de andere tegens de Noordelyke Volken, en ftierf, overlaaden van verdrietelykheden wegens zyne ondeugende Zoonen, CARACALLA en GETA, te *York*, in den jaare 211. Na zynen dood verviel de zo lang gebloeid hebbende Liefde tot de Letteren.

V. En één zyner onwaardige Zoonen kwam in 's Vaders plaats op den Rykszetel?

A. De beide Zoonen volgens 's Vaders uiterften wil, fchoon CARACALLA dien openlyk hadt willen vermoorden. Dan wat goeds konnen wy van zodanigen Man verwagten! Ik wil van deezen Verdelger der Menfchen niet veel zeggen: myn bloed wordt koud in de aderen op de bedenking, dat hy ook welhaast zynen Broeder GETA, die met hem regeerde, met eigen hand om hals bragt; daarna veele an-

andere aanzienlyke Romeinen; waaronder den vermaarden Regtsgeleerden PAPINIANUS, om dat hy geweigerd hadt eene Redevoering voor hem opteſtellen, die hy in den Raad tot verſchooning zyner misdaad, omtrent GETA gepleegd, wilde doen. Deeze groote Man zeide te regt tot hem: „ *'t Is zo gemaklyk niet eenen Broedermoord te regtvaardigen, als te bedryven; en 't is een tweede Broedermoord, den naam van eenen onſchuldigen te bevlekken, na dat men hem van het leven heeft beroofd.* " Op dit vrymoedig woord, (en waarom zou men in zulk een geval niet vrymoedig ſpreeken?) moest PAPINIANUS en tegelyk zyn Zoon oogenbliklyk ſterven. Maar niets evenaarde den vreeſelyken moord, te *Alexandrie* aangerigt, om de Schimpſchriften, door de Burgers op deszelfs Broedermoord gemaakt. Hy deedt de Stad ſtroomen van bloed, en elk huis werdt met lyken vervuld. Nu niets meer van hem, (gy kent dit monſter genoeg) dan dat hy eenige Krygstogten ondernam, die nergens anders toe dienden, dan om zyne zotheden en gewelddenaaryen meer openbaar te maaken aan de Waereld. MACRINUS, Overſte der Lyfwagt, maakte CARACALLA, die Wreedaart, van kant.

V. En zette mogelyk zich zelven op den ledigen throon?

A. Dit deedt MACRINUS indedaad in den jaare

jaare 217; doch hy kon er zich niet op handhaaven: want lieden zonder verdienſten in den Staat te verheffen; zichzelven in vermaaken te baaden; en de Hofbenden te willen hervormen, die gewoon waren eer groote geldſommen te ontvangen, dan regels van tugt, werdt hy door dezelven omgebragt. Verwondert U dat? Hy hadt hetzelfde aan een' ander' gedaan!

V. Volgde toen een beter Keizer?

A. Neen! één, die nog veel erger was! HELIOGABALUS, een Man, onwaardig eene plaats in de Hiſtorie, droeg, in den jaare 216, de kroon, die nooit meer ontëerd is, dan door hem. Begryp eens, wat hy bedreef. In den hoogſten trap ontugtig en verkwistend te leeven; aanzienlyken en zynen eigen Leermeester te vermoorden; eenen Raad van Vrouwen, door zynen Moeder te beſtieren, op te rigten, en zyne Grootmoeder onder de Raadsheeren te plaatzen; Tempels te berooven, en den dienst van eenen *Syriſchen* Afgod hooger dan dien van JUPITER te ſtellen, en dat te *Rome!* zulks werdt niet geduld: hy en zyne Moeder wierden vermoord. . . . . Eene vreemde zaak behoort gy hier op te merken. Toen *Rome's* Ryk werdt uitgebreid, en veele Krygsknegten noodig hadt, ligtte men dezelven uit de Wingewesten; en toen men Kei-

Keizers uit de Overften der Hofbenden verkoor, gelyk gy zulken reeds gezien hebt, kreeg men Vreemdelingen, en zelfs Barbaaren op den Rykszetel. Deeze gaven Wetten; en dus regeerde *Rome* niet meer over de Waereld, maar ontving door zulke Vorsten Wetten van alle Wingewesten: naamelyk, elk Keizer voerde iets mede uit zyn Land, 't geen de Zeden, den Godsdienst, de Regeering, of de Gewoonten betrof. Men ziet dat in HELIOGABALUS, die der *Romeinen* Goden vernield, en zynen *Syrifchen* Afgod in de plaats wilde gefteld hebben. Was dit van weinig belang? Neen! Dit was een geheime weg der Godlyke Voorzienigheid tot bevordering van het Evangelie: want dus verviel in *Rome* het hoog gezag der Afgoden. Niets was er toen meer vreemd, en de *Romeinen* moesten voortaan den Vreemdelingen toelaaten zulken God in te voeren, welken zy wilden. Dus kreeg het Evangelie eenen vryeren toegang in de Afgodifche Stad: ten minften werdt dus het Heidendom ondermynd. . . . . Midlerwyl begrypt gy ook klaar, wat de Zeden des Volks onder het beftuur van zulke Keizeren te lyden hadden! Dit lost ons iets vreemds op, naamelyk, dat de dood van zodanigen, zelfs van eenen CARACALLA, en van dergelyken door het Volk betreurd werdt. Zy toch beminden het geen het

het Volk beviel, en bragten daartoe alles by, verkwistende dus de ſchatten des Ryks. Die verſpild zynde, zag het Volk zonder aandoening de voornaamſte Geſlagten van hunne Rykdommen berooven. Daarenboven waren zulke Vorsten natuurlyk ingenomen tegen alle deugdzaame Mannen, tegen alle waare Patriotten. Des moesten de laatſten verdrukt worden, terwyl de Zeden van 't Volk verſlimmerden: een dubbel kwaad, dat elk Land den ondergang dreigt.

V. *Rome* bleef evenwel ſtaan!

A. 't Geen wy in de Hiſtorie der *Israëliten* aanmerkten, en op alle Ryken, welken God behouden wil, tot bereiking zyner oogmerken moet toegepast worden, vondt ook in *Rome* plaats, naamelyk, dat eene opvolging van twee of drie braave Vorsten een vreemd Verſchynſel zy in de Hiſtorie, terwyl alle de overigen ſchynen geſchikt, om hunne Onderdaanen te plaagen en af te matten: doch dat tusſchen zulke ondeugende Vorsten, nu en dan, een goede inſchoot, die alles een weinig herſtelde, ten minsten den val des waggelenden Ryks nog een wyl tyds voorkwam. Verſcheiden keeren hebt gy dit in de Hiſtorie der *Romeinen* reeds gezien, en gy zult het nu al weder zo aantreffen. Op den ſnooden HELIOGABALUS volgde zyn Neef, ALEXANDER SEVERUS, één der

der beste en wyste Vorsten, die ooit den Scepter zwaaiden. Hy kwam jong aan het bestuur, in 't jaar 222, en tastte door, ja hy zou, hadt hy langer mogen leeven, alle misbruiken hervormd hebben. Zorgvuldig opgevoed door eene Moeder, die men meent het Evangelie omhelsd te hebben, benoemde hy, by het aanvaarden der Regeering, eenen Raad van zestien braave en kundige Mannen, waaronder de twee vermaarde Regtsgeleerden, ULPIANUS en PAULUS, waren. Men moet zich verwonderen over éénen grooten misslag in ALEXANDERS Regeering. Hy maakte de Bevelhebbers der Lyfwagt de magtigsten in den Staat, en hunne waardigheid grooter, dan die der Burgemeesteren. Dit was zo veel, als in onzen tyd aan eenen Generaal des Legers het gezag over de Magistraaten der Steden te geeven. 't Gevolg was, dat het eindelyk den ondergang des *Romeinschen* Raads naar zich sleepte, en dat Krygsbevelhebbers, onkundig van de Wetten, de geschillen onder de Burgers plegt beslisten, en kwalyk regeerden. 't Vervolg zal dit ons klaarer doen zien. Mogelyk hadt hy zelf eene goede kennis van JESUS Zedekunde; dewyl hy, boven de Poorten van zyn Paleis en van andere openbaare Gebouwen, de gouden Spreuk: „ *al wat gy wilt, dat U de Menschen zullen doen, doet hun ook alzo* ", liet plaatzen.

Kon

Kon *Rome* eene betere Zedeles in dien tyd leezen? Zy zegt zo veel en meer, dan in duizend Boeken der *Heidenen* gefchreeven ftaat van de Pligten tot den Naasten: zy lost duizend gevallen op, waarin men anders vraagen zou, wat moet ik doen aan anderen? zy is zo klaar, dat uitleggingen haar zouden verduisteren. Geen wonder dan, dat ze telkens in 's Keizers mond ware. — Daarop hervormde hy zyn Hof van tooneelfpelers, en potfemaakers, die voorheenen in het Ryksbeftuur ook wat te zeggen hadden. Deeze Keizer las zeer veel, was wel bedreeven in de Letteroefeningen, befchreef de daaden van fommigen zyner Voorzaaten in vaerzen, en ging dikwils de Dichters en Redenaars in de openbaare Schoolen hooren. — Dan de Krygsbenden tot de oude tugt weer te brengen, ging niet gemaklyk. Zy vermoordden ULPIANUS, zo even genoemd, die, op 's Keizers bevel, zulks ondernam; maar hy deedt de belhamels van dat feit ftrenglyk ftraffen. 't Dempen van den eenen en den anderen opftand gaf hem moeite. Een muitend Legioen, wars van de tugt, fprak hy, onverfchrokken, dus aan: „ *Bewaar uwe bedreigingen voor den vyand. Dien moogt gy bevreesd maaken, niet my, die uwe onvermogende woede verfmaadt. Wilt gy my dooden, het Gemeenebest zal in ftaat zyn eenen*

Opvolger te vinden, die u zal ſtraffen naar verdienſten!" Toen de oproer voortduurde, riep hy met eene luide ſtem: „*Ik dank u allen af, Burgers! legt uwe wapenen neer, en gaat heen!*" Dit woord ſloeg het Legioen met verbaasdheid, en het gehoorzaamde. 't Werdt egter naderhand door hem herſteld. Van ALEXANDERS togt tegens de *Parthers*, hebben wy geen egte beſcheiden. Kort daarna vinden wy hem in *Germanie* by *Mentz*, om de inbreuken der Noordſche Volken te ſtuiten, waar MAXIMUS, een *Goth*, nu onder zyne Bevelhebbers geſteld, aan 't hoofd van eenigen, die de krygstugt haatten, zynen Keizer, pas zesentwintig jaaren oud, vermoordde. Welk een verlies voor het Ryk! Geen Vorst werdt ooit meer betreurd. Regtsgeleerdheid, Wysgeerte, en beſchaafde Letteren gingen onder met zynen dood. De Wetten raakten in verwarring, het Ryk vol onlusten. Een ander Tooneel zal derhalven voor onze oogen geopend worden! . . . . Erken midlerwyl eene hooge Voorzienigheid in dit alles. Het *Romeinſche* Volk, zeer ondeugend en verbasterd geworden, was telkens getugtigd door godlooze Keizers; maar deezen, ſchoon Alleenheerſchers, hadden het voor zich zelven in alle hunne heerlykheid dikwerf zeer benaauwd. Dat zy anderen aandeeden, werdt

hun

hun betaald gezet. De Grootheid van het Ryk hadt de menigte van Krygsbenden op de been gebragt: de Keizers hielden ze, om over de Burgers te heerſchen, en den Throon te behouden. Dus was de Grootheid van het Ryk nadeelig aan de Vryheid; (Wy hebben toch daardoor het Gemeenebest zien ondergaan) maar de Grootheid van het Ryk was tevens gevaarlyk voor het leven der Keizeren. Nu koos dit, dan dat Leger eenen Vorst, en men vermoordde hem naar goeddunken: zulks gaf dikwerf zeer groote onlusten. Ware het Land klein geweest, het Leger zou maar éénen verkooren hebben, en het zou daarby gebleeven zyn: des was de groote Monarchy nadeelig voor Vorst en Volk. . . . . Eene Natie, die op den duur braave Vorsten heeft, is de gelukkigſte; maar eene eendragtige Gemeenebest-Regeering is de allerzagtſte. Dan wat begeeren, wat bepaalen wy in deeze bedorven wisſelvallige Waereld! altyd braave Vorsten, altyd Eendragt in een Gemeenebest! Wie ziet dit gebeuren? Maar mint eene Natie onophoudelyk haare Vryheid: laat dan Vorsten heerſchen, maar vooral zorgen, dat het Volk het zagt gevoel zyner Vryheid niet misſe, en hoe gelukkig zullen dan de Vorsten zelve zyn! En wie gelukkiger, de Vorst of het Volk?

Laat er een Gemeenebest - Bestuur plaats hebben; maar er zy Eendragt, en wie zal dan naar verandering ſtaan? Godsdienst, Deugd, en Liefde voor het Vaderland bevestigen Vorsten en Volken. . . .

V. Een ander Tooneel, zeide gy zo even, zou zich voor onze oogen vertoonen!

A. Een ander zeker, onaangenaamer dan wy zo even gezien hebben geduurende ALEXANDERS Regeering! Er volgden *vyftig* jaaren, waarin men wel *vyftig* Keizers, met regt of onregt, zag dingen naar de kroon. Vóór AUGUSTUS tyden bukte de Vryheid des *Romeinſchen* Gemeenebests voor de Wapenen, en ſedert toorden de Krygsbenden, dat zy over het bewind meestal konden beſchikken, als zy maar wilden. Zelven bedorven zynde, hadt het magtig Ryk niet veel goeds van hun te wagten. Dan nu liep het nog verwarder. 't Geen men thans het Ryk noemde werdt eene ſoort van een ongeregeld Gemeenebest, ten naasten by zo als de Regeering van *Algiers* tegenwoordig is, daar de Krygsraad de hoogſte magt in handen heeft, en eenen Magiſtraats-Perſoon, dien men DEY noemt, aanſtelt en afzet. 't Zou my verdrieten, deeze verwarde tyden uitvoerig te ſchetzen. Laat my daarom deeze ongevallige Hiſtorie met weinige trekken U vertoonen. —— MAXIMINUS, een wreed Mensch, van

van wien daarna groot en klein veel te lyden hadt, werdt, in den jaare 235, door de *Pannonifche* Benden tot Keizer verkooren; doch het Volk van AFRICA benoemde daarop GORDIANUS, den Voorburgemeester van dat Gewest, die door den Raad van *Rome* bevestigd werdt. Toen deeze fneuvelde door den afgedankten *Mauritanifchen* Beftuurder KAPELIANUS, ftelde de *Romeinfche* Raad MAXIMUS en BALBINUS aan; doch het Volk benoemde den jongen GORDIANUS, een kind van twaalf jaaren, tot *Cefar.* — MAXIMINUS, deswege vol van woede, vloog naar *Italie*; doch werdt in *Aquileja's* belegering door zyne benden vermoord; daarna ook MAXIMUS en BALBINUS, hoewel te *Rome* treflyk regeerende. —— De gezegde GORDIANUS, die toen het beftuur aanvaardde, verloor, na het flaan der *Perfen*, het leven door PHILIPPUS, Overften der Lyfwagt, ten grooten nadeele des Ryks. —— PHILIPPUS, van fommigen voor een *Christen* gehouden, gaf goede Wetten, maakte vrede met de *Perfen*, en floeg tweemaalen by den *Donau* de ingevalle Vyanden. Pas maakten de *Oosterfche* Provintien JOTOPIANUS, en de *Westerfche* van *Mefie* MARINUS tot Keizers, of zy raakten om hals. In plaats des laatften koozen de benden DECIUS tot Keizer, die PHILIPPUS, onder wien de *Christelyke*

Godsdienst bloeide, verfloeg en doodde. — DECIUS, dus Keizer geworden, een Vervolger der *Christenen*, doch een temmer der *Gothen*, raakte egter in hunne handen, en door toedoen van GALLUS van kant. — De flegte GALLUS, toen Keizer geworden, fneuvelde door EMILIANUS Leger. —— En deeze werdt door VALERIANUS gedood na eene korte regeering van drie of vier maanden. —— VALERIANUS, die meermaalen de *Gothen* floeg, maar door de *Perfen* gevangen genomen en als een flaaf, drie jaaren lang, daar behandeld werdt, verliet in 't Oosten het leven. —— GALLIENUS, zyn ontaarte Zoon, verflaafd aan de dertelheden zyner Eeuwe, was ongezind zynen braaven Vader uit de gevangenis te verlosfen. Hy kreeg ten loon, dat veele Mededingers (fommigen bepaalen derzelver getal op dertig) naar de kroon ftonden; dat het Ryk van alle kanten door vyanden werdt aangegreepen; dat hy in het Oosten en in het Westen veel hadt te ftryden; dat oproer, pest, hongersnood en aardbeevingen het Ryk beroerden; en dat hy zelf eindelyk vermoord werdt. — CLAUDIUS volgde hem op in den jaare 268, die, door de *Gothen* en *Germaanen* te flaan, het waggelend Ryk tot vastheid bragt, in den korten tyd van ruim twee jaaren. De Pest nam toen deezen braaven Vorst

Vorst weg. —— Maar zeventien dagen regeerde QUINTILLUS, CLAUDIUS Broeder en Opvolger, een Man hem gelyk. De Benden, die de herftelling der Krygstugt van hem niet wilden verdraagen, vermoordden hem. —— AURELIANUS kwam in fteede van deezen ongelukkigen, in het jaar 270. Hy floeg eerst de *Gothen*, de *Germaanen* en *Vandaalen* by den *Donau*; daarna ZENOBIA, de beroemde Koningin van het Oosten, welke ODONATUS ten man gehad hadt, die wel eer voor en met GALLIENUS tegens de *Perfen* hadt gevogten. Hy nam haare Stad *Palmyra* in, en kreeg haar gevangen. Edeler was het dus deezer Vorftinne het leven te fchenken, en zelfs in aanzien te *Rome* te laaten woonen, dan haaren Leermeester LONGINUS, om eenen hoogmoedigen Brief, dien hy haar aan AURELIANUS hadt doen fchryven, om hals te brengen. Gy kent deezen LONGINUS, een' groot' Wysgeer, den besten Oordeelkundigen en Redenaar van zynen tyd, in alle Takken der Geleerdheid zeer bedreven. Hy fchreef verfcheiden Werken. Zyn klein Boekje over de *Verhevenheid*, dat gelukkig onze tyden bereikt heeft; toont ons volkomen, hoe groot een Man hy ware. Fraaier ftuk over dat onderwerp kunt gy niet leezen. En zodanig een Geleerde moest door AURELIANUS be-

 vel

vel gedood worden! Dan men vondt meer zulke ſmetten in 's Keizers Karakter. Dit was egter het ſchandelykſte: hy kon toch der Waereld geenen LONGINUS weergeeven. Of mogt en kon het moedige hart van eene ZENOBIA, van eene magtige Ooſterlinge, op eene laage trant ſchryven! — Daar de zyden Stoffen in zynen tyd weinig waren, en tegen goud werden opgewoogen, verboodt hy der Keizerin dezelve te draagen; maar men legt hem ten laste, dat hy er zich zelven mede oppronkte. Treflyke Wetten ſchreef hy voor, en hervormde veele misbruiken; maar wie kan hem van wreedheid en Volks-vleyery vry pleiten! Wat verbetert men, als men dat ledig laat loopen en lui worden? Eenige onlusten in *Gaulen* gedempt, en de zaaken in *Dacie* geſchikt hebbende, wilde hy tegens de *Perſen* te velde: doch een Geheimſchryver belette dit door hem te vermoorden. Zie daar, hoe men toen met de Keizers omſprong: de één hadt hetzelfde lot, gelyk de ander. AURELIANUS, die het Ryk herſteld hadt, verdiende dit geenszins, ten zy men op zyne wreedheden denkt.

V. En volgde er toen een Keizer, AURELIANUS in alles gelyk!

A. De zaaken des Ryks ſtonden na 's Vorsten dood heel omgekeerd. De Raad wilde, dat

dat het Leger, en het Leger, dat de Raad er éénen zoude kiezen. Door dit marren bleef het Ryk agt maanden zonder Keizer; doch in volle rust. Eindelyk ftemde de Raad, in het jaar 275, voor TACITUS, een' Raadsheer, geleerd, zagt van aart, een' vyand van pragt, en een' groot minnaar der oude *Romeinfche* Zeden. Na het geeven van goede Wetten, werdt hy, by het optrekken tegen *Barbaarfche* Volken, door eene ziekte uit het leven gerukt, of al mede vermoord. —— Zyn Broeder FLORIANUS liet zich toen tot Keizer uitroepen, en werdt erkend in EUROPA en AFRICA: maar de Legioenen in *Syrie* verhieven PROBUS, en de eerfte fneuvelde door zyne eigen muitende Benden. —— PROBUS, de kloeke PROBUS, met keizerlyke hoedanigheden voorzien, werdt dan, in den jaare 276, tot Ryksbeftuurder uitgeroepen. Hy verwon zyne Vyanden in *Germanie* en *Gallie*, dempte de oproeren, herftelde de rust, hieldt de Krygsbenden onledig, en liet ze Wyngaarden in *Frankryk*, in *Spanje* en in *Hongarye* planten. Dus bragt hy daar den eerften Wynftok, die, tot heden toe, die Volken zo veele voordeelen heeft aangebragt. PROBUS gedagtenis blyft daarom in zegening; maar die Benden werden gevloekt, welken, onverge-

 noegd

noegd, om dat zy het water uit een moeras by *Sirmium* moesten afleiden, hem vermoordden. —— CARUS, die er mooglyk de hand in hadt, werdt Opvolger in den jaare 282. Maar ruim één jaar geregeerd hebbende, waarin hy de *Sarmaaten* en *Perſen* ſloeg, werdt hy door zynen Schoonvader om hals gebragt. — Zyne Zoonen, CARINUS en NUMERIANUS, volgden in de Regeering. De laatſte was een uitmuntend Redenaar, die maar zeven maanden den Scepter zwaaide, en daarop werdt vermoord. ...... Zie daar eene Lyst van vermoorde *Romeinſche* Keizeren, in tyden van hevige onlusten, van ſtoute oproeren, van ysſelyke wandaaden, waarin toomelooze Benden de hoofdrol ſpeelden! ..... O ongelukkige Vorſten, die, gejaagd door heerschzugt, den overvroegen dood dus moesten ſmaaken! En hoe zuur valt het den Onderdaanen, wanneer het zo toegaat in de Ryken! Wat zullen wy er van zeggen? God, de Koning der Natien, liet alle deeze verwarringen toe, om, ten beſtemden dage, de zaak der *Christenen* op vasten voet te zetten. De Afgodery, de Wellust, de Pragt, de Wetten konden de Volken niet ſtaande houden. Edeler Voorſchriften moesten een ander licht doen ontſtaan. Nog eenige ſtappen verder gedaan, en

en gy zult eene Verandering zien, die U verbaazen zal. Uit de duisternis zal het licht voortkomen. . . . .

V. Dit verlang ik, na zo veele donkere nevelen, te zien!

A. Vooraf beklom DIOCLETIANUS den throon in den jaare 284. De *Romeinen* beloofden zich in den aanvang veel goeds van hem. De Rust viel hem niet te beurt. Het Ryk in 't Oosten en 't Westen fel van Vyanden beſtookt wordende, verkoos hy, geene Kinders hebbende, den woesten maar dapperen MAXIMIANUS tot Ryksgenoot, onder voorwendſel van deszelfs byſtand noodig te hebben; maar eigenlyk om de verraderyen der Krygsknegten te voorkomen. Dit ging wel: de Vyanden konden niet beſtaan. By het ontſtaan van nieuwe gevaaren dacht hy het veiligst te zyn, om nog twee andere Ryksgenooten, CONSTANTIUS CHLORUS en GALERIUS, te benoemen, hun het regt der opvolging te geeven, en elk een Leger met een ſtuk des Ryks te vertrouwen: middelerwyl zou hy het Oosten, MAXIMIANUS het Westen beſtuuren. Dit kon gaan, zo lang de volmaakte Eendragt, zonder agterdogt of heerschzugt, onder hen ſtand hieldt, gelyk in den aanvang plaats hadt. . . . . Maar hoe dikwerf zorgen de Vorsten voor zich zelven, voor eigen veilig-

ligheid, voor eigen grootheid, en ingebeeld geluk, terwyl zy het belang hunner Onderdaanen vergeeten! Zy verliezen daarby altoos meer, dan zy meenen te winnen. Der Koningen geluk vloeit niet uit de grootheid hunnes ſtands; maar uit het welzyn en den bloei hunner Onderdaanen. Alle Eeuwen hebben dit geleerd, en nogthans vindt men Vorſten, die zich aan deezen ſteen ſtooten. Is dan, mag men vraagen, de Staatkunde nog zo kortzigtig, nog zo blind? . . . . . Wat verbeeldde zich DIOCLETIANUS! Kon het Ryk door vier Vorsten geregeerd worden; al erkende men hem voor den voornaamſten? Zou men altyd Eendragt onder hen vinden? Las men hier in zyne bloohartigheid niet? Wat kostte niet de Hofhouding van vier Vorſten, wat hunne vier Legers, en wat hunne Bedienden! Met vermeerderde ſchattingen moesten toen de Onderzaaten noodwendig geplaagd worden, het geen eene inwendige verzwakking des Ryks, zelfs eene byna geheele uitmergeling voortbragt. . . . . . . Dan, wie doet de Koningen in den ban, als zy goedvinden zonder Wet te leeven! Niet altoos kan de overheerde, de verdrukte Natie hen tot hunnen pligt terug leiden. Veeltyds baaten zelfs geene klagten. Intusſchen handhaaft de Regeerder der Waereld

de

de Volken, en de Vorsten ondervinden doorgaans te laat, wat zy begaan hebben. Ook deeze Geschiedenis zal ons dit leeren. . . . . Wat nu! CONSTANTIUS oorlogde in *Brittannie* en *Batavie*; GALERIUS in *Persie*; MAXIMIANUS in AFRICA; en DIOCLETIANUS vervolgde de *Christenen*. De laatste, die zo veele Ryksgenooten verkooren hadt, om veilig te zyn, werdt eindelyk gedwongen, nevens MAXIMIANUS, afstand te doen van de Regeering, en dat juist door GALERIUS. Hoe opmerklyk is dit bestuur der Voorzienigheid! Beide kwamen ongaarne tot die verlaaging; maar GALERIUS dwong hen daartoe. In hunne plaats werden toen MAXIMINUS en SEVERUS benoemd. DIOCLETIANUS, die deeze ondankbaarheid van GALERIUS moest verkroppen, onttrok zich der Waereld, en ging op zyn Landhuis by *Salone* het overige zyns levens, dat omtrent negen jaaren was, doorbrengen. Hier hieldt hy zich bezig met zynen tuin te behavenen, dikwerf zeggende: „ *nu leef ik, nu ik de schoonheid der Zon zie!* " En wanneer hy naderhand door MAXIMINUS en GALERIUS wederom genoodigd werdt tot de aanvaarding des Ryks, antwoordde hy hun: „ *ik wenschte, dat ik U te* Salone *de Spruitkool, met myne eigen handen geplant, kon vertoonen: ik ben verzekerd, dat gy van nu voortaan*

tegen

tegen my nimmer van het Ryk zoudt ſpreeken!" Ongetwyfeld genoot DIOCLETIANUS geruster dagen in zynen hof te *Salone*, dan in zyn voorig Paleis. . . . . . De lasten der Regeeringe zyn geweldig groot; maar ſoms draagen de Vorſten er niet meer van, dan zy begeeren. De moeilykheden derzelve worden verdoofd door het ſtreelend vermaak van te heerſchen. Braave Vorſten ſtellen dat genoegen veel laager, dan de inwendige vreugd van wél te kunnen doen aan een Volk, het geen zy als hunne Kinders beminnen. 't Is egter zeldzaam, dat een Koning het gebied neêrlegt, zonder dat hem naderhand de lust bekruipt, om het op nieuw aan te grypen. Zo zoet ſchynt het regeeren te zyn. Dan, het is opmerkelyk, dat Vorſten en Staatsdienaars, zich ontdoende van de heerſchappy, en tot de eenzaamheid overgaande, het meeſte genoegen vinden in het pooten en kweeken van Planten. Is de nieuwheid deezer bezigheid daarvan de oorzaak, wyl zy nooit te vooren daaraan de hand ſloegen? Of is dit nog eene ſoort van heerſchappy over de Aarde, die zy tot het voortbrengen van Planten en Bloemen dwingen? Of is er in den Mensch, door 's Hemels beſtelling, een heimelyk vermaak gelegd tot het behavenen der Aarde, tot den Landbouw, om dat

dat zonder dezelve de Onderhouding van het Menschdom zou eindigen? . . . .

V. Zullen wy beginnen met dat onderzoek, daar ik verlang het vervolg deezer Gefchiedenis van U te hooren?

A. Ik wil dan voortgaan! —— CONSTANTIUS, zagt, goedertieren en den *Christenen* genegen; GALERIUS, wreed, trotsch, en onregtvaardig, zamen niet zeer eensgezind, hadden nu het bewind in handen. Ligt kunt gy raamen, welke Landen onder zo verfchillende Keizers, het best er aan waren. De eerfte ftierf te *York*, en liet, daar hy over *Brittannie*, *Spanje* en *Gallie* geboodt, die groote Landen aan zynen Zoon CONSTANTINUS. GALERIUS, hem niet zeer gezind, gaf hem flegts den naam van CESAR, maar maakte SEVERUS Keizer. Hierop volgden zeer verwarde tyden, een gevolg van DIOCLETIANUS bloohartigheid in het aanneemen van zo veele Ryksgenooten. SEVERUS vondt eenen Mededinger in MAXENTIUS, MAXIMIANUS Zoon, die, te *Rome* voor Keizer verklaard, maar onvermogend, om er zich te doen gelden, zynen Vader verzogt, om het bewind, dat door hem was afgeftaan, weer op te neemen. MAXIMIANUS, die over het neêrleggen reeds berouw hadt, talmde niet om dat te doen. SEVERUS trok toen tegen MAXENTIUS op; maar

maar MAXIMIANUS bragt hem om hals. Daarop GALERIUS wraak vreezende, trok hy naar *Gallie*, gaf zyne Dochter aan CONSTANTINUS, verbondt zich aan hem, en verklaarde hem zelfs tot Keizer. GALERIUS, dat verneemende, toog naar *Italie*, om *Rome* te verwoesten. Hy vondt dat onmooglyk, trok af, en ontweek MAXENTIUS laagen. MAXIMIANUS, deswege misnoegd over zynen Zoon, poogde hem af te zetten; doch werdt zelf uit *Rome* gejaagd. Nergens vondt hy hulp, en moest LICINUS verheffing tot Keizer in SEVERUS plaats, en tevens die van ROMULUS, hoewel die ras van kant raakte, met goede oogen aanzien. MAXIMINUS, die in het Oosten regeerde, dit hoorende, vatte het euvel op, en nam denzelfden rang aan. Hierop verklaarden MAXENTIUS afgevallen Benden in AFRICA ALEXANDER ook tot Keizer. Dus hadt het *Romeinſche* Ryk zeven Opperhoofden. Dan, de rustlooze MAXIMIANUS, die CONSTANTINUS hadt willen vermoorden, maar vergiffenis by de ontdekking verkreegen hadt, ondernam het nu andermaal; doch ſchoot er toen zelf den hals by in. GALERIUS ſtierf daarna eenen ellendigen dood. De *Christenen* ſchreeven dien toe aan de wreede vervolgingen, door hem geleden. LICINUS en MAXIMINUS verdeelden daarop des-

zelfs

zelfs Wingewesten. MAXENTIUS, die ALEXANDER verslaagen hadt; die, daardoor opgeblaazen, alleen Keizer wilde zyn; en nu *Rome* en *Italie* door zyne ongebondenheid, door zyne wreedheid, en vervolging der *Christenen* deerlyk deedt lyden, besloot CONSTANTINUS, onder schyn van zyns Vaders MAXIMIANUS dood te wreeken, den Oorlog aan te doen. De laatste toog moedig tegen hem op. De tyd was nu gekomen, dat de Bestuurder der Waereld *Rome* van de geweldenaary, en de *Christelyke* Kerk van haare lang geleeden vervolgingen wilde verlossen. Eer de Veldslag tusschen die twee aanging, (gelyk EUSEBIUS verhaalt van CONSTANTINUS gehoord te hebben) zou hy en zyn Leger op den vollen dag in de lucht gezien hebben een verlicht Kruis, met dit opschrift: „ *Overwin hierin!* " Maar heeft niemant dan de Keizer dit verhaald, en geen ander dan EUSEBIUS dat beschreeven: wat zullen wy er dan van gelooven? Zeker gaat het, dat men naderhand het gebruik van het Kruis in zyn Leger invoerde; en toen zou CONSTANTINUS den *Christelyken* Godsdienst omhelsd hebben. Wanneer het tot eenen geregelden Veldslag kwam, werden MAXENTIUS Benden deerlyk geslaagen, en, vlugtende, verdronk hy in den *Tiber*. Nu werdt CON-

STANTINUS meester van *Rome* ; en vier van de zeven Keizers waren van kant. Dit gaf eene ongelooflyke verlichting aan de beroerde Volken, die zo lang gezugt hadden onder de twistende *Heidensche* Keizers; hoewel de heele Vrede nog niet gebooren was. Dan, wy zullen hier adem haalen, en daarna zien, hoe veel lichts uit zo langduurige duisternisfen, door 's Hemels bestel, voortgekomen is.

V. Dan, zeg my, eer wy adem haalen, iets van de Geleerdheid der *Romeinen*, geduurende de drie Eeuwen, die wy doorgeloopen hebben.

A. De Staat der Geleerdheid was verschillende naar de min of meer beroerde tyden des Ryks. De Grondslag was er reeds toe gelegd vóór AUGUSTUS Regeering, gelyk wy in CICERO en anderen gezien hebben (II. *Deel*, *bladz.* 419 – 421) In deszelfs Eeuw zag men ze meest bloeien, waartoe zy niet weinig toebragten, by voorbeeld, de lieve Vrede, welke de Kunsten en Weetenschappen zo sterk beminnen; de liefde en aanmoediging van AUGUSTUS, welke hy aan dezelven betoonde; zyn gemeenzaame omgang met de Geleerden, en de steeds blyvende zugt deezer Mannen ter navolginge der *Grieken*, hunne Leermeesters. In de tweede Eeuw werdt de Geleerdheid nog yverig

rig aan de hand gehouden; maar na den dood der ANTONINUSSEN kwam er verval in, dat meer toenam in de derde Eeuw.

V. Wie waren dan de voornaamste Geleerden in AUGUSTUS leeftyd?

A. Onder de DICHTERS waren VIRGILIUS, HORATIUS en OVIDIUS de drie voornaamsten. —— Daar het niet genoeg is, dat een Dichter Vaerzen schryft; maar dat hy den Godsdienst, de Deugd, en de Zeden op eene bevallige wyze voordraage en inprente, en dus de Menschen verbetere; zo behoort hy in alle Weetenschappen bedreeven te zyn, om, uit den grooten voorraad zyner kennisse, veel over te neemen, en dat te plaatzen in zyne aanvallige Dichtstukken. Dit deedt VIRGILIUS, de grootste, die ooit onder de *Romeinen* opstondt. Drie soorten van Gedichten heeft hy ons nagelaaten: *Herderszangen*, waarin hy THEOCRITUS (II. *Deel*, *bladz.* 158, 160.) ten voorbeelde nam, en het eenvoudige bekoorlyke Herdersleven bezong: *Voorschriften voor den Landbouw*, waarin hy HESIODUS (II. *Deel*, *bladz.* 170, 171.) volgde, doch hem verre overtrof, alzo zyne Afbeeldingen schooner, de Veranderingen aangenaamer zyn, en de Lessen, uit de ondervinding dier tyden gehaald, nuttig voor de toenmaalige Landlieden konden weezen: en eindelyk een

Heldendicht, waarin hy het Leerſtelſel van PLATO omtrent de afgeſcheiden Zielen in Fabelen en Gelykenisſen verkleed heeft, en voorts, HOMERUS navolgende, (II. *Deel*, *bladz.* 170.) bezong, hoe ENEAS, een *Trojaansch* Prins, na de verdelging van *Troja*, een Ryk in *Italie* geſticht hebbe, (II. *Deel*, *bladz.* 223.) waaruit naderhand het *Romeinſche* is voortgekomen. De ſchoone Schilderyen, die er in gevonden worden, heeft men, Eeuwen lang, bewonderd, en zullen ook, zo lang er ſmaak blyft, bewonderd worden, hoewel VIRGILIUS er de laatſte hand niet aan gelegd, en daarom begeerd heeft, dat dit Werk na zynen dood verbrand zou worden, het geen zyne Vrienden meenden niet ten uitvoer te moeten brengen. — Op deezen volgt de Dichter HORATIUS, dien anderen mogelyk den voorrang boven VIRGILIUS zouden geeven, hadt hy de zuiverheid der Zeden overal in zyne ſchriften bewaard, hoewel de ander dat ook niet gevolgd heeft. In korte woorden vat hy veel te zamen, en behoudt egter de uiterſte netheid van uitdrukking. In zyne *Oden* pryst hy de Deugd aan; in zyne Schimpſchriften hekelt hy de Gebreken; en elders geeft hy de regelen op, hoe een Heldendicht te maaken. — OVIDIUS is de derde in rang. Zyne vaardigheid in Vaerzen ſchryven was ongemeen groot.

groot. Eén Boek bevat de bedryven der Goden en de Fabel-Gefchiedenis der *Grieken* en *Romeinen*: een ander fchoone Brieven, (*Heroides*): maar een derde, waarin zyne loszinnigheid doorfteekt, waarom het voor de Zeden kan nadeelig weezen, was oorzaak, of diende ten minsten tot een voorwendzel, dat Keizer AUGUSTUS, van wiens geheime bedryven hy te veel wist (*bladz.* 158.) hem naar *Pontus* bande, waar hy die treurige Brieven (*Triſtia*) fchreef, die onder het leezen het hart zo fterk roeren. —— De andere Dichters waren LUCANUS, die in een Heldendicht den Oorlog tusfchen POMPEJUS en CESAR befchreef. —— PERSIUS, een Man van onbefprooken Zeden, die de feilen der Redenaaren en Dichteren zeer aartig ten toon ftelde, zonder NERO zelf te fpaaren. —— JUVENALIS, die ook, nevens den voorigen, HORATIUS voetftappen volgde; maar hem in 't fchryven van Schimpfchriften niet naby kwam. Hy hekelde de verdorven Zeden zyns tyds onder allerleie rangen van Menfchen; doch in diervoege, dat, zo hy op eene andere wyze gefchreeven hadt, er meer nuts uit gevloeid zou zyn. Hy komt ons zeer te ftaade, om de diep vervallen Zeden onder Keizer DOMITIANUS te leeren kennen. —— PHEDRUS, die op

eene zagter en aanvalliger manier, in AUGUSTUS tyden, den *Romeinen* leerde en behaagde door zyne Fabelen, gelyk ESOPUS voorheen by de *Grieken* deedt. (II. *Deel*, *bladz.* 171.) Hy laat de Dieren ſpreeken en handelen, gelyk de Menſchen, om de laatſten wegens hunne ſlegte Zeden te beſchaamen. —— MARTIALIS, die Puntdichten (eene ſoort van Vaerzen, waarin eene aartige gedachte kort en treffend uitgedrukt wordt) geſchreeven heeft, waarvan ſommigen laag, en anderen zeer vuil zyn. De deugdzaame, die hem leest, gaat ze met verontwaardiging voorby. . . . Zie daar eenige der beroemdſte *Romeinſche* Dichteren, welken gy egter niet moet verheffen boven de Heilige Dichters des Bybels. Ik heb reeds de *Pſalmen* beſchreeven, (I. *Deel*, *bladz.* 141-143.) welken de Gedichten van *Grieken* of *Romeinen* verre overtreffen. Ouder Liederen zyn van gelyke ſchoonheid, by voorbeeld, DEBORA's Zegezang. *Richt.* V. Lees dien eens op nieuw. Indien het wezen der Dichtkunde beſtaat in de levendigheid van de verbeelding, van het gevoel, en van de kragt der uitdrukking, hoe ſchoon is dan niet dat Dichtſtuk! Eene meeſteragtige kortheid der taale, buitengewoone vlugheid van gedachten, levendigheid en rykdom van kleuren loopen hier

te

te zamen: de Karakters zyn uitneemend wel bewaard. De treffende afbeelding van een onveilig Land, de tekening van eenen ongelukkigen ſtryd, de gedoode SISERA, de onrust zyner Moeder om zyn agterblyven, de angst van haar hart, haar valſche troost, en de buit waar aan zy denkt, dien hy zal mede brengen, zyn zo ſchoone ſtukken, dat gy er geene zodanigen uit den ſoms zedeloozen VIRGILIUS tegen monſteren kunt.

V. Waren er geene groote REDENAARS in die beroemde tyden?

A. De Welſpreekenheid, die reeds vóór AUGUSTUS tyden tot zo hoogen trap geklommen was, hadt ſedert weinige aanbidders, louter wegens de veranderde tyden. Er waren minder gelegenheden ten tyde der Alleenheerſching, dan in de dagen der Gemeenebest-Regeering, om ſchoon en vry te mogen ſpreeken. De Vryheid en de noodzaaklykheid, om voor den Raad of voor het Volk te pleiten, bragten eertyds groote Mannen, en deeze treflyke Redevoeringen voor den dag. In der Keizeren tyden moest men zwygen, het geen deeze ſchoone Kunst deedt kwynen. Men hadt er egter, die ze niet geheel verwaarloosden. SENECA, NERO's beroemde Leermeeſter, voegde Welſpreekenheid, Wysgeerte en Regtsgeleerdheid gelukkig te zamen.

Hy ſchreef veele ſchoone zinryke en aangenaame dingen van der Menſchen Zedepligten ; maar alles kan de proef niet doorſtaan. SENECA was een Heiden, en wat behoeft men meer te zeggen ? Veelmaalen ziet men hem tegens zyne eigen Voorſchriften handelen, het welk 's Mans roem niet weinig doet taanen. —— QUINTILIANUS was, door begunſtiging van VESPASIANUS, de eerſte, die te *Rome* de Kunst van Redevoeren openlyk onderwees, wel twintig jaaren lang, met grooten lof. Hy werdt daarna Burgemeeſter, en ſchreef een onvergelykelyk Werk over de gemelde Kunst, 't geen tot ons gekomen is. Hy wil, dat een Redenaar, zal hy indruk maaken op de gemoeden der Menſchen, een braaf en deugdzaam Man zy. Ten minſten hadt SENECA deeze noodige les dikwils vergeeten. QUINTILIANUS, hoewel hy zich over SENECA's levendigen geest verwondert, beklaagde den tyd, in het leezen van deszelfs Werken beſteed, daar hy uit de oude Meeſters der Welſpreekenheid beter zou geleerd hebben de waare fraaiheden van ſpreeken te onderſcheiden van de valſchen. — PLINIUS (*de jonge*) Beſtuurder van PONTUS, en TACITUS, beide voor de grootſte Redenaars van hunnen tyd geſchat, waren zyne Leerlingen. De eerſte,

een

een Man van eer, deugd, zagtaartigheid en onbaatzugtigheid, bepleitte menigmaal de gedingen zonder loon te begeeren. Hy gaf wél overziene Brieven in 't licht, die hy het vermaakelykst en leerzaamst oordeelde. Hiervan zyn eenigen, met zyne Vaerzen, verlooren, en wy hebben van de eerſten maar tien Boeken gekreegen. PLINIUS (laat my er dit nog bydoen, om U dien braaven edelmoedigen Man beter te leeren kennen) bezat geene groote goederen; maar hy leefde voor zich zelven zuinig, om te meer te kunnen weldoen. Zo handelen groote Mannen, wanneer zy geene ſchatten bezitten. Weldoen is hun leven. KORELLIA, een Jonkvrouw van verdienſten, by PLINIUS geacht, verzogt hem eens eenig Land aan 't Meer van *Komo*. Toen een klein Landgoed aldaar hem te beurt gevallen was, boodt hy het haar edelmoedig aan. Zy weigerde het geſchenk, en verzogt de waarde te weeten. PLINIUS liet het daarop, voor eenen geringen prys, door een' vrygelaaten Slaaf aan haar verkoopen. Zy ontdekte dit naderhand; maar hy kon niet bewoogen worden om de volle waarde voor hetzelve te ontvangen.

V. Welke HISTORIESCHRYVERS hadt men toen? A.

A. Als men, gelyk in die dagen, argwaanende Vorſten heeft, valt het gevaarlyk met onverſchrokken vrymoedigheid 's Vaderlands Geſchiedenisſen te boek te ſlaan. Dit deedt egter LIVIUS, de voornaamſte *Romeinſche* Hiſtorieſchryver, in een groot Werk, beginnende met *Rome's* opbouwing tot AUGUSTUS tyden, op eene overaangenaame wyze. Veel mist men van dat kostlyk Werk: onlangs is er een klein brokskeu van het verloorene te *Rome* gevonden. — TACITUS, een groot Redenaar, beſchreef de *Romeinſche* Hiſtorie van AUGUSTUS tot DOMITIANUS tyden in twee Werken; waarvan ook veel is verlooren. Zyn ſtyl is kort, gedrongen, vol van ſchoone gedachten en zaaken. Die tot eene langdraadige ſchryftrant vervallen zyn, behooren hem veel te leezen. Zyne Berigten van de oude Bewooners onzer Landen doen ons veel dienst. Het leven van AGRICOLA houden ſommige voor één zyner fraaiſte ſtukken. — SUETONIUS, die met TACITUS zeer hoog van PLINIUS geacht werdt, gaf eene Levensbeſchryving der twaalf eerſte *Romeinſche* Keizeren, waarin hy niet alleen algemeene, maar ook byzondere dingen, die hen betreffen, getrouw en net afmaalde. — Onder de overigen telt men TROGUS POM-

PEJUS,

PEJUS, die met LIVIUS en TACITUS wordt gelyk gesteld; voorts SALLUSTIUS, FLORUS, JUSTINUS, en CURTIUS, die ALEXANDERS daaden (II. *Deel*, *bladz.* 109, 110.) beschreef; doch een weinig sierlyker, dan eenen Historieschryver voegt.

V. Blonken er ook groote Mannen uit in andere Weetenschappen?

A. Ja wel! —— MELA muntte uit in eene Aardryksbeschryving. —— CELSUS gaf voorschriften in de Artzenykunde. —— PLINIUS (*de Oude*), Oom van den zo even geroemden *jongen* PLINIUS, een Man die in Vrede en Oorlog geen uur zonder vlytige beoefening der Letteren liet verlooren gaan; die veel las, en veel opmerkte; die, door nieuwsgierigheid gedreeven, om het ongewoon hevig vuurbraaken van den Berg *Vesuvius* te onderzoeken, door de dampen, toen hy zich te digt er by waagde, verstikt werdt, gelyk ik U verhaalde, (*bladz.* 159.) deeze PLINIUS, zeg ik, schreef, onder anderen, eene *Natuurlyke Historie*, vol van weetenswaardige zaaken, die hy geleezen of uit Boeken verzameld hadt, geduurende zyn geheel leven. Men mag dat Werk eenen schat der toenmaalige *Grieksche* en *Romeinsche* Geleerdheid noemen. —— FRONTINUS, één der grootste Bevelhebberen van

van zynen tyd, die, ten tyde van TRAJANUS, vier Boeken ſchreef over de Krygsliſten. — Veel zal ik U niet zeggen van de geleerde *Grieken*, die ten deezen tyde bloeiden. By GALENUS en PLUTARCHUS, die de Zedeleer onder de Hiſtorie mengde, reeds gemeld (II. *Deel*, *bladz.* 187, 192.) kan men anders nog voegen den beroemden Wysgeer EPICTETUS, voorheen een Slaaf te *Rome*, die zyne Wysgeerte tot deeze twee Stellingen bragt: „ *lydt pynen met geduld*, *en geniet de vermaaken met gemaatigdheid* ", 't geen hy in twee woorden; „ *lydt en onthoudt U* ", uitdrukte. Niets is behouden van zyne Werken dan zyn *Handboekje*. — Voorts den geleerden ARRIANUS, die ALEXANDERS togten uitmuntend beſchreef. — Den ſpotzieken LUCIANUS en APULEIUS, die het Boek, den *gouden Ezel* ſchreef, om het Heidendom te onderſchraagen; des gy hetzelve voor geene kinderagtige vertelling moet houden.

V. Bloeiden zo veele geleerde Mannen in de twee eerſte Eeuwen?

A. Ja, en met hen de ſchoone Kunſten! Dan, deezen ſcheenen met de Weetenſchappen, in de derde Eeuw, allen luiſter verlooren te hebben. De wydvermaarde LONGINUS (*bladz.* 183.) en de beroemde Historie-

toriefchryver DION CASSIUS waren de eenigen onder de *Grieken*, die uitblonken, en zich te weer ftelden tegen de voortjaagende woestheid der tyden. In het Westen waren, ongeacht de opgerigte bloeiende Schoolen, de geleerde Mannen niet menigvuldiger. Weinige Keizers waren regte voorftanders der Weetenfchappen. De geweldige burgerlyke Oorlogen ftremden daarby den voortgang der Geleerdheid; en de geduurige invallen der Noordfche Volken verftoorden telkens de kalmte, welke de Weetenfchappen altoos beminnen. Wat zou er in het einde van dit alles geworden zyn, hadt de Voorzienigheid niet veel herfteld door CONSTANTINUS. Het diep verval van alles in deeze Eeuw hadt blyken gegeeven, hoe weinig de *Heidenfche* Geleerdheid zich kon ftaande houden; hoe weinig *Heidenfche* Vorften alles konden opruimen. Hadt deeze befchouwing veel invloeds in die tyden gemaakt, men zou er zich niet kwalyk by bevonden hebben.

VYF-

VYFËNTWINTIGSTE

ZAMENSPRAAK

OVER DE

HISTORIE DER ROMEINEN.

Constantinus I, II. *Constantius. Constans. Magnentius. Julianus. Jovianus. Valentinianus* I. *Valens. Gratianus. Maximus. Valentinianus* II. *Theodosius. Arcadius. Honorius. Theodosius* II. *Valentinianus* III. *Marcianus. Leo. Majoranus. Augustulus. Odoacer. Theodorik. Zeno. Anastasius. Justinus. Justinianus. Vitiges. Totila. Belisarius. Wetboek.*

VRAAG. Hoe byster treurig hebt gy my den Staat des *Romeinschen* Ryks onder zo veele *Heidensche* Keizers vertoond!

ANTWOORD. Gy hebt er uit gezien, dat alle

alle Monarchyen rampzalig zyn voor de Volken, wanneer een flegt Opperhoofd aan het beftuur der zaaken zit. Veele verwarde tyden kwamen onder uw oog: maar nu begint het op te klaaren. —— Wy hebben dus lang de Heerfchappy over de Waereld in de handen van *Heidenfche* Keizeren gezien: nu moeten wy dezelve befchouwen in de magt van *Christen* Vorsten, van welken CONSTANTINUS de eerfte was. Drie verfchillende Tooneelen zullen hier onder ons oog komen: eerst de verdeeling der Monarchy in twee Keizerryken, één in het Oosten, en een ander in het Westen; daarna de Heerfchappy der *Gothen* over *Italie*, waar door het Westersch Keizerryk te gronde ging, en eindelyk dat beftuur vernietigd, en omgekeerd in dat der *Exarchen*, alles van den jaare 312 tot het jaar 566. —— Laat ons daar mede eenen aanvang maaken. CONSTANTINUS, die het hoofd van den verdronken MAXENTIUS op eenen ftaak vóór zyn Leger liet draagen, deedt zyne openbaare intrede in *Rome*, waar hy van het talryk Volk, dat hem voor zynen Verlosfer erkende, met gejuich werdt verwelkomt. Ten deezen gelukkigen tyde voor de Kerk en de Waereld aanvaardde hy het bewind; paarde kloekheid met zagtheid; herftelde den Raad in het oude

regt;

regt; ſtreelde het Volk met gunſten; verſierde *Rome* met Kerken; eerde de Geestelyken; ſtuitte de vervolging; vergunde den *Christenen* eenen openbaaren Godsdienst; en gaf veele treffelyke burgerlyke Wetten. Deeze zagtheid verſchilde veel van zyn voorig gedrag, toen hy, na de neêrlaag, den *Franken* toegebragt, veelen der gevangenen en zelfs Koningen voor de wilde dieren liet werpen in de Schouwſpeelen, te *Trier* gegeeven. Hy zag den wreeden MAXIMINUS, die in ASIA over alles heen zat, door LICINUS verdelgen; en hoewel de laatſte door een huwelyk met deszelfs Zuster, naauw aan hem verbonden was, werdt egter de eendragt verbrooken, en na eene neêrlaag door hem omhals gebragt. Hier door won hy veele Landen. Om den throon in zyn geſlagt te verzekeren, benoemde hy zyne drie Zoonen KRISPUS, CONSTANTINUS en CONSTANTIUS tot *Ceſars*. Den eerſten liet hy daarna met de Keizerin, op onbeweezen beſchuldigingen, zegt men, ombrengen. Van eenige andere feiten werdt hy ook beſchuldigd; waarom ſommigen zich niet verwonderen, dat de rechtvaardige God het talryk Huis van CONSTANTINUS, het geen het Ryk, Eeuwen lang, van Vorsten zou hebben kunnen voorzien, zo vroeg liet uitſterven. Anderen leggen hem zo veel niet

niet te last. Dan, hoe het zy, het gemor, dat daaruit ontſtondt, of het ongenoegen te *Rome* onder het *Heidensch* Volk, om dat de Keizer den Godsdienst zyner Vaderen verzaakt hadt, bragt ſchelden en vloeken tegen hem voort; des hy beſloot de Stad voor altoos te verlaaten, en eene nieuwe Hoofdſtad te ſtichten. Best kwam hem voor het oude *Byzantium* uit te leggen, en dat met pragtige gebouwen te verſieren. Hy deedt dat, en noemde het, naar zynen naam, *Conſtantinopole*, gewis op eene zeer bekwaame plaats in EUROPA gelegen, en alleen door eene kleine Zeeëngte van ASIA geſcheiden, digt by de *Zwarte* en *Middelandſche* Zeeën. Door geſchenken en voorregten lokte hy naar deeze nieuwe Stad, die in alles *Rome* gelyk was, zeer veele Inwooners. Dewyl hy en zyne Nazaaten daar woonden, moest *Rome* veel van haare magt, rykdom en luister verliezen. Hierdoor werden ook de Schattingen van AFRICA en van het Oosten nu niet meer naar *Rome*, gelyk voorheen, maar naar *Conſtantinopole* gebragt, het geen het goud en zilver in *Italie* ſchaars deedt worden, van 't welk men egter de oude Schattingen bleef vorderen, het geen in het vervolg alles te gronde hielp. Eén Keizerryk bezat dus twee Hoofdſteden. Dan *Rome* voelde niet ſlegts dee-

zen rampzaligen ſlag, in den jaare 330, door de verplaatzing des Rykszetels, die hetzelve geweldig deedt inkrimpen; maar het Ryk zelf werdt gedrukt door de kostbaare aanſtelling eener menigte van nieuwe Landbeſtuurders over te veel geſmaldeelde Landen; door de vermenigvuldiging van niets beduidende Eertytels, bronnen meer van hoogmoed dan van waare grootheid; en, eindelyk, door 's Keizers pragtige levenswyze. Hierby kwam een andere misſlag van de Legioenen, geplaatst aan de Grenzen, naar binnen te trekken en in de Provintien te verſpreiden, waardoor niet alleen de Grenzen bloot lagen, maar ook de Soldaaten voortaan hun leven in de Schouwburgen en in de Renbaanen ſleeten, en dus verwyfd werden, het geen naderhand zulke deerlyke gevolgen hadt. Dus blykt het, dat het CONSTANTINUS hier mangelde aan waare Staatkunde. Meer roems gaven hem het vastſtellen des *Christendoms*, zyne overwinning op de *Gothen* en de *Sarmaaten*, en de geſchonken Vrede aan de *Perſen*. In het jaar 337 liet hy, krank geworden zynde, zich doopen in zyn vierënzestigſte jaar, ſtierf, en verkreeg den naam van *den Grooten*. Deeze laate Doop moet waarſchynlyk aan een wanbegrip omtrent dat Sacrament toegeſchreeven worden. Dus viel dees groote Keizèr, een

man

man van uitneemende gaaven, een treflyk Krygsbevelhebber, een bekwaam Staatsman, een aanmoediger en minnaar der Geleerdheid, dien God gebruikt hadt, om eenmaal rust aan de Waereld, om ademtogt aan de *Christenen* en uitbreiding aan het Evangelie te geeven.

V. En die gelukkige rust bleef?

A. Maar ten deele! Het Krygsvolk rigtte, onder den ſchyn van die te willen bewaaren, na 's Keizers dood, een bloedbad aan onder 's Vorſten Neeven en Staatsdienaaren; des CONSTANTINUS talryke Nakomelingen in eens tot drie Zoonen en twee Neeven, welke laatſten men onbekwaam oordeelde tot de regeering, verſmolten. De Vader hadt het Ryk onder de drie Zoonen verdeeld. Niemant zal dat eene gezonde Staatkunde noemen. Hoewel één Man tot eene goede beheerſching van een groot Ryk doorgaans onvermogend is, nog erger is het, wanneer één Ryk drie Opperhoofden ontvangt. Eene nieuwe Verdeeling, dacht men, zou aan alles wél beantwoorden. — CONSTANTINUS, de oudſte Zoon, zou *Brittannie*, *Gallie* en *Spanje*; CONSTANTIUS, de tweede, zou *Aſia* en *Egypte*, en CONSTANS, de jongſte, zou *Illyrie*, *Italie*, *Africa*, en *Griekenland* beheeren. 't Stondt haglyk, of dit op eenen goeden voet zou blyven. Het

Ryk was zekerlyk reeds te groot; maar de Verdeeling werdt de oorzaak van deszelfs bederf; wyl alle de deelen van dit groot Lichaam, federt lang met elkanderen vereenigd, en, om zo te fpreeken, toen gefchikt om zamen te hangen, nu los gingen. De Broeders (dit moet men er van getuigen) begonnen zeer wél in den jaare 337, en yverden in het geeven van goede Wetten; maar CONSTANTINUS, niet lang te vrede met zyn deel, zogt *Italie* zynen Broeder door de Wapenen te ontwringen. Dan, hy werdt verwonnen, en gedood. CONSTANS magt wies, door zo veele verkreegen Landen zyns Broeders, niet weinig aan. Hy heerschte nu over het geheele Westen; maar minder over zich zelven, dewyl hy wel een belyder van het Christendom, maar een flaaf zyner lusten was. Over het algemeen mag men zeggen, dat onder de Keizers ten deezen tyde een nieuw bederf de overhand nam. De eerfte Vorften van *Rome* beminden de vermaaken; maar die van het Oosten, welken de *Afiatifche* Pragt zeer geviel, de verwyfdheid. Zy waren meer ledig, meer gehegt aan hunne Paleizen, en dus meer afgefcheiden van de zorg voor het Ryk. — MAGNENTIUS, een Bevelhebber van twee Legioenen, met veele anderen hem niet achtende, befloot zich

zel-

zelven op den throon te zetten door CONSTANS te vermoorden. Dit heilloos besluit gelukte, de Keizer sneefde. —— CONSTANTIUS, die genoeg te doen hadt met de *Persen*, wilde egter daarna zyns Broeders dood op MAGNENTIUS wreeken, en hem de vermeesterde Landen ontneemen. Hy deedt dit indedaad in eenen vermaarden slag by *Mursa*, waarin veel bloeds vergooten werdt, nadien men vyftigduizend gesneuvelden telde! MAGNENTIUS nam de vlugt; doch daarna zyne Moeder en Broeder, zyne Bloedverwanten en Vrienden om hals gebragt hebbende, vermoordde dit monster zich zelven. Dus werdt CONSTANS bloed gewrooken. —— Van deezen Snoodaart ontslaagen zynde, ging het inwendig Ryksbestuur niet beter: het werdt geschokt door de *Franken*, *Allemannen* en *Barbaaren*. Middelerwyl zugtte het Oosten onder het dol bestuur van GALLUS, die zo veele Landen met 's Keizers Zuster en den naam van CESAR ontvangen hadt, en nu zelfs naar de algemeene heerschappy scheen te staan: des CONSTANTIUS hem naar zich lokte, en toen liet ombrengen. Gewis dit gaf hem eene groote ruimte: hadt hy die maar regt gewaardeerd! Dan in zulke gevallen zyn Vorsten niet ongelyk aan andere Menschen. Hoogmoed en wreedheid waren de blyken zyner ondankbaarheid. Ver-

 schei-

ſcheiden lieten het leven, zelfs Mannen van grooten naam. Geen wonder dan, dat de Natie onder zulk een beſtuur ontaarte. En de grenzen, nu aan twee zyden door *Barbaaren* en *Perſen* beſtookt, hadden niet minder te lyden. CONSTANTIUS, die niet goed vondt *Italie* toen te verlaaten, en merkte, dat hy allen den last des heelen Ryks niet kon torsſen, benoemde zynen Neef, den berugten JULIANUS, tot de waardigheid van CESAR, en gaf hem daarenboven zyne Zuster HELENA ter vrouwe. Aan deezen Man, die vervoerd was door de *Platoniſche* Wysgeerte, en meer geleerd hadt uit den tegenſpoed en uit de beoefening der Letteren, dan uit den zuiveren Godsdienst, vertrouwde men het Landbeſtuur van *Gallie.* Weinig hiertoe uitgerust door het lang gedraagen Filoſofisch kleed, greep hy egter dat moeilyk werk zo rustig aan, en handhaafde zich zo moedig, dat hy de ingevallen *Allemannen* er uit dreef, tot over den *Rhyn* den ſchrik door zyne wapenen verſpreidde, en *Keulen* innam en herbouwde. — Middelerwyl deedt CONSTANTIUS een reisje van *Milaan* naar *Rome*, 't geen hy nooit gezien hadt. Zeer wél daar ontvangen zynde, en ingenomen met de heerlykheid der Stad, wilde hy iets tot derzelver ſieraad geeven. Hy liet dan de Gedenknaald,

naald, 132 voeten hoog, die door zynen Vader CONSTANTINUS van *Heliopolis* in *Egypte* gehaald, en tot *Alexandrie* vervoerd was, om *Conſtantinopole* te verſieren, naar *Rome* overbrengen, (indedaad geen kleene arbeid) alwaar ze met veele moeite in het grootſte Renperk werdt opgeregt. Zy is daarna omgevallen, doch, in de tyden van Paus SIXTUS den V. onder de puin en ſlyk gevonden, weer overeinde gezet. —— De *Perſen* lieten niet na, terwyl CONSTANTIUS zich met Kerk-geſchillen ophieldt, hem afbreuk in het Oosten te doen. JULIANUS Benden, die de *Barbaaren* in den vermaarden ſlag van *Straatsburg* geſlaagen, en de vryheid van *Gallie* bevestigd had, werden daarop door den Keizer opontbooden, om in ASIA gebruikt te worden. Men wilde hier door dien Beſtuurder van *Gallie* de magt van eenen opſtand te maaken beneemen. Maar de Benden, ongezind tot den togt naar het Oosten, riepen hem te *Parys*, ten dien tyde een Slot, gelegen op een Eiland, door de *Seine* gevormd, en dat nu eerst in de Historie, als de plaats van JULIANUS winterlegering voorkomt, tot Keizer uit. Hoe veel deels hy daarin al of niet hadt, vraagt de tegenwoordige Eeuw; dan, by mangel van zekere beſcheiden, kan dat niet volkomen beſlist worden. JULIANUS behieldt gaarne den

nu verkreegen naam van AUGUSTUS; ook wilden dit zyne Benden: maar de Keizer, al werdt hem alle onderdaanigheid beloofd, verdroeg het niet, en begeerde, dat hy zich met dien van CESAR zou vergenoegen. Zyne Benden vloogen daar tegen aan. Hy, van de gesteldheid dier tyden willende gebruik maaken, besloot zich te handhaaven. Zyne Krygsknegten waren hem getrouw, en eenige Landen vielen hem toe. CONSTANTIUS, die tegen de *Perfen* oorlogde, toog, toen hy hier van hoorde, tegen hem terug; maar eene ziekte, die hem op de reis aantastte, brak deszelfs leven af. Groote lof ging deezen Keizer niet na. Hy deedt, zegt men, veel kwaads en weinig goeds, en meende de Kerk van Godgeleerde Geschillen te geneezen; terwyl hy de kwaal der Kerke en des Ryks verërgerde.

V. Toen volgde ongetwyfeld JULIANUS in het bewind van het magtig Ryk?

A. Toen CONSTANTIUS dood bekend werdt, viel alles JULIANUS toe, die daarop, in den jaare 361, zyne intrede in *Constantinopole* deedt. Zyn eerste werk aldaar was, het gedrag der Staatsdienaaren onder de voorige Regeering te laaten onderzoeken, en de snooden te straffen, het weelderig Hof te hervormen, inhaaligheid te keer te gaan, het Regt te herstellen, de Krygsbenden te

be-

beteugelen, en de verdrukking der Onderdaanen te beletten. Dit verdiende lof. Maar hooge achting aan de *Heidenſche* Wysgeeren te toonen, de verdreeven Toveraars en Waarzeggers ten Hove te lokken, de Tempelen der Afgoden open te zetten, en den *Christelyken* Godsdienst af te zweeren, waarom hy den naam van *Afvalligen* kreeg, maaken deszelfs nagedagtenis verfoeilyk. Hy veroordeelde den gegeeven raad, om het *Christendom* met het zwaard te verdelgen; maar wilde dat liever, op eene zagtere wyze, feller ſlagen toebrengen, naamelyk, het *Heidendom* met de ſchoone lesſen van het Evangelie opſieren, en dus bekoorlyker maaken; het *Christendom* ondermynen door verdeeldheden onder deszelfs Leeraars aan te ſtooken, door de Schoolen te verbieden, door het *Joodendom* te herſtellen, en door meer dergelyke kunſtenaaryen. Intusſchen werdt het Ryk geteiſterd door Overſtroomingen, Aardbeevingen, Droogte, Pest en Hongersnood. Niettemin toog JULIANUS op tegens de PERSEN, om den hoon, dien zy den *Romeinen* aangedaan hadden, te wreeken. In den aanvang was hy gelukkig; maar zyn Leger, te verre in een dor Land geleid, leedt gebrek, en zich eens, ongewapend, te diep in een gevegt waagende, werdt hy gewond en ſtierf in zyn tweeëndertigſte jaar, heb-

bende tot geluk van het *Christendom* maar twintig maanden geregeerd. Geen Vorst werdt of meer gepreezen, of meer gelaakt, dan JULIANUS. Sommigen hebben hem verre boven alle Keizers en Wysgeeren verheeven. Dan, indien men oorlogsmoed en ervarenis in de nieuwe *Platonische* Wysgeerte uitzondert, zal ons niets, zegt een oordeelkundig Man, veel hoogachting voor hem inboezemen. Hy was zeer overgegeeven aan het Bygeloof, een kenmerk van eene laage ziel en van een gemeen verstand: hy jaagde zeer naar roem en naar 's Volks toejuiching: hy was boven maate ligtgeloovig en wispeltuurig, vol veinzery en dubbelhartig, en volslagen onkundig van de zuivere Wysgeerte. Ziet gy JULIANUS in dat waare licht, blyft er dan wel veel lofwaardigs in hem overig?

V. Hoe liep het toen af met het Leger?

A. Het *Romeinsch* Leger, dat van vyanden omringd was, en van gebrek verging, beefde op het hooren van JULIANUS dood; en wyl er geen Afstammeling van CONSTANTIUS meer was, koos het in die verlegenheid den braaven JOVIANUS, Oversten der Lyfbenden, tot Keizer, in den jaare 363. Het begin zyner Regeering was wys, doch treurig; alzo hy zich gedrongen zag, wilde hy zyn gebrek lydend Leger redden, om den

den aangeboden vrede van SAPOR, Vorst der *Perſen*, die met deszelfs deerlyken ſtaat medelyden hadt, aan te neemen. Vyf Wingewesten der *Romeinen* gingen toen verlooren; en van dat tydſtip mag men de ontſlooping des Ryks beginnen te rekenen. Zulk een Vrede gaf derhalven eene algemeene verſlagenheid. Dwaaslyk vloekte men denzelven, en keurde dien rampzaliger, dan den felſten Oorlog; wyl JOVIANUS eenen hertogt van zeventig mylen door eene woeſtyn moest doen, en het Leger, geen voedzel hebbende, zes dagen lang het vleesch van Paarden en Kameelen gedwongen was te eeten. Dan, JULIANUS hadt hetzelve in die engten gebragt. —— Men pryst JOVIANUS, om dat hy zynen eed, den *Perſen* by den vrede gezwooren, ſtipt hieldt; ook om dat hy de Wetten tegen de *Christenen* herriep, en hen beſchermde. Wat kon hy veel meer voor hun doen, daar hy maar zeven maanden regeerde! Deeze korte tyd was egter van groot gewigt voor de *Christenen*.

V. En wien koos men in de plaats?

A. Het Leger benoemde VALENTINIANUS den I. tot Keizer, in den jaare 364, die zynen Broeder VALENS tot Ryksgenoot aannam, op dat het Ryk, by eenen onverwagten dood, niet zonder Opperhoofd zou weezen. En wyl de *Barbaaren* het Ryk

van

van alle kanten benaauwden, zou de eerste in het Westen, te *Milaan*, de zetel der Keizeren na CONSTANTIUS; en de ander in het Oosten, te *Constantinopole* regeeren. —— VALENTINIANUS sloeg aanstonds de hand aan de herstelling van 's Ryks inkomsten, door den Oorlog met de *Persen* zeer verminderd, liet de Kerkgeschillen vaaren, en was verdraagzaamer omtrent de *Heidenen*. —— VALENS was niet zo zagt in het bestuur. Hy brak PROCOPIUS, JULIANUS Neef, die zich van *Constantinopole* hadt meester gemaakt, den hals, en vondt niet minder te doen tegens de *Allemannen*. Een donkerer bui kwam toen op uit *Scandinavie*, hedendaags *Denemarken* en *Zweeden*, of anders *Gothie*, gelyk een deel des Lands dien naam nog voert: naamelyk, eenige Volken, van daar voorheen afgezakt, hadden zich in *Germanie* neêrgezet. Een deel hunner Nakomelingen, die den algemeenen naam van *Gothen* voerden, doch verdeeld waren in *Ostrogothen*, woonende aan de *Zwarte Zee*, en in *Visigothen*, die zich aan den *Donau* hadden neêrgeslaagen; lieden van eene schoone sterke gestalte, krygshaftig, braaf, kuis, en geregeerd door goede Wetten, die voorheên door de *Romeinen* beteugeld waren, en daarna hun met hulpbenden dienden, kwam thans tegen VALENS op: doch het gelukte hem dien hoop te slaan. —

VA-

VALENTINIANUS hadt niet minder te doen tegens de *Allemannen*, *Sarmaaten* en *Quaden.* In eene hevige drift tot de Gezanten des laatſten Volks ſpreekende, barstte één zyner aderen, 't welk hem het leven kostte. Eenige daaden maakten hem minder, dan de groote Keizers TRAJANUS en AURELIUS. —— Zyn Zoon GRATIANUS, zeer jong, volgde, in het jaar 367, zynen Vader in het Westen op. Hy was een Leerling van den Dichter AUSONIUS, meer in den Godsdienst, dan in de konst van regeeren bedreeven. Het Leger gaf hem zynen Broeder VALENTINIANUS den II, een kind van vier jaaren, tot Ryksgenoot, 't geen hem in den beginne niet ſmaakte, doch wien hy naderhand bevestigde. Hy liet drie bloedgierige Staatsperſoonen, wél verdiend, ter dood brengen; maar de moord aan den vermaarden Graaf THEODOSIUS, een' onbeſprooken Man, die den Ryke de grootſte dienſten in den oorlog, byzonder in *Brittannie* en AFRICA, beweezen hadt, was de eerſte vuile vlek in GRATIANUS vroege regeering. —— VALENS beſtuur in 't Oosten was mede niet geheel vry van dwinglandy; maar die zich van hem zogten te ontſlaan, lieten in den aanſlag het leven. — Dan, het Ryk, 't geen reeds zo veel te lyden hadt, onderging nog meer. De *Hunnen*, een geweldig Volk, welk

welk ten Noorden van *China* woonde, lang daar bekend, woest van aart, een zwervend leven leidende, meest te paard ſtrydende, en ongemeen dapper, vielen thans in EUROPA geweldig aan op *Alaanen*, *Oſtrogothen*, en *Viſigothen*. De laatſten, hunnes oordeels daar tegen niet beſtand, verzogten VALENS, onder belofte van trouw, over den *Donau* te mogen trekken, en eene wykplaats in zyn Ryk te hebben. De onvoorzigtige Keizer, niet denkende op de gevolgen van dit verzoek, ſtondt hun toe eene woonplaats in *Thracie*. De *Oſtrogothen* volgden dit voorbeeld; doch hy wees hen van de hand. Zy kwamen niet te min ook over. Dan, de andermaal onvoorzigtige *Romeinen* dit moedig Volk hard handelende, badt hetzelve om hulp by de *Hunnen* en *Alaanen*, onder belofte van den toekomenden buit onderling te zullen verdeelen. Dit vergramde VALENS. Hy wilde hen by *Adrianopole* tegenſtaan; maar kreeg de neêrlaag. Men zegt, dat hy, zwaar gewond, in eens Landmans huis gedraagen werdt, het geen door de vyanden, niet weetende dat er de Keizer in was, in brand geſtooken werdt, en dat hy dus ellendig in de vlammen omkwam... Gy ziet daarin de ydelheid der Menschlyke Grootheid. VALENS, een magtig Keizer van het Oosten, moet in

in eene Boeren-ſtulp door vuur om hals raaken! De Voorzienigheid heeft dikwerf den Vorſten geleerd, dat zy Menſchen zyn, en ſoms op zulk eene wyze om 't leven raaken, waarvoor een gemeen Krygsknegt behoed wordt. . . . VALENS magtig Leger kon dit niet voorkomen. GRATIANUS was reeds op weg met een leger om hem te helpen; maar door hoogmoed gejaagd, wilde VALENS, zonder hulp van dien Vorst, eene roemryke overwinning behaalen. Een *Christen* Leeraar boodt, als Gezant van FRITIGERN, der *Gothen* Koning, hem vóór den ſlag den vrede aan op redelyke voorwaarden. De meeſte zyner Bevelhebberen riedden hem dien ook aan: maar VALENS oor was doof voor alle aanbiedingen, en hy ſtelde dwaaslyk eene onzekere overwinning boven eenen vasten vrede. Hoogmoed en ſtyfzinnigheid waren dus de oorzaaken van zynen ondergang. Dan, dit treffend voorbeeld is nog niet genoeg geweest, om de volgende Koningen tegen die kwaalen te behoeden.

V. Wat bedreef daarop GRATIANUS?

A. GRATIANUS, beſchouwende de onrustige tyden, die hy beleefde, begreep, hoe noodig een braaf Man hem in het Ryksbeſtuur ware: Hy verkoos dan, in den jaare 379, THEODOSIUS, Zoon des vermaarden Graafs

Graafs van dien naam, in den aanvang zyner Regeeringe gedood, (*bladz.* 221.) tot Ryksgenoot. Als Hertog van *Mesie* hadt deeze te vooren, met eenen moed en beleid boven zyne jaaren, dat Wingewest tegen de *Barbaaren* beschermd; doch veiligst vindende voor den storm, die op zynen Vader losbarstte, te zwigten, was hy naar *Spanje*, zyn Vaderland, geweeken, en dus lang daar gebleeven als in eene soort van ballingschap, tot dat GRATIANUS hem terug riep. Dus werdt hy nu VALENS Opvolger in het Oosten. De Wetten, die hy daar maakte, waren treflyk; maar hy liet te veel *Gothen* in het Ryk nestelen. GRATIANUS volgde, doch voorzigtig, dat voorbeeld, bewees den *Alaanen* gunst, en bevorderde zelfs sommigen aan het Hof, of in het Leger. Men kwam hiertoe, om dat men onvermogend was zyne eigen Krygsbenden te betaalen; des nam men anderen aan, die minder kostten. Deezen gebruikte men, om Vyanden, die onverhoeds aanvielen, wanneer men geen Volk spoedig genoeg uit de Wingewesten kon haalen, met een ander Leger van *Barbaaren* te wederstaan. In het begin was men er wél van gediend; maar daarna leerden deeze Benden de Krygskunde der *Romeinen*, en werden te talryk, des men ze niet meer dwin-

dwingen kon. Voorheen hadt men nooit meer hulptroepen dan eigen Soldaaten genomen, het geen wél was; maar nu verliet men die goede Staatkunde. Dus kreegen de Vyanden voet in het Ryk. De nadeelen hiervan zag men te laat. —— Intusschen ſtondt MAXIMUS, Beſtuurder van *Brittannie* tegens hem op, en ſtak over in *Gallie*; doch GRATIANUS werdt ſchandelyk van zyn Leger verlaaten, en door verraad omgebragt. Zo ongelukkig raakte deeze jonge Vorst, van de Ouden hoog gepreezen om zyne zedigheid, regtvaardigheid, gemaatigdheid, en godsvrugt, van kant. MAXIMUS verkreeg daardoor *Galliё* en *Spanje*, en liet *Illyricum*, *Italie* en AFRICA aan VALENTINIANUS den II, den Broeder van wylen GRATIANUS. THEODOSIUS, die reeds onder den laatſten zo dikwerf het zwaard tegen de *Gothen* hadt getrokken, wilde door eenen oorlog geene nieuwe rampen over het Ryk brengen, en, nu door MAXIMUS tot eene verbindtenis aangezogt, willigde hy dezelve in, en erkende hem voor Ryksgenoot. —— VALENTINIANUS de II. hadt een tyd lang rust, in welken hy bevel gaf tot het herbouwen en vergrooten van de *St.* PAULUS-Kerk te *Rome*; hoewel het werk niet begonnen werdt vóór HONORIUS tyd. De rustelooze MAXIMUS viel hem daarna op het lyf; des hy naar THEODOSIUS

vlugtte, die vaardig toeſchoot, MAXIMUS Leger verſloeg, en hem gevangen nam. De regtvaardige Voorzienigheid wilde nu den moord, aan GRATIANUS, zynen Vorst, gepleegd, op hem wreeken. THEODOSIUS verweet hem zyne wandaad. Hy gaf voor, berouw te hebben, en geen regt op de Heerſchappy te bezitten. De Overwinnaar begon daarop den demoedigen met een oog van medelyden aan te zien: dan anderen, dit merkende, namen hem uit 's Keizers gezigt weg, en floegen hem het hoofd af. Dit was de vrucht van MAXIMUS toomelooze Staatzugt; en dus werdt hem vergolden dat hy aan een' ander gedaan hadt. VALENTINIANUS de II. kreeg hier door de overweldigde Landen weder.

V. Was THEODOSIUS zo zagt van aart?

A. By gelegenheid van eenen geweldigen oproer te *Antiochie*, gedroeg hy zich goedertieren ter eere van het *Christendom*; maar toen iets dergelyks te *Theſſalonica* gebeurde, vierde hy zyne driften bot, en liet eenige duizend Burgers ombrengen. De vernederende boete, die de yverige Biſſchop AMBROSIUS hem deswege oplag, en waaraan hy gehoorzaamde, was zonderling. Een billyke yver greep hem aan, toen hy vernam, dat ARBOGASTES, anders een treflyk Krygsoverſte, zynen Vorst VALENTINIANUS den

den II, pas twintig jaaren oud, vermoord, en EUGENIUS, 's Keizers Geheimſchryver, op den zetel gezet hadt, hoewel hy het beſtuur in eigen handen hieldt. THEODOSIUS vloog op in grammen moede, verſloeg, en doemde hem ter dood. EUGENIUS, die, hadt hy tyd van leeven gehad, meer kwaads zou gedaan hebben, alzo hy reeds begonnen hadt het *Heidendom* te herſtellen, werdt onthoofd, en ARBOGASTES, zich in het naauw ziende, ſloeg geweldige handen aan zich zelven. — Grooter verlies leeden gewis de Kerk en het Ryk door den dood van THEODOSIUS zelve, die, in het jaar 395, te *Milaan* den geest gaf, nalaatende het beſtuur van het Oosten aan ARCADIUS, en van het Westen aan HONORIUS, zyne beide Zoonen, nog zeer jong. Algemeen werdt zyn dood beweend. Men noemde hem ſedert THEODOSIUS *den grooten.* Hy was begaafd met alle deugden, die eenen Vorst betaamen, zonder vermenging van eene enkele ondeugd. Een zeldzaam getuigenis indedaad, van weinige Keizers verdiend! Hy hadt het waggelend Ryk geſtut en behouden; hy hadt der Kerke duizend dienſten gedaan, en het afgodisch *Heidendom* geknakt. Was het dan vreemd, dat de val des *Romeinſchen* Ryks, na het verlies van deezen grooten Vorst, ſterk naderde? De

Voortekens, die den ondergang der Staaten zeker voorſpellen, hadt men reeds lang vernomen; ik meen geſchillen over den Godsdienst, die alles vanéén ryten; aangroeiende Onkunde, verval van Weetenſchappen, Zedebederf, Weelde; vermenging der *Barbaaren* onder de Natie; en Vyanden van buiten, gereed om den Ryke de felſte ſlagen te geeven.

V. Nu gy van den Godsdienst rept onder de *Christen* Keizers, valt my in U te vraagen, hoedanige geſchillen daarover gereezen zyn, en welken voor- of tegenſpoed de Kerk onder die Vorſten gehad hebbe?

A. Opzettelyk heb ik dit verzweegen, om de Kerk- en Waereld-Hiſtorie, die zo zeer van elkanderen verſchillen, niet onderéén te verwarren. Ik oordeelde het beste voor U te weezen, eerst de éene af te doen, en daarna de andere te beginnen. Gy zult, in ſteede van hierby iets te verliezen, veel meer gewinnen. Alleen zal ik, ten aanziene der Weetenſchappen, dit er byvoegen, dat de Letterkunde, Dichtkunst, Geſchiedkunde en Welſpreekenheid ten deezen tyde meest ter harte genomen werden van zulke *Grieken* en *Latynen*, die in de toenmaalige geleerde Waereld wilden uitmunten. Ongeacht alle hunne vorderingen, bereikten zy egter den top der vermaardheid niet.

niet. De Redenaars verlieten de edele eenvoudigheid en de deftigheid der Ouden. Hun Onderwys was een schitterend vertoon. De Geschiedschryvers sierden hunne verhaalen op met zeer nietige dingen. De Wysgeerte van PLATO werdt gevolgd. JAMBLICHIUS, een bygeloovig Mensch, het spoor der gezonde Reden byster, stondt hetzelve voor, of liever hy plantte zyn eigen gevoelen voort in *Syrie*, en anderen volgden hem..... Laat ons nu tot onze taak wederkeeren. Beklaag ARCADIUS, die in zyns Vaders plaats het Oosten, en HONORIUS, die, als Opvolger van VALENTINIANUS den II, het Westen zou beheeren in den jaare 395, toen hunne Regeering begon, dat is, in eenen tyd, wanneer het ongeregeld geworden Staatsbestuur van binnen, en eene menigte van Vyanden daar buiten alles dreigden. Nu scheen er aan 's Ryks wonden geen heelen meer te weezen. De Verdeeling van het Keizerryk onder veele Opperhoofden, na CONSTANTINUS dood begonnen, en het niet beleeven van den doorgedrongen *Christelyken* Godsdienst hadden den grond gelegd tot het geen gy in het vervolg zult zien gebeuren.

V. En HONORIUS met ARCADIUS, zeide gy, waren zeer jong, en konden dus uit eigen oogen niet zien!

A. Hierom zou STILICO Staatsdienaar van HONORIUS, en RUFINUS die des anderen zyn. Beiden waren onregtvaardig, laag van geest, en baatzugtig. Wat gebeurt er? RUFINUS noodigt ter bereikinge zyner ſtaatzugtige oogmerken, ALARIK, die over eenige *Gothen* in den *Romeinſchen* dienst bevel voerde, met anderen van buiten, om in het Ryk te vallen. Deeze, die by den opſtand van EUGENIUS uitgemunt hadt, doch zich niet genoeg beloond rekende, luiſterde, trok op, rigtte vreeſelyke verwoeſtingen aan, en ſtroopte zelfs tot voor *Conſtantinopole's* Poorten. Dan RUFINUS, om zich by ARCADIUS verdienſtelyk te maaken, trof, in uiterlyken ſchyn, met hem een zoen. Dan STILICO, vaardig ſtaande om de Vyanden te verſlaan, werdt door RUFINUS daarin belet; doch deeze, gereed zynde, om zich tot Ryksgenoot te verheffen, verloor door den anderen het leven. De regtvaardige Hemel zette dus deszelfs boozen aanſlag tegens het Ryk ras betaald. EUTROPIUS volgde in deszelfs gezag, en STILICO ſloeg ALARIK. Maar toen, toen verzette EUTROPIUS, door nayver gedreeven, zich tegens den anderen, verklaarde hem zelfs eenen Vyand des Ryks te weezen, en ſtelde ALARIK tot Bevelhebber over eene Bende in *Oost-Illyrie* aan. Dit maakte dien Staatsdienaar haatelyk in aller oogen.

oogen. Dan dit was alles niet. In plaats van den jongen ARCADIUS zagtkens tot het beſtuur des Ryks aan te voeren, gelyk eenen braaven Staatsdienaar betaamt, trok hy, alleen om zelf te heerſchen, hem van de Regeering af, en hieldt hem, om op niets anders te kunnen denken, bezig met het houden van Feesten. Welke ſnoode en verfoeilyke ſtreeken!

V. En hoe ging het HONORIUS?

A. Hy was, gelyk zyn Broeder, van de Onderdaanen niet hoog geacht, 't geen altyd zo gaat, wanneer de Staatsdienaar en niet de Vorst zelf regeert: des hadt STILICO genoeg te doen, om 's Keizers gezag ſtaande te houden, en eenen opſtand in AFRICA te dempen. Terwyl nu zyn Broeder ARCADIUS mede in ſchyn; doch EUTROPIUS in waarheid regeerde, ſtondt TRIBIGILD, een *Gothisch* Bevelhebber, en deszelfs Vyand, tegens hem in ASIA op, en ſloeg ARCADIUS Leger; doch boodt hem den vrede aan, mids EUTROPIUS in zyne handen geſteld werde. Dit ſloeg men af. EUTROPIUS kreeg egter de ſchuld; des hy, die de *Gothen* hadt bevorderd ten nadeele des Ryks, nu door hen werdt vervolgd. Dan, al kwam hy thans niet om het leven door hunne handen, hy werdt egter daarna afgezet en onthoofd. De Keizerin EUDOXIA zou toen in

in deszelfs plaats regeeren, dat niet beter toeging.

V. Maar hoe liep het af met de *Gothen*, de Vyanden des Ryks?

A. ARCADIUS hadt zich met hen, na dat zy veele Provintien geplonderd hadden, verdraagen; doch hoe kort duurde dit! Toen men voor hun, die het Evangelie omhelsd hadden, doch *Ariaanen* waren, (hierna zal ik U zeggen, welke gevoelens zy omhelsden) de Kerk te *Constantinopole*, door toedoen van CHRYSOSTHOMUS, den beroemden Kerkleeraar, floot, gaf dit eenen opstand, waarby veel bloeds gestort werdt: gelukkig, dat zy de Stad zelve niet bemagtigden. Dan dit was maar eene beuzeling by het geen daarop voorviel. ALARIK, die, met zyne Landslieden voor de *Hunnen* vlugtende, in den jaare 376 over den *Donau* in het Ryk gekomen was, zich daarin hadt neergezet, en nu den titel van Koning der *Visigothen* voerde, kwam, in den jaare 400, met RADAGAISUS, Koning der *Hunnen* in *Italie*, alles verwoestende, en loerende zelfs op *Rome*. Nu gingen de oogen open, en men zag de nadeelige gevolgen van hen in het Ryk te laaten woonen. (*bladz.* 222.) Deeze was ALARIKS eerste inval. Hy trok, in 't jaar 402, af; misleid door STILICO, doch gezind

om

om een' gunſtiger tyd af te wagten, en dan wraak te neemen. Daar hy nu den weg naar *Rome* hadt leeren kennen; daar de *Romeinen* geene Helden meer hadden, en meest *Barbaaren*, aan de tugt ongewoon, onder hunne Benden telden; daar de Burgers geene Vaderlands liefde meer kenden; daar STILICO zelf met de *Gothen* heulde; om door hun toedoen Keizer te worden, zag het er deerlyk met het Ryk uit. ALARIK kwam daarop voor de tweede keer in *Italie*, en STILICO ſtreedt met hem. 't Schynt onzeker, wie Overwinnaar bleef. ALARIK trok af by verdrag. HONORIUS zegepraalde te *Rome*, en verplaatſte daarop den zetel des Westerſchen Keizerryks van *Milaan* naar *Ravenna*. — RADAGAISUS, die eerst met ALARIK in *Italie* gekomen, en daarna over den *Donau* terug getrokken was, kwam, in den jaare 405, wederom met een magtig Leger; doch werdt door STILICO op eene geweldige wyze geſlaagen, en zelf gedood. Dit gaf ademtogt aan het Ryk; doch niet lang. In het volgende jaar trokken de *Alaanen* (*Gothen* van afkomst, maar nu *Germaanen* geheeten) met de *Vandaalen* (een *Pannonisch* Volk) en de *Sueven* (eene zwervende Natie, zich neergeſlaagen hebbende aan den *Rhyn*) onderweg met *Hunnen* en *Sarmaaten* vereenigd,

door *Gallie* naar *Italie*, onder het aanrigten van geweldige verwoestingen. De *Romeinsche* Benden in *Brittannie*, een bezoek van deeze gasten dugtende, sloegen aan het muiten, en benoemden een' gemeenen Krygsknegt, CONSTANTINUS geheeten, louter om des naams wille, tot Keizer. HONORIUS, dit hoorende, zondt een Leger tegens hem af; doch hy versloeg dat niet alleen in *Gallie*, maar ook de ingevallen *Alaanen* en hunne Bondgenooten; zelfs liet hy zynen Zoon CONSTANS *Spanje* bemagtigen, en dwong den onmagtigen HONORIUS hem voor Keizer te erkennen. Dus werdt een gemeen Krygsknegt een groot Vorst. —— Inmiddels stierf ARCADIUS in 't Oosten te *Constantinopole*. Hy was een Vorst tot de deugd geneigd, maar van geringe vermogens, altoos geregeerd en misleid door Staatsdienaars en zyne Keizerin, des hy zeer te beklaagen was.

V. Hoe veele onlusten in het Ryk!

A. En ware het by deezen maar gebleeven! ALARIK dreigde nu ten derdemaale *Italie* met een bezoek. Op STILICO's raad suste men hem met geld. Maar deeze, daarop by den Keizer beschuldigd, raakte van kant. Hadt STILICO, indedaad een Man van buitengemeene bekwaamheden, zich langer dan RUFINUS weeten te handhaaven, hy stierf egter, daar hy de oorzaak was van

den

den moord, den anderen aangedaan (*bladz.* 230.) geen gerusten dood: want hy werdt onthoofd. Zulk lot ziet men veelal Staatsdienaars ondergaan, die meer dan hunnen Vorst regeeren, en hem zelven blindeling misleiden. Altyd is er, die dit niet verdraagen. De Voorzienigheid wreekte dus RUFINUS bloed. —— STILICO werdt vervangen door OLYMPIUS, den Autheur zyns verderfs. De *Romeinsche* Benden in *Italie*, den dood des eersten hoorende, vloogen tot de Wapenen, en vermoordden de Vrouwen en Kinderen der *Barbaaren*, door hem in dienst genomen; dewyl ze van hun aangemerkt werden als Vyanden des Ryks. De Mannen, hierdoor verbitterd, zwoeren wraak, en liepen, ten getale van dertig duizend, naar ALARIK. Deeze boodt daarop HONORIUS den vrede aan, mids de agterstallen aan zyn Leger te betaalen. HONORIUS weigerde dat. ALARIK toog daarom op uit *Noricum* (*Oostenryk*) naar *Rome*, en benaauwde de Stad zo zeer, dat men hem voor het aftrekken, behalven andere geschenken, moest belooven vyfduizend ponden van goud, en dertigduizend van zilver. Om dat te krygen moesten de Tempelen en de Beelden der Goden beroofd worden. ALARIK trok toen weg.

V. Laat my vraagen, wie ARCADIUS Opvolger in het Oosten ware geworden?

A. Zyn Zoon THEODOSIUS de II, die, hoewel zeer jong, egter het geluk genoot van den vrede te zien heerſchen in alle zyne Landen, het geen hy dank te weeten hadt aan ANTHEMIUS, zynen Vriend, een ander Staatsdienaar, beter dan zo veele voorigen, van ons beſchouwd. Bezwaarlyk vindt men zyn weergaê in de Historien; wyl hy niets meer ter harte nam dan 's Vorſten glorie en 's Volks geluk. In alles muntte hy uit als Bevelhebber, als Staatsman en Christen. En moest het dan den *Oosterſchen* Volken niet wél gaan?... Koningen, Grooten en Ryken hebben zelden eenen grooten ſchat van Vrienden: zy verkrygen zelfs, zeldzaam, weinige opregte Vrienden. Wie toch wordt er meer gevleid, en meer bedroogen! Wie heeft minder opregtheid, getrouwheid, openhartigheid en redelykheid te verwagten, dan Vorſten, die zulks egter boven alle Menſchen meest van noode hebben! En hierin zyn zy zeer te beklaagen.... Op zulk eenen voorſpoed kon het Westersch Ryk onder HONORIUS niet roemen, al was ALARIK afgetrokken. Telkens met eenen inval der *Noordſche* Volken geplaagd te worden, en het Ryk in tweeën geſcheurd te zien, gaf een donker uitzigt. *Brittannie*, welk verlaaten was van CONSTANTINUS, die naar *Gallie*

lie was getoogen (*bladz.* 234.) en nu met HONORIUS de twee deelen des Ryks beſtuurde, werdt aan zich zelve overgelaaten. — De *Alaanen*, *Vandaalen* en *Sueven* deeden vervolgens zulken geweldigen inval in *Spanje*, dat CONSTANS naar zynen Vader CONSTANTINUS te *Arles* moest wyken, en alles overſtroomd werdt. Daarop bleeven de *Vandaalen*, die zin hadden in dat ſchoon Land, aldaar nestelen, verdeelden het onderling, zetten zich vast, werden met den tyd beſchaafd, en lokten door eene zagte regeering veele Vlugtelingen derwaards. Dus zag CONSTANTINUS, die *Spanje* met geweld uit HONORIUS handen gerukt, en zynen Zoone CONSTANS gegeeven hadt (*bladz.* 234.) zyne en zyns Zoons' glorie taanen. Zou hy hierin Gods regtvaardige vergelding erkend hebben? Zou ook OLYMPIUS, HONORIUS Staatsdienaar, die STILICO den voet geligt hadt, dezelve geëerbiedigd hebben, toen hy afgezet werdt, en JOVIUS, hoewel die niet beter was, ten Opvolger kreeg? — Onder dat gewoel, waaruit HONORIUS weinig leerde, kreeg deeze Keizer een nieuw geſchil met ALARIK, die, het voorige verdrag niet voldaan ziende, naar *Rome* toog, de Stad belegerde, innam, zes dagen lang liet plonderen, en op ſommige plaatzen in brand ſteeken. . . . . Een al-

allertreurigst, maar te gelyk een zeer opmerkelyk geval! Die pragtige en trotſche Stad, de Hoofdſtad van 't Heeläl geheeten, die over zo veele Volken hadt gezegepraald; die, *elf honderd en drieënzestig* jaaren lang, de bekende Waereld, van het een tot het ander einde, hadt geplonderd; die zich met den buit der Volken onregtvaardig hadt verrykt, onderging toen hetzelfde lot, en leedt dezelfde rampen, die zy anderen hadt toegebragt, en wel door ALARIK, eenen Man, die geenen voet gronds hadt, welken hy zyn eigen kon noemen! Waar vindt men 's Hemels regtvaardige vergelding, waar deszelfs aanleg tot vernedering eener hoogmoedige Natie, zo zy hier niet gevonden worden! Slegte Staatkunde en Ondeugden gaven daartoe aanleiding. En zullen dan de Staatsmannen nog niet leeren wél te regeeren, zullen de Volken nog niet gelooven, dat wandaaden den ondergang der Ryken naar zich ſleepen? ..... Een ander opmerkelyk ſtuk! Toen de dappere ALARIK ter uitvoeringe van dit ontzaglyk ſtuk door God gebruikt was, verliet hy zèlf het leven, en zyn Schoonbroeder ATAULFUS volgde hem op. Deeze, die geroemd wordt wegens zyne vredelievende en edelmoedige neigingen, bragt, wyl hy zin in het Land hadt, het zo verre by HONORIUS, dat hy des-

deszelfs Zuster PLACIDIA ter vrouwe, en een ſtuk des Ryks in *Spanje* ter beheeringe kreeg. 't Is waar, hy leefde niet lang, en werdt in zynen ſtal te *Barcelona* vermoord door eenen huisknegt, wiens voorigen Meester, eenen voornaamen Man onder de *Gothen*, ATAULFUS hadt doen vermoorden. Al wederom eene nieuwe proef van gelyke vergelding, die zo dikwerf in de Hiſtorien wordt over het hoofd gezien! Hierop werdt SIGERIK tot Koning der *Gothen* verkooren, die zes Kinderen van ATAULFUS onmenschlyk liet ombrengen; doch zeven dagen na zyne verheffing van kant raakte: zo ſpoedig werdt toen gelyk met gelyk vergolden.

V. Wat kwam HONORIUS al over!

A. Alle onlusten, de eene na de andere hem overgekomen, zal ik niet ophaalen. Hy ſtierf niet lang daarna in 't jaar 423; doch zag, vóór zynen dood, de hoofden van CONSTANTINUS en CONSTANS, die hem een groot deel des Ryks te vooren onregtvaardig hadden ontnomen, (*bladz.* 234.) door het zwaard vallen. Dus werdt zyn geleeden ongelyk gewrooken! Zyne en 's Ryks tegenſpoeden, die zo talryk waren, moet men toeſchryven aan zyn klein verſtand, aan zyne zorgeloosheid, en aan zyne neiging tot vermaaken, waardoor hy verkoor weinig te doen, en andere te laaten re-

gee-

geeren. . . . Gewis, de Vorſten zyn tot zulk eene levenswyze niet geroepen. Willen zy zo handelen, dat ze afſtand van de Kroon doen, liever dan hun Ryk te laaten bederven door ſlegte Staatsdienaaren. Men hebbe deernis met Onderdaanen, die Godsdienst en goede Zeden minnen, onder zulk een beſtuur: maar wat zullen zy, zelve bedorven zynde, klaagen, wanneer de Regeerder der Waereld hunne misdaaden door middel van zulke Koningen tugtigt!... Men moet egter erkennen, dat hy veele goede Wetten, op naam der beide Keizeren, ARCADIUS en HONORIUS, in 't licht gekomen, gegeeven heeft: dan, wat baaten de besten, als zy niet wél uitgevoerd of gehoorzaamd worden!

V. Hielden toen de beroeringen op?

A. Om ze te voorkoomen, benoemde THEODOSIUS de II, Keizer van 't Oosten, VALENTINIANUS den III, Zoon van PLACIDIA, (*bladz.* 239.) tot Ryksgenoot in het Westen. Dan, dit maakte geen einde van de onlusten: het Ryk werdt deerlyk geſchokt. THEODOSIUS moest aanzien, dat GENSERIK, der *Vandaalen* Koning, voet kreeg in AFRICA, groote verwoeſtingen daar aanregtte, en zelfs *Karthago* innam. Dit was een geweldige ſlag voor het Westersch Keizerryk, aan het welk die Stad, vyfhonderd en tagtig

tig jaaren lang, hadt toebehoord. Nu mogt men zich herinneren, hoe de voorige *Romeinen* die Stad verdelgd hadden. (I. *Deel*, *bladz.* 387.) Ook hadt die Keizer het verdriet van argwaan te voeden tegens zyne Vrouw EUDOXIA wegens ongeoorlofde bedryven. Hy beroofde haar van alle majefteit; doch zy, hoewel tot eenen gemeenen ftand vernederd, beweerde fteeds haare onfchuld tot den dood toe. Nog erger was het, dat hy zyne handen bemorstte met het bloed van aanzienlyke Perfoonen, die ook in dat geval door hem verdagt waren gehouden; dat hy eene Vloot tegen GENSERIK afzondt, doch die terug moest roepen; dat hy van ATTILA, den beroemden Aanvoerder der *Hunnen*, die één- en andermaal met het zwaard aanrukte, eenen fchandelyken vrede moest koopen, ten welken einde hy zwaare fchattingen moest heffen, die veele aanzienlyke Geflagten verarmde; eindelyk, dat hy laag genoeg van geest was, om iemant af te zenden, die ATTILA zou afmaaken, 't welk tydig ontdekt, en THEODOSIUS verweeten werdt. Ten laatften ftierf deeze Keizer, dien men wel godvruchtig roemt, maar geen Man van groote bekwaamheden was. Vermaard is zyn *Codex*, of Wetboek, dat is, eene Verzameling van de beste en voornaamfte Wetten zyner Voor-

zaaten, die hy, ten nutte des Ryks, op zyn bevel, door agt bekwaame Regtsgeleerden, in het jaar 438, liet byéén brengen; dewyl de Regtsgeleerdheid toen zeer bespot werdt om de menigvuldige en dwaaze Wetten. Aanſtonds werdt dit Wetboek in het Westen aangenomen, beter dan in het Oosten, waar het ſlegts negentig jaaren ſtand hieldt, om dat JUSTINIANUS een ander gaf. In de volgende Eeuwen werdt er niet meer van gehoord; doch in de XVI Eeuw kwam het weer te voorſchyn.

V. Wie van THEODOSIUS Zoonen volgde den Vader in het Keizerryk?

A. Hy hadt geene Zoonen, maar alleen eene Dogter, EUDOXIA, die getrouwd was aan VALENTINIANUS, Keizer van het Westen, welke beiden geenen eisch op de kroon ſchynen gedaan te hebben; weshalven PULCHERIA, THEODOSIUS Zuster, in den jaare 450 voornam, MARCIANUS, eenen wakkeren Man, tot Echtgenoot te neemen, en hem de kroon op te zetten. Kort daarna kwam ATTILA, dien men *Gods geesſel* noemde, met een magtig leger over den *Donau* in *Gallie*. AËTIUS, VALENTINIANUS Veldheer, onderſteund door THEODORIK, der *Gothen* Koning, en der *Romeinen* Bondgenoot, ſloeg hem by *Chalons*. Jammer was, dat THEODORIK in dien ſlag ſneuvelde.

AT-

ATTILA, hoe zeer geteisterd, viel daarna in *Italie*, en drong door tot in de Provintie *Venetia*, weshalven de beevende Inwooners, om de handen der *Hunnen*, door hem aangevoerd, te ontkomen, zich naar een Eiland begaven, en aldaar *Venetie* stichtten. ATTILA dwong den Keizer den vrede te koopen, en jaarlyks eene schatting te betaalen. Hy stierf niet lang daarna. De tweespalt onder zyne Zoonen knakte de magt der *Hunnen*. De *Ostrogothen*, 's Ryks Onderdaanen, raakten vry, en ontvingen van MARCIANUS *Pannonie* ter inwooninge. VALENTINIANUS kreeg hierdoor lucht; maar zich, op de snoodste wyze laatende opstooken tegen AËTIUS, den besten Veldheer van zynen tyd, aan wien hy de grootste verpligting hadt, ontzag hy zich niet van hem met eigen hand te vermoorden, en daarna de schoone kuische Vrouw van MAXIMUS te ontëeren. Deeze, van toorn ziedende over die ondaad, spande met AËTIUS Vrienden te zamen, bragt VALENTINIANUS om hals, zette zich zelven de kroon op, en dwong, daar zyne Vrouw kort na den geleeden hoon stierf, EUDOXIA, de Keizerin Weduwe, hem ten Man te neemen. Zy, door drift en wraak verblind, nam daarop een allerverderflykst besluit voor 't Ryk; te weeten,

zy noodigde GENSERIK, der *Vandaalen* Vorst, om in *Italie* over te komen, en haar uit de armen des Dwingelands te verlosſen. GENSERIK, die lang naar zulk eene gunstige gelegenheid verlangd hadt, marde niet op de noodiging; maar ging ylings ten ſcheepe, en verſcheen voor *Rome* met zyne Vloot. Het gepeupel, hem ziende, kwam op de been, en vermoordde MAXIMUS, die het eerst op een loopen ſtelde. GENSERIK kwam toen aan land, plonderde *Rome* veertien dagen lang, en voerde onnoemlyke ſchatten, nevens de Keizerin en haare twee Dogters, naar AFRICA. Hadt zy dat niet verdiend? Eén zyner Scheepen (hoe opmerklyk is dit niet!) gelaaden onder anderen buit met de heilige gouden Vaten, welken TITUS voorheen uit den Tempel van *Jeruſalem* te *Rome* gebragt hadt, verging op Zee. Moesten die oude heilige Vaten, zo verre van *Jeruſalem* vervoerd, nu door de Zee verzwolgen worden? De ongeloovige *Jooden* werden dus gedrongen de hoop te laaten vaaren, dat *Rome* dezelven terug zou geeven, gelyk CYRUS eertyds hadt gedaan. (I. *Deel*, *bladz.* 159.)

V. En raakten die doorluchtige gevangenen, in AFRICA vervoerd, niet los?

A. Wat Keizer MARCIANUS mogt bidden of dreigen, GENSERIK hieldt ze, eenige jaaren lang,

lang, vast. — AVITUS, hiervan hoorende, wierp zich in *Thoulouſe* tot Keizer op, ging daarop naar *Rome*, werdt aldaar door 't Volk aangenomen, en van MARCIANUS, die de rust beminde, erkend; doch kort daarna afgezet. — Intusſchen, dat is, in den jaare 457, ſtierf MARCIANUS, Keizer van het Oosten, een opregt, zedig, en godvruchtig Vorst. Hy hadt LEO ten opvolger, die voorheen een gemeen krygsknegt, en toen een gering Bevelhebber was, de eerſte die de kroon uit de handen van eenen Bisſchop ontving. — In het Westen ſtondt de Throon drie maanden lang ledig: de Weetenſchappen verminderden: de goede Zeden vervielen: en de Barbaarschheid nam er toe. Eindelyk verkoos men MAJORANUS, een' Prins van beminnelyke hoedanigheden, dapper en goedaartig, edelmoedig en gematigd; een zeldzaam verſchynſel op den Westerſchen Zetel! Hy herſtelde de orde, gaf goede Wetten, beteugelde de *Viſigothen* in *Gallie*; maar werdt, in den jaare 461, door RICIMER, die hem ten throon verheeven hadt, uit nyd over zyn zeer wys en dapper beſtuur, vermoord. — SEVERUS, van wien wy niets meer dan zynen naam weeten, volgde door RICIMERS beſtelling. Hy regeerde kort. ANTHEMIUS kwam in zyne plaats, na dat GENSERIK, op LEO's drin-

 gen,

gen, EUDOXIA, VALENTINIANUS Weduwe met de jongſte Dogter, wyl de oudſte de Vrouw van zynen Zoon was geworden, uit de banden hadt geſlaakt. Zo zuur was het haar bekomen, eenen Vyand des Vaderlands, om eigen verdriet, in het Ryk te lokken. RICIMER, zo was nu de kans veranderd, belegerde *Rome*, nam het in, plonderde de Stad, vermoordde Keizer ANTHEMIUS; doch ſtierf kort daarop in hevige pynen. — OLYBRIUS werdt toen Keizer; na zynen dood GLYCERIUS, en, deezen afgezet zynde, NEPOS. — In 't Oosten ſtierven Keizer LEO en zyn Zoon. ZENO regeerde daarop; maar ſlegt. — In die Landen waren veele onlusten: niet beter ſtondt het in het Westen. Het Keizerryk raakte op het punt des ondergangs. NEPOS werdt ontthroond. ROMULUS AUGUSTUS, of, om zyner jongheid wille, AUGUSTULUS geheeten, verving deszelfs plaats; maar werdt gebannen, en het Weſtersch Keizerryk te *Rome*, zo lang geſchokt, nam indedaad onder hem een einde. Deeze groote omwenteling viel voor in den jaare 476, na dat deeze Monarchy vyf honderd en zeven jaaren hadt geſtaan. Het Ryk begon onder AUGUSTUS, en eindigde onder eenen Vorst van denzelfden naam... Dus werdt die trotſche Stad, die, zo veele

le Eeuwen lang, der Waereld de Wet gezet, en andere Natien tot Slaaven hadt gemaakt, door eenen *Barbaar*, wiens Land en Geslagt ons nog niet wel bekend zyn, mede tot Slaaverny gebragt. Men verwondere zich niet over deezen geweldigen val. De oude Liefde voor het Vaderland was weg: Ondeugden regeerden: de Vorsten waren lui, weelderig en slegt beraaden geworden: zy lieten of heele zwermen van *Barbaaren* in het Ryk woonen, gelyk ik U reeds gezegd heb, of in hunne Legers dienen. Deezen werden dus talryker en magtiger dan de Inboorlingen, zy beschikten over de Kroon, en zetten de Keizers naar hunne hand. En konden deeze Vreemdelingen Liefde voor dit Vaderland hebben; kon men vertrouwen, dat zy hetzelve in nood behouden zouden? Wie verwagt dat met grond van Vreemdelingen, die zelden edelmoedig genoeg zyn, om iets meer dan eigen belang te bedoelen. . .

V. Gy zeide, dat het Ryk door eenen *Barbaar* gesloopt werdt. . . Wie was hy?

A. ODOACER, aan het hoofd van veele *Barbaaren*, voerde dit uit. Hy nam gansch *Italie* weg, en ontkroonde, gelyk ik U zeide, AUGUSTULUS. Dus viel het Westersch Keizerryk; maar het geen men niet verwagt hadt, die val was juist het geluk

der Natien. God geeft dikmaals licht uit duisternis! De Overwinnaar bezorgde aan het lang gefolterd Volk vrede en overvloed. Hy liet goede Wetten blyven, en maakte zyn bestuur aangenaam. Hierdoor haalde men eindelyk adem. Maar ODOACER werdt door THEODORIK, der *Ostrogothen* Koning, na verscheiden veldslagen, verwonnen, waarop eene nieuwe Monarchy in *Italie* opstondt, waarby men egter niets leedt, maar veel eer won, om dat THEODORIK, sedert *de groote* bygenaamd, de Geleerden begunstigde, de Wetten liet blyven, het Staatsbewind regelde, en zich verbondt met de omzwervende *Barbaaren.* —— In het Oosten stierf ZENO, die men onder de slegte Vorsten telt. ANASTASIUS kwam in de plaats, die in den aanvang zyner Regeering veel lofs behaalde; maar de schandelyke vrede, die met de *Persen* na eenen gevoerden Oorlog gesloten werdt, en het deel neemen in de Kerkgeschillen, gaven hem minder eers, dan de vermaarde Muur, de *lange Muur* genaamd, agttien uuren in den omtrek groot, en twintig voeten breed, met welken hy *Constantinopole* en een gedeelte van het nabuurige Land insloot tegens de schielyke invallen der *Barbaaren.* Na zynen dood, in den jaare 518 voorgevallen, werdt JUSTINUS, voorheen een ge-

gemeen Krygsknegt, die leezen noch ſchryven kon, om dat hy door zyne Ouders tot de Veehoedery was opgebragt, zynde nu den eerſten Staatsdienaar, tot Keizer uitgeroepen. Hy regeerde met groote billykheid en gematigdheid, en heelde grootendeels door zyne voorzigtigheid de verdeeldheden, die begonnen hadden Kerk en Staat te verſcheuren. Zyn yver tegen de *Ariaanen*, welken hy de Kerken ontnam, gaf veel misverſtands tusſchen hem en THEODORIK, Koning van *Italie*. Deeze Vorst liet, op vermoeden eener zamenzweering, den beroemden BOËTHIUS, wiens Boek *over de Vertroosting der Wysgeerte*, geſchreeven door hem in de gevangenis, gy moogelyk kent, ombrengen, waarover hy egter naderhand berouw hadt. — JUSTINUS, die, in den jaare 527, JUSTINIANUS tot Ryksgenoot hadt aangenomen, verliet kort daarna het leven.

V. En wat deedt toen de nieuwe Keizer?

A. JUSTINIANUS, wél opgebragt, in de Regtsgeleerdheid onderweezen, zelfs een groot Minnaar der Letteren, doch van een gemengeld karakter, groot in ſchyn maar ligtvaardig, vlytig doch hoogmoedig, begon allereerst de grenzen zyns Ryks naar *Perſie* te beveiligen. Hy waande een diep doorzigt te hebben in de Leer der Kerk; dan dit ſlegts eenen waan zynde, lag hy

den grondflag tot veele gefchillen. In het eerst was hy regtzinnig, en vervolgde de Ketters; maar daarna verviel hy zelf tot Kettery. Op eene ftrenge wyze wilde hy de vervallen Zeden herftellen; maar de maatregels te hard zynde, nam het kwaad veel eer toe. By 't uitbreeken des *Perfifchen* Oorlogs voerde BELISARIUS het bevel over het Leger. Hy won één en flag, verloor door de fchuld van anderen eenen tweeden, en viel onverdiend in ongenade; doch, opontbooden zynde, kwam hy ter goeder uure te *Conftantinopole*, waar de grootfte oproer, van welken de Hiftorie gewaagt, ontftaan was onder het Volk uit misnoegen tegen eenen Staatsdienaar. 't Gemeen hadt HYPATIUS tot Keizer benoemd. JUSTINIANUS wilde vlugten; maar werdt door de Keizerin weerhouden. Op dat punt des tyds kwam de opontbooden BELISARIUS met eenige benden ter Stede in, die dertig duizend der muitenden doodde, en dus den opftand dempte. Met de *Perfen* werdt vrede gemaakt. JUSTINIANUS, de handen toen ruim gekreegen, en lang op AFRICA geloerd hebbende, befloot aldaar eerst de *Vandaalen*, en daarna de *Gothen* in *Italie* te beftooken. Negen jaaren, dat is, van het jaar 533 tot het jaar 541, duurden deeze twee Oorlogen. Sedert GENSERIK waren de

de *Vandaalen* in het warme, ſchoone en vruchtbaare AFRICA verwyfd en zeer verbasterd geworden. BELISARIUS, door JUSTINIANUS op hen afgezonden, ſloeg eerst GELIMER, derzelver Koning; nam daarop *Karthago* in, dat zy vyfënnegentig jaaren bezeeten hadden; gaf GELIMER eene tweede neêrlaag; nam hem gevangen; en vernietigde dus, in drie maanden tyds, de heerſchappy der *Vandaalen* in dat Waereld-deel. Na zyn vertrek ſtaken de *Mauren* of *Mooren* aldaar het hoofd op; doch veertien jaaren verliepen er, eer de volgende Veldheeren de rust aldaar konden herſtellen. AFRICA werdt door zo felle Oorlogen en lange beroeringen geweldig ontvolkt. JUSTINIANUS kreeg, langs deezen weg, de ſchatten terug, die GENSERIK uit *Rome* hadt meêgeſleept. (*bladz.* 244.) BELISARIUS deedt daarop, in den jaare 535, *Sicilie* bukken, en ſtak vervolgens over naar *Italie*. THEODORIK, wien wy daar zagen regeeren (*bladz.* 249.), in den jaare 526 geſtorven, hadt tot Opvolger zynen Kleinzoon ATHALARIK, uit zyne Dogter AMALASUNTHA gebooren. Deeze was door zyne Moeder treflyk opgevoed, maar door ongebondenheid verzwakt en geſtorven zynde, regeerde AMALASUNTHA op éene uitmuntende wyze: zy moedigde de Geleerdheid aan, en handhaafde het Regt zo wél,

dat

dat men meende THEODORIK nog aan het beſtuur te zien. Edelmoediglyk nam zy haaren Neef THEODATUS tot Ryksgenoot aan; maar deeze ondankbaare ſnoodaart liet haar worgen. De Hemel beſtemde BELISARIUS, om deezen moord te wreeken. Deeze groote Veldheer nam eerst *Napels* en daarna andere Steden in; en, terwyl een ander den vlugtenden THEODATUS worgde, opende *Rome* voor hem haare Poorten. De *Gothen* verkooren toen VITIGES tot Koning, en belegerden met honderd duizend man den moedigen BELISARIUS, die, maar vyfduizend krygsknegten by zich binnen de muuren hebbende, egter één geheel jaar het beleg uithieldt, en dat, in het jaar 538, zag opbreeken. JUSTINIANUS zat intusſchen ſtil te *Conſtantinopole*, terwyl zyne Legers in de weer waren. Hy ſchreef Boeken over de Godgeleerdheid, die op den vrede aandrong, middelerwyl zyne Veldheeren oorlogden. Hy bouwde de pragtige Kerk van *St.* SOPHIA in zyne Hoofdſtad, (thans een Moskée der *Turken*) waarvan het Heilige met zilver van *veertig duizend* ponden was overtoogen, en zes pilaaren van louter goud den Altaar onderſteunden. Hy beſtemde *vierhonderd en vyfëntagtig* Kerkelyken en *veertig* Diaconesſen tot waarneeming van den heiligen Dienst, welk getal naderhand tot agthon-

honderd is vermeerderd; en zeide by de inwying: „ SALOMON! *ik heb u overtroffen!*" indedaad eene kinderagtige grootſpraak. Hy bouwde, zeide ik, zulk eene pragtige Kerk, terwyl de Inwooners van *Milaan*, die door de *Gothen* belegerd waren, verzugtten, en BELISARIUS vruchtloos om hulp aanzogten. De Stad werdt ingenomen, *driemaal honderd duizend man*, die de wapenen konden draagen, door de kling gejaagd, en alle Vrouwen tot Slaavinnen gemaakt. . . . Wat voordeel hadt dan het zo deerlyk lydend *Italie* by JUSTINIANUS Oorlogen, by zyne Overwinningen, by zyn Boekenſchryven! Zou God meer behaagen geſchept hebben in den bouw van SOPHIA's Kerk, dan ongenoegen in 's Keizers Oorlogen? Hoe taant hier JUSTINIANUS glorie in myn oog, in het oog van alle vredelievenden! . . . BELISARIUS, die de kroon van *Italie*, welke men hem opdroeg, kon krygen en behouden, doch edelmoedig weigerde, hadt wel het genoegen van dat Land te onder te brengen, en, na de inneeming van *Ravenna*, met den gevangen Koning VITIGES naar *Conſtantinopole* in zegepraal wederom te keeren: doch hy vondt aan het Hof niet dan laage en baatzugtige Hovelingen, die hem telkens 's Keizers ongenade berokkenden. . . Zo worden aan de nydige Hoven de beste daaden dikwerf

werf vergolden; zo zag BELISARIUS zyne vreugd over zyne overwinningen niet weinig door bitterheden getemperd. Loopt het anders in deeze wisſelvallige Waereld? . . . En wat genoot JUSTINIANUS van zyne overheering! Hy moest BELISARIUS tegens de *Perſen* afzenden, en die waren niet geſlaagen, of TOTILA, der *Gothen* Koning, dreigde *Italie* met den ondergang. BELISARIUS moest daarom wederom in het veld verſchynen; doch met zo geringe magt, dat hy het belegerd *Rome* niet kon ontzetten. 't Viel in TOTILA's handen, die den Raad de ondankbaarheid tegens hunne Weldoenders verweet, en door Gezanten aan JUSTINIANUS liet voorſlaan, of hy met hem in vriendſchap wilde leeven, gelyk THEODORIK met ANASTASIUS. De Keizer antwoordde, dat hy dit aan BELISARIUS overliet. Deeze taal verbitterde TOTILA dermaate, dat hy de verdelging van *Rome* beſloot. Dienvolgens begon hy den muur omver te werpen. Het derde deel lag reeds ter neêr, en hy ſtondt op 't punt, om de vlam te ſteeken in de fraaiſte gebouwen, toen BELISARIUS hem in eenen brief afriedt de verwoesting van de ſchoonſte Stad der Waereld, waar door hy zynen eigen naam zou ſchandvlekken, en zelf voortaan als een vyand des Menschdoms aangemerkt worden. TOTILA begreep dit,

en

en liet zyn voorneemen vaaren: doch hy joeg alle Inwooners uit de Stad, liet er geen enkel' Mensch in, en trok toen zelf weg. . . . Welk eene zeldzaame vernedering voor die alöude Waereldſtad, anders zo vol Volks! Verbeeldt U alle Huizen verlaaten, geſlooten of open gebleeven. Eene doodlyke ſtilte heerschte allerwege: geene Menschlyke Stem werdt ergens gehoord! Wie zou zulk eene Gebeurtenis, waarvan de Hiſtorie geen tweede voorbeeld opgeeft, in AUGUSTUS of in CONSTANTINUS tyden hebben kunnen vermoeden! . . . BELISARIUS, dit verneemende, trok naar de Stad, ondernam dezelve te bevolken, en begon den muur te herſtellen. TOTILA keerde daarop terug, en beſtormde dezelve, drie dagen lang; doch werdt eindelyk afgeſlaagen. De voordeelen, die de *Perſiaanen* intusſchen behaalden, drongen JUSTINIANUS zynen Veldheer BELISARIUS op te ontbieden, om hem op nieuw tegens dat Volk te gebruiken. In vyf jaaren hadt deeze Bevelhebber weinig tegen TOTILA uitgevoerd, mogelyk by gebrek van genoegzaame magt. Anderen beſchuldigden hem van misſlagen. Schandelyk was het gewis, dat hy heen ging, belaaden met groote rykdommen, den *Italiaanen* ontroofd, en daarby den naam hadt van wispeltuurig te weezen. Dan, hy was niet

weg,

weg, of TOTILA nam *Rome* weer in, herriep de Burgers, verſierde de Stad, en overweldigde *Sicilie*, *Corſica* en *Sardinie*; doch werdt van NARSES, den nu gebiedenden Veldheer van JUSTINIANUS, by de terugkomst in *Italie*, aangegreepen en gedood. De dapperheid en heuschheid, de regtvaardigheid en ingetoogenheid van TOTILA worden hoog gepreezen. De vervallen zaaken der *Gothen* bragt hy, in eene regeering van elf jaaren, byna in denzelfden ſtaat, waarin ze door THEODORIK gelaaten waren. Met TOTILA ging egter de heerſchappy der *Gothen*, in den jaare 553, na eene regeering van vierënzestig jaaren, te onder, dat is, in JUSTINIANUS handen over. Sedert werdt *Italie*, op deszelfs bevel, als eene Provintie des Ryks, door NARSES beſtuurd. Na hem kwam LONGINUS, die, in den jaare 568, de Regeering der Burgemeesteren, ſints CONSTANTINUS tyden in trein gebleeven, afſchafte, en in elke Stad éénen Beſtuurder, met den titel van *Hertog* aanſtelde, terwyl hy dien van *Exarch*, dat is een Perſoon, die eene geheele Provintie regeert, aannam, te *Ravenna* woonde, en geheel *Italie* beheerde. . . *Rome*, dat oude trotſche *Rome*, was nu dermaate vernederd, dat het niet meer dan eene andere Stad te zeggen hadt. Verbaazende verlaaging!

ging! welke alle Natien en Steden der Waereld moet ontzetten, en wyze lesſen leeren. Ook kreeg het nimmer de oude heerſchappy weer in handen; maar is verlaagd gebleeven tot op deezen dag... Zeventien Beſtuurders of *Exarchen*, LONGINUS mede gerekend, hebben, van den jaare 568 tot het jaar 751, dus honderd drieëntagtig jaaren lang, *Italie* geregeerd, waarna ATULFUS, Koning der *Lombarden*, een Volk dat ſteeds met hen oorlogde, daarvan een einde maakte.

V. Hoe maakte het JUSTINIANUS intusſchen in het Oosten, toen hy van *Italie* meester bleef?

A. De Oorlog met de *Perſen*, die dikwerf met verſchillenden uitſlag gevoerd werdt, liep eindelyk af in eenen aangenaamen Vrede; maar Aardbeeving en Pest volgden daarop. Hierby kwam, in den jaare 558, dat de *Hunnen*, die in den winter over den *Donau* gekomen waren, nu doordrongen, alles verwoestten, en *Conſtantinopole* naderden. BELISARIUS, oud en krom, lang ongeacht van het Hof geleefd hebbende, werdt met NARSES bevolen het ſidderend Ryk uit dat gevaar te verlosſen. Toen dit geſchied was, werdt hy, die intusſchen beſchuldigd was van geſtaan te hebben naar de Opperheerſchappy, opontbooden, van alle

ten beroofd, en in zyn huis gebannen.... Wie is tegens de nydigen en eerzugtigen, die men zo vaak aan de Hoven in grooten getale vindt, altoos opgewasſen! Er is zeker geen beter middel, om zodanigen te bevredigen, zo dat helpen kan, dan eigen verdienſten beneden de hunnen te ſtellen. Zy zyn voldaan, zo dra zy gelooven, dat men boven hen niet wil uitmunten.... Men verwerpt, als eene fabel, dat de Keizer de oogen van BELISARIUS liet uitſteeken, des hy langs *Conſtantinopole's* ſtraaten om brood moest bedelen. De Hiſtorie zegt, dat de Keizer van deszelfs onſchuld overtuigd werdt, en hem herſtelde. Niet lang daarna ſtierf hy, en vervolgens liet ook JUSTINIANUS, die den naam van *den Grooten* kreeg, het leven in den jaare 565. Deeze Keizer is voornaamelyk vermaard geworden, door AFRIKA en *Italie*, gelyk ik U gezegd heb, aan zyn Ryk te hegten; door de menigte der geſtichte ſtaatelyke Gebouwen in alle Provintien; en vooral door zyn Wetboek, naar hem het *Juſtiniaanſche Wetboek* geheeten, opgeſteld door de vermaardſte en geleerdſte Mannen zyns Ryks, waar onder TRIBONIANUS de voornaamſte was. Het kwam te voorſchyn in den jaare 529, behelzende de *Inſtellingen van vierënvyftig Keizeren*, zyne Voorzaaten. Hierna ondernam hy een ede-

ler

ler, doch moeilyker werk, naamelyk, de Verzameling van de Gevoelens en Antwoorden der vermaardſte Regtsgeleerden op de *Romeinſche* Wetten, in meer dan twee duizend Boeken verſpreid, doch nu in orde geplaatst, en daarom van de *Latynen Digeſta* geheeten, en van de *Grieken Pandectæ*, die in den jaare 533 het licht zagen. Ten nutte der Jeugd liet hy daarop de *Inſtituuten*, of de eerſte Beginſels der Regtsgeleerdheid zamenſtellen. Maar wyl in het eerſte Wetboek veele zaaken ontbraken, en ſedert nieuwe Wetten gemaakt waren, gaf hy daarna een tweede Wetboek in 't licht, genaamd *Hernieuwde Voorleezingen* (*de repetita prælectione*), verklaarende dit, en niet het eerſte, van kragt te weezen. Dit laatſte heeft onze tyden bereikt. Eindelyk verſcheenen zyne *Novellen* (*Novellæ Conſtitutiones*), die mede Wetten waren; doch dikwerf ſtrydig met de *Pandectæ*. Dit Wetboek bleef in trein tot de IX. Eeuw, wanneer Keizer BASILIUS een ander gaf, de *Koninglyke* of *Keizerlyke Wetten* genaamd. De *Lombarden* vernietigden JUSTINIANUS Wetboek, waarop hetzelve onbekend bleef tot de XII. Eeuw. Dan toen LOTHARIUS de II. de Stad *Amalphi*, in den jaare 1307. bemagtigde,

vondt men in de puinhoopen een oorſpronglyk Handſchrift van dat Boek, het welk vervolgens, hoewel een mengſel van goed en kwaad, veel invloeds op de volgende tyden tot heden toe gekreegen heeft. Men bewaart nog dit beroemde Werk, fraai geſchreeven op fyn pergament met groote letters, in twee groote deelen, te *Florence*, en houdt het voor het oorſpronglyke, door den Keizer uitgegeeven. JUSTINIANUS was wel een onvermoeid Hervormer der *Romeinſche* Regtsgeleerdheid; maar wyl veelen zyner Wetten geſchikt waren naar eigen belang, zo moet men ze onvast noemen, dikmaals meer dienende om het Ryk te verwarren, dan het te bevestigen. Zyne kostbaare Gebouwen, die veel gelds kostten, maakten mogelyk hem gierig. Ook noemt men hem ligtvaardig en trouwloos. Anderen tekenen hem uit, als godvrugtig, goedertieren, en voorzigtig. De Majeſteit van het Ryk ſcheen onder hem te herleeven; doch zy verdween wel dra na zynen dood. Schandelyk was het voor hem telkens den vrede van de *Perſen* te koopen, en aan andere Volken ſchatting te betaalen. Hy wilde de verſchillende Gezindheden onder de *Christenen* door zwaard of door Wetten doen eindigen,

gen, en wanneer hy ze dus noodzaakte om oproerig te worden, moest hy ze verdelgen, het geen oorzaak was, dat veele Landen woest lagen. Hy waande dus het getal der Geloovigen vermeerderd te hebben, hoewel hy niets anders hadt verrigt dan het getal der Menſchen te verminderen. Hy handelde voorzeker hierin zeer ſlegt beraaden. Wat hy aan den eenen kant won, verloor hy aan den anderen. Het *Christendom* kent geen zwaard of burgerlyke Wetten, om ter overtuiging van Ongeloovigen te dienen. Wapenen hebben geen vat op het geweeten. Edeler beginſelen moeten de harten winnen. En hoe veel verzwakt een Ryk, als het getal der Onderdaanen afneemt. Waarom berekenen de Vorsten dit niet beter? —— Ten zynen tyde bragt men de Eitjes der Zydewormen uit *Perſie* te *Conſtantinopole*, om dat men zag, dat de *Perſen* met de Zydeſtoffen, toen hoog in prys, zeer veel gelds wonnen. Sedert zyn zy in EUROPA verſpreid geworden.... Hier willen wy nu eens adem haalen, eer wy eene andere ſtoffe beginnen.

ZESËNTWINTIGSTE

ZAMENSPRAAK

OVER DE

HISTORIE DER ROMEINEN.

De Bedryven der Constantinopolitaans - Romeinsche, of Griekſche Keizeren. Conſtantinopole ingenoomen, en het Ryk vernietigd.

VRAAG. Ik heb het gehoorde bedaardlyk herdacht! Welke verbaazende Gebeurtenisſen zyn my mede gedeeld! Ik heb het Gemeenebest van *Rome* veranderd gezien in eene Alleenheerſching; ik heb gezien *Heidenſche* en daarna *Christen* Keizers op denzelfden Throon: ik heb gezien de groote Monarchy der *Romeinen* in twee Ryken geſplitst, één Keizerryk in het Westen te *Ravenna*, en één in het Oosten te *Conſtantinopole*: ik

ik heb gezien het Westersch Keizerryk door de *Gothen* verdelgen, en dat daarna door de Oosterſche Keizers van *Conſtantinopole* ten gronde brengen: eindelyk, ik heb tevens gezien *Italie* zeer geteisterd, zeer verlaagd, en, door 't beſtel der *Griekſche* Keizeren, geregeerd door *Exarchen!* Welke groote en verbaazende Tooneelen! . . . Hoe nu verder?

ANTWOORD. Zekerlyk gy hebt veele groote Gebeurtenisſen, veele merkwaardige veranderingen zien voorvallen; maar wy, nu willende voortgaan, zullen *Italie*, thans onderworpen aan de Keizers van het Oosten te *Conſtantinopole*, en geregeerd door Hertogen onder één Opperhoofd, *Exarch* geheeten, voor eenen tyd verlaaten, en, daar wy laatst veel van het Oostersch Keizerryk geſprooken hebben, willen wy tot hetzelve weder keeren, en daarin zo lang vertoeven, tot dat wy het geheel zien ondergaan door de handen der *Turken*. Dit bevat een Tydperk van omtrek IX Eeuwen: want het begint met het jaar 566, en eindigt met het jaar 1453, waarna wy in *Italie* zullen wederkeeren, en zien, wat er in gebeurd zy. Deeze ſchikking, meen ik, zal U het minst verwarren. — De Geſchiedenis van het groote *Romeinſche* Ryk in het Oosten, het welk men anders het *Griekſche Keizerryk* kan noemen, is niet anders dan een zamenweefſel

van Staatsverwisſelingen, Oproeren en Verraderyen. Ik wil daarom deeze verdrietige ſtoffe, zo kort my mooglyk is, voor U ſchetſen, en ſlegts het hoofdzaaklyke van elken Keizer en zyne Regeering zeggen. De Geſchillen over den Godsdienst hadden daarop magtigen invloed; doch wy willen naderhand daarvan handelen, en nu alleen de Gebeurteniſſen zelve beſchouwen. — Keeren wy ons dan tot JUSTINUS, den Opvolger van JUSTINIANUS. Wyl de laatſte geene Kinders hadt, werdt zyn Neef JUSTINUS, die in zyn leven reeds ter opvolginge geſchikt was, tot Keizer uitgeroepen in den jaare 566. Deeze wellustige Vorst beloofde veel in den aanvang, maar alles liep op niets uit. Hy kreeg de *Perſameniers*, die door de *Perſen* om het belyden van den *Christelyken* Godsdienst verdrukt waren, en afvielen, tot Onderdaanen; doch verloor veel in *Italie*, het geen hem krankzinnig maakte. KOSRHOËS, Vorst der *Perſen*, om den afval der *Perſameniers* vertoornd, en tot de wapenen gekomen, werdt ter neer gezet door eenen Brief der Keizerin SOFIA, die hem badt geenen weerloozen Staat te beſpringen, geene hulplooze Vrouw te hoonen. Edelmoedig hieldt KOSRHOËS zich toen ſtil. Op haar voorſtel benoemde men, in den jaare 573, TIBERIUS tot Keizer, die KOSRHOËS, in het Ryk invallende, verſloeg. KOSRHOËS,

be-

bedroefd over de neêrlaag, ſtierf na eene lange roemryke regeering, en JUSTINUS daarna. —— TIBERIUS bleef regeeren, doch liet door MAURITIUS de *Perſen* ſlaan, en hadt hem ten Opvolger. —— De laatſte regeerde na TIBERIUS dood in den jaare 586. De Oorlog met de *Perſen* bleef duuren. HORMISDA, der *Perſen* Koning, werdt afgezet en gedood, zyn Zoon KOSRHOËS verjaagd, doch door MAURITIUS weer op den throon gezet, dat eenen vrede ten gevolge hadt, waarna hy veele overwinningen op de *Avariers* behaalde. Maar deeze braave Keizer kon alles niet herſtellen. Bandelooze Krygsbenden zetten PHOKAS op den throon, en doodden MAURITIUS Kinders, en PETRUS zynen Broeder, eenen uitmuntenden Bevelhebber. By deeze gelegenheid ſtreedden goedhartig bedrog en edelmoedigheid om den voorrang: want toen de Voedſter der Keizerlyke Kinderen, één willende behouden, haar eigen wigt in de plaats ſtelde, wilde de braave MAURITIUS dit niet dulden; maar ontdekte het welgemeend bedrog aan zyne beulen. 's Keizers Vrouw en oudſte Zoon werden ook daarna gedood, en de Bevelhebber NARSES levendig door hem verbrand. In den jaare 610 nam HERAKLIUS, Zoon des *Afrikaanſchen* Landvoogds, den titel van Keizer aan, ſloeg PHOKAS Vloot, greep den wreeden Dwingeland, en liet hem in ſtukken hakken. Vóór zynen

dood verweet hem de Overwinnaar de bedreeven wandaaden, waarop hy zeer bedaard antwoordde: „ *het is uw post beter te regeeren.*" HERAKLIUS was een braaf en bekwaam Vorst, die groote overwinningen op de *Perſen* behaalde. Kort daarna ging zelfs de *Perſiſche Monarchy* geheel ten onder door de *Saraceenen*, en in zynen tyd kwam MAHOMETH te voorſchyn. —— Na HERAKLIUS dood volgde eerst zyn Zoon CONSTANTINUS, toen HERAKLEONAS, eindelyk CONSTANS, de Zoon des eerſten, in den jaare 647, in het Ryk, terwyl de *Saraceenen* het Oosten en een deel van AFRICA overſtroomden, welken hy meermaalen ſloeg, doch niet kon ſtuiten. CONSTANS, die hierna zynen Broeder THEODOSIUS, 's Volks lieveling om zyne deugden, met nydige oogen aanzag, vermoordde hem; dan de gruweldaad was zo dra niet bedreeven, of de wroeging greep hem dermaate aan, dat hy, gelyk een KAIN, van plaats tot plaats doolde, en een voorwerp van medelyden werdt, zelfs by zyne bitterſte vyanden. Hadt het Volk niet in de weer geweest, hy zou deswege den zetel des Ryks van *Conſtantinopole* naar *Syracuſe* in *Sicilie* overgebragt hebben. Sedert was hy ongelukkig in den Oorlog, en werdt op zyne beurt in den jaare 668 vermoord. — Zyn Zoon, CONSTANTINUS POGONATUS, deedt zich toen

voor

voor Keizer erkennen. Hy zag de zaaken zyns Ryks eerst terug gaan, en daarna *Constantinopole* door de *Saraceenen* belegeren; dan hy sloeg het beleg op, en dwong hen tot den Vrede. — Zyn Zoon, JUSTINIANUS volgde hem in den jaare 685, die ongelukkig was in den oorlog, en, om eenen voorgenomen algemeenen moord in de Hoofdstad, afgezet en gebannen werdt. — LEONTIUS, de Landvoogd van *Griekenland*, verving hem in het jaar 695; doch hy werdt afgezet door TIBERIUS, en deeze door JUSTINIANUS, die uit zyne ballingschap ontkwam, en, door anderen onderfteund, *Constantinopole* vermeesterde, waarna hy LEONTIUS en TIBERIUS liet onthoofden. Dan, door de *Bulgariers* geslaagen, en even wreed blyvende, werdt hy ook vermoord. —— In den jaare 711 steeg PHILIPPICUS op den zetel, maar werdt ook kort daarna afgezet. —— Toen volgde ANASTASIUS; maar het Zeevolk benoemde THEODOSIUS, die door LEO tot afstand gedwongen werdt, in het jaar 717. Zo veele veranderingen werkten de *Saraceneenen* in de hand. Zy belegerden *Constantinopole*; maar hoewel zy moesten aftrekken na een beleg van veele maanden, namen egter honger en pest dertig duizend Inwooners weg. De *Christenen* moesten de woede van den verbitterden Vyand over den mislukten aanslag bezuuren. ANASTASIUS zogt daar-

daarop het Keizerryk te herwinnen; maar LEO liet zynen Zoon CONSTANTINUS COPRONYMUS tot Keizer uitroepen. Een bevel des eerſten tegens de Beelden in de Kerken gaf, in den jaare 725, een geweldigen oproer in *Jeruſalem*, en eenen opſtand in *Italie.* Te *Rome* koos men Paus GREGORIUS, om zich tegen LEO te verdedigen, die in den jaare 741 ſtierf. — CONSTANTINUS COPRONYMUS was 's Vaders Opvolger, een ingetoogen en bekwaam Vorst in den kryg, gelukkiger tegens de *Saraceenen*, dan tegens de *Bulgariers.* Zyn Ryk leedt veel door Aardbeevingen en Pest. Ook onderging het eenen buitengemeenen vorst van October tot Maart, zynde de Zee tot op honderd mylen van *Conſtantinopole* bevroozen. — Na COPRONYMUS dood zette zich zyn Zoon, LEO de III, de kroon op in den jaare 775, en was mede een vyand der Beelden. — Na eene vyfjaarige Regeering kwam CONSTANTINUS PORFYROGENITUS in zyne plaats. Hy was jong; des zyne Moeder IRENE regeerde, die, om de ſtormen, den vervallen Ryke gedreigd, af te weeren, eene ſchandelyke ſchatting aan de *Saraceenen* betaalde. Tusſchen hem en zyne Moeder rees zulk een misverſtand, dat hy mogelyk nimmer regt met haar is verzoend geweest. Hy voerde oorlogen tegen de *Saraceenen* en *Bulgariers* met ongelyken uitſlag. Gruwlyk was zyn beſtaan tegens eenen zyner Oo-

Oomen, wiens oogen hy, uit louteren argwaan, liet uitſteeken. De regtvaardige God liet hem hetzelfde wedervaaren, door het opſtooken zyner eigen Moeder (welk eene wandaad!) op eene zo wreede wyze, vyf jaaren daarna, in dezelfde maand, op denzelfden dag, en in dezelfde kamer, dat hy weinige dagen daarna in de uiterſte doodsworstelingen den geest gaf. Maar ook deeze ontaarte kreeg haaren loon: zy werdt naar het Eiland *Lesbos* gebannen, waar zy binnen het jaar van droefheid ſtierf.

V. Wie deedt haar die ſchande aan?

A. NICEFORUS, Opvolger van CONSTANTINUS, in den jaare 800, die met moeite het waggelend Ryk ſtutte tegens de *Saraceenen* en *Bulgariers*; doch door de hand der laatſten, in het jaar 811, ſneuvelde. —— MICHAËL ſteeg toen op den throon; maar week kort daarna in een Klooster, en LEO de IV verving hem op den rykszetel, die wel dra vermoord werdt, waarop MICHAËL BALBUS den Ryks-ſcepter in handen nam, en eenen burgerkryg in het Oosten dempte; doch zyn Leger werdt door de ſteeds meer en meer inkruipende *Saraceenen* verſlaagen. Hy leefde los en ongebonden, ſtervende in den jaare 829. —— Zyn Zoon THEOFILUS, braaver dan de Vader, ſtrafte eerst de moordenaars van LEO den IV, gaf zich toen vlytig over aan

’s Lands

'sLands zaaken, hoorde eenmaal 's weeks de klagten tegens zyne Staatsdienaars ingebragt, bediende het Regt met de uiterste onzydigheid, versierde *Constantinopole* met gebouwen, bande de ontugtigen uit de Stad. Deeze Keizer ging zelf dikmaals naar de markten, om den prys der noodige levensmiddelen te zetten. Een zodanig Keizer was een vreemd verschynsel in die tyden! Nu sloeg hy de *Saraceenen*, dan werdt hy van hun geslaagen. Hy hadt twee uitmuntende Veldheeren, MANUEL en THEOFOBUS geheeten, die men tot een Spiegel voor de tegenwoordigen mag stellen. De eerste moest eens in eenen veldslag den Koning, die te diep onder de Vyanden doorgedrongen, en in het uiterste gevaar was, met het zwaard op de borst tot deinzen dwingen. Kwaadaartige Hovelingen bliezen daarna 's Keizers ooren vol tegens den braaven MANUEL, als stondt hy naar de kroon. THEOFILUS wilde hem des van het gezigt berooven. MANUEL ontdekte dat in tyds, en vlugtte naar de *Saraceenen*. Ras kreeg de Vorst berouw, erkende schuld, noodigde hem om t'huis te komen, en beloofde hem met de grootste eerampten te zullen beschenken. MANUEL, hoe zeer by de *Saraceenen* geacht, luisterde, en keerde terug. Toen hieldt de Keizer zyn woord. THEOFOBUS, in handen der *Persiaanen* gevallen, werdt, in weerwil

Ging zelf dikmaals naar de markten, om den prys der noodige levensmiddelen te zetten.

bladz. 270.

van alle zyne smeekingen, tot Keizer uitgeroepen. Hy gaf hiervan aanstonds berigt aan zynen Vorst, verzekerde hem van zyne trouw, al hadt hy, in schyn, de Keizerlyke kroon aangenomen, en beloofde, by de eerste gelegenheid, te zullen ontvlugten. Dit deedt hy, en werdt minnelyk ontvangen. Zyn Keizer stierf in den jaare 841. —— MICHAEL de III, 's Vorsten Zoon, kwam toen aan het bewind; doch toonde zich zo ongebonden en verkwistend, dat hy scheen NERO te zullen overtreffen. Voor de *Saraceenen* moest hy zwigten, en dewyl hy geenen zin hadt om naar den goeden raad van BASILIUS, zynen Ryksgenoot, te luisteren, die op de verbetering der ingesloopen misbruiken aandrong, besloot hy veeleer deszelfs ondergang; doch de ander kwam hem daarin voor, en vermoordde hem. —— BASILIUS regeerde met regtvaardigheid en gemaatigdheid, sloeg de *Saraceenen*, en stierf in den jaare 886. Hy liet zynen Zoone uitmuntende regeringslessen na, maakte eene nieuwe Verzameling van Wetten, en werdt onder de beste Keizers geteld. —— LEO de V, zyn Zoon, beklom daarop den throon. Hy was een liefhebber der geleerdheid, en verkreeg den toenaam van *Filosooph*. Zyne Oorlogen vielen ongelukkig uit, en andere tegenspoeden beroerden zyn huis. Hy overleedt in den jaare 911.

Zyne

Zyne Voorzichtigheid en Staatkunde worden hooglyk gepreezen. Hy fchreef verfcheiden Boeken, en liet na zyne *Bafilicæ*, dat is, eene verbeterd *Wetboek van* JUSTINIANUS, waardoor dat des laatften aan eene zyde gelegd werdt. Zyn Zoon CONSTANTINUS verbeterde hetzelve, waarna het de grondflag bleef der *Griekfche* Regtsgeleerdheid tot aan het einde des Ryks.

V. Wie kreeg toen de magt in handen?

A. ALEXANDER, LEO's Broeder, een zeer ongebonden Vorst, kreeg toen het beftuur in handen; doch de dood, door zyne onmaatigheid veroorzaakt, verloste fpoedig het Ryk van dit verderflyk wangedrogt. —— CONSTANTINUS de VIII zag zich, in den jaare 912, met de Keizerlyke Waardigheid bekleed. De Ryksverwarringen ftelden hem een' tyd lang buiten het beftuur: hy herkreeg het egter, beleefde nadeelige Oorlogen, moedigde de verwaarloosde Geleerdheid fterk aan; doch te veel aan den wyn overgegeeven zynde, en dus het beftuur in handen van anderen laatende, ging het flegt met den Staat. —— In het jaar 959 liet hy het Ryk aan zynen Zoon ROMANUS, die zeer bekwaam was om zelf te regeeren; maar die dit gewigtig ftuk ook al aan anderen overliet, en zich in de fchandelykfte ontugt verliep, fcheidende in het jaar 963 uit het leven. —— Toen wist de

Veld-

Veldheer NICEPHORUS den throon te winnen, waarvan hy niet lang genot hadt. Zyn voornaamfte werk was de *Saraceenen* te flaan: want hy was zeer dapper, doch gierig, en werdt vermoord in het jaar 969. — En één der Zamenzweerders, ZIMISCES geheeten, zette zich toen op den zetel, een billyk, kloekmoedig Vorst, die de *Rosfiers* deerlyk floeg, en verfcheiden Oosterfche Provintien herwon; doch, op zyne beurt, in het jaar 976, vergeeven werdt. Hy was de eerfte, die het Afbeeldfel des Zaligmaakers op het geld deedt munten met dit opfchrift: „ JESUS CHRISTUS, *de Koning der Koningen.*" — Dan, ZIMISCES geene Kinders hebbende, ftelde men BASILIUS en CONSTANTINUS, minderjaarige Zoonen des voorigen Keizers ROMANUS, tot Opvolgers aan. Vermids SCLERUS en FOKAS zich mede als Keizers lieten uitroepen, en eenen inlandfchen oorlog verwekten, vondt BASILIUS de II genoeg te doen, om dien te dempen, en zelf op den zetel te blyven. 't Gelukte hem de *Bulgariers*, die den Ryke zo lang en zo veel te doen gegeeven hadden, te onderwerpen. Deeze Oorlog begon in den jaare 995, en eindigde in het jaar 1019. Na eene regeering van vyftig jaaren overleedt hy in den jaare 1025, zeer geacht om zynen yver voor de belangen

des Ryks, en om zynen voorſpoed. —— Nu bleef zyn Broeder CONSTANTINUS alleen meester. Te vooren hadt hy egter, nevens hem, den naam van Keizer reeds gevoerd; maar dewyl hy verwyfd en ondeugend was, dewyl hy de Rykszaaken verwaarloosde, en het beſtuur aan anderen overliet, verviel het Keizerryk, dat onder NICEPHORUS, ZIMISCES en BASILIUS hadt begonnen te herleeven, tot grooter laagte dan het tot hier toe gebragt was. Men noemde het een geluk voor den Staat, dat zyne Regeering van korten duur was: hy ſtierf in den jaare 1028. —— Zyne tweede Dogter, aan ROMANUS gehuwd, deedt deezen Prins Keizer worden. Hy begon met een zagt beſtuur, het welk zeer behaagde. De *Saraceenen*, die zich onder BASILIUS Regeering ſtil gehouden hadden, ſloegen hem deerlyk. De Pest woedde ook geweldig in het Ryk. Hy hoopte 's Hemels gramſchap door liefdaadige werken te ſtillen; maar de ontugtige Keizerin ZOË, verzot op MICHAËL, eenen gemeenen *Paflagonier* van geboorte, bragt met zyne hulp, den Keizer, haaren Man, om hals, nam MICHAËL tot Echtgenoot, en zette hem op den throon. — Weinig genot hadt MICHAËL van die heerlykheid. 't Ryk werdt hierdoor vervuld met onlusten: de Vyanden ſtonden op: zyn geweeten,

hem

hem de gruuwzaame misdaad verwytende, liet hem weinig rust: hy werdt ongefteld van geest en lichaam, en fchoon hy de muitende *Bulgariers* eenmaal floeg, ftondt hy egter van de regeering af, en ftierf in den jaare 1041. —— MICHAËL KALAFATES, zyner Zusters Zoon, die door een ondankbaar gedrag eenen opftand deedt uitbarften, werdt ras afgezet.

V. Van hoe veele beroeringen hoor ik hier, gelyk gy my voorfpeld hebt!

A. Zy hebben nog geen einde! —— CONSTANTINUS MONOMACHUS, een man van eene edele geboorte, aan ZOË nu gehuwd, verfcheen op den throon, in den jaare 1042. Agt jaaren daarna kreeg hy, by de inwendige Ryksberoeringen, nieuwe Vyanden, ik meen, de *Turken*, voorheen naauwlyks bekend, op het lyf. De Voorzienigheid wilde dit geweldig Volk gebruiken, om een Keizerryk, dat zo weinig beantwoordde aan het ontvangen Evangelie, en zo zeer met ondeugden befmet bleef, over hoop te werpen, gelyk vier honderd jaaren daarna gebeurde: want zo lange tyd werdt den Ryke nog vergund, om tot bekeering te komen. CONSTANTINUS zag en gevoelde de eerfte flagen. Hy ftierf, en de Keizerin ZOË, na hem, in den jaare 1054. — Haare Zuster THEODORA greep toen het beftuur

aan, op eene zeer lofwaardige wyze; maar de veelvuldige dierbaare zegeningen, die haare Regeering verzelden, waren van byster korten duur: want zy ſtierf in het tweede jaar haarer heerſchappy. —— Zy hadt, op den aandrang van haaren eerſten Staatsdienaar, die zelf wilde regeeren, het Ryk beſprooken aan MICHAËL STRATIOTICUS, een' afgeleefden onervaaren Man. Zyn ſlegt beſtuur verwekte ook aanſtonds eenen opſtand, waaruit een oorlog gebooren werdt, die ten gevolge hadt, dat MICHAËL werdt afgezet, en ISAACUS KOMNENUS, een dapper en vermaard Veldheer, in deszelfs plaats aangeſteld, in den jaare 1057. —— Deeze Vorst beroofde de Kloosters, door zyne Voorzaaten geweldig verrykt, om dat hy 's Ryks Schatkist uitgeput vondt. Weinig voerde hy uit wegens eene opkomende ziekte, en, daar hy wroegingen gevoelde over de wyze, waarop hy het Ryk verkreegen hadt, ſtondt hy vrywillig af van het bewind, en riedt, by zyn ſterven, al hadt hy verſcheiden Kinders, om DUKAS, ten beste des Ryks, tot Keizer te neemen, in den jaare 1059. — DUKAS regeerde zo treflyk, dat men hem onder de beste Vorsten moge rekenen; maar gierig van aart zynde, en dus niet zorgende voor de grenzen door goede bezettingen daar te houden, tastten de *Turken*

en

en *Uziërs*, een *Schythisch* Volk, hem geweldig aan. Ten zynen gelukke floegen de *Hongaaren*, die mede veel van hun geleeden hadden, deeze aanvallers. Hy verliet het leven in den jaare 1067. — Hierop volgden zwaarer beroeringen. 's Keizers drie Zoonen minderjaarig zynde, zou EUDOCIA, hunne Moeder, intusfchen regeeren. De *Turken*, hoorende dat eene Vrouw de heerfchappy in handen hadt, vielen het Ryk met geweld aan. Zy, zich onvermogend vindende, om die rampen af te keeren, nam ten Echtgenoot den bekwaamen ROMANUS DIOGENES, die, in den beginne, groote voordeelen op de *Turken* behaalde. Daarna werdt hy in eenen veldflag van hun gevangen, doch edelmoedig behandeld, en na eenen geflooten vrede losgelaaten; maar vermoord door zulken, die intusfchen de Keizerin EUDOCIA in een Klooster opgeflooten, en haaren oudften Zoon, MICHAËL DUKAS, tot Keizer uitgeroepen hadden. De *Turkfche* Sultan AXAN, ROMANUS deerlyk einde hoorende, befloot dien moord te wrecken. Hy maakte groote voortgangen, terwyl MICHAËL den throon verlaaten moest, en, in een' Klooster gaande, dien overgeeven, in den jaare 1078, aan NICEPHORUS BOTONIATES, die door ALEXIUS KOMNENUS, eenen tweeden Mededinger, BRYENNIUS gehee-

heeten, en daarna eenen derden, genaamd BASILACIUS, liet verflaan. Maar BOTONIATES hadt geen lang genot van de regeering; hy zag zich gedrongen om plaats te maaken voor ALEXIUS KOMNENUS, in den jaare 1081.

V. Misfchien genoot het Ryk onder hem meer gelukkige dagen!

A. Neen, zelfs werdt er een ander Tooneel onder zyne Regeering geopend. ALEXIUS moest oorlogen tegens ROBERT GUISCARD, Hertog van *Puglia* en *Kalabrie*, tegens de *Schythen*, en tegens de *Turken*, over welken hy egter meestal zegepraalde. En dit was niet voorby, of de Kruisvaarders kwamen uit EUROPA in ASIA, om het Heilig Land den *Turken* te ontwringen. Deeze berugte Lieden zal ik U, wyl hun bedryf meest behoort tot de Kerkelyke Gefchiedenis, naderhand beeter leeren kennen. ALEXIUS hadt zich eerst verbonden om hun te zullen helpen; maar over hen onvergenoegd geworden zynde, fcheidde hy zich van hun af, maakte vrede met de *Turken*, befteedde het overige van zyn leven in de verdeeldheden te heelen, die de *Griekfche* Kerk verfcheurden, en ftierf daarop in den jaare 1118. Hy was een groot Veldheer, en één der beste Staatsmannen, zagtmoedig, dankbaar, edelmoedig en mildaadig. —

Zyn

Zyn Zoon JOHANNES KOMNENUS was goedaartig en dapper. De *Schythen*, *Serviers*, *Hunnen*, en vooral de *Turken* bezweeken voor hem. Eens op de jagt zynde, kwetfte hy zich, overhoeds, aan eenen vergiftigen pyl, het welk hem het leven kostte, in den jaare 1143. — Zeldzaam en in die tyden opmerkenswaardig was het indedaad, dat hy in zyne ganfche Regeering van ruim vierëntwintig jaaren niemant ter dood bragt. — Na hem kwam MANUËL KOMNENUS, die befchuldigd wordt de *Europefche* Prinfen, welke, ter veroveringe van *Palestina*, in den jaare 1146, opgetrokken waren, flegt behandeld, en zelfs aan de *Turken* verraaden te hebben, waardoor zy, die anders over de Ongeloovigen ligtlyk gezegepraald zouden hebben, hunne aanflagen verydeld zagen, en een heel Leger meest vernield werdt. Hy beoorlogde ROGIER, Koning van *Sicilie*, en floeg daarna de *Turken*, die hem ook fomtyds gevoelige neepen gaven. Voorts mengde hy zich te diep in Kerkgefchillen, die veel onrust baarden, tot dat hy in den jaare 1180 ftierf. — ALEXIUS KOMNENUS, zyn Zoon, maar minderjaarig, verkreeg toen de Keizerlyke waardigheid, terwyl zyne Moeder regeerde. Door haare flegte Staatsmannen liep alles in 't wilde, en de *Turken*, dit

merkende, greepen de wapenen aan. De regeerzieke ANDRONICUS, zich van die gelegenheid bedienende, wist, door het Volk op te ruien, en te verblinden, het zo verre te brengen, dat hy tot Ryksbeſchermer benoemd werdt. Welhaast hadt men hierover het grievenſte berouw. Hy bedreef de gruuwelykſte wreedheden, zonder aanzien van perſoonen: zelfs liet hy de Keizerin worgen. Na haaren dood beſchikte hy alles in diervoege, dat men hem, nevens ALEXIUS, tot Keizer verklaarde. By zyne krooning het Avondmaal ontvangende, zwoer hy „ *tot geen ander einde de heerſchappy op zich te neemen, dan om den jongen Keizer te beſchermen* ". Dan, toen hy dus den Keizer en het Ryk in zyne magt hadt, liet hy, eenige dagen daarna, den jongen Vorst vermoorden. . . . Welk een monster was dan niet ANDRONICUS! Goede Hemel, waartoe vervoert eene verregaande Regeerzugt de Menſchen! Hoe veele verzwaarde euveldaaden vindt men hier byéén! Dan, men ziet al veeltyds, dat zy, die aan den Hemel den grootſten dank ſchuldig zyn, niet zelden den minsten betaalen. . .

V. Hoe verging het dien ſnooden?

A. Laat ANDRONICUS door nieuwe moorderyen MANUELS Geſlagt uitroeien, om zyn gezag vast te zetten; laat hy de Vyanden, die

die tegens hem opſtaan, verſlaan; de wraak komt niet met loome ſchreeden. Het Volk riep ISAACUS ANGELUS, die om zyn inneemend gedrag bemind was, tot Keizer uit, greep ANDRONICUS, en bragt hem geketend voor ISAACUS voeten, die hem de regterhand deedt afhakken, één der oogen uitgraaven, en hem toen der woedende menigte ter verſcheuringe overgaf. —— ISAACUS ANGELUS ſteeg ten throon in den jaare 1185. Hy ſloeg de *Siciliers*, dempte eenen opſtand; doch moest zich onderwerpen aan eenen ſchandelyken vrede, hem voorgeſchreeven door FREDERIK BARBAROSSA, Keizer van *Duitschland*, wiens leger, naar *Paleſtina* trekkende, hy, tegen het gegeeven woord, den vryen doortogt en levensmiddelen hadt geweigerd, en zelfs den Bisſchop van *Munster*, den Graaf van *Nasſau*, en den Graaf *Walram*, FREDRIKS Gezanten, tegen het regt der Volken, in gevangenis hadt gezet. —— Na dat hy daarna door de *Schythen* geſlagen was, ſtondt zyn Broeder, ALEXIUS ANGELUS, wyl er algemeen misnoegen tegens hem heerschte, op, en werdt tot Keizer verklaard in het jaar 1195. ISAACUS vlugtte wél, maar werdt gegreepen, van het gegezigt beroofd, en in de gevangenis geworpen. —— ALEXIUS, zyn Opvolger, regeerde niet beter: dan bedenkende zyns Broeders

vriendſchap, geduurende zyne regeering hem betoond, kreeg berouw, en liet den ongelukkigen ISAACUS in vryheid herſtellen. Deeze, nog gedagtig aan de ontvangen ſmaadheden, en den hoon, welke hem en zynen Zoon, den jongen ALEXIUS, waren aangedaan, zogt hulp by den Keizer van *Duitschland*, die deszelfs Dogter ten huwelyk hadt. Deeze beſloot met den Paus hem wederom op den throon te helpen. *Conſtantinopole* werdt daarop belegerd door de *Franſchen* en *Venetiaanen*, en ingenomen door de dapperheid van HENDRIK DANDALO, Hertog van *Venetie*. ALEXIUS ANGELUS ontkwam het uit de Stad; ISAACUS en zyn Zoon ALEXIUS werden toen door de Overwinnaars in het bewind geſteld, in den jaare 1203. De Vader ſtierf daarna, en de jonge ALEXIUS, toen alleen Keizer, werdt geworgd door JOHANNES DUKAS, bygenaamd MURTZUFLUS, die het Volk tegen zynen Vorst hadt opgeruid. De Prinſen hoorden dit niet, of beſlooten den begaanen moord te wreeken. Zy belegerden derhalven in den jaare 1204 *Conſtantinopole*, namen de Stad in, en lieten ze plonderen. De Ryksoverweldiger ontſnapte in den nagt.

V. Hoe veele rampen kwamen dit Keizerryk niet al over!

A. Nog hebben wy het einde niet! —

De

De Overwinnaars, doorgaans *Latynen* geheeten, verkooren toen BOUDEWYN, Graaf van *Vlaanderen*, tot Keizer van *Conſtantinopole*: THEODORUS LASKARIS wierp zich op te *Nicea*; de Broeders DAVID en ALEXIUS KOMNENUS te *Trapezus* of *Trebizonde*; en de *Venetiaanen* beheerden de Eilanden. Dus werden zo veele groote Heerſchappyen, om de minderen niet te tellen, op de puinhoopen van het magtig *Griekſche* Keizerryk te *Conſtantinopole* geſticht. — Dan hier door werdt geene rust gebooren. De *Bulgariers* verſloegen BOUDEWYNS Leger in den jaare 1205, namen hem gevangen, en deeden hem eenen harden dood ſterven. LASKARIS joeg de *Turken*, door ALEXIUS ANGELUS tegen hem opgehitst, op de vlugt, en deedt den Sultan ſneuvelen. HENDRIK volgde BOUDEWYN in het bewind van *Conſtantinopole*. Tusſchen hem en LASKARIS duurde de oorlog eenige jaaren, en werdt eindelyk van eenen vrede gevolgd. — PIETER, Graaf van *Auxerre*, volgde op HENDRIK, in den jaare 1217, en ROBERT op PIETER. LASKARIS ſtervende, volgde JOHANNES DUKAS, die zich zeer treflyk handhaafde. Na ROBERT regeerde, als Keizer, BOUDEWYN de II, en THEODORUS LASKARIS in ſtede van DUKAS, en na hem JOHANNES LASKARIS, zyn Zoon; doch deeze jonge Vorst verloor MUZALO, zynen

zynen Voogd, die omgebragt werdt, en kreeg in deszelfs plaats MICHAËL PALEOLOGUS, dien men de kroon opzette, onder voorwaarde van die te zullen neerleggen, als de jonge LASKARIS meerderjaarig zou weezen. Hierna werdt *Constantinopole* verrast door ALEXIUS STRATEGOPULUS, het geen den vadzigen Keizer BOUDEWYN den II, die naauwlyks iets meer dan die Stad hadt, van daar deedt vlugten. Dus hadden de *Latynen* het *Griekſche* Ryk *zevenënvyftig* jaaren in bezit gehad, en werden er nu uitgedreeven. PALEOLOGUS trok daarop in de Stad, den *Latynen* ontweldigd; vestigde daar, in plaats van te *Nicea*, den Rykszetel; gaf bevel, om de oogen des jongen Keizers uit te ſteeken; en wilde dus alleen regeeren, het geen toen nieuwe moeilykheden baarde. Hy ſtierf in het jaar 1283. — ANDRONICUS PALEOLOGUS kwam in zyns Vaders plaats, die eenen inlandſchen Oorlog, nevens de overwinningen der *Turken*, en derzelver komst in EUROPA (de verderflykſte gebeurtenis, die ooit den Ryke overkwam) beleefde. 't Is waar, 's Keizers Benden ſloegen hen wel daar weer uit; maar de vadzigheid der Keizeren, en de blóoheid der *Grieken* deeden hen daarna wederkeeren. Hoe het in die tyden geſteld was met het beſtuur, kunt gy oordee-

deelen, als ik U zeg, dat men nooit over Staatszaaken handelde, of de Monniken hadden er de hand in. De Keizer ontdeedt zich van zyne Vlooten, om dat men hem verzekerde, dat God wegens deszelfs yver voor de Kerk zo voldaan was, dat zyne Vyanden niet zouden durven onderneemen, om hem aan te vallen. By de voorige smerten overkwam den ouden Keizer een twist met zynen Kleinzoon, ANDRONICUS den III, die hem dwong het Ryk af te staan, en in een Klooster te wyken, waarin hy zyn leven eindigde, in den jaare 1332. Zyn Kleinzoon ANDRONICUS volgde hem naar het graf, in het jaar 1341. — Dan zyn Zoon, JOHANNES PALEOLOGUS, zeer jong zynde, kreeg JOHANNES KANTAKUZENUS tot Voogd, die met groote billykheid regeerde, en voorzag in de veiligheid der Provintien, zo veel de zwakheid des Ryks zulks gedoogde. Niet weinig haaters hebbende, verklaarde hem de misleide Keizerin voor eenen vyand en verraader. Aan het hoofd van een Leger tegen de *Serviers* opgetrokken, riedt men hem, om, veiligheidshalve, zich de Kroon op te zetten, 't geen hy deedt. Nu woelde men geweldig tegen hem; maar hy trok op met zyn Leger naar *Constantinopole*, waar men eindelyk tot dit verdrag

kwam,

kwam, dat hy en de jonge Keizer te zamen zouden regeeren. Naderhand kreegen zy onmin; doch na eenen geleverden veldſlag ſloot men den vrede, waarop KANTAKUZENUS vrywilligen afſtand van het Ryk deedt, en in een Klooster ging.

V. Hieldt toen de twist op?

A. Burgerlyke oneenigheden bleeven intusſchen duuren. De *Turken*, die nu van geheel ASIA meester waren, zetten zich vast in EUROPA in den jaare 1357, en zyn zints tot op deezen dag daarin gebleeven. De *Turkſche* Keizer BAJAZETH zette AMURATHS overwinningen zo voort, dat voor JOHANNES PALEOLOGUS thans niets dan *Conſtantinopole* en het omliggende land ware overgebleeven, en dat hy zelfs gedwongen werdt hem ſchatting te betaalen, en zynen Zoon MANUEL den Keizer der *Turken* in 't leger te doen verzellen. Deezen hoon overleefde de ongelukkige Vorst niet lang: hy gaf den geest in den jaare 1392. —— MANUEL PALEOLOGUS, zyn Zoon, 's Vaders dood hoorende, ging, zonder afſcheid van BAJAZETH te neemen, naar huis. Dit nam deeze Keizer zo euvel op, dat hy optrok en *Conſtantinopole* belegerde. Op MANUELS bede by de Westerſche Vorsten, kwam SIGISMUND, Keizer van *Hongarye*, hem te hulp met een groot Leger. BAJAZETH ſloeg meer dan twintig

tig duizend van hetzelve dood, en nam nog meer gevangen. Toen hervatte hy het beleg der Stad; doch floeg voor te zullen aftrekken, als men MANUEL weg joeg, en zynen Neef JOHANNES, die regt tot den throon hadt, daarop zette. Volgens heimlyke affpraak zou dan JOHANNES de Stad aan den Turkfchen Keizer overleveren, en deeze zou hem daartegen PELOPONNESUS in handen ftellen. MANUEL, hiervan onkundig, willigde dit in ter verlosfinge zyner Onderdaanen. JOHANNES werdt daarop gekroond; maar de Burgers niet willende de Stad overgeeven, werdt de belegering hervat. Toen zy op 't punt ftonden van te bezwyken, viel TAMERLAN in BAJAZETHS Landen; des hy moest aftrekken, en daarop verflaagen, gevangen en gedood werdt. Toen werdt JOHANNES uit de Stad weggejaagd, en MANUEL herfteld. Hy verliet het leven in den jaare 1324. — Zyn Zoon, JOHANNES PALEOLOGUS, verving hem. Hy zag AMURATH den II, die in de Regeering op BAJAZETH was gevolgd, voor de poorten van *Conftantinopole* verfchynen; doch een opftand, die elders in het *Turkfche* Ryk was voorgevallen, noodzaakte deezen om het op te flaan. Het gewigt der geleeden fmerten, onder anderen den *Turken* fchatting te moeten betaalen, rukte JOHANNES in den jaare 1448 uit

uit het leven. AMURATH de II, volgde hem omtrent twee jaaren daarna ten grave.

V. Gaf de dood deezer twee Keizeren rust aan het *Griekſche* Keizerryk?

A. Juist het tegendeel! —— CONSTANTINUS PALEOLOGUS ſteeg toen op den *Griekſchen*, MAHOMETH de II op den *Turkſchen* zetel. De laatſte draalde niet lang met de voortekenen eener geweldige belegering. CONSTANTINUS zogt hulp by de *Christen* Vorsten; maar deeze ſcheenen met eene wonderbaare verdwaasdheid geſlaagen te weezen, alzo zy volkomen ſtil bleeven zitten, alles koel aanziende, hoewel zy de Stad als het Bolwerk van het *Christendom* aanmerkten, het welk, weg zynde, de deur voor de *Turken* openzette tot de afgelegenſte Ryken. Eindelyk kwam het tot eene belegering. De Stad werdt geweldig aangetast; maar niet minder moedig door den Keizer verdedigd. Stormenderhand namen de *Turken*, in den jaare 1453, dezelve in, by welke gelegenheid de dappere Keizer, met zyne Grooten kloeklyk ſtrydende, ſneuvelde. Moord en plondering werden toen overal vernomen, en de wydberoemde Stad, door CONSTANTINUS den I gebouwd, werdt onder de regeering van CONSTANTINUS PALEOLOGUS den XV verlooren tot op deezen dag. Hoe groot toen de vernedering der Burgeren geworden

worden zy, kunt gy uit dit ſtaaltje opmaaken. Niet lang geleeden in deeze Eeuw, zag een zeker Reiziger te *Conſtantinopole* eenen Afſtammeling uit het hoog Geſlagt van Keizer PALEOLOGUS, die een *gemeene kruier* was, gereed ſtaande, om, voor eenen kleenen loon, boodſchappen te doen. Men meende egter iets grootsch in de houding en in den opſlag der oogen deezes Mans te zien, hoewel hy, onder zulk een veragtelyk dekſel en in dien nederigen ſtaat gedooken, leefde. . . . . Gy ziet hier uit, tot welk eene treurige laagte de aanzienlyke Geſlagten der grootſte Vorsten daalen kunnen. Zag uw of myn oog deezen Afſtammeling van eenen *Griekſchen* Keizer, (zo hy nog leeft) wat aandoening zouden wy gevoelen! . . . Dan, laat ons tot de veroverde Stad wederkeeren. Terwyl men bezig was met het plonderen, vonden eenige Inwooners, en daaronder Mannen van groote Geleerdheid, middel, om ter zee naar EUROPA te ontſnappen: voorzeker een allergelukkigst geval voor dit onweetend geworden Waereld-deel, het welk geene hand ter reddinge der ongelukkige Stad hadt willen uitſteeken; alzo die Geleerden de lang verwaarloosde Weetenſchappen in het Westen hebben doen herleeven. — Dus werdt het *Griekſche*, of het *Conſtantinopolitaans-Romeinſche* Keizer-

ryk volkomenlyk gesloopt: eene byster treurige Gebeurtenis indedaad, niet onverwagt voorgevallen, dewyl slegte Staatkunde en byster verval der Zeden, zints lang, den grondslag daartoe gelegd hadden. Dit aandoenlyk einde der schoone Stad, nu ruim drie Eeuwen in de handen van onwaardige *Turken*, die er alle Weetenschappen verbannen, en sedert zo dikwils van daar de bloedigste uitvallen op de *Christenen* gedaan hebben: dit aandoenlyk einde der schoone Stad, zeg ik, treft nog niet weinig myn gemoed! My dunkt, ik zie haar inneemen, plonderen en berooven: ik zie der *Christenen* bloed, langs de straaten schuimende en rookende, stroomen: ik hoor het gekerm der stervende Burgeren! — „ Koning der Volken, Gy zyt in alles regtvaardig! De *Zonde is een schandvlek*, een ondergang *der Natien!* "

V. Ik ben door uwe aandoenlyke taal diep in myn hart getroffen! En nu, nu eindigen wy mogelyk hier?

A. Zekerlyk! Wat zou ik er U meer van zeggen, daar gy reeds zo veel van gehoord en het einde gezien hebt!

ZE.

ZEVENËNTWINTIGSTE

ZAMENSPRAAK

OVER DE

HISTORIE DER ROMEINEN, LOMBARDEN EN PERSEN.

Noordsche Volken. Exarchen van Italie. Lombarden. Alboinus. Autharik. Rotharis. Grimoald. Luitprand. Paulus. Karel Martel. Hildebrand. Astulfus. Eutychius. Pepyn. Stephanus. Desiderius. Karel de Groote. Parthen. Persische Ryk. Saraceenen.

VRAAG. De Historie des *Griekschen* of anders des *Constantinopolitaans-Romeinschen* Keizerryks zy dan ten einde geloopen: my dunkt egter, dat er in dezelve eenige duisternissen zyn overgebleeven, dat is te zeggen, dat er eenige Volken in vermeld zyn, waarvan ik niet genoeg weet, by voorbeeld, van de *Germaanen*, *Hunnen*, *Daciers*,

ciers, *Gothen*, *Vandaalen*, *Sueven*, *Franken*, *Burgundiers*, *Alemannen*, *Gepiden*, *Herulen*, *Markomannen*, *Sarmatiers*, *Schythen*, *Gaulen*, *Bulgariers*, *Oſtrogothen*, *Viſigothen*, *Lombarden*, en dergelyken: ook weet ik niet, hoe het met *Italie*, dat gebragt was onder de magt der *Conſtantinopolitaanſche* Keizeren, afgeloopen zy, welk laatſte my voorkomt van belang te weezen, om dat wy de groote *Romeinſche* Monarchy daar zagen ontſtaan.

Antwoord. Het laatſte is zekerlyk van gewigt; maar wat zal ik U van de eerst opgenoemde Volken meer zeggen! De Historie van deeze oude woeste Natien ſchuilt zeer in het donkere, en zekere beſcheiden van dezelven hebben wy, in deezen laaten tyd, niet te verwagten. Van veelen kent men zelfs niet den oorſprong hunner Naamen, noch de nette plaats hunner wooningen, veel min andere zaaken, op eene geregelde wyze. Zo veel wy weeten, hadden zy geene Historieſchryvers, die ons alles in orde konden nalaaten. Hadden de *Romeinſche* Schryvers niet dikwerf gehad eene treurige gelegenheid by neerlaagen, of eene blyde by overwinningen, om van die Volken te gewaagen, wat zouden wy er nu van kennen! —— De ſchoone Landen van het Zuiden, de zagte lucht aldaar,

de

de gelegenheid om er wat te kunnen rooven, de groote vruchtbaarheid der Geflagten, ſterk uitſtoelende, en eindelyk te eng woonende, met meer andere redenen, drongen hen, om, uit het Noorden, naar *Frankryk* en *Italie* af te komen. God gebruikte hen, om de bedorven Volken, die niet beantwoordden aan het ontvangen Evangelie, of aan de Lesſen, die de Reden en Staatkunde hun opgaven, te tugtigen. Dit hebt gy veelmaalen gezien in de Historie der *Heidenſche* en *Christen* Keizeren te *Rome* en te *Conſtantinopole*. En wat zal ik er U dan meer van zeggen in eene Schets? Derzelver afkomst heb ik U reeds gezegd, (II *Deel*, *bladz.* 210, 211.) en ik beduidde U, hier en daar, in de *Romeinſche* Historie, van waar ſommige dier Volken kwamen, waar zy woonden, werwaards zy optrokken, waar zy zich neerſloegen, welke neerlaagen zy leedden, of hoedanige overwinningen zy behaalden. In 't algemeen erkent men hen voor een ſterk, kloek, dapper, maatig, kuisch Volk, door de weelde niet bedorven; *Heidenen* van geloof; doch die, naderhand tot het *Christendom* overgebragt, en met beſchaafde Volken ſteeds verkeerende, beſchaafd werden.

V. Eén woord egter van *Italie!*

A. Gy herhaalt dit te regt! Wy ver-

lieten *Italie* en *Rome* in 't byzonder, den zetel der oude Keizeren, die de geheele Waereld beheerden, in den jaare 566, toen JUSTINUS, Opvolger van JUSTINIANUS, Keizer te *Conſtantinopole* was geworden, om deszelfs lotgevallen en die zyner Nazaaten tot op de verdelging van dat Keizerryk door de *Turken*, onafgebrooken, te beſchouwen. Keizer JUSTINUS, zeide ik U, (*bladz.* 263, 264.) liet *Italie*, of liever elke voornaame Stad regeeren door Hertogen, die onder één Opperhoofd, *Exarch* genaamd, ſtonden. Zeventien *Exarchen* hebben *Italie* ſedert den jaare 568, toen LONGINUS, als de eerſte, door den Keizer derwaards gezonden werdt, tot den jaare 751, geregeerd. Deeze Regenten, die het Land moesten bewaaren, kreegen veel te doen met de *Lombarden*, een Volk, dat uit *Zweeden* en *Deenemarken* afgezakt, en reeds in den jaare 379 bekend was, van het welk een deel van *Italie*, dat nog *Lombardye* heet, zynen naam heeft ontvangen. Zy ſtonden onder het beſtuur van Koningen, zwierven lang heröm, oorlogden nu en dan met andere Volken, kwamen van tyd tot tyd nader, zetten zich in den jaare 526 in *Pannonie* neer, en werden eindelyk in *Italie* genoodigd, om de *Gothen*, dat is, om den eenen vyand door den anderen daaruit te helpen verdryven. Zy

leer-

leerden dus dat ſchoone Land zo wél kennen, en werden er zodanig door bekoord, dat hun Koning, de dappere ALBOINUS, er inviel met de wapenen in de hand, in den jaare 568. Hy maakte zich van veele Steden meester, liet zich als Koning van *Italie* uitroepen, en verkoor *Pavia* tot de Hoofdſtad van zyn Ryk. Hy en zyn Opvolger KLEFIS vermoord zynde, verkooren de *Lombarden* zesëndertig Hertogen tot Beſtuurders; doch ziende, dat een Ryk, dus verdeeld, niet kon beſtaan, benoemden zy daarna AUTHARIK, KLEFIS Zoon, tot Koning, in den jaare 585, die de Hertogen liet blyven, doch onder den eed hieldt, en alles zo herſtelde, dat het Ryk, van dien tyd af, byna twee honderd jaaren ſtand hieldt, dat is, tot het jaar 774, wanneer het door KAREL *den grooten* werdt bemagtigd. —— AUTHARIK was de eerſte der *Lombardiſche* Koningen, die den *Christelyken* Godsdienst aannam, en op zyn voorbeeld volgden de meesten zyner Onderdaanen; doch zy allen waren *Ariaanen*. Ondervonden hebbende, dat de Koning der *Franken* hem te magtig was, beſloot hy, om de *Italiaanſche* Provintien, door Hertogen onder éénen *Exarch* des *Conſtantinopolitaanſchen* Keizers, gelyk ik zeide, geregeerd, aan te vallen. Dit volvoerde hy in den jaare 589, overſtroomen-

de het geheele Land tot aan *Rhegium* (nu *Reggio*) .... Welk eene ſchande voor *Italie*, dat voorheen der ganſche Waereld de wet gezet hadt, nu zyne Hertogen te zien bezwyken voor eenen *Lombardiſchen* Koning! Hadt AUGUSTUS opgezien, wat zou hy van deeze nieuwe vernedering gezegd hebben! ..... AUTHARIK hadt het hoofd vol van andere ontwerpen, die hy in het Hertogdom van *Rome*, welk nog niet bemagtigd was, wilde uitvoeren: dan hy ſtierf in den jaare 590, en kreeg AGILULF tot Opvolger, welke de eerſte was, die het zuiver Geloof omhelsde, zyne muitende Hertogen te onder bragt, en zelfs *Rome* dreigde; maar, op verzoek van Bisſchop GREGORIUS *den grooten*, der Stad den vrede toeſtondt, doch zyn Ryk intusſchen uitbreidde. ADALUALD volgde hem in het gebied in den jaare 615; na hem ARIOVALD, onder wien het Ryk rust genoot, en na deezen ROTHARIS in den jaare 636, een billyk en gemaatigd Vorst, de eerſte, die den *Lombarden* driehonderd zesëntagtig beſchreeven Wetten gaf, welke daarna vermeerderd werden onder 's Vorsten Nazaaten, en dus een Boek voortbragten, de *Lombardiſche Wetten* geheeten, hetwelk by dat Volk werdt ingevoerd. ... Onze wydvermaarde HUGO DE GROOT keurde de wyze, welke de *Lombarden*

barden in het maaken van Wetten hielden, verre boven die der *Romeinen.* Onder de laatsten stelde de Keizer de Wet, en wat hem geviel hadt de kragt eener Wet: maar de *Lombardische* Vorsten lieten de Wetten eerst door de Aanzienlyksten des Ryks ryplyk overweegen en goedkeuren, en daarna in openbaare Vergaderingen vastftellen. Dit was ongetwyffeld zeer verstandig. Niets schynt toch gemaklyker dan Wetten te maaken, en geen ding is egter moeilyker. Eén woord te veel, te weinig, of niet op zyne regte plaats gezet; of ééne omstandigheid, in zich zelve gering, doch niet in aanmerking genomen, maaken eene Wet gebrekkig, en zy moet daarop niet zelden of veranderd of ingetrokken worden, of men behoort ze zagtkens en ongemerkt in onbruik te laaten vervallen, waarby de eer des Wetgeevers meestal veel te lyden heeft... De voorzorgen, door ROTHARIS genomen, kunnen daarom niet genoeg gepreezen worden.

V. Deedt die verstandige Vorst niets meer voor zyn gelukkig Ryk in *Italie?*

A. Ja! ROTHARIS deedt meer: hy sloeg ook ISAÄCCIUS, 's Keizers *Exarch*, en breidde zyne Landen uit. Dus geregeerd hebbende met den hoogsten lof, en gehouden voor den uitmuntendsten Vorst zyner

Eeuwe, ſtierf hy in den jaare 652. — Na hem volgden RODOALD, ARIPERT, PARTHARIT, GUNDEBERT, en GRIMOALD in den jaare 662, die den aanval van Keizer CONSTANS met allen moed afſloeg, die verſcheiden van deszelfs Staaten in *Italie* veroverde, en ROTHARIS Wetboek verbeterde. Hy was een Vorst van ongemeene begaafdheden, die in den jaare 672 ſtierf. — GARIBALD, zyn Zoon, ſteeg toen ten throon; maar werdt door PARTHARIT verdreeven, en na hem ALACHIS door KUNIPERT, het geen tusſchen de twee laatſten eenen oorlog gaf. In ſtede van ALACHIS kwam KUNIPERT, na hem LUITBERT en RAGUMBERT, die zynen Zoon ARIPERT tot Opvolger kreeg. Toen deeze verdronk, volgde ASPRAND, en na hem LUITPRAND in den jaare 711. Deeze Vorsten regeerden of kort, of ſomtyds waren er twee te gelyk, of de één verdreef den anderen, waardoor het Ryk weinig voordeels kreeg. LUITPRAND alleen muntte boven de voorigen uit, en was, naast aan ROTHARIS, de voornaamſte Wetgeever der *Lombarden*, dewyl hy veele nieuwe Wetten maakte. Hy gaf verſcheiden blyken van ongemeene kloekmoedigheid. Eén voorbeeld zal ik er U van mededeelen. Vernomen hebbende, dat twee zyner Kamerlingen eenen aanſlag op zyn leven hadden geſmeed, en

ſlegts

ſlegts op eene günſtige gelegenheid ter uitvoeringe wagtten, ging hy op zekeren dag met hen alleen wandelen in een digt Bosch, en zyn zwaard trekkende, verweet hy hunne verraadery, zeggende: *gy hebt nu, waar naar gy zo lang gewenscht hebt, te weeten den Koning alleen: en daarom, zo het U lust, kunt gy nu eene proef neemen, om uwen aanſlag te volvoeren.* Deeze woorden van den edelmoedigen Koning en de bewustheid van ſchuld troffen hen zo diep, dat zy, ontwapend, voor zyne voeten neervielen, de waarheid bekenden, en zich zyner genade onwaardig beleeden. De Vorst vergaf het hun niet alleen; maar nam ze zelfs in gunst aan, en verhief hen naderhand tot groote bedieningen. Minder lofs kreeg hy door zyne onbepaalde Staatzugt. Hy wilde de *Romeinen*, die nog door *Exarchen* geregeerd werden, geheel uit *Italie* verdryven, het geen den ondergang zyns eigen Ryks ongelukkiglyk veroorzaakte. Hoorende, dat de Beelden, op bevel van Keizer LEO, uit de Kerken moesten weggenomen worden, waar tegen het Volk zich verzette, dacht hy den tyd gebooren te weezen om te beginnen. Hy tastte dan *Ravenna* aan, deedt den *Exarch* vlugten, nam de Stad ſtormenderhand in, en hegtte dezelve met meer anderen aan zyne kroon.

GRE-

GREGORIUS de II, Paus van *Rome*, daardoor ontrust, riep de *Venetiaanen* tot hulp: zy kwamen en heroverden *Ravenna*. Hierop wilde de Exarch PAULUS de Beelden uit de Kerken wegdoen; maar dit gaf eenen burgerkryg. Keizer LEO hieldt den Paus verdacht, als de oorzaak van dat onheil, en wilde hem deswege ſtraffen. De *Romeinen* daarentegen, op LEO verbitterd, en even weinig begeerende onder de *Lombarden* te ſtaan, vereenigden zich onder hem, nog niet als hunnen Vorst, maar als hun Hoofd. Dit waren egter de beginſelen van de ſouveraine magt der Pausſen. Dus viel *Rome* van den Keizer af, die daarop beſloot de Stad met de wapenen te heroveren, en zich bovenal over den Paus te wreeken, om dat hy de beroeringen verwekt hadt door zich aan te kanten tegen 's Keizers bevel ter weeringe der Beelden. De Paus nam daarom toevlugt tot den beroemden KAREL MARTEL in *Frankryk* (wien ik U hierna zal leeren kennen) en ſloot met hem een verbond tegens den Keizer en tegens de *Lombarden*. Sedert begonnen zich de *Franken* met *Italie* te bemoeien.

V. En maakten zich daarvan meester?

A. Ja, doch by trappen, gelyk gy hooren zult! Toen KOPRONYMUS, na den dood zyns Vaders LEO, het bevel tegens de Beelden

den vernieuwde, en vooral de aanbidding der Maagd MARIA niet wilde dulden, vereenigden zich de *Romeinen*, door 's Paufen beftelling, nog meer: zy dreeven 's Keizers Amptenaars uit de Stad, en vernietigden daardoor zelfs de fchaduw der heerfchappy, die de Keizer tot hier toe onder hen gehad hadt. —— Na LUITPRANDS dood volgden HILDEBRAND in het Ryk der *Lombarden*, en, die afgezet zynde, RACHIS, welke een nieuw Wetboek gaf, 't geen nevens het bovengenoemde Wetboek van GRIMOALD nog te zien is in het Klooster te *Kava* in 't Ryk van *Napels*. Naderhand lag hy het bewind neer, en werdt een Monnik. —— ASTULFUS, een man van groote wysheid in den Raad, en dapper in het veld, fteeg toen op den throon. Hy veroverde *Ravenna*, en de Exarch EUTYCHIUS keerde, na eene dappere verdediging en overgaaf der Stad, naar *Conftantinopole.* Dus eindigde de luister van *Ravenna*, waar de Keizers federt den tyd van VALENTINIANUS, en de *Gothifche* Koningen hunne zetels gehad, en waar ook de Exarchen, honderd drieëntagtig jaaren lang, het gezag der Keizeren van het Oosten gehandhaafd hadden. Hierop zondt ASTULFUS eenen boode naar *Rome*, eifchende dat men hem zou erkennen, en jaarlyks fchatting gee-

geeven. Paus STEPHANUS, daarover zeer ontrust, badt hulp by den Keizer CONSTANTINUS te *Conſtantinopole*; dan, deeze hadt geene benden te misſen, weshalven de Paus by PEPYN, Koning van *Frankryk*, byſtand zogt, en, daartegen, beloofde, dien Vorst, met al het gezag des Apoſtoliſchen Stoels, ſteeds te zullen onderſteunen. Dit verdrag ging aan, terwyl ASTULFUS, onbewust van het dreigend gevaar, een nieuw Wetboek maakte, dat ook nog in *Kava's* Klooster te zien is. PEPYN trok toen op, en belegerde ASTULFUS in *Pavia*, zyne Hoofdſtad. De laatſte verzogt en verkreeg den vrede, mids hy eenige veroverde plaatzen aan den Paus gaf. PEPYN trok toen af; maar den Koning zyn woord niet houdende, en *Rome* zelfs belegerende, kwam PEPYN terug, waarop de Koning zich moest onderwerpen. Dus kreeg de Paus, in den jaare 756, door het verdrag en byſtand van PEPYN, zesëntwintig Steden met derzelver onderhoorige Landen in bezit, en dus by zyne geestelyke eene groote waereldlyke magt, het geen de Vorsten van EUROPA daarna genoeg hebben moeten bezuuren. — ASTULFUS door den dood belet het verloorene te herwinnen, het geen hy in den zin hadt, kreeg DESIDERIUS tot Opvolger, die verpligt was hulp te zoeken by den Paus,

om

om van zynen zetel niet verdreeven te worden door RACHIS, die, volgens myn voorig gezegde, in een Klooster geweeken was; doch, nu berouw hebbende, het Monniken-gewaad vaardig afgelegd, en den Scepter in de hand genomen hadt. Dan, de Paus vermogt zo veel op hem, dat hy zyn voorneemen liet vaaren. Deeze, aan wien de Kerk van *Rome* voornaamlyk haare grootheid ſchuldig is, overleedt in den jaare 757. — ADRIANUS de I werdt zyn Opvolger. Hy krakkeelde met DESIDERIUS, en nam, in gevaar raakende, al mede zyne toevlugt tot KAREL *den grooten*, toen Koning van *Frankryk*. Deeze, voordeel in den twist ziende, kwam daarop met een Leger in *Italie*, belegerde *Pavia*, DESIDERIUS Ryksſtad, nam ze in, bevestigde PEPYNS gift tot 's Pauſen genoegen, en voerde den overwonnen en gevangen Vorst der *Lombarden*, nevens Vrouw en Kinderen, met zich naar zyn Ryk, alwaar dezelven hunne dagen eindigden. Dus ging de Heerſchappy der *Lombarden*, die, tweehonderd en zes jaaren lang, in *Italie* geſtaan hadt, door KAREL *den grooten* in den jaare 774, te onder. — De Keizer van het Oosten behieldt het Hertogdom *Napels*, en het geen hy meer bezat: de Paus het Hertogdom van *Rome*, en het Exarchaat *Pentapolis*, doch onderdaanig

daanig aan KAREL; en deeze bleef het overige beheeren.

V. Dus week de heerlykheid van *Italie*, dat een vreemd Vorst voor zich deedt bukken!

A. Ja! dus daalde de glorie van dat Land, zo groot in overoude tyden. Wy zien hetzelve op deeze wyze ondergaan, en zullen het nimmer weer op zien komen. Overweeg nu, daar wy hetzelve thans moeten verlaaten, hoe veele aanmerkelyke dingen gy er van gehoord hebt. Gy hebt toch gezien de langzaame opkomst, en den fchoonen bloei van *Rome*, waar, zo veele Eeuwen lang, door Mannen van het grootfte vernuft en de heldhaftigfte dapperheid gearbeid was, om over de geheele Waereld te zegepraalen; maar nu hebt gy het door *Barbaaren* zien te ondergaan. Niets heeft het zelve tegen de neerploffing kunnen hoeden, zelfs niet toen het in de handen van Christen Keizeren viel. Eenvoudige ftille Zeden, geweldige wapenen, fyne ftreeken van Staatkunde, brandende Liefde voor het Vaderland, kloeke veragting van gevaaren, en ftrenge Onderwerping aan de Krygstugt hadden *Rome* groot gemaakt. Dan toen de dartele *Afiatifche* Zeden er in drongen; toen de Vryheid van het Gemeenebest te onder ging; toen één Keizer alles in handen kreeg, en het Ryk te groot geworden was, om

door

door hem alleen bekeerd te worden; ja toen eigen inzigten, en niet de bekwaamheden, de Hovelingen maakten, en deeze over de Keizers heen zaten; eindelyk toen de Krygsbenden de Vorsten verkooren, of het Ryk aan den meestbiedenden verkogten, wat moest daarop van zulk eene Heerſchappy worden? — En wanneer CONSTANTINUS *de groote* den zetel des Keizerryks naar *Conſtantinopole* overbragt, verviel *Rome* in geene kleene kwyning. Naderhand gaf men der Natie Wetten; maar wat deeden zy uit, toen men den eenen opſtand na den anderen zag, die den Ryke in vyftig jaaren meer dan vyftig Keizers gaven; toen Deugd en Eerlykheid in het Hof, en Tugt in de Legers vervielen; toen men Vyandſchappen uit den Godsdienst afleidde, geweldenaaryen tegen de *Heidenen* begon, verdeeldheden onder de *Christenen* duldde; toen het gezag der Geestelyken hoog ſteeg, de Aanhangen verbitteringen kweekten, ſommige ſlegte Wetten voor den dag kwamen, en de *Barbaaren*, eenvoudig van Zeden, tuk op roof, en fel in den oorlog, naar 's Ryks hartäder ſtaaken; en wanneer niemant dezelven buiten de Grenzen van *Italie* kon houden, wat moest er toen gebeuren? — Zie daar het geheele beloop der *Romeinſche* Heerſchappy! Gy hebt den treurigen onder-

 gang

gang van dit alles gezien, en dit zy nu genoeg!

V. De kennis ééner zaak, dunkt my, ontbreekt hier nog!

A. En welke is toch dezelve?

V. Dat ik, sedert de gegeeven Historie der *Parthen* (II. *Deel*, *bladz.* 404, 405.) niets meer van dezelve, en, alleen maar nu en dan, een weinig van de *Persen* gehoord heb.

A. 't Is waar, ik heb er U niet veel van gezegd, dewyl ik den draad der *Romeinsche* Geschiedenis niet wilde afbreeken. Gy kunt evenwel U mogelyk myn gezegde herinneren, dat AUGUSTUS op zyne reize naar het Oosten de *Romeinsche* Standaarden, door KRASSUS verlooren, (II. *Deel*, *bladz.* 348.) terug ontving van FRAHATES, Zoon en Opvolger van ORODES, Vorst der *Parthen.* (III. *Deel*, *bladz.* 133.) Na FRAHATES volgden eenige andere Vorsten, onder welken verscheiden Ryksomwentelingen voorvielen. VOLOGESES was één der beroemdsten, die, ten tyde van NERO, tegen de *Romeinen* oorlogde: ARTABANUS de III raakte in onmin met VESPASIANUS: KOSDROËS streedt met TRAJANUS: VOLOGESES de II met ANTONINUS: VOLOGESES de III met SEVERUS: ARTABANUS de IV met CARACALLA, of liever met MACRINUS, toen in éénen veldslag veertig duizend man aan weerskanten vie-

vielen. ARTABANUS verloor by die gelegenheid de bloem zyns Legers. ARTAXERXES, een Perſiáan, wel van geringe afkomst, maar groot van moed en krygsërvarenheid, met leede oogen aanziende, dat zyne Voorvaders door de *Macedoniers*, en daarna door de *Parthen* waren te onder gebragt, (I. *Deel*, *bladz.* 260.) en gaade ſlaande ARTABANUS tegenwoordige zwakheid door het verlies van zo veel Volks, dacht nu den tyd gebooren, om het juk, zyns oordeels lang onregtvaardig hem en den zynen opgelegd, af te ſchudden. Hy verzamelde dan een Leger, greep ARTABANUS aan, die den opſtand wilde dempen, doodde hem en verſloeg dermaate deszelfs Benden in eenen veldſlag, van drie dagen zegt men, dat de *Parthen*, die vierhonderd en vyſënzeventig jaaren over de *Perſen* hadden heen gezeeten, nu voor dezelven moesten bukken. Dus herſtelde ARTAXERXES de *Perſen* in vryheid: dan, hoewel zy hierop ontzaglyk werden voor de *Romeinen* en *Grieken*, kwam het Ryk niet meer tot de oude heerlykheid der eerſte *Perſiſche* Monarchy, die ik U beſchreeven heb. (I. *Deel*, *bladz.* 235-268.) Agtëntwintig Koningen hebben ſedert hetzelve beheerd. ARTAXERXES, reeds genoemd, was de eerſte in het jaar 230,

die, hoewel door ALEXANDER, Keizer der *Romeinen*, geslaagen, het verlies herstelde. Zyn Opvolger SAPOR, in den jaare 242, werdt beroemd door het aanranden van de *Romeinsche* Landen ten tyde van Keizer GORDIANUS, door den vrede met FILIPPUS en door het gevangen neemen van Keizer VALERIANUS. Van HORMISDAS, SAPORS Opvolger, en van VARANES den I, weeten wy weinig. VARANES de II kwam byna tot eenen oorlog met Keizer PROBUS. VARANES de III regeerde maar eenige maanden. NARSES, in den jaare 294, ten throon geklommen, gaf den *Romeinen* veel te doen; maar GALERIUS, onder de Regeering van DIOCLETIANUS leevende, onderwierp hem. HORMISDAS de II voerde weinig uit. SAPOR de II, verkooren in het jaar 308, vervolgde de *Christenen*, vorderde de oude *Persische* Landen van CONSTANTINUS *den grooten*, oorlogde met deszelfs Zoonen, sloeg JULIANUS, doch maakte vrede met JOVIANUS. ARTAXERXES regeerde, in den jaare 380, kort; doch in rust. SAPOR de III was hem in beiden gelyk. VARANES de IV leefde ook in rust, doch langer. ISDIGERTES, in den jaare 401, handelde de *Christenen* zagt, en hieldt de vriendschap met de *Romeinen*. VARANES de

V

V regeerde in het jaar 421, en oorlogde met Keizer THEODOSIUS; doch VARANES de VI leefde met de *Romeinen* in vrede. PEROSES kwam, in den jaare 458, op den throon; doch verloor het leven in den oorlog met de witte *Hunnen*, of *Euthaliten*. Aan deezen moest VALENS, een uitneemend Vorst, die kort regeerde, en vreedzaam was, ſchatting betaalen. KAVADES regeerde, in den jaare 486, kort, trots en onrustig, waarom hy werdt ontthroond, en in eene gevangenis gezet. ZAMBADES, een treflyk Vorst, werdt toen verkooren. Dan KAVADES, door list los raakende, zag zich in de Regeering herſteld, in den jaare 501. Hy oorlogde met de *Hunnen* en met Keizer JUSTINIANUS, wiens Veldheer BELISARIUS hy verſloeg. KOSROËS de I oorlogde tegen Keizer JUSTINIANUS, JUSTINUS, en TIBERIUS, met ongelyken uitſlag. HORMISDAS de II, zyn Zoon, hadt noch zo veel geluk, noch zo veele bekwaamheden. Hy voerde kryg met de *Romeinen* en de *Turken*; doch werdt in eenen burgerlyken oorlog door de zynen afgemaakt. KOSROËS de II werdt zyn Opvolger in den jaare 589; doch gedrongen, om uit het Ryk te vlugten, werdt hy door Keizer MAURITIUS herſteld. Daarna tastte hy de *Romeinſche* Landen

met goed gevolg aan; maar Keizer HERAKLIUS nam hem alles weer af. Hy werdt eindelyk afgezet, en SIROËS kwam, in het jaar 626, op den throon, die kort doch zagt regeerde. ARDESER volgde op hem; doch werdt na een beſtuur van maar zeven maanden vermoord. SARBARAZAS, die dat bedreef, ſteeg toen op den throon. BOMARIM betwistte hem het beſtuur. Beiden raakten om het leven. HORMISDAS werdt daarop Koning in den jaare 630; doch de *Saraceenen* kwamen tegens hem op, en maakten een einde van de beroemde *Perſiſche* Heerſchappy. Zie daar eene zeer beknopte Schets des tweeden *Perſiſchen* Ryks, dat van den jaare 230, waarin men het herſtelde, tot den jaare 630, bleef ſtaan. Ik wilde U, wyl wy hen reeds dikmaals in de *Romeinſche* Historie zagen voorkomen, alleen het een en ander tevens daardoor herinneren.

V. Wie waren deeze *Saraceenen?*

A. Een Volk uit *Arabie*, 't welk zich zeer berugt gemaakt heeft door rooven en oorlogen in ASIA, AFRICA en EUROPA, gelyk gy, nu en dan, van my gehoord hebt, des ik U hiervan niets meer behoef te zeggen. Eene volkomen Geſchiedenis van dit Volk ontbreekt ons, waar by wy mogelyk weinig verliezen.

AGT-

AGTËNTWINTIGSTE

ZAMENSPRAAK

OVER DE

HISTORIE DER CHRISTENEN,

In de VI eerste Eeuwen.

VRAAG. Tot welke Geschiedenis zullen wy thans overgaan, na dat wy die der *Jooden* en der *Romeinen* geheel afgehandeld hebben?

ANTWOORD. Het is zeer eigenaartig, dat wy nu die der *Christenen* beginnen. Meer dan eens is reeds melding van hen gemaakt in de Historie dier twee beroemde Volken: dan my dacht best, om U niet te ver-

warren, elke Natie afzonderlyk te beschouwen, en dan over te gaan tot de Lotgevallen der *Christenen*. Geregelder denkbeelden, meende ik, zoudt gy dan van elk Volk U kunnen vormen. Maar de Historie der *Christenen* is zeer uitgebreid; zy beslaat een Tydvak van byna XVIII Eeuwen, waarin nog al wat is voorgevallen. Dan, hoe zullen wy dezelve afdoen?

V. Op uwe gewoone wyze: alles kort, om alleen de gewigtigste Gebeurtenissen onder myn oog te brengen!

A. Gevalt U dat, laat ons dan eenen aanvang maaken van deeze uitmuntende Geschiedenis, en dezelve in twee Tydperken verdeelen. Het eerste begint van der *Christenen* oorsprong tot de tyden van LUTHER, dat is, tot die der Hervorming, bevattende dus een tydvak van *vyftienhonderd* jaaren: het tweede, van de Hervorming tot nu toe, behelzende drie Eeuwen. Dan, ik wil thans niet herhaalen, wanneer de Heere JESUS CHRISTUS, de Godlyke Grondvester des *Christlyken* Godsdiensts, welke naar Hem deezen edelen naam draagt, gebooren werdt, noch de redenen zyner laate verschyning, noch zyne leer, leven of dood: ik heb U dat reeds, doch maar kort, in de Historie der *Jooden* gezegd. (*bladz.* 23—25, 39—42.) Wilt gy meer weeten, gaa tot de vier Schryvers, van

ons

ons *Evangelisten* geheeten, die een geregeld verflag van JESUS Geboorte, van zyne Leer, van zyn Leven, Dood, Opftanding, en Hemelvaart gegeeven hebben, gelyk gy weet. Zy zeggen ons niets van het geen er in deszelfs kindfche jaaren, of in den volgenden voortloop van het leven tot byna het dertigfte jaar is voorgevallen: dit gaat ons toch niet aan, wyl Hy toen nog geen openbaar Leeraar was, en wy ons naar het geen Hy toen deedt of zeide niet te gedraagen hebben. Hy oefende zich ten dien tyde in het groote Werk, dat Hy in het vervolg zou aanvaarden. De *Evangelisten* zeggen ons egter, wat Hy op zyn twaalfde jaar in den Tempel deedt. Door dat zonderling geval, het welk U bekend is, wilde God ongetwyfeld, dat de *Joodsche* Natie op dit haar onbekend, doch veel beloovend Kind het oog zou vestigen: want de wonderbaare Geboorte van hetzelve was by veelen, of nu niet meer bekend, of uit het geheugen gegaan. —— Na dat JOHANNES, de *Dooper*, de ftugge harten des onweetenden Volks hadt voorbereid, verfcheen JESUS zelf, byna dertig jaaren oud, en werdt op eene plegtige wyze van God in de heilige bediening, als Leeraar, ingehuldigd. Dit gaf Hem het volkomenfte gezag om de prediking te beginnen. De *Evange-*

listen verhaalen, hoe dezelve eenen aanvang nam, voortliep, en eindigde. Zy verſchillen, niet in de hoofdzaak, maar in de uitvoering hunner Berigten, het geen een groot bewys voor de Waarheid oplevert. Elk hadt een byzonder oogmerk in het ſchryven ten nutte der Waereld, het welk gy klaar kunt merken, zo gy er wél op let, by voorbeeld, hoe ſchoon en verheven is het voorſtel van JOHANNES in de agttien eerſte verzen van zyn Evangelie, en hoe merklyk verſchilt dat van alle zyne volgende Verhaalen! —— Ten blyke dat JESUS de waare Hoogepriester was, die regt hadt om Zendelingen af te vaardigen tot *Iſraëls twaalf Stammen*, verkoor hy *twaalf Apostelen*, onaanzienlyke, eenvoudige, opregte, arme Mannen, op dat men de vrucht van derzelver arbeid niet aan Menschlyke middelen, niet aan Rykdommen, niet aan Geboorte, aan Geleerdheid of aan Omkoopingen zou toeſchryven. Hy voegde hierby noch *zeventig Diſcipelen*, ten bewyze dat de magt van het *Joodſche Sanhedrin*, dat is, van de *zeventig Joodſche* Raadsheeren een einde nam, en het gezag in den Godsdienst Hem alleen toekwam. —— Na zyne Hemelvaart werden de Apostelen met de noodige gaaven tot de prediking van het Evangelie door den HEILIGEN GEEST uit-

uitgerust, (één der uitmuntendste en nuttigste Wonderwerken!) het geen by de Waereld een bewys was van derzelver egte Zending door den zegepraalenden Verlosser. —— Hier begint dan eigenlyk de Historie der *Christenen*, welken naam de Belyders van JESUS Leer kort daarna te *Antiochie* ontvingen ter onderscheidinge van anderen. LUCAS geeft ons derzelver eerste Geschiedenis in zyn Boek, de *Handelingen der Apostelen* geheeten, het welk indedaad van groot belang en van eene uitsteekende nuttigheid is: het verzegelt toch niet weinig de Waarheid van het Evangelie, door JESUS geleerd. Noem het een klein Boek, waarin eenige van 's Heeren Voorzeggingen, in de voortplanting van het *Evangelie* vervuld, vertoond worden.

V. Laat my er iets van hooren!

A. Ik zal U dan zeggen, wat in de I Eeuw der *Christenen* voorviel, en daarna willen wy tot de tweede, en zo verder tot de volgenden overgaan, volgens welk bestek gy alles, myns oordeels, best zult kunnen vatten, en in uw geheugen bewaaren. Ik maak dan nu eenen aanvang. —— De Apostelen, vol yvers en toegerust met de nodige bekwaamheden, begonnen thans het *Evangelie* te prediken aan *Jooden* en *Samaritaanen*. Dit ging niet onvoorspoedig toe. Veele

Jood-

Joodſche Priesters en duizenden van het misleide Volk werden bekeerd. Daarop begon men met de *Heidenen*, en men vondt ook by hen gehoor. PAULUS, wiens karakter ik U geſchetst heb, (*bladz.* 54—57.) werdt alleen, als een geleerd Man, geroepen, en hy was genoeg, om de *Joodſche* Leeraars en *Heidenſche* Wysgeeren van naby te beſtryden. Men ſtichtte de eerſte *Christen* Kerk te *Jeruſalem* onder het opzigt van Apostelen, Ouderlingen en Diakenen, wier deugden helder uitblonken. Het werk in die Stad voltrokken hebbende, gingen de Apostelen elders heen, om Kerken te ſtichten. Allen hunnen arbeid weet men niet; maar zy ſlaagden zekerlyk vry gelukkig in dit werk. Neemt men in aanmerking, dat zy zich tegens de lusten en vooroordeelen der Waereld moesten verzetten; dat zy geene ſchatten van dit leven aan anderen konden belooven; dat zy, hoewel ongeoefend, met eene verbaazende kragt en overtuiging ſpraken; dat zy treffende wonderwerken verrigtten; dat zy alle gevaaren tartten; dat zy de glorie en rykdommen der Waereld verſmaadden; dat zy geen eigen belang, geen goud of zilver zogten; dat op hun gedrag niets te zeggen viel; dat zy ten duidelykſten toonden niets meer te beoogen, dan de behoudenis van de Zielen der Menſchen,

ſchen, en dat zy om die goede zaak den dood onverſchrokken te gemoet zagen: dan moet men gewis in hen de edelſte belangloosheid, de zuiverſte edelmoedigheid, met de waare grootmoedigheid des harten, erkennen; en dat de Eer van de Voortplanting der Waarheid alleen aan den Hemel moet gegeeven worden.

V. Dit Werk ging egter niet ongeſtoord voort! Al vroeg, meen ik, begon de Vervolging.

A. De blindheid der *Heidenen* was wel oorzaak van eenig lyden; doch men hadt geen woedender Vyanden, zo binnen als buiten 's Lands, dan de *Jooden*. STEPHANUS en JACOBUS werden door hen de eerſte ſlagtoffers. Zo ſlegt beantwoordden zy de gunst, dat JESUS Woord eerst tot hen gekomen was. Hoe dit den *Jooden* bekwam, hebt gy in de Verwoesting van *Jeruſalem* gezien. (*bladz.* 77, 78.) Niettemin namen de *Christenen* overal, zelfs in *Rome*, in grooten getale toe. De eene nieuwe Gemeente werdt na de andere geſticht, en van die, welke in de gemelde Stad gevonden werdt, ging wyd en zyd een groote naam uit. Keizer NERO, van wien ik te vooren ſprak, (*bladz.* 150, 151.) was de eerſte, die een bevel tot vervolging gaf. Andere Keizers deeden dit insgelyks: want

yv..

yverige en verlichte *Christenen* konden en mogten niet nalaaten, ter liefde van anderen, de *Heidenſche* Bygeloovigheden te beſtraffen. Des hieldt de blinde menigte hen voor een ſtout en ondraaglyk Volk, vyanden van de openbaare rust, hoewel deeze met de daad toonden, dat de Evangelieleer den bloei der Maatſchappy, en het geluk van elk lid op zich zelven best bevorderde. Daarby waren de *Christenen* zeer eenvoudig van Godsdienst: geene opgeſierde Tempels, Beelden of Offeren bekoorden hun oog; zy predikten zelfs daar tegen. De *Heidenſche* Priesters, daarin een middel van beſtaan vindende, zagen, dat hunnen Godsdienst op deeze wyze met eenen geheelen ondergang gedreigd werdt: des lieten zy niet na, de *Christenen* eerst te lasteren, daarna te vervolgen, en eindelyk hen met bedreigingen of uitgezogte folteringen tot afſtand van hunne Leer te dwingen. Die hiertoe ongezind waren, en liever als braave *Christenen* wilden ſterven, dan als afgodiſche *Heidenen* leeven, kreegen den naam van Martelaaren. Men heeft ons van de toenmaaligen en volgenden groote Lysten gegeeven: dan, onder die zyn veele opgeſierde gevallen ingeſlanst, welke men behoort uit te monſteren, waardoor het getal der egte Martelaaren thans veel klei-

ner

ner is, dan in de oude bygeloovige tyden.

V. Wanneer begon NERO's vervolging?

A. In het 64 jaar na CHRISTUS, en duurde vier jaaren; doch schoon zy met zynen dood ophieldt, raakte zy egter naderhand op nieuw aan den gang onder Keizer DOMITIANUS in het 93 of 94 jaar onzer telling, toen de Apostel JOHANNES naar *Patmos*, gelyk men meent, gebannen werdt. Tusschen beiden vielen er wel eenige anderen voor in Landen van minder uitgestrektheid; dan die waren zagter, en by de gemelden niet te vergelyken. Maar met die allen was het Christendom niet te verdelgen: het won veeleer meer velds; want de braafste Lieden welgemoed te zien sterven onder de smertelykste pynen, en hen in de vlammen te hooren juichen over de naby zynde heerlykheid, trof zeer diep de harten van anderen.

V. Was het belang der *Heidensche* Priesteren alleen tegens het Evangelie gekant?

A. Neen, maar ook dat van de geheele *Heidensche* Waereld! —— In het Oosten, dat is, in *Persie*, *Arabie*, en *Chaldea* geloofde men, dat het Heeläl geregeerd werdt door twee Beginsels, het een goed, het ander kwaad. In *Indie* en *Egypte* hadt men andere even slegte gevoelens, die ons niet volkomen bekend zyn. Het ergste stelsel

ſel door gansch Oosten was de zogenaamde *Gnoſis*, dat is, de Weg tot de waare kennis van God; eene Leer, die der Kerke in de drie eerſte Eeuwen veel nadeels deedt. Men beweerde toch daarin: „ dat God en de Stoffe de twee Beginſels van alles waren; dat God goed was, maar de Stoffe de bron aller ondeugden; dat de Stoffe eeuwig was, en niet van God, als goed zynde, geſchaapen ware, maar gevormd van een ander Wezen: dan, van welk, kwam men niet overeen." Gy kunt denken, dat men eenen hoop fabelen en duisternisſen by de hand moest hebben, om zulk een misſelyk gevoelen een glimp van waarheid te kunnen geeven. De bewyzen waren dus zo valsch en ſlegt, als het Stelzel zelf. — By de *Grieken* ontbrak het niet aan Drogredenaars; zy hadden de ongerymde Stellingen van ARISTOTELES, PLATO, ZENO en EPICURUS omhelsd. — De *Romeinen*, toen met de *Grieken* onder de beſchaafde Volken geteld, waren verdeeld in *Academisten* en *Epicuristen*, allen afgodisch. — Hoe veel of hoe weinig de *Celten*, de *Britten* en de *Germaanen*, die telkens met hen in oorlog waren, of te onder gebragt werden, door hun toedoen, van de beſchaafde Letteren ontvangen hadden, kunnen wy niet bepaalen:

len: dan alle deeze Volken waren Afgodendienaars. — Van de *Jooden* zou men nog het beste vermoeden hebben; maar ik vertoonde hen U, als gescheurd in vyf Gezinten, die allen dwaalden (*bladz.* 24—26.) en zy hadden daarenboven eene verborgen Weetenschap, *Cabbala* genaamd, zeer gelykvormig met de Oostersche Wysgeerte, aangenomen, nevens andere Stellingen der *Grieken*, *Chaldeen*, *Egyptenaaren* en *Syriers.* — Gy ziet des uit deeze treurige tekening, hoe zeer de byster vervallen Volken een Evangelie noodig hadden.

V. En tegens zo veele dwaalende Natien en valsche begrippen moesten dan de Apostelen en hunne Navolgers zich verzetten?

A. Niets is zekerer! Zodanig toch was de wil van den Menschlievenden Heiland, die onder alle deeze genoemde Volken eene Kerk wilde opgerigt, en derzelver paalen van tyd tot tyd uitgebreid hebben. De Apostelen hadden op hunne groote reizen in ASIA daartoe den grond gelegd, en PAULUS was de eerste, die in EUROPA het Evangelie bragt. Waar zy kwamen stichtten zy Gemeenten, die met hunne Leeraars den *Jood* en *Heiden* bestreedden. Dan, om deeze afgezonderde Kerken te doen staan, gaven zy eenige Instellingen, ten deele Godlyk, ten deele geschikt, volgens

eigen goedvinden, naar de gefteldheid der tyden, bevelende het overige aan de Wysheid en zorg der toekomende Leeraaren en Gemeenten. —— In het begin waren alle goederen gemeen. Dit kon toen gefchieden: by *Jerufalems* naderende Verwoesting zouden toch de vaste Eigendommen wel dra verlooren gaan. Naderhand kon zulks geene plaats hebben, gelyk men dat ook niet gevolgd heeft. —— Men maakte in de Gemeenten onderfcheid tusfchen Geloovigen en Leerlingen. Ouderlingen waren Opzienders; Profeeten buitengewoone Leeraars in byzondere gevallen; Diakenen uitdeelers der liefdegaaven. —— Men verzamelde, men las en bewaarde de egte Boeken des Nieuwen Teftaments, en zonderde de onegten daarvan af, die, vol van onkunde en bygeloof, opgefteld waren door onnoozele of booze Schryvers op gehoorde vertellingen van anderen. Het eerfte werk, indedaad van groot gewigt, was vóór het midden der II Eeuw al verrigt. Toen las en verklaarde men de Heilige Schrift zeer eenvoudig en duidelyk zonder voorfchriften van Menschlyke vinding, onnoodig wegens de eenvoudigheid der tyden. Sommigen egter verdonkerden de klaarheid door geliefde *Joodfche* zegswyzen, of gedrongen zinfpeelingen. CLEMENS, IGNATIUS en POLYCARPUS, Bis-

fchop-

ſchoppen van *Rome*, *Antiochie* en *Smirna* telde men onder de voornaamſte Schryvers. De XII bekende Geloofs-Artykelen waren geen eigen werk van de Apostelen; maar door anderen, van tyd tot tyd, tegens dagelyks opkomende dwaalingen opgeſteld. Voor de Jeugd droeg men met regt groote zorg door het oprigten van Kweekſchoolen. Het Leven en de Zeden der Belyderen van het Geloof in deeze Eeuw werden hoog geroemd; maar met allen, gelyk gy kunt denken, was het zo niet geſteld. Dan, wyl de Leden der Kerk uit *Jooden* en *Heidenen* beſtonden, kon de rust, wegens de oude vooroordeelen der eerſten, niet lang ſtand houden. Zy wilden, gelyk LUCAS ons reeds heeft doen zien, de werken der Wet niet ligtlyk laaten zakken, en de edele Regtvaardiging zonder dezelven op den duur omhelzen. Dit was egter een zeer voornaam ſtuk, waarover PAULUS zo uitmuntend geſchreeven heeft. Beſtondt eene Gemeente louter uit *Jooden*, men duldde zo veel van hunne oude gebruiken, als het Evangelie kon gehengen: by anderen was het anders geleegen. Men hadt niet meer dan twee Sacramenten, en vierde den zevenden Dag, en twee groote Feesten ter gedagtenis van JESUS Opſtanding en van de Nederdaaling des Heiligen Geests. Men vergaaderde in

groote Huizen, die voor Kerken dienden. Daar las men de Heilige Boeken; daar badt men demoedig; daar hieldt men ſtichtelyke Redevoeringen; daar zong men Lofzangen; en daar bragt men Aalmoesſen toe, waarna men eenen liefdemaaltyd hieldt. By den Doop dompelde men de Kinders in het water. De zalving der kranken ſchynt niet overal in trein geweest te zyn. 't Vasten ſtondt in elks goedvinden.

V. Hoe eenvoudig was toen alles!

A. Wel eenvoudig en ſtil; maar van korten duur! De Apostelen zeggen ons in hunne ſchoone Brieven, dat er al vroeg verwaande Hervormers voor den dag kwamen, die de Leer van het zuiver Evangelie zogten te plooien naar de regels der Wysgeerte. Onder de zulken telde men HYMENEUS, ALEXANDER en PHILETUS. Dit ſcheen in den aanvang van gering belang te zullen zyn; dan het heeft daarna de Kerk niet weinig beroerd. De zogenaamde *Gnostyken* waren van de ergſte ſoort; zy wilden de Belyders brengen tot de verlooren kennis van God, tot de *Gnoſis*, (*bladz.* 320.) en voorſpelden den ondergang van het kwaad Beginſel, het geen de Waereld geſchaapen hadt. De Oosterſche Wyzen, die eenen Gezant van God verwagten, vormden onwaardige begrippen van JE-

SUS

sus Natuuren, en meenden daarenboven, dat hy slegts gekomen ware, om het Ryk der booze Geesten te verdelgen, en de Zielen der Menschen der vereeniginge met den Vader der Geesten waardig te maaken. De Zedeleer was by sommigen streng; by anderen zeer ruim, verklaarende de Heilige Schrift op eene ongerymde wyze. Dus waren hunne Voorstellen vol van losse speelingen des vernufts, en der verbeeldinge. Ontelbaare plaatzen des Nieuwen Testaments, en mogelyk nog meer dan wy weeten, wederleggen de dwaalingen deezer Lieden. Veelligt zyn de agttien eerste verzen van JOHANNES Evangelie, ten minsten veelen in zyne fraaie Brieven, die anders zo veele zagtheid en lieflykheid ademen, met schoonen nadruk tegen hen geschreeven. CERINTHUS behoorde tot hunnen Aanhang; SIMON, de Toveraar, (*Hand.* VIII.) en de *Nikolaiten* onder de dwaalenden van dien tyd. . . . Zie daar eene schets van der *Christenen* toestand in de *eerste* Eeuw.

V. En wat zal my de *tweede* leeren?

A. In de II Eeuw lieten de *Romeinsche* Keizers, als TRAJANUS, ADRIANUS en ANTONINUS PIUS geene vervolgzugt, gelyk NERO, blyken: des maakte het Christendom goede voortgangen in het Oosten en in het Westen. Het was ook bekend geworden on-

onder de *Spanjaarden*, *Germaanen*, *Celten* en *Britten*; hoewel het vry wat te lyden hadt van de lasteringen der Vyanden. De Wonderwerken maakten het achtbaar: dan, wat men te houden hebbe van een geval, in het Leger van Keizer AURELIUS gebeurd, heb ik U reeds gezegd, (*bladz.* 167.) Voorts waren de neerlaag der *Jooden* onder BARCHOCHEBAS, (*bladz.* 88.) die de *Christenen* zeer verdrukt hadt, en de kloeke poogingen van bekeerde *Heidensche* Wysgeeren den Belyderen der Waarheid zeer voordeelig.

V. Dan liep alles voor den wind?

A. Men kan dit zo algemeen niet zeggen: want zo al de *Romeinsche* Keizers hen niet met vervolgingen overvielen, dan verwekten ze de *Heidensche* Priesters, gelyk ten deezen tyde in *Bithynie* gebeurde. TRAJANUS wilde hen, gelyk ik U zeide, (*bladz.* 161.) niet opgezogt hebben, 't geen de woede merklyk deedt bedaaren; hoewel sommigen, gelyk de beroemde IGNATIUS, Bisschop van *Antiochie*, den marteldood leedden. QUADRATUS en ARISTIDES, treflyke Verdedigers van het Evangelie, hadden mogelyk TRAJANUS hart tot zagtheid bewoogen. Eene schoone Verdediging vloeide ook, onder ANTONINUS PIUS Regeering, uit de pen van den geleerden JUSTINUS,

NUS, de Martelaar genaamd, om dat hy daarna met POLYCARPUS, Bisſchop van *Smyrna*, den dood om het Evangelie onderging. Verſcheiden Kerken, byzonder van *Lions* en *Vienne*, haalden toen ook byna het hoofd onder. Veel druks ſmaakte men niet onder het beſtuur van COMMODUS, maar wel in ASIA, *Egypte* en elders, toen SEVERUS, op het einde deezer Eeuw, op den zetel zat, weshalve de beroemde TERTULLIANUS de pen opnam, en de onſchuld der *Christenen* treflyk voorſtondt. Gy ziet dus, dat de Voorzienigheid kundige Mannen riep tot verdeediging der beste zaak.

V. Hadden de *Christenen* geene andere ſtormen, dan deeze te lyden?

A. Ja wel, en vooral éénen, die nog zwaarer was! Er ſtondt, naamelyk in den afloop deezer Eeuw, een Aanhang van Wysgeeren op te *Alexandrie* in *Egypte*, (waar ſedert lang de zetel der Geleerdheid zich hadt geplaatst) zich noemende *Platonisten*, of liever *Eclectiſche* Wysgeeren, wyl ze iets uit veele Stelſels overnamen. Dit ſmaakte ſommige *Christenen*, vooral den berugten AMMONIUS SACCAS, die, deeze gevoelens wat verſchommelende, en begeerende de *Heidenſche* en *Christen* Wysgeeren te vereenigen, de *nieuwe Platonisten* te voorſchyn deedt komen. Ieder Stelſel hadt daardoor

 wat

wat verlooren, of was ten minsten verminkt geworden. Het nieuwe Gevoelen deedt het Evangelie veel lyden, en JESUS glorie werdt er zeer door verdonkerd. Wy bejammeren den vermaarden ORIGENES, die er zich door liet misleiden. De *Christen* Leeraars, niet wél toeziende, ondernamen die verwarde, niets beduidende Wysgeerte by de Leer des Heilands in te ſmelten. Dit verwekte die zwaargeestige Menſchen, welken men *Myſtiken* noemt, en was de oorſprong zo van het Monniken leven, als van andere nadeelen der Kerke. Daarin toch moet gy zoeken de opkomst van den ongelukkigen tweeſtryd tusſchen Wysgeerte en Godsdienst, tusſchen Verſtand en Godsvrugt, tusſchen Reden en Geloof, welke in de volgende Eeuwen is toegenomen, en hedendaags nog niet ophoudt. De Voorſtanders der Geleerdheid en Wysgeerte kreegen door den tyd zodanige overhand in de Kerk, dat ze de onkundigen en ongeleerden in die valsch genaamde Weetenſchap uitſlooten van het openbaar Onderwys. Zo nadeelig kan een ſlegt Beginſel, ſpruit het welig voort, voor Menſchen worden! Dan, te regt mag men hier vraagen: waar mede bemoeiden zich die Lieden? Hadden de Apostelen de *Platoniſche* Wysgeerte noodig gehad? Of wat hadt het eenvoudig Evangelie daar mede te ſtellen?

V.

V. Was dit al het kwaad?

A. Neen! Men koos toen wel Bisſchoppen tot het Kerkbeſtuur met meerderheid van ſtemmen, en gaf hun Ouderlingen tot byſtand; ook ſtondt ieder Gemeente op zich zelve: dan die van éóne Landſtreek werdt daarna met de anderen tot één lighaam verbonden. Op vastgeſtelde tyden hielden de afgevaardigde Bisſchoppen uit de Gemeenten Byeenkomſten, door de *Griekèn* een *Synode*, en door de *Latynen* eene *Kerkvergadering* geheeten, om met elkanderen raad te pleegen over zaaken van gewigt. De Beſluiten, daarin genomen, kreegen den naam van *Canons* of Regels. Dit alles was nuttig voor de Kerk: maar het duurde niet lang, of de Hoogmoed mengde er zich onder, en deedt meer nadeels, dan men toen kon vermoeden. Het gezag, naamelyk der Bisſchoppen, rees hierdoor verre weg te hoog: zy waanden der Gemeenten regels van geloof en leven te mogen voorſchryven. De Gelykvormigheid onder allen, indedaad zo noodig, week ongelukkiglyk, en zy, die in zulke Byeenkomſten gezag over anderen hadden, kreegen den naam van Aardsbisſchoppen.

V. Dus kroopen dan de nieuwe *Platoniſche* Wysgeerte en het Gezag over anderen in de Kerk?

A. Ja, en dit is te laat beklaagd geworden! Wat moesten nu de goede eenvoudige Voorſtellen van het Evangelie niet ondergaan door Wysgerige taal! En de Ketters meende men dwaaslyk ook niet beter te kunnen aantasten, dan met de ſpreekwyzen van Rabbynen, van Regtsgeleerden, en van Wysgeeren. Hoe veele dwaalingen, bygeloovigheden en plegtigheden zyn hieruit voortgeſprooten! Evenwel zo grof liep dit niet, of men hieldt de Heilige Schrift voor den regel van Geloof en Zeden. Beter dan het eerſte was gewis, de Boeken des Nieuwen Teſtaments te verklaaren tot vermeerdering der Kennis; maar waarom moest alles eenen dubbelen, dat is, eenen *duidelyken* en tevens eenen *verborgen* zin hebben? Waarom liet men zich aan den eerſten niet meer gelegen liggen? Waarom moest men zich op den tweeden afpynigen? Zie daar een nieuw ſchaadelyk gevolg van de ſlegte aangenomen Wysgeerte. —— Gy kunt derhalven begrypen, dat men geene voornaame Uitleggers der Schrift in deezen tyd te wagten hadt. Moedige Pennen tegens *Jooden* en *Heidenen* kon men eer te gemoet zien. CLEMENS van *Alexandrie*, en de welſpreekende TERTULLIANUS waren de voornaamſten: IRENEUS, ATHENAGORAS, QUADRATUS enz. mag men op dat paar laaten volgen.

V.

V. En niemant dacht aan de Zedekunde?

A. Ja wel, maar er valt niet veel op te roemen! —— Geen kwaade toeleg, maar liever onvoorzigtigheid of onverſtand ſchreef twee Regels van Heiligheid of Deugd voor, naamelyk, voor Lieden die in de woelige Waereld, en voor anderen, die afgezonderd leefden. Men wilde, dat de een anders dan de ander zou leeven. By ongeluk ſmaakte dit, en de Wysgeerte bemoeide er zich ook mede; dat is te zeggen, zy die tot de *Pythagoriſche* Wysgeerte neigden, en in het woelige leven verward waren, namen den eerſten, en zy, die voor de *Platoniſche* yverden, den tweeden Regel aan, met oogmerk, om dus een hoog toppunt van deugd te beklimmen. De laatſten leefden des zeer afgezonderd: zy deeden ſtrenge beloften, en het aanvallig Evangelie werdt door hen met een treurig donker floers bedekt. En wat denkt gy, dat verder hieruit voortſproot? Het ongehuwde leven der Geestelyken, harde boetdoeningen en zwermen van Monniken! En zal dan een bekoorlyk Evangelie immer der *Heidenſche* Wysgeerte voor zulke diensten danken? De Gevolgen van zulke Voorſchriften hebben reeds XVI Eeuwen hardnekkig ſtand gehouden ten geweldigen nadeele der Kerke en der Maatſchappye: en wie meer dan Keizer JOSEPHUS de II bedenkt

denkt zich thans ernſtig, om ze eenmaal te doen ophouden. — Maar dit is nog alles niet! Aan de eene zyde tugtigde men eenvoudig de Overtreeders ter ſtuitinge der ongeregeldheden in de Kerk; dan men voerde, aan den anderen kant, *Heidenſche* Plegtigheden in, zelfs vermeerderde men dezelven, alleen om den laster en ſmaad van *Jooden* en *Heidenen*, die, aan weidſche Kerkpragt gewoon, tegens den eenvoudigen Godsdienst ſchreeuwden, te ontgaan; voorts om het oog des Volks door uiterlyken luister in te neemen en te ſtreelen; om de rangen der *Joodſche* Priesteren na te bootzen; om, in navolging der *Heidenſche* Verborgenheid, al mede het Avondmaal met den grootſchen titel van Verborgenheid op te pronken; om, gelyk de Oosterlingen, het gemeene Volk door tekenen en beelden te onderwyzen; en eindelyk om de vooroordeelen der bekeerde *Jooden* wat toe te geeven. Zie daar, ſedert dien tyd, Tienden, eerſte Vruchten, Priesterlyke Gewaaden, Doop en Avondmaal, als waren zy daadelyke Offerhanden! En begrypt gy nu niet, hoe de *Roomſche* Kerk aan zulke Plegtigheden gekomen is? Zondags hieldt men veelal Avondmaal: Kinders doopte men op Paaſchen en Pinkſteren: het teken des Kruis, de Zalving, en de Oplegging der handen

den moesten er by zyn: geen wonder, men wilde Plegtigheden hebben. — Iets van anderen aart viel er tevens voor, dat de Gemeenten vanéén reet. De Vraag was, „ wanneer het Paaschfeest ter gedagtenis van JESUS Dood te vieren?" De Oosterſche Kerk hieldt ſteeds, gelyk de *Jooden*, haar Paaschfeest, op den veertienden der eerſte *Joodſche* Maand, eetende, in navolging van JESUS, en op het gezag van JOHANNES en PHILIPPUS, een Lam, en, drie dagen daarna, dacht men aan 's Heilands Opſtanding. De Westerſche Kerk vierde dat Feest 's avonds vóór de jaarlykſche gedagtenis van 's Heeren Verryzenis, en herinnerde zich tevens deszelfs Dood en Opſtanding, naar het voorbeeld van PETRUS en PAULUS. De eèn voor den anderen dat niet willende opgeeven, bleef elk by zyne gewoonte tot in de IV Eeuw, toen men, gelyk wy zullen zien, beſloot het Paaschfeest overal op denzelfden tyd te vieren.

V. Ontſtondt er geen ander kwaad?

A. Dwaalende Lieden genoeg! meer zelfs dan men verlangde, die wegens ſlegte *Joodſche* begrippen of wegens valſche denkbeelden, die de Oosterſche Wysgeerte ingaf, grovlyk doolden, gelyk de *Ebioniten* en *Nazareners*, of gelyk SATURNINUS, CERDO, MARCION, TATIANUS, BASILIDES en MONTANUS, die ver-

keer-

keerdelyk gevoelden, of omtrent des Heilands Natuuren, of omtrent de Stelling der twee Beginfels aller dingen. Dan, heeft men wel iet anders te verwagten, wanneer men niet naauwkeurig blyft by de duidelyke uitſpraak der Heilige Schrift? En wie draagt dan de ſchuld der Dwaalingen? De Ingeever der Schrift, of de Mensch? Hoe gemakkelyk hadden zy en anderen zich tegens de Ketteryen kunnen hoeden, indien zy ſlegts EUCLIDES V Boek van de *Proportien* wél begreepen en regt toegepast hadden. Dit zeggen, in myne jonge jaaren, van éénen myner Leermeesteren gehoord, ſcheen my eerst eene Wonderſpreuk te weezen: dan toen ik naderhand de meetkundige Regels van dat Boek op de uitſpraaken der Schrift ging toepasſen, alles wél bekeek, afmat en vergeleek, ſtraalde my een alleraangenaamst licht in de oogen, 't welk my verbaasde, en de waarheid van dat zeggen deedt erkennen. Sedert houdt de glans van dat vrolyk licht niet op, en EUCLIDES blyft op myne tafel liggen. Dus heeft de Meetkunde alleen, toen ik de Ketters te hoop haalde, en by de Heilige Schrift vergeleek en afmat, my dat onuitſpreeklyk genoegen gegeeven, dat ik met een volkomen hart der Waarheid meer hulde kon doen; en het is op dien grond, dat mogelyk geen hart met minder

minder twyfelingen, dan het myne, sedert is aangevallen. Al wilde ik, zo dacht ik duizendmaal na dien tyd, ik zou geen Ketter kunnen worden. Dus heeft God, buiten andere middelen, ons zelfs de Meetkunde, die ook van Hem is, gegeeven, om de Waarheid te zien, en by dezelve te blyven.

V. Hadt men minder Ketters in de volgende *derde* Eeuw?

A. Wat zal ik U zeggen? Kunsten en Weetenschappen namen in deeze III Eeuw zeer af. — PLOTINUS, AMMONIUS Leerling en Navolger, deedt het nieuw *Platonisch* Stelsel door het geheele *Romeinsche* Ryk doordringen, en te *Alexandrie* leerde men tot de VI Eeuw byna geen ander. De berugte PORPHYRIUS, een geweldige vyand van het Evangelie, waar tegen hy zelfs schreef, was één zyner voornaamste Leerlingen. — Hoewel de *Christenen* de dwaalende *Montanisten*, *Valentinianen*, *Marcioniten* en *Gnostyken* dikwerf gelukkiglyk wederlegd hadden, hielden zy egter nog stand. MANES, een bekeerd *Persiaan*, overgeslaagen tot dweepery, wilde de Leer der *Magi* (I. *Deel*, *bladz.* 263.) met het Evangelie plooien, toen hy zich uitgaf voor den *Trooster*, door JESUS beloofd. HIERAX in *Egypte* beweerde, dat de Heiland eene nieu-

nieuwe Wet, ſtrenger dan die van MOSES, gegeeven had, waaruit hy eene misſelyke Zedeleer afleidde. NOËTIUS ſtelde, dat de Vader de Menschlyke Natuur van CHRISTUS hadt aangenomen. SABELLIUS geloofde, dat de Heilige Geest een deel des Vaders was. BERYLLUS ontkende JESUS beſtaan vóór zyne geboorte uit MARIA. PAULUS van *Samoſaten* zag den Verlosſer voor een enkel Mensch aan. De ſtrenge NOVATIANUS wilde de Afgevallenen niet weder tot de gemeenſchap der Kerke toelaaten. Tegens zulke Dwaalgeesten heeft men eenige Artykelen in ons Geloofs-Formulier geplaatst. De berugtſte onderlinge Geſchillen liepen over het duizendjaarig Ryk, over den doop der Ketteren, en de Leer van ORIGENES.

V. Wat leedt de Kerk al meer, behalven van die verleidende en doolende Menſchen?

A. Onder de *Romeinſche* Keizers, van CARACALLA af tot DIOCLETIANUS, hadt men ſommigen, die de *Christenen* ongemoeid lieten; anderen, die hun gunſtig waren, gelyk SEVERUS en PHILIPPUS; en eenigen, die hen vervolgden, gelyk MAXIMINUS, en anderen. — Dan, men moet tegens zulke onheilen andere zegeningen ſtellen, by voorbeeld, de Uitbreiding der Kerk en de

nu

nu en dan ruim genooten Vryheid, nevens de geleerde Mannen van dien tyd. Ter voortplantinge des Geloofs dienden niet weinig de kragt der Hemelſche Waarheid, de blinkende Godsvrugt der Belyderen, en de Wonderwerken, hoewel deeze laatſten minder in getal waren, dan in de voorige Eeuw, maar ook min noodig. De vlytige ORIGENES beſteedde eenen ongelooflyken arbeid aan de Overzetting der Heilige Schrift. Ook maakte men daarvan veele Afſchriften, waartoe vermogende Lieden veel gelds gaven, welke, nevens de Boeken, tot verdeediging van het Evangelie geſchreeven, overal verſpreid werden, en geene kleene middelen waren tot de bekeering van duizenden: ook lokte de voorbeeldige Liefde der *Christenen* zeer veele *Heidenen* tot de Kerk. Onder de *Arabieren*, *Galliers*, *Gothen* en *Schotten* ging het licht op: te *Keulen*, *Trier*, *Mentz*, en elders zag men Kerken ſtichten. Onder de Geleerden, die, of ten nutte der Waereld, of tegens de Ketters, ſchreeven, was ORIGENES, Leeraar in de beroemde School te *Alexandrie*, de voornaamſte dier Eeuwe, indedaad een groot, geleerd, yverig en vernuftig Man. By hem mag men voegen GREGORIUS THAUMATURGUS, den welſpreekenden CYPRIANUS, ARNOBIUS, MINUCIUS FELIX, METHODIUS, DIONYSIUS,

JULIUS AFRICANUS, en anderen. Veele *Christenen*, door ORIGENES meêgesleept, preezen de Wysgeerte aan, en vermengden ze ongelukkiglyk onder het zuiver Evangelie: anderen yverden te regt daartegen. 't Gaat vast, dat die groote Man minder den *letterlyken* zin der Schrift verklaarde; maar overal eenen *verborgen* zin opspoorde, volgens het voorbeeld der *Platonisten* in de Geschiedenis hunner Goden. En daar mede was het by hem nog niet gedaan. De *verborgen* zin moest wederom twee anderen, eenen *zedelyken* en eenen *geestelyken* zin, hebben. De *zedelyke* zin hadt betrekking op de Ziel of op het uiterlyk levensgedrag: de *geestelyke* maalde af de natuur, de wetten, en de geschiedenis der geestelyke Waereld; en deeze geestelyke Waereld hadt twee Gewesten, den Hemel en de Kerk. . . Dan laat my niet dieper hierin treeden, of wy zullen in deezen jammerlyken doolhof zo zeer verdwaalen, dat wy er in zullen moeten blyven. Verwonder U alleen, dat men deeze vreemde Schriftverklaaring in deeze en zelfs in de volgende Eeuwen gevolgd hebbe. Anderen droegen de Evangelie-leer zuiver en eenvoudig voor, zonder fyn uitgedachte vonden; maar de Leeraars, die zich in de *Platonische* Wysgeerte geoefend hadden, verlieten weldra dit goede regte spoor; en volg-

volgden, by hun wroeten in den innerlyken aart der Waarheid, meest hunne verbeelding. ORIGENES was, gelyk ik zeide, hierin wel de eerfte; maar hy ging, volgens zyn fchrander vernuft, voorzigtig daarin te werk. Zyne Leerlingen, min behoedzaam, deeden, gelyk het gemeenlyk zo gaat, verdere ftappen, die anderen bragten tot de zogenaamde *Schoolfche Geleerdheid*, een nog donkerer pad, waarvan wy met moeilyke treden zyn afgeraakt, terwyl in onzen tyd eene menigte zich van dien verdrietigen weg nog niet kan, of wil losmaaken. Gelukkige dagen voor ons, waarin wy niet omdoolen in de netelagtige *Platonifche* Wysgeerte, noch in de donkere *Schoolfche Geleerdheid*; maar tot den zuiveren eenvoudigen eerften leertrant terug geleid zyn! —— Dan, ik moet niet vergeeten U nog te zeggen, dat vervolgens een tweede nadeel uit die *Platonifche* Wysgeerte gefprooten zy, ik meen, de *Myftike Godgeleerdheid*, die zich, vooral toen Onkunde en Bygeloof haar hielpen, wyd en zyd, tot op deezen dag, in de Waereld verbreid heeft. Men leerde, toen zy opkwam, dat het redelyk Vermogen een uitvloeifel van God ware in 's Menfchen redelyke Ziel, bevattende de gronden der Godlyke en Menschlyke Waarheden: bygevolg, dat ftilte, bedaardheid en eenzaamheid,

heid, met al wat het Lichaam kon verzwakken, best waren, om het inwendig verborgen Woord op te wekken, en den Mensch in de kennis der Godlyke dingen te onderwyzen. Hoe donker en dwaas deeze Bevattingen ook mogen zyn, zy fmaakten egter aan fommigen. PAULUS, de *Heremiet* geheeten, werdt het Hoofd deezer geestdryvende Bende. Zy bragt verder Monniken en Heremieten, die onnutte ballasten der Waereld, voort. Men toog op; men ging woonen in hoolen en wildernisfen; en men onderwierp zich aan de geftrengfte levenswyze. . . . . . Helaas! hoe ver kunnen Verbeelding, Verbystering, en Onkunde met Bygeloof den Mensch niet vervoeren! Leerde zulks het duidelyk Evangelie! Was JESUS daarin voorgegaan! Moest de Hemel dus verkreegen worden!

V. En hoe ftondt het met het overige?

A. Men moet erkennen, dat men verre weg te vaardig ware in de vermenigvuldiging der Plegtigheden. Men verliet de oude Eenvoudigheid in de Redevoeringen tot het Volk: alles moest gefchoeid zyn naar de regels der *Griekfche* Welfpreekenheid, waarvan men de waare niet kende. . . . . Wat gaat er boven de bekoorlyke Eenvoudigheid? Wat nut doen de fchitterende Optooifels? Heeft de edele Waarheid wel zulke om-

hang-

hangſels noodig? Heeft PAULUS, heeft JESUS dezelve wel ooit gebruikt in hunne Aanſpraaken tot *Jooden* of *Heidenen?* Men hoore zulke opgeſmukte Redevoeringen één- twee- driemaal, indien het zo lang mogelyk zy, met een ſcherp luisterend oor, met genoegen; maar, by de vierde keer of vroeger, verdwynt de aartigheid des Voorſtels: de Byhangſels, ten ſchitterenden pronke er aan geplooid, zyn hun ſchoon kwyt. Zy komen telkens te veel wederom, en verveelen uit dien hoofde. Waare Welſpreekenheid is er niet in gelegen, en men zou andere voorbeelden, waarin de ſchoone konst van wélzeggen doorſtraalt, by *Grieken* en *Romeinen* kunnen aantoonen..... Dan, laat my tot de Kerkplegtigheden dier Eeuwe wederkeeren. Men voerde by ſommige Gemeenten het gebruik van Wierook in. Het Avondmaal werdt met pragt gehouden, hier 's morgens, daar 's namiddags, elders 's avonds, met gouden of zilveren vaten, om het achtbaarer te maaken. Onnozele vond! — Tweemaal 's jaars doopte men, by het afleggen der Geloofsbelydenis, na dat de Duivelbezweerder door ſchriklyke bezeezingen zulken Doopeling van den Satan hadt verlost. En wyl men de Vergiffenis der Zonden voor een gevolg van dit werk hieldt, lag de Bisſchop de handen op het hoofd

hoofd des Doopelings, en deelde hem de gaven van den Heiligen Geest mede. Het Vasten kwam ook in hooger aanzien, en men fchreef er heiligheid aan toe: fommigen keurden het zelfs noodzaaklyk. Op vastgeftelde dagen volgde men der *Jooden* voorbeeld, biddende ten 9, ten 12, en ten 3 uuren. Men waande insgelyks, dat het teken des Kruis een zonderling vermogen hadt tegens de listen en kragten der booze Geesten, waarom men goed vondt zich daarmede tegens hen te wapenen. —— Nu, meen ik, begrypt gy, hoe de *Roomfche* Kerk aan haare Plegtigheden gekomen zy: maar, laat my niet te haastig weezen, gy zult er in het vervolg meer van hooren.

V. Hoe ging het dan in de *derde* Eeuw?

A. De fchemering der III Eeuw fcheen der Kerke door de genooten rust eenen lieflyken morgenftond te belooven; maar de *Heidenfche* Priesters, door eigen belang en bygeloof op de voortduuring huns Godsdiensts gezet, woelden zo lang by den Keizer DIOCLETIANUS, dat hy eerst tegens der *Christenen* Boeken en Kerken, daarna tegens hunne Perfoonen begon te woeden, beveelende, dat zy den Afgoden zouden offeren. Na veel bloedftortens veranderde God den treurigen morgen deezer Eeuw, door eene verandering des Ryksbeftuurs, in eenen hellen

len dag. CONSTANTINUS *de groote*, de eerfte *Christen* Keizer, ftilde de vervolging, gaf der Kerke openlyke Vryheid van Godsdienst, in den jaare 312. Daar hy veel hadt te oorlogen, gelyk ik U verhaald heb (*bladz.* 208.) werdt egter de rust der Kerk niet volkomen, dan na LICINUS neerlaag, toen die Keizer zich beyverde, om by trappen het Heidendom te vernietigen, en het Evangelie door het uitgebreide Ryk te bevestigen. Ten dien blyden dage haalde de verdrukte Kerk eenen vryen adem, ook onder de Regeering zyner Zoonen. Dan niet lang daarna fcheen de vrolyke helle dag des voorfpoeds in den donkerften nagt des bitteren tegenfpoeds te zullen veranderen: want JULIANUS, ten throon gefteegen, wilde, op de listigfte wyze, (*bladz.* 217.) den ouden luister des Heidendoms herftellen. Gelukkig, dat hy, tegens de *Perfiaanen* vegtende, in den bloei zyns levens fneefde. De volgende Keizers, alle *Christenen* van geloof, arbeidden ter uitroeinge der Afgodery; maar niemants yver ging zo ver, dan die van THEODOSIUS *den grooten*, welk voorbeeld de twee Keizers ARCADIUS en HONORIUS, zyne Zoonen, zo moedig volgden, dat den *Heidenen*, in het einde deezer Eeuwe, geen hoop van herftel meer overbleef. Alleenlyk ftondt, hier of daar, in een afgelegen

Gewest, nog één hunner Tempelen, misſchien om dat men den *Heidenſchen* Wysgeeren, Redenaaren of Krygsoverſten eenige meerdere vryheid, wegens gedaane diensten aan het Ryk, wilde vergunnen. Sommigen der eerſten, gelyk AMMIANUS MARCELLINUS, THEMISTIUS en CHALCIDIUS, waren ſtout genoeg, om de pen te voeren tegens het *Christendom*; dan dit beduidde weinig. Zy toch vermogten niets tegens den yver van zo veele *Christen* Vorsten, (al liep onder dezelven een ſnoode JULIANUS) by wier leven het Evangelie opging onder de *Armeniers*, *Ethiopiers*, *Iberiers* (nu *Georgiers*) en onder de *Gothen*. Dus waren de Overwinningen der Keizeren, de Vertaalingen der Heilige Schrift in de *Gothiſche* Spraak, de kloeke yver van godvrugtige Bisſchoppen, de vroome wandel veeler *Christenen*, de voortreflykheid van den Godsdienst, en de nog niet ophoudende Wonderwerken zes zeer gezegende middelen tot deeze verbaazende Uitbreiding. Ook waren de Vervolgingen in deeze Eeuw zeldzaam: men kende geene anderen dan drie, onder JULIANUS, ATHALARIK, en SAPOR den III, Vorsten der *Christenen*, *Gothen* en *Perſiaanen*.

V. Dan het tweede dier gezegende middelen kon zonder Geleerdheid niet beſtaan?

A. Deeze was er ook! De *Christenen* lagen

lagen zich, na CONSTANTINUS tyden, meer toe op de oeffening der Vrye Konsten en Weetenſchappen, dan te vooren. En daar verſcheiden Keizers zulks begunstigden, kwamen er Schoolen en Bibliotheeken in menige Stad te voorſchyn; des de Jeugd nu niet langer door *Heidenſche* Leermeesters behoefde onderweezen te worden; en de volwasſen kreegen vermogen, om het *Heidendom* door hunne kennis te knakken, waarin anders veele Wysgeeren door hunne geleerdheid uitblonken. Dit maakte egter de Geleerdheid niet algemeen onder de *Christenen:* want Ongeletterden konden toen ook den kanſel beklimmen, en men vondt zelfs veele Ouderlingen en Bisſchoppen, die geene geleerde opvoeding genooten hadden: ook hadden ſommigen de Geleerdheid voor ſchaadelyk aangezien, het geen de Monniken en Heremieten niet nalieten, uit eigen belang, volkomen toe te ſtemmen.

V. En de eene verandering bragt mogelyk de andere goede verandering voort?

A. In het beſtuur der Gemeenten bragt CONSTANTINUS geene aanmerkelyke verandering te weeg; maar verbeterde en breidde hetzelve uit. En dit kon men hem niet wel betwisten, daar hy de Oppermagt in handen hadt: zaaken egter van hoog gewigt liet hy door de Kerkvergaderingen be-

flisſen, en de Beſluiten, daarin gemaakt, gingen door. Dan, zints er Verdeeldheden ontſtonden, nam de zwakſte party, die het in de Vergaderingen der Kerke niet te boven kon komen, toevlugt tot het Hof, het welk de geſchillen naar goeddunken beſliste. Dit was nadeelig. En hierby kwam nog een ander kwaad, dat mede van een donker uitzigt was: de Bisſchoppen naamelyk, die ryk waren, en veel gezags hadden, begonnen allengskens veranderingen te maaken in het beſtuur, en het Volk van Kerklyke zaaken uit te ſluiten, de Ouderlingen van hun gezag te berooven, de goederen der Kerk zich toe te eigenen, en daarover te beſchikken. En wat was hiervan het gevolg? dit, dat op het einde deezer Eeuwe de Keizers en de Bisſchoppen al de magt der Kerk in hunne handen kreegen. — CONSTANTINUS *de groote* maakte, ter voorkominge van inlandſche oneenigheden, en ter veſtiginge zyns gezags, nieuwe rangen onder de Bisſchoppen. By de drie Bisſchoppen van *Rome*, *Antiochie*, en *Alexandrie*, lang onder de eerſten geteld, en toen mogelyk 't eerſte *Patriarchen* geheeten, werdt die van *Conſtantinopole* gevoegd. Daarop volgden Exarchen, Metropolitaanen, Aardsbisſchoppen en Bisſchoppen. Hun liet hy het inwendig beſtuur der Kerke over,

over, het uitwendige nam hy op zich. — Vooroordeelen, Rykdom, Pragt en Grootheid deeden den Bisſchop van *Rome* boven de anderen uitmunten: ſtierf hy, de Ouderlingen en het Volk verkooren dan by ſtemmen eenen anderen; maar dit ging van ſchaadelyke kuipery ongelukkiglyk verzeld. Dan, ſchoon dus verheven boven anderen, waren die Bisſchoppen, zo wel als de geringſte Burgers, aan 's Keizers Wet onderworpen. Gewigtige zaaken van den Godsdienst beſliſten, of de Regters, door den Keizer aangeſteld, of de Kerkvergaderingen. Niemant der Bisſchoppen ontleende zyne achtbaarheid van hem; maar zeide, van Jesus Christus gezonden te zyn. Niettemin werdt in deeze Eeuw de grondſlag dier hoogheid gelegd, welke de Pausſen naderhand kreegen, waartoe de onvoorzigtigheid der Keizeren, en de onbedagtzaamheid der Bisſchoppen aanleiding gaven, en waarvan de looze Bisſchoppen van *Rome* zich zeer wel wisten te bedienen. Toen constantinus den Rykszetel van deeze Stad naar *Conſtantinopole* overbragt, maatigde zich deszelfs Bisſchop eenen gelyken rang met dien van *Rome* aan. De Keizers, welker hart minder over deeze laatſte Stad hing, keurden dat niet af. Dus volgden de Bisſchoppen van *Conſtantinopole* die van *Rome* in rang, en werden geſteld boven die van *Alexandrie* en *Antiochie*. Dan, dit maakte

maakte eenen geweldigen twist, en eindigde in eene volflaagen fcheuring tusfchen de *Latynfche* en *Griekfche* Kerk, dat is, tusfchen die van *Rome* en *Conftantinopole*, die wy in het vervolg zullen zien duuren tot op deezen dag. —— Voorts klaagde men in deeze Eeuw over weelde, hoogmoed, 's Volks vertreding, en aangemaatigd gezag onder de Kerkelyken van minderen en meerderen rang: en wy keuren thans af, het geen men toen goedkeurde, ten minsten verdroeg; naamelyk, de buitenfpoorige eerbied voor afgeftorven Heiligen; ongerymde begrippen omtrent zeker Vuur, dat de afgefcheiden Zielen reinigde; het ongehuwd leven der Priesteren; den dienst der Beelden; Bedevaarten naar het Heilig Land en naar de Graven der Martelaaren; Stof en Aarde uit het eerfte gehaald, als een middel tegens den Satan; openbaare Omgangen of Procesfien om den Hemel te bevredigen; het dom Gemeen te lokken naar plaatzen, daar men voorgaf Wonderwerken te gefchieden; en het dryven van Koophandel door reizende Monniken met de valfche heilige Overblyffels (*Reliquiën*) der Martelaaren en Heiligen. —— By het toeneemen van den luister der Bisfchoppen, zag men blinkende Klederen, Myters, Kroonen, Waschkaarfen, Bisfchopsftaaven, Beelden en Omgangen, even als in de Tempelen der *Heidenen;* doch ner-

nergens in het nederig Evangelie bevolen. In het bouwen en opſieren der Kerken begon men verdiensten te ſtellen. De Openbaare Godsdienst veranderde grootlyks. Men nam thans de Pſalmen van DAVID aan onder de Gezangen van de Kerk. . . . . . . 't Ware goed geweest, zo men aan het hoofd derzelven één woord geplaatst, of er ingelast hadt, ter aanduidinge, dat men de Voorzeggings-Liederen niet zong, gelyk een *Jood*, die, nog in de verwagting van den MESSIAS ſtaande, dezelven, al rykhalzende naar hem, opheft; maar als een *Christen*, die God plegtig dankt in zyn gezang voor de Vervulling der Voorzeggingen in den MESSIAS. 't Gemeen zong dan toen, en nog veelal het geen niet meer toekomende maar voorby was, en kon dat wél gezongen worden? Gy moet die Liederen, *al dankende*, zingen. 't Is jammer, dat de Profeetiſche Pſalmen, by de laatſte nieuwe Beryming in onze Kerk, op die leest niet geſchoeid zyn. Dit zou, hadt men de *dankende woorden* van eenen *Christen* met andere Letters in den Pſalm gedrukt, dezelven onderſcheiden hebben van de woorden des Godlyken Lieds, en dus hetzelve niet in het minste gekrenkt hebben. Een Hoogduitsch Dichter, meen ik, heeft dit treflyk uitgevoerd. Het Onderwys ware dus met kleene moeite tevens

ver-

vermeerderd geworden. . . . . Deeze Aanmerking heeft my uit de oude Eeuw tot de tegenwoordige afgeleid: ik keer tot de eerste terug. De Eenvoudigheid in Gebeden en Redevoeringen verdween by hen, die zich meer beyverden, om de verwondering van het dom Gemeen te wekken, dan om het verstand en het hart te verbeteren. De Feestdagen vermenigvuldigden; doch werden in ledigheid en zondige vermaaken doorgebragt. JESUS Geboorte werdt in het Oosten op den *zesden January*, en in het Westen op den *vyfëntwintigsten December* gevierd. 't Vasten hieldt men voor een goed middel ter verdryvinge van booze Geesten. By den Doop en het Avondmaal kwamen nieuwe Plegtigheden. Het laatste hieldt men veelal by de Graven der Martelaaren; waaruit naderhand de *Missen* voor de Dooden gebooren zyn. Zie daar, hoe de zuivere Eenvoudigheid verlooren ging!

V. Werdt dan alles dom en bygeloovig?

A. Neen! Men hadt in die Eeuw groote en bekwaame Mannen, by voorbeeld, onder de *Grieken* den beroemden EUSEBIUS; PETRUS van *Alexandrie*; ATHANASIUS, den beroemden Tegenstander der *Arianen*, Patriarch van dezelfde Stad; den welspreekenden BASILIUS *den grooten*; CYRILLUS, Bisschop van *Jerusalem*; JOHANNES CHRYSOS-

SOSTHOMUS, een' Man van groot verſtand en geleerdheid; GREGORIUS NAZIANZENUS en NYSSEUS; EPHRAIM, den Syrier, en anderen. —— Onder de *Latynen* blonken uit HILARIUS; de welſpreekende LACTANTIUS; AMBROSIUS van *Milaan*; de onvermoeide HIERONYMUS; OPTATUS; PAULINUS; RUFINUS; SULPITIUS SEVERUS, de beste Historieſchryver van dien tyd; de bevallige Dichter PRUDENTIUS; en de vermaarde AUGUSTINUS, Bisſchop te *Hippo* in AFRICA, een Man van een treflyk verſtand, van eenen onvermoeiden yver, van een taai geduld, en van eene zuivere Godsvrugt.

V. Wat voerden zy uit?

A. Eenigen vertaalden de Heilige Schrift in het Latyn, onder welken HIERONYMUS uitmunt; anderen verklaarden dezelve naar de regels der *Platoniſche* Wysgeerte, waarin men ORIGENES volgde. CYRILLUS, CHRYSOSTHOMUS, ATHANASIUS, de beide GREGORIUSSEN, HILARIUS, EPIPHANIUS en AUGUSTINUS zyn de besten. —— De Geſchilſchriften, waarin men zich beriep op het getal der Martelaaren, op Wonderwerken en op de belydenis van booze Geesten, waren te zeer met drogredenen vervuld: de één klaagde daarover, dan de party lachte om zulke bewyzen. APOLLINARIS, GREGORIUS NAZIANZENUS, CYRILLUS, LACTAN-

TIUS,

TIUS, ATHANASIUS, JULIUS FIRMICUS, MATERNUS, APOLLINARIS *de jonge*, AUGUSTINUS, EUSEBIUS, en vooral CHRYSOSTHOMUS ſchreeven tegens de Vyanden des Geloofs: en ſommigen van hun met EPHRAIM, den *Syrier* over de Zedeleer.

V. Hoe ſtondt het dan met de dwaalenden?

A. De *Myſtiken* maakten toen opgang; waartoe niet weinig toebragt, DIONYSIUS, de *Areopagiter*, een *Grieksch* Dweeper, die veel aanhangs kreeg, en den Monniken behaagde. Een godsdienstige duisternis verſpreidde zich daarop over zulke Zielen: de Godsdienst kreeg door hen een treurig aanzien. 't Getal van Monniken en Nonnen, of van heilige Maagden nam toen zeer toe. ANTONIUS in *Egypte* verpligtte hen, in den jaare 305, in ééne Maatſchappy te leeven, waarin men oordeelde, dat men door het lichaam te plaagen nader kon komen tot Gods gemeenſchap. Dit dwaas en naargeestig gevoelen ſloeg van daar naar het Westen over. MARTINUS van *Tours* ſtichtte de eerſte Monnikenkloosters in *Gallie*: verder volgde men dat voorbeeld in EUROPA, waarin men naderhand allerleie Orden van Monniken tot op deezen dag telde. — Ten nadeele der Zedeleer hadt men in deeze Eeuw twee valſche Stellingen aangenomen, naamelyk, dat liegen en be-

bedriegen ten voordeele der Kerke vryſtondt, en dat de hardnekkigen in hunne dwaalleer behoorden bloot te ſtaan voor de burgerlyke ſtraffen. — Het ongebonden leven der *Christenen* begon ook toe te neemen, en de vroomheid te daalen. Verſcheiden Geſchillen, voornaamelyk omtrent ORIGENES en zyne leer, ontrustten de Kerk. — De *Manicheen*, thans de voornaamſte Ketters, werden door de Wetten beteugeld. Onnutte geſchillen, ſcheuring en moord verwekten de *Donatisten* om het aanſtellen van CECILIANUS of MAJORINUS tot Bisſchop van *Karthago*. Zy begeerden den laatſten te hebben, om dat zy den eerſten aanmerkten als vervallen van de Voorregten der Kerke, en beroofd van de gaaven des Heiligen Geests, wyl hy door FELIX van *Aptungus*, (die voorheen was afgevallen, doch daarna wedergekeerd, en daarom, naar hunne dwaaze meening, den Heiligen Geest niet kon mededeelen) was ingewyd, en den vervolgden *Christenen* gebrek hadt laaten lyden. In de Leer kende men anders geen verſchil. CONSTANTINUS *de groote* kon door het bannen veeler Bisſchoppen deeze onlusten niet dempen. En men mag van de uitgebreidheid der Kerke in AFRICA, waar men in onzen tyd helaas! geene *Christenen* meer vindt, daaruit oordeelen, dat dezelve ten

dien dage door *vierhonderd* Bisſchoppen werdt bediend. Wie kan hieraan zonder het gevoel eener hooggaande aandoening denken! —— Heviger ſchok leedt de Leer der Drieëenheid in deeze Eeuw. Zy was, tot dus lang, de ydele nieuwsgierigheid des Menschlyken onderzoeks gelukkig ontkomen, en onbepaald gebleeven. Maar nu kwam ARIUS, Ouderling te *Alexandrie*, op, toen ALEXANDER, zyn Bisſchop, beweerde, dat de Zoon van God hetzelfde wezen met den Vader hadt. Hy ſprak dat tegen, zeggende, dat de Zoon wezenlyk onderſcheiden was van den Vader; dat hy het eerſte der geſchaapen Wezens was, door den Vader uit niets voortgebragt; en dat de Vader door Hem het Heeläl hadt geformeerd; doch dat hy in natuur en waardigheid beneden den Vader bleef. Hierop werdt hy om deeze gevaarlyke dwaaling, die den Zoon van God zo geweldig ontëert en verlaagt, door de Kerkvergadering te *Nice* in *Bithynie* veroordeeld, en tevens beſlooten het Paaschfeest, waarover te vooren zo veel Geſchils was, (*bladz.* 333.) voortaan te vieren op den eerſten Zondag na den veertienden dag der eerſte Maan na den Lente-Zonneſtand. Voorts werdt ARIUS gebannen; doch naderhand herroepen en herſteld; ATHANASIUS, deszelfs beroemde Tegenſtander, hem niet willende er-

erkennen, afgezet en in *Gallie* gebannen. De eerste hadt daarna een jammerlyk einde te *Constantinopole.* Na CONSTANTINUS dood was de één zyner Zoonen voor, en de ander tegen ARIUS Leer; zo was het ook met de Kerkvergaderingen. Veele onlusten kwamen daaruit voort. Paus LIBERIUS zelf was gedwongen, in den jaare 357, een *Ariaan* te worden. Die twisten duurden tot de Regeering van THEODOSIUS *den grooten*, die de *Arianen*, toen zelve in drie soorten verdeeld, met strenge wetten beteugelde. Dan, geduurende die twisten, verviel APOLLINARIS *de jonge*, een groot Man, tot een ander uiterste, ontkennende JESUS Menschlyke Natuur, waartoe zyne zugt voor de *Platonische* Leer hem hadt vervoerd. Men hadt nog andere Dwaalgeesten in dien tyd; doch ik wil U met dezelven niet ophouden.

V. Ging het beter in de *vyfde* Eeuw?

A. Zo gy U nu herinnert de door my verhaalde Gebeurtenissen, van ARCADIUS tyden af tot die van ODOACER, en vooral der *Gothen* inval in *Italie*, (*bladz.* 230-247.) dan, dunkt my, kunt gy daaruit genoeg afleiden, dat het *Christendom* in de V Eeuw niet weinig daardoor moet geleeden hebben. Niettemin men bukte, byzonder ten tyde van Keizer THEODOSIUS *den jongen*, geenszins voor het *Heidendom*, en men plantte

het Evangelie in het Oosten en Westen, vooral onder de *Germaanen*, moedig voort. Onder anderen nam CLOVIS, die het Ryk der *Franken* in *Gallie* grondde, het *Evangelie* aan, welk voorbeeld veelen zyns Volks en verſcheiden *Ieren* volgden in den jaare 496. Men meent, dat de Wonderwerken zulks begunſtigd hebben; dan, zo er toen nog al eenigen gebeurd zyn, de meesten liggen onder verdenking..... Wy weeten niet juist, wanneer dezelven in de Kerk hebben opgehouden. Zy waren hoognoodig in den aanvang, om de Waarheid van het *Evangelie*, op veele plaatzen gepredikt door Mannen, die geen hoog uiterlyk aanzien hadden, te bevestigen: zy verminderden, toen het *Evangelie* veld won, en hielden op, toen men genoegzaame bewyzen van deszelfs Godlyke zekerheid hadt. De wyze Regeerder der Waereld doet geene noodelooze dingen..... Dan, hoewel voorſpoed de Kerk verzelde, de *Heidenen* woelden er egter ſterk tegen in *Gallie*; ook de *Gothen*, de *Vandaalen*, de *Angelſaxen* in *Brittannie* en de *Perſen* onder VARANES in het Oosten: maar OLYMPIODORUS en ZOZIMUS tastten hen moedig met hunne Schriften aan.

V. De Geleerdheid hieldt dan ſtand?

A. Zekerlyk bleef de Geleerdheid onder

het beste deel der Menſchen ſtand houden, waartoe de Schoolen in de meeste groote Steden niet weinig deeden. MACROBIUS, SALVIANUS, VINCENTIUS van *Liris*, SIDONIUS en anderen blonken in het Westen uit: maar minder Mannen dan in de voorige Eeuw verklaarden de Heilige Schrift. ISIDORUS muntte boven allen uit. Die er egter de hand aan ſloegen, volgden ORIGENES voorbeeld, toen hoog geacht, gelyk blykt, om dat men het THEODORUS van *Mopſueſtia* kwalyk nam, dat hy er van afweek. Niemant daagde tot nog toe op, die een volkomen Zamenſtel van Godgeleerdheid ſchreef. Er was egter meer dan één, die zich tegens het *Heidendom* en tegens het Ongeloof in de bresſe ſtelde: maar de regelen der dwaaze oude ſpitsvinnigheid vloeiden over, 't geen gewis ten onpas kwam, in derzelver ſchryftrant: doch het zal U ongetwyfeld meer verwonderen, dat de Voorſchriften van het *Romeinſche* Regt 'er meer in gemengd waren, dan de Lesſen van CHRISTUS. Gy kunt daaruit beſluiten, hoe veel de Waarheid daarby moest lyden. Onegte Boeken, zelfs op den naam van JESUS en de Apostelen geſchreeven, werden toen in menigte geſtrooid. De Schryvers daarvan meenden, het Evangelie door verzonnen middelen te mogen voortplanten. —

De *Myſtiken* breidden zich ver uit: men leefde onder de wilde Dieren (hoe dolzinnig!): men liep naakt door de wildernisſen: ſommigen aten alleen gras en kruiden des velds. Zo veele laagheden, zulke ongerymdheden bedreef men, om den Hemel te behaagen. Hoe beklaaglyk zyn zulke bedryven, gevolgen van onkunde en bygeloof! De ergſte Stichter van andere Dweeperyen was SIMEON, een *Syrier*, wiens buitenſpoorigheden byna ongelooflyk zyn; en egter hielden zyne Navolgers zes Eeuwen ſtand.

V. Was dit Geleerdheid?

A. Neen! Ik zeide U, dat dezelve niet onder de zulken, maar alleen onder de beste Lieden ſtand hieldt. Men telde toch onder de *Griekſche* Schryvers den edelen CYRILLUS van *Alexandrie*, THEODORETUS van *Cyprus*, ISIDORUS van *Peluſium*, THEOPHILUS van *Alexandrie*, THEODORUS van *Mopſueſtia* enz. onder de *Latynen* LEO *den grooten*, CASSIANUS, OROSIUS, MAXIMUS van *Turin*, PROSPER van *Aquitania*, en anderen. De *Barbaarſche* Volken, in de *Romeinſche* Landen gevallen, verhinderden geweldig den voortgang der kennis: des bepaalde zich dezelve toen alleen tot de Priesters en Monniken. Dan deezen, in ſtede van bondige kennis voor te ſtellen, overlaadden de Jongelingen met nuttelooze Voorſtellen, uit de zogenaamde

de *Zeven vrye Kunsten* ontleend, naamelyk, uit de *Letterkunst*, *Redenrykkunst*, *Redeneerkunst*, *Rekenkunde*, *Zangkunst*, *Meetkunde*, en *Sterrekunst*. PLATO werdt ook op den duur meer gevolgd, dan ARISTOTELES, wiens Leerwyze men als een doolhof van verwarring aanzag, hoewel men hem toen nog niet regt fchynt verftaan te hebben. Dan, noch de een, noch de ander was der navolginge waardig; hoewel in onze tyden het gezag des laatften nog geëerbiedigd wordt. — Onder de *Grieken* en Oosterlingen was het beter met de Geleerdheid gefteld. Te *Berytus* en te *Alexandrie*, te *Conftantinopole* en te *Edesfa* hadt men treflyke Schoolen. PLATO's nieuwe Wysgeerte hieldt daar nog de overhand; maar der Keizeren Wetten verdoofden langzaamerhand derzelver luister. ARISTOTELES Leer drong toen in de Kerk door: men ging des tot hem over, en verklaarde zyne Schriften. Dit lag den grond tot dat hoog gezag, met het welk die Wysgeer naderhand over de geleerde Waereld geregeerd, en dezelve zo ongelukkiglyk aan flaaffche banden gelegd heeft.

V. Hoe liep het met het Kerkbeftuur?

A. Niet veel beter! Er vielen Veranderingen van gewigt voor, nadien het aanzien des Bisfchops van *Conftantinopole* zeer rees ten fpyte van den Paus van *Rome*, ja hoe

vooral LEO *de groote* zich daartegen verzette. Door de gunst van Keizer THEODOSIUS *den jongen* verhief zich byzonder JUVENALIS, Bisſchop van *Jeruſalem*, 't geen tusſchen hem en MAXIMUS, Bisſchop van *Antiochie*, twist gaf. Zy droegen met nog drie anderen den grootſchen naam van *Patriarchen*; en waren met groote Voorregten boven andere Bisſchoppen bekleed, welken zy inwydden: zy riepen jaarlyks Kerkvergaderingen byéén, en zetten Afgezanten (of *Vicarisſen*) af en aan. Dit baarde veele onlusten. Maar hun gereezen hoogmoed beweek niet: zy kreegen zelfs meer gezags, dryvende door de behulpzaame Monniken hunne dwinglandy door. Ongelukkiglyk raakten die nederige Dienstknegten van JESUS onderling in onmin, welke gevolgd werdt van bloedige Oorlogen, waardoor de Oosterſche Kerk in verſcheiden Aanhangen verdeeld, en van de Westerſche Kerk werdt afgeſcheurd. Toen men zag de trotsheid van den *Conſtantinopolitaanſchen* Bisſchop niet te kunnen fnuiken, namen de Bisſchoppen van *Alexandrie* en *Antiochie* toevlugt tot die van *Rome*, het geen het gezag des laatſten niet weinig deedt zwellen, en zyne heerſchappy in het Oosten uitbreidde. Zulke twisten gaven gevoelige neepen aan de Kerk, en de gevolgen waren nog beweenenswaardiger.

V. En hoe was het met de Leer en de Zeden ten dien tyde gesteld?

A. Uit het gezegde kunt gy genoeg raamen, dat de Ondeugden der Kerkelyken toenamen, ik meen, de gierigheid, de hoogmoed, de dartelheid en de wellust. En hoe moet het dan, zyn de Herders zo gesteld, met de kudde gelegen zyn! 's Volks grootste gedeelte lag in bygeloof en onkunde gedompeld, en de *Barbaarsche* Natien verdroegen de heerschzugt der Priesteren. Het grootste bederf in Leer en Zeden sproot daaruit, dat men niet onderzogt, hoedanig de Kerkelyken waren, aan welken men de Gemeenten vertrouwde. Lui en vadzig te leeven was derzelver hoogste bedoeling. En wat U mogelyk vreemder voorkomt; de te vooren afgezonderd leevende Monniken verscheenen nu in de Waereld, kreegen eenen rang onder de Kerkelyken, en werden met eer en schatten beschonken. Dit laatste smaakte hun wel het meeste. Alles liep te hoop, om Kloosters voor hun en voor de Nonnen te stichten: zo groote naam ging van hunne heiligheid en godsvrugt uit. Zy waren in verscheiden benden verdeeld: sommigen volgden den Regel en Levenswys van AUGUSTINUS, anderen van BASILIUS; doch zy beantwoordden zo weinig aan de Liefde van het weldaadige

 Volk,

Volk, en leefden zo flegt, dat het ongeregelde gedrag dier heilige Mannen reeds een ſpreekwoord in deeze Eeuw werdt. —— 't Is waar, dat veele Leerſtukken wel netter bepaald, en beter uitgelegd werden, het geen men, gelyk het zo meestal gaat, aan de menigvuldige Geſchillen dier tyden, die de zinnen tot dieper onderzoek aanzetten, moet toeſchryven, en dit hadt gewis zyne nuttigheid; maar hoe byster werdt de bekoorlyke eenvoudige Godsdienst door Menschlyke vonden bezwalkt! En wat won men daar mede? by voorbeeld, de zalige Zielen der geſtorven Heiligen werden aangeroepen: de Beelden der geenen, die met den roem van eene uitblinkende heiligheid ten grave waren gedaald, werden geëerd: men ſchreef kragten toe aan de dorre doodsbeenderen der Martelaaren, en aan het Kruis: ook drong de *Heidenſche* Leer van de zuivering der afgeſcheiden Zielen door middel van een zeker Vuur ſterker door. De fondamenten des Vagevuurs, het welk naderhand de bron van onnoemlyke Rykdommen in de *Roomſche* Kerk is geworden, werden dus, al gaande weg, vaster gelegd. De Kerk verzugtte ook al verder onder den zwaaren last van ydele Plegtigheden, van veelvuldige Optooiſels, van Priesterlyke Gewaaden, van kostbaare en opgeſierde Kerken

met

met Beelden, waaronder dat van MARIA, houdende JESUS in haare armen, het voornaamste was. Sommigen (want men hadt ten allen tyde verstandige Mannen) zagen dit alles aan met verontwaardiging; doch weinige Kerkelyken begeerden eene Hervorming: want dit zelve was toen al gevaarlyk geworden. VIGILANTIUS durfde dit vorderen; maar hoe zuur brak het hem op! Men wederstondt den braaven Man in zynen regtmaatigen eisch; en dat niet alleen, maar men schreef zelfs zynen Naam op de Lyst der Ketteren, en die onschuldige staat er nog op!

V. Zo ver verliep dan het Gety der Waarheid in de Kerk?

A. By dit inwendig bederf kwamen nog Geschillen, by voorbeeld, die van ORIGENES en zyne Leer raakten weer aan den gang. De wydvermaarde CHRYSOSTHOMUS, die hem met geene ongunstige oogen aanzag, werdt om die reden afgezet en gebannen: dan het Volk van *Constantinopole*, 't welk hem zeer beminde, dat niet willende verdraagen, stuitte de uitvoering van het vonnis: het werdt egter naderhand vernieuwd, en de groote Man stierf in ballingschap! — Op deezen storm volgden eenige anderen. De eerste kwam door den geleerden NESTORIUS, Bisschop van *Constantinopole*, op.

Men

Men hadt tot dus verre eenvoudig geleerd. „ CHRISTUS was God en Mensch, " maar men hadt niet bepaald, op welk eene wyze twee zo verfchillende Natuuren vereenigd waren. Sommigen verwarden dezelven: anderen verdeelden ze te veel. NESTORIUS, willende APOLLINARIS Kettery, ftellende dat JESUS geene Menschlyke Ziel hadt, te meer myden, zei: „ dat MARIA eer de Moeder van CHRISTUS, dan de Moeder Gods behoorde genaamd te worden." Dit wanfmaakte den hoogmoedigen CYRILLUS, Bisfchop van *Alexandrie*, en gaf veele onlusten. Indien dit flegts een woordenftryd was, dan werdt NESTORIUS flegt behandeld, zyn aanbod van bevrediging van de hand geweezen, zyne Verklaringen niet geleezen, en hy zelf in de Kerkvergadering te *Efefen*, in den jaare 431, ongehoord veroordeeld, afgezet, en in ballingfchap verzonden. Men ftelde tegens hem vast: „ dat CHRISTUS een Godlyk Perfoon was, in wien twee Natuuren op 't naauwst vereenigd waren, zonder in elkanderen vermengd of verward te zyn." 't Zou de vraag zyn, of NESTORIUS dit ooit gelochend hadt. Onvoorzigtig kan men het egter noemen, eene aangenomen uitdrukking in die tyden fterk tegen te fpreeken. —— BARSUMAS, in de Kerkelyke Gefchiedenis beroemd, bezorgde den Navolgeren

van

van NESTORIUS eene veilige ſchuilplaats in het wyde *Perſie*, en ſtichtte te *Niſibis* eene beroemde School, waaruit naderhand de *Neſtoriaanſche* Leeraars voortkwamen, die, in deeze en in de volgende Eeuwen, veele diensten der Kerke gedaan hebben in 't uitbreiden van het Evangelie tot in *Indie* en *China*, hoewel zy 's Mans Leertrant in alles niet volgden. —— Na deezen ſtondt er een tweede ſtorm op. EUTYCHES, Abt te *Conſtantinopole*, vervoerd met eenen geweldigen afkeer van NESTORIUS dwaaling, verviel in zyne raazende drift, 't geen niet vreemd was, in een ander uiterſte, leerende dat in CHRISTUS maar ééne Natuur hadt plaats gehad, naamelyk, die van het vleeschgeworden Woord. *Chalcedon's* Kerkvergadering, in den jaare 451. gehouden, veroordeelde dien Abt, na dat hy reeds afgezet en in ballingſchap verzonden was. Tegens hem ſtelde men vast; „ dat in CHRISTUS twee onderſcheiden Natuuren waren, vereenigd in éénen Perſoon, zonder verandering, zamenmenging, of verwarring. — Dan, de Wonden, der Kerke hierdoor toegebragt, werden dus niet geheeld, nadien de *Oosterſche* en *Egyptiſche* Leeraars met zulke beſlisſingen niet overeenſtemden: des ontſtonden er burgerlyke Oorlogen, welke met eene barbaarſche woede gevoerd werden. Om een einde

einde van de verſchillen te maaken, gaf Keizer ZENO, in den jaare 482, een Beſluit van Vereeniging uit. De een vondt, (gelyk het doorgaans in dat ſlag van zaaken gaat) daarin een groot behaagen; de ander niet. Dit gaf nieuwe verdeeldheden, niet geringer, dan de welmeenende Keizer hadt willen ſtillen. — Een derde ſtorm volgde op deezen tweeden. Ten deezen beroerden tyde rees er een nieuwe twist door toedoen van den berugten PELAGIUS en CELESTIUS, twee Monniken, afkomſtig uit *Brittannie* en *Ierland*, die te *Rome* beweerden, dat ADAMS Zonde zynen Nakomelingen geene verdorvenheid hadt aangebragt; bygevolg, dat de uitwendige genade wel noodig was tot 's Menſchen opwekking, maar dat hy den inwendigen byſtand des Heiligen Geests niet behoefde. In den jaare 412 veroordeelde *Karthago's* Kerkvergadering dit ſchaadelyk gevoelen. AUGUSTINUS ſmoorde dat in de geboorte door zyne treflyke Schriften. Maar PELAGIUS was naar het Oosten getrokken, en verbreidde aldaar zyne leer. ZOZIMUS, *Rome's* Paus, aan wien men de daarover gereezen geſchillen verliet, ſprak die twee dwaalende Monniken ('t geen vreemd luidt) in den beginne vry; doch veranderde daarna van gevoelen, en veroordeelde hen. Dus werdt beider Aanhang vroeg geſtuit door de Kerkver-

vergaderingen en Wetten der Keizeren. Maar deeze twisten baarden intusſchen al weer anderen, by voorbeeld, CASSIANUS, een Monnik uit het Oosten, ſtichtte te *Marſeille* eene School, zogt met anderen eenen middelweg tusſchen AUGUSTINUS en PELAGIUS, (waarom zyne Navolgers naderhand *Halve Pelagiaanen* geheeten werden) en leerde, dat de voorkomende inwendige genade niet noodig ware ter bekeeringe; doch dat men zonder dien byſtand in de heiligheid niet kon vorderen of volharden. De waardige AUGUSTINUS viel toen ook deezen aan. Dan die gevoelens ſmaakten dermaate aan de denkwyze dier tyden, dat niemant den voortloop deezer Leere heeft kunnen ſtuiten; ja zelfs dat die geſchillen, dus begonnen, voortgeduurd hebben tot op deezen dag, en met gelyke hevigheid tusſchen de *Jeſuiten* en *Janſenisten* zyn voortgezet. —— Voor het overige vondt men nog ten dezen tyde *Novatiaanen*, *Marcioniten* en *Manicheen*: dan de *Donatisten* en *Ariaanen* waren de voornaamſte. De eerſten waren door AUGUSTINUS yver, en door der Keizeren Wetten geknakt, en ſchoon zy, door de *Vandaalen* beſchermd, een weinig daarna het hoofd ophieven, zy ſteegen niet tot hunnen voorigen luister. Maar de *Ariaanen* vonden eene veilige herberging by de *Gothen*, en die

die in AFRICA anders dacht, hadt vervolging van de *Vandaalen* te wagten. — Uit deeze geringe tekening kunt gy aangaande de ongefteldheid der Kerke in deeze Eeuw oordeelen.

V. Misfchien ftondt het gelaat der Kerke fchooner en vrolyker in de *zesde* Eeuw?

A. Men moet toeftaan, dat in de VI Eeuw de Leer van het Evangelie niet weinig werdt uitgebreid onder de Volken aan de *Zwarte Zee* en aan den *Donau*; ook onder die van *Gallie* en *Brittannie*; insgelyks onder veele *Picten*, *Schotten*, en *Jooden* van het Oosten, waarby men veelen in *Spanje* kan voegen: dan, wanneer men zulke Bekeeringen op den keper beziet, hoe armhartig waren zy! De Zendelingen, tot deezen arbeid gebruikt, vergenoegden zich met eene fobere mondbelydenis, gelyk men zich nog in *Indie* en in ZUID-AMERICA daarmede te vrede houdt, zonder dat zulke flegt onderweezen Belyders gegronde kennis bezitten, of ongeveinsde godzaligheid betoonen. 't Smertte ook den yverigen, dat fommige Lieden van aanzien en kundigheid, gelyk de beroemde Regtsgeleerde TRIBONIANUS, en de vermaarde Hiftoriefchryver PROCOPIUS, afkeerig van het Evangelie bleeven; dat eenige *Platonifche* Wysgeeren in *Griekenland* en

Egypte

Egypte daartegen leerden; dat de *Christenen* in *Perſie* door KOSROËS, in *Brittannie* door de *Angelſaxen*, en in *Italie* door de *Lombarden* veel te lyden hadden. Dit laatſte zag men egter, in den jaare 587, veranderen, nadien Koning AUTHARIK, gelyk ik U zeide, (*bladz.* 295.) het Evangelie omhelsde.

V. Maar moedigde de Uitbreiding van het Evangelie de Geleerdheid niet aan?

A. Er deeden zich in deeze Eeuw wel eenige beroemde Schryvers op, by voorbeeld, PROCOPIUS, ANASTASIUS, EVAGRIUS, LEONTIUS van *Byzantium*, JOHANNES van *Conſtantinopole*, EULOGIUS, AGAPETUS en MAXENTIUS onder de *Grieken*; als mede GREGORIUS *de groote*, FULGENTIUS van *Ruspina*, BENEDICTUS van *Nurſia*, FULGENTIUS FERRANDUS, CESARIUS van *Arles*, CASSIODORUS, BOËTHIUS, ISIDORUS van *Seville*, GREGORIUS van *Tours*, ARATOR, FACUNDUS, GILDAS, de oudſte der *Britſche* Schryveren, en anderen onder de *Latynen*: maar de Weetenſchappen leedden, in het algemeen, eene deerlyke ſchok door de invallen der woeste Volken van het Noorden in het Westersch Keizerryk: want de Weetenſchappen, gelyk gy weet, minnen de rust, en kwynen in den oorlog. Hadden zy toen geene ſchuilplaats in de ſtille Kloosters by de Monniken, of in de veilige Paleizen by de hooge

Bisſchoppen gevonden, zy waren te gelyk door het zwaard verdelgd geworden. Deeze Mannen, die nu dezelven beſchermden, rigtten Schoolen op, en onderweezen de Jongelingen in de *Zeven Vrye Kunsten*, eer zy ter beoefeninge der Heilige Schrift overgingen. Dit was wél voor die tyden, waarin men de regte wyze van ſtudeeren nog niet kende. De Kloosterlingen zelve zetten zich ſchrap tot het leezen der oude Kerkleeraaren, waarin zy waanden eenen ryken ſchat van allerleie kundigheden te zullen vinden: zy bedroogen zich hierin, doch begreepen het niet. Beter was het, in eenen tyd, waarin men geene Boekdrukkunst kende, de ledige Monniken te gebruiken tot het overſchryven van veele oude gewyde en ongewyde Schryveren, die hierdoor gelukkiglyk bewaard zyn geworden: de beste dienst mogelyk, dien de Monniken ooit in de Waereld gedaan hebben. Ook onderwees men de Jeugd in de Kloosters, het geen naderhand lang heeft ſtand gehouden, en op veele plaatzen nog blyft voortduuren. Dit alles was niet te laaken, hadt men maar, wat algemeener, gunstiger gedachten van de Studien en bekwaamer Onderwyzers gehad: want ſommigen zagen de Geleerdheid aan als ſchaadelyk voor de Godsvrugt; anderen waren onbedreeven; en eenigen behandelden

dit

dit nuttig werk zeer floflyk en gebrekkiglyk. De *Griekſche* Taal zag men over het hoofd, en die de *Latynſche* leerden, ſleeten hunnen tyd met Taalzifteryen. Welſpreekenheid was by hen wartaal. De *Zeven Vrye Kunsten* werden belaaden met dorre Voorſtellen. Levendige bewyzen, die ze ophelderen en veraangenaamen, ontbraken ſteeds. De Wysgeerte verviel nog meer, om dat de domme menigte, of de waare niet kende, of die men leerde, voor noodeloos en ſchaadelyk hieldt. BOËTHIUS, wiens ongelukkig lot ik U verhaald heb, (*bladz.* 249.) was byna de eenige *Latynſche* Wysgeer deezer Eeuwe. Zyne Ophelderingen van ARISTOTELES gaven hem meer achting onder de *Latynen.* —— Ten grooten gelukke waren de *Vrye Kunsten* beter gezien by de *Grieken* door de edelmoedige belooningen der *Conſtantinopolitaanſche* Keizeren; hoewel het getal der geleerde Mannen en de voortgang der kundigheden minder waren, dan in de voorige Eeuw. Keizer JUSTINIANUS kon de nieuwe *Platonisten*, waaronder veele groote Mannen waren, gelyk ISIDORUS, SIMPLICIUS en PRISCIANUS, niet wél zetten: des namen zy de wyk naar *Perſie.* Dit verminderde de achting voor dat Leerſtelſel, het welk het Evangelie zo zeer hadt benadeeld, en geen minder twist gezaaid. Eindelyk be-

beſchouwde men in deezervoege deszelfs ondergang. Maar toen kwam ARISTOTELES Wysgeerte, in den jaare 550, ter baane, wyl men geene andere hadt, en de waare nog niet kende. Geleerden ſloegen er de hand aan, en, daardoor opgehelderd, ſcheen zy, ook onder de *Grieken*, met eenen glans, vry helder voor dien tyd, doch duister voor ons, die geen geduIds genoeg hebben, om, twee of drie dagen lang, alleen over woorden te twisten, welken wy zelven niet verſtaan, en van anderen niet begreepen worden. Sommige Oosterſche *Christenen* verwierpen, gewis met het hoogſte regt, beide, de *Platoniſche* en *Ariſtoteliſche*, niet willende op eene ſlaafſche wyze aan eenen leiband gaan van harsſenſchimmige Stelſels. Waren zy maar by het eenvoudige Evangelie gebleeven! — Aan den anderen kant beroerden de *Manicheen* het Ryk van *Perſie* en anderen. De *Donatisten* poogden zich, in den jaare 591, te herſtellen; doch het mislukte. De *Ariaanen* zegepraalden, in den aanvang deezer Eeuwe, in ASIA, AFRICA en EUROPA; doch JUSTINIANUS wapenen verdreeven dezelven. De *Neſtoriaanen* en *Eutychiaanen* breidden hunne Leer in het Oosten uit. De *Monophyſiten*, ſtellende in CHRISTUS maar ééne natuur, nu zeer vervallen, werden herſteld in het Oosten door eenen

eenen gemeenen Man, JACOBUS geheeten, wiens Navolgers, heden nog *Jacobiten* genoemd, door twisten vanéén gereeten zyn.

V. Hoe ſtondt het met den Godsdienst?

A. Men moet bejammeren het toeneemend wyken van JESUS eenvoudige Leer, het ſterk indringen van meer misbruiken, met bygeloof, en andere ongerymdheden. Groote dingen ſnapte men van den dienst der Beelden, van het Vagevuur, en van de kragt der goede Werken. Paus GREGORIUS *de groote* ſtondt deeze drie Stellingen niet weinig voor. —— Men ging wel voort met het vertaalen en verklaaren der Heilige Schrift; maar dit ging zo kreupel toe, dat het den naam van verklaaren niet verdiende: doch kon men het wel anders ten dien tyde verwagten? Sommigen, ſteeds tuurende in de Boeken der oude Kerkleeraaren, of in de Beſluiten der Kerkvergaderingen, en daarby de Heilige Schrift raadpleegende, raapten daaruit een hoop Leeringen te zamen: anderen hadden meer zin in het betoogen; doch de dweepende *Myſtiken* praatten alleen van Zielsbeſpiegelingen. —— Ongerymde wegen ſloeg men in met de Zedeleer, en de Pennen, die de Levens der zogenaamde Heiligen zamen flansten, ſcheenen indedaad Geestelyke *Romans* op te ſtellen. ORIGENES Leer werdt

 uit

uit de duistere ſchuilhoeken weer opgehaald, door de Monniken geliefkoosd, en in *Palestina* verbreid, doch zo lang en met zo veele onlusten verzeld, dat de Keizer dezelve in de Kerkvergadering van *Conſtantinopole*, in den jaare 553, moest doen veroordeelen. — Hierby werden de Plegtigheden zeer vermenigvuldigd, en daar er reeds zo veelen waren ingevoerd, dat men ze niet langer verſtondt, lag dit den grond tot eene nieuwe Geleerdheid, die zich alleen bezig hieldt met het onderzoek, wat er aanleiding toe gegeeven hadt..... Mogt men tyd en moeite tot gewigtiger zaaken beſteed, en deeze ydele Geleerdheid geſtaakt hebben! Men was zo dom, dat men den oorſprong dier Plegtigheden vergat te zoeken in de Gebruiken van *Grieken* en *Romeinen*. Zulk eene Studie hadt men te gelyk met de Plegtigheden moeten verbannen hebben. Maar wat vorderen wy van die tyden! Moet men niet met verbaasdheid beſchouwen, dat ze nog XII Eeuwen ſtand gehouden hebben, en den *Roomſchen* ten deezen dage, nog een koude gril over het lyf gaat, wanneer men praat van ze af te ſchaffen?.... GREGORIUS *de groote* was gewis van geene andere gedachten, toen hy het Avondmaal op eene nieuwe wyze met pragt liet houden, zeer verſchil-

lend

lend indedaad van de oude eenvoudige bediening, en sedert de *Regel van de Mis* geheeten. De Doop werdt op de groote Feesten bediend; veele Litanien tot de Heiligen ingerigt, Omgangen gehouden, veele Kerken in het Oosten en Westen gesticht, en meer Feesten ingesteld, om de Bekeerelingen uit de *Heidenen* wat in de hand te stoppen voor, en te vrede te stellen over het gemis hunner Feestdagen. Welk eene dwaaze toegeeflykheid!

V. En hoe bestuurde men de Kerk?

A. Het Kerkbestuur liep meestal voort op den ouden voet! Dan er reezen in deeze Eeuw telkens twisten tusschen den Bisschop van *Rome* en *Constantinopole*, thans de voornaamsten in de Kerk geworden, over de paalen van hun gebied. Hoogmoed was er de bron van: de een wilde voor den anderen geenszins onderdoen: zy dongen beiden even sterk naar de Oppermagt. Zou die hen of de Kerk gelukkig maaken, en hadt JESUS eenen Stedehouder over zyne Gemeente aangesteld? Dan zulke vraagen deeden zy zich niet: hier kwam het alleen op regeeren aan. GREGORIUS *de groote* bereikte, in den jaare 587, zyn oogmerk in het Westen. Sommigen, de Pausfen vleiende, noemden hen, onbeschaamd, Regters, in Gods plaats

aangefteld. Noch de *Gothifche* Vorsten, noch het Volk lieten zich goedwillig dit juk op den vryen hals fmyten. De eerften maakten Wetten daartegen, en de Pausfen waren te verftandig, om er zich als nog tegens te verzetten; zy wagtten gunftiger tyden af. —— 't Zag er niet voordeelig voor de Kerk uit, daar met de vermeerdering der Rykdommen de gebreken der Kerkelyken aangroeiden. Nederigheid en Deugd kon men zelfs in de Bisfchoppen van *Rome* niet vinden. Het getal, het gezag en de invloed der Monniken daalden niet ten algemeenen voordeele. Men hadt toen, gelyk nog, een groot Leger van die Menfchen kunnen verzamelen, en, waren zy bedreeven geweest in den wapenhandel, de heele Waereld daar mede verwinnen. —— Het ftichten van Geestelyke Orden kwam nu eerst op de baan. In den jaare 529 rigtte BENEDICTUS van *Nurfia*, dies tyds een vroom en waardig Man, de Orde der *Benedictynen* op. Zy was gewis de beste van allen; maar hoog gezien en door groote giften ryk geworden zynde, verviel zy, by het telkens veranderen haarer Wetten, in de laagte, en tevens tot luiheid en weelde, daar zy, ten gelyke tyde, zich indrong in de Staatkunde der Vorsten en in de Hoven. Tot

den

den grooten opgang, die zy maakte, en tot den bloeienden ſtand, dien zy vertoonde, deeden de Pausſen, wier belang dit ware, meer dan de Wysheid, meer dan de Heiligheid en de voorgewende Wonderwerken dier Monniken.

V. Wat nu meer?

A. Wat meer? Zeker er valt nog wel veel meer van de Lotgevallen, van de Leer, van de Plegtigheden, van het Beſtuur en van de Zeden der Kerke te zeggen, dan gy reeds gehoord hebt; maar laat ons, nu wy de *zes eerſte* Eeuwen der Kerke beſchouwd hebben, eens adem haalen. De overig blyvende zaaken zyn te veel en te verſchillende, om ze met eens af te zien. Hier wat uit te rusten, en het gehoorde te overdenken, zal voor U voordeeliger weezen. 't Is waar, het geeft geene aangenaame herinnering, JESUS Kerk afgeweeken te zien van de eerſte bekoorlyke Eenvoudigheid, overſtroomd van veele ydele Plegtigheden, zugtende onder nuttelooze Geſchillen, of de edele heldere Leer verdonkerd door duistere Menſchen vonden, en het nederig zagt Beſtuur omgekeerd in eene praalende Heerſchappy: maar kon ik U de Gebeurtenisſen der Kerke anders vertoonen, dan ze indedaad zyn voorgevallen? Is het de

 ſchuld

ſchuld des Heiligen Stichters, dat zyne zo genaamde Navolgers zyn afgeweeken van zyn duidelyk Voorſchrift? Heeft Hy, hebben zyne Apostelen niet ernſtig, niet gedurig, niet klaar genoeg de Belyders van het Evangelie daartegen gewaarſchouwd? Zyn zy niettemin zynen klaaren, zynen Godlyken bevele ongehoorzaam geworden, en hebben zy zo veel van hunne eigen vonden daarin gemengd, zo veel veranderd, zo veel verſchommeld en verdonkerd; men moet dan billyken, dat zy daarna den last en de nadeelen van zulk een ongeoorlofd bedryf hebben gevoeld, en daarop verpligt zyn geweest dezelven te draagen. Men bejammere de Onheilen, voor hun zelven en voor de Waereld daaruit voortgekomen; men hebbe medelyden met hunne dwaaze daaden: maar men keure die nimmer goed, veel min volge men dezelve na, gelyk wy ze maar al te veel nagevolgd zullen zien in de Eeuwen, die na de *zes eerſten* zyn opgekomen. . . . Dan laat ons, eer wy die beſchouwen, wat uitrusten, en overdenk, wat ik U gezegd heb.

NEGEN-

NEGENËNTWINTIGSTE

ZAMENSPRAAK

OVER DE

HISTORIE DER CHRISTENEN,

Van de VI tot de XIII Eeuw.

VRAAG. Ik heb herdacht, dikwils herdacht de my verhaalde Lotgevallen der Kerke in de *zes eerſte* Eeuwen; maar welke gemengelde aandoeningen zyn, onder die beſchouwingen, in myn hart ontſtaan! De Uitbreiding van het verwonderlyk ſchoone Evangelie heeft my, (kan ik het U wel zeggen!) eene ongemeene vreugde gegeeven; maar, maar Menſchen vonden, Plegtigheden,

den, Geschillen, en Duisternissen, ter Kerke ingevoerd of haar opgedrongen, die het eerste eenvoudige gelaat zo zeer verdonkerd hebben, floegen mynen geest neêr, die onder uw verhaal al niet zeer opgebeurd was, en vervullen my nog met smert. Kan ik dan thans de begonnen stoffe, onder eene waare geneugte, met U voortzetten? Weet ik niet meer, hoe gy ons voorig gesprek eindigde „ dwaaze daaden, zeide gy, zouden wy maar al te veel nagevolgd zien in de Eeuwen, die na de *zes eersten* zyn opgekomen!"

Antwoord. De menigvuldige Wanstalligheden en Gebreken, die de eerste Kerk heel ontsierden, moeten ons gewis altyd smert aandoen; maar wy behooren, al zullen wy nog al meer en treuriger Tooneelen van Verderf en Duisternis onder het oog krygen, daar tegen te zetten de heerlyke Voordeelen, die de Wereld door het Evangelie ontving. Wat zou er toch van dezelve geworden zyn, indien het Heidendom de overhand hadt blyven behouden! En offchoon het algemeen gelaat der Kerke verdonkerd werdt, er bleeven egter nog altyd eenige Lichten daarin schynen, met minderen of meerderen glans, onder welken de waare Leden der Kerke, die toch nooit ophielden van te bestaan, gezogt en gevonden kunnen worden.

Laat

Laat ons dan, hierdoor bemoedigd, overgaan tot de *zevende* Eeuw, en zien, wat zich daar in zal opdoen.

V. Ik zal uw geleide volgen!

A.° Allereerst kan ik U eene vrolyke befchouwing geeven van het op nieuw uitgebreide Evangelie in de VII Eeuw, zo in het Oosten als in het Westen, waartoe de *Neftoriaanen* niet weinig toebragten. Zy deeden dit aangenaam licht, in den jaare 626, in *China* opgaan. De verwoestende Tyd heeft de naauwkeurige befcheiden daarvan verdelgd: dan de *Jefuiten* hebben, niet lang geleeden, dit beflooten uit een Gedenkteken, dat zy daarvan te *Siganfu* gevonden hebben. Veele *Angelfaxen* in *Brittannie* werden ook, in den jaare 605, door afgezonden Monniken tot het Evangelie gebragt. De bekeerde Koningen zetten al mede dit werk fterk voort. Veele Geestelyken predikten in *Duitschland*, en ftichtten daar Kerken. Omtrent het einde deezer Eeuw kwam WILLEBRORDUS, een Engelfche Monnik, verzeld van elf anderen, in ons Vaderland, om de *Friefen* te bekeeren; maar flegt behandeld van RADBOUD, Vorst van dat Volk, die éénen van hen doodde, trokken zy naar den kant van *Deenemarken:* zy keerden egter, in den jaare 693, terug, en flaagden toen beter in dat werk. WILLEBROR-

BRORDUS werdt toen door den Paus van *Rome* aangefteld tot Aardsbisfchop van *Utrecht.* Op deeze wyze is het Evangelie in ons Vaderland gebragt: dan het Licht, toen aan hetzelve medegedeeld, kan naauwlyks den naam van Licht draagen, wanneer men het vergelykt by het geen thans in ons Land met zo heldere glansfen ftraalt. Het oogmerk van eenigen zulker Zendelingen was ongetwyfeld goed; maar men heeft grond, om dat niet van allen te getuigen. Meer dan één werdt toch door gierigheid, hoogmoed en eerzugt gedreeven; hy maatigde zich het gezag over anderen aan, en wilde, om over Menfchen te heerfchen, eenen Bisfchoplyken zetel beklimmen. Is het laatfte niet goed te keuren, het eerfte zal U egter wél gevallen.

V. Hoe ftondt het met andere dingen der Kerke in die Eeuw gefchaapen?

A. De *Jooden* waren gefnuikt, en vermogten dus weinig. In *Italie* yverden de *Lombarden* voor ARIUS Leer. In *Brittannie* twistte men hevig over PELAGIUS gevoelen. Onder de *Saraceenen* bloeiden de *Neftoriaanen.* De *Griekfche* Kerk, reeds droevig gefcheurd, hadt nog meer te lyden door de zogenaamde *Monotheliten*, die ftelden, dat in den Heiland één wil en éène werking beftonden, of anders gezegd, dat JE-

SUS

ons Menschlyke wil het werktuig van den Godlyken wil ware, en, eens in beweeging gebragt, altoos voortwerkte met een heerſchend beginſel. Keizer HERAKLIUS, die genoeg geleerd hadt uit het geval der *Nestoriaanen*, hoe droevig de Vervolgingen voor het Ryk uitvielen, wilde hen met de Kerk vereenigen; doch zyne poogingen waren vruchteloos. Zy werden dan door de Kerkvergadering te *Conſtantinopole*, in den jaare 680, veroordeeld. Hunne Leer vondt egter ingang by een Volk, het welk den *Libanon* bewoonde, *Marioniten* geheeten naar zynen toenmaaligen Bisſchop MARO, dat ook by dat gevoelen gebleeven is tot den jaare 1182, wanneer het zich vereenigde met de *Roomſche* Kerk. In eene andere Kerkvergadering des jaars 692, als een vervolg der voorige in 't jaar 680, bepaalde men mede de Kerktugt, met andere Plegtigheden, en gaf eenige Wetten tegens de gebruiken der *Roomſche* Kerk, die, onder anderen, den Priesteren het Huwelyk veroorlofden. — Dan in deeze Eeuw, ik meen in den jaare 612 kwam er, onder HERAKLIUS Regeering, een Onweder in *Arabie* op, dat het Christendom zou doen ſidderen, naamelyk, een ongeletterd, ſtout, oordeelkundig, en welſpreekend Mensch, MAHOMETH geheeten (Ik beef by het noemen van zynen naam) gaf

voor

voor eene Hemelſche zending te hebben, om het Heidendom te verdelgen, en om de Leer der *Arabieren*, der *Jooden*, en der *Christenen* te hervormen. Eene geestdryvende ongeſteldheid hadt denklyk de overhand over zyne zinnen gekreegen; waarna hy gebruik maakte van de godlooste bedriegeryen. Men kreeg van hem eene nieuwe Wet, die den naam van *Koran* of van *Alkoran* draagt. Hy ontmoette eenigen tegenſtand; doch dit bluschte zynen moed niet uit, wyl hy, om te zegepraalen, eenige Leerſtukken plooide naar den ſmaak der *Arabieren*, en dus zynen zin kreeg. Na het behaalen van eenige Overwinningen, (zo zagtzinnig predikte deeze Verleider zyne Leer, ik meen, met het zwaard in de vuist) dwong hy veelen zyne gevoelens te omhelzen, en, opgeblaazen door zo ongemeenen voorſpoed, kreeg hy in den zin een eigen Ryk te ſtichten. Hy ondernam het, en volvoerde dat ook met de daad. Meestal ſtaan onbedreeven *Christenen* verſteld over eenen zo zeldzaam gemaakten opgang, over eenen zo ras ingevoerden Godsdienst eens Bedriegers. Dan, wat voeren kragt van Wapenen, en looze Wetten naar den bedorven ſmaak der Menſchen, en vooral naar dien der Oosterlingen geplooid; wat voeren weinige en gemak-

gemakkelyke Pligten, niet ſtrydig met der Menſchen lusten, niet al uit? Wat vermag niet eene moedige Welſpreekenheid? En konden Volken, die wars van het Christendom waren wegens de daaronder zweevende Verdeeldheden, wegens de heerſchende Gruwelen, ja die zelve in diepe Onkunde bedolven lagen, zulk eenen Verleider een' magtigen weerſtand bieden? Elk deezer opgenoemde redenen was in het Oosten van geen klein gewigt. 't Is mogelyk meer moeilyk redenen te geeven, waarom de heilige Voorzienigheid de geweldige inbreuk deezer ſnoode Leer in de Waereld toeliet. Dan, bedenkt men, wat blinde Volken verdienen, die het Evangelielicht verſmaaden, of onbillyk genoeg zyn, om hetzelve gering te achten, wanneer zy deszelfs Belyders niet zien leeven naar de ontvangen Voorſchriften: bedenkt men, wat de *Christenen* wegens hunne twisten, verdeeldheden en wangedrag, welke allen in die tyden zo ver liepen, verdienden; kan men dan niet billyken, dat er een Oordeel uit *Arabie* opkwam, het welk over hen zeer vreeſelyk zou uitbarsten? — Ik zal thans niets meer van deezen Aanhang zeggen, dan dat hy zelf, ten dien tyde, eene regtvaardige vergelding voor deeze gruwelyke overheering ontving. ABUBEKER, naamelyk,

melyk, en ALI, MAHOMETHS Schoonvader en Schoonzoon, dongen beiden, by zynen dood, naar de Regeering, waaruit eene geweldige ſcheuring en een onverzoenlyke haat tusſchen de Navolgers ontſtaan zyn. Eenigen erkennen ABUBEKER als den regten Opvolger van MAHOMETH, en worden *Sonniten* genaamd: anderen kleeven ALI aan, en voeren den naam van *Schüten*. Tot de eerſten behooren de *Turken*, *Tartaaren*, *Arabiers*, *Africaanen* en veele *Indiaanen*, onder welken die Leer meer en meer veld wint tot op deezen dag: tot de anderen de *Perſiaanen* en de Onderdaanen des grooten *Mogols*. Ziet men de Kaarten in; overweegt men, welke uitgebreide Landen deeze Volken beſlaan; bedenkt men, waar zy het Christendom uit gedrongen, en de Leer des Heidendoms met MAHOMETHS Stellingen verwisſeld hebben, waarby de Natien maar zo veel wonnen, dat zy, in ſteede van veele Afgoden, nu éénen God erkennen, terwyl zy in de wyze der Verzoening blyven voort dwaalen: dan kan men zich naauwlyks onthouden van diepe zugten te ſlaaken, van veele traanen te ſtorten; te meer daar tot dus verre de kans zo weinig is, om iets met vrucht ter bekeeringe van deeze talryke Volken te doen. O welk eene verandering zal de Almagtige in

in de Waereld moeten voortbrengen, zullen deeze Natien hunne doolpaden verlaaten?

V. Deeze Beſchouwing is zeer treurig!

A. Gewis, hoe meer men dit aanmerklyk ſtuk beſchouwt, te dieper wordt men getroffen: doch wy moeten tot de *Christenen* wederkeeren. —— Weinige Schryvers vondt men in deeze Eeuw. De *Grieken* hadden ISYCHIUS en SOPHRONICUS van *Jeruſalem*, THEODORUS, GREGORIUS PISIDES, DOROTHEUS, Abt in *Paleſtina*; en de *Latynen* ILDEFONSUS van *Toledo*, DESIDERIUS van *Cahors*, ELIGIUS van *Limoges*, FREDEGARIUS, en anderen. Maar men kan, voor 't overige, het oog niet ſlaan op de domheid en onkunde deezer tyden, of het hart wordt gevoelig aangedaan. De Koningen lieten de beſcherming der Geleerden vaaren: het overſchot der geringe kennis vondt men alleen in de Kloosters by de Monniken. De kundigen verkwistten den dierbaaren tyd in het leezen der wonderbaare levensgevallen eeniger Heiligen. Die verder gingen, lazen de Werken van AUGUSTINUS en van GREGORIUS *den grooten*, waaruit de bedreevenſten ſlegte Homilien (die eene ſoort van Predikaatſien zyn) zamenflansten: want maar weinige Geleerden konden Redevoeringen voor het Volk opſtellen. Het getal der geenen, die de Heilige Schrift verklaarden, was ook gering.

ring. Naauwlyks zag men eene flikkering van Wysgeerte of Godgeleerdheid by de *Latynen*, en de *Grieken*, te veel bezet met hunne gefchillen, konden er nog minder op denken. 't Blykt egter, dat veele verderflyke Stellingen der *Roomfche* Kerk, eerst na deezen tyd, zyn uitgedacht. De Zedekunde, vol van bygeloovige dweeperyen, was niet minder vervallen. THEODORUS van *Tarfus*, Aartsbisfchop van *Kantelberg*, gaf een Boek over het Kerkelyk Regt en de Boetedoening in het licht, dat wat nieuws was in die dagen, doch aangenomen werdt van de Westerfche Kerk, maar verfmeeten, toen de Aflaaten opkwamen. Dezelfde Geleerde vormde de *Engelfchen* tot den fmaak der Letteren. Dit mag men een groot werk noemen, zo men de tyden aanmerkt. By de *Grieken*, waar men het anders verwagt zou hebben, was het niet beter gefteld. Te praalen met eenen winderigen Woordenzwier, zeer gefchikt om te verwarren en te verdonkeren, was een hooge trap van Geleerdheid; maar de *Latynen* konden egter in Welfpreekenheid by hen niet haalen. De Gefchilfchryvers waren van geen beter alloy.

V. Was het zo geleegen met de Leeraars?

A. In alles was het met hen vervallen! De twisten tusfchen de hoogmoedige Bisfchoppen van *Rome* en *Conftantinopole*, die elkan-

elkanderen niets wilden toegeeven, en even heet naar den voorrang waren, liepen zo hoog, dat zy den grond lagen tot eene volgende droevige ſcheuring tusſchen de *Griekſche* en *Latynſche* Kerk. De Bisſchop van *Rome* liet niets agter, om zyn gezag ſtaande te houden. Veele Kerken lieten zich egter door hem niet ringelooren. *Italie* zelf verwierp deszelfs gezag. Openlyk klaagden veelen over de heerschzugt der Pauſen. Onder zodanige Kerkbeſtuurders namen de Ondeugden by allerleie rangen van Kerkelyken toe. De Monniken, die lang en laag genoeg gebukt en geyverd hadden, om hunne Bisſchoppen ryk te maaken, werden eindelyk wars van dien oneerlyken handel, en namen toevlugt tot den Paus van *Rome*, die reeds gezags genoeg hadt, om hen van het juk der Bisſchoppen, gelyk zy begeerden, te ontſlaan. By het genoegen deezer verkreegen vryheid kwam een ander geluk voor deeze Monniken. Zy waren wegens hunne gemaakte vroomheid, met welke zy veele ongeregeldheden voorzigtig bedekten, in achting geklommen; dan ten deezen tyde ſteeg de eerbied voor hun nog hooger, en het gevolg er van was, dat men, het geen van hun zeer verlangd werd, de Kloosters ryk maakte.

V. Dit gaf den Godsdienst geen voordeel?

A. De ſchoone Godsdienst, in deeze bar-

baarſche Eeuw ter neêr geſmakt, lag zwaar te verzugten onder den prangenden last van bygeloovige vonden, zonder moed of vermogens te hebben, om zich op te beuren. Ongelooflyk vermenigvuldigde men de brokken van het Kruis, waaraan men voorgaf, dat de Heere JESUS genageld was geweest; gelyk ook de Beelden en Beenderen der Heiligen. Men bleef het Vuur belyden, dat de onreine Zielen zuiverde. Die de Kerken niet verrykte ſloot men uit den Hemel. By de oude Plegtigheden voegde elk Paus nieuwen, ten openbaaren blyke van zynen yver in de bediening. Armzalig vertoon! De Feest- en Heilige Dagen groeiden ook aan. 't Was ſtichtelyk eenen zodanigen dag in te ſtellen ter gedagtenis van JESUS glorievolle Hemelvaart; maar ſchandelyk een tweeden te verordenen ter eere van deszelfs houten Kruis. En het hadt geene geringe nadeelige gevolgen, dat men de Kerken tot vryplaatzen voor Booswigten maakte.

V. Hoe veele ingedrongen dwaasheden! Misſchien ging het beter in de *agtſte* Eeuw!

A. Ik wil U vooraf zeggen, wat voortgangen het Evangelie in de VIII Eeuw maakte. De *Neſtoriaanen* bezweeken niet in hunnen yver voor hetzelve; zy maakten het den *Tartaaren* bekend. WINFRID, anders gezegd BONIFACIUS, een *Engelſche* Monnik,

ver-

verfcheen, in den jaare 715, in *Friesland*, om het Woord des Levens daar te prediken op zyne wyze. Een Oorlog, die hem drong om terug te keeren, geëindigd zynde, kwam hy, drie of vier jaaren daarna, weder, en verbreidde de Leer tot in *Germanie*, het geen wél gelukte. Zulke diensten, aan de Kerk beweezen, bevorderden hem tot het Aardsbisdom van *Mentz*. Terug gekomen in *Friesland* werdt hy aldaar, in den jaare 755, vermoord. Men laakt deszelfs heerschzugt, trotsheid, yver voor den Paus, en predikwyze, van fchrik en geweld verzeld, om *Christenen* te maaken, waarin hy dus zeer ongelyk was aan de eerfte Apostelen. CORBINIANUS leerde het Evangelie in *Beyeren*, een ander den *Hunnen* in *Panonie*, FIRMIN in den *Elfas* en *Zwitferland*, LEBUIN in *Saxen*; doch KAREL *de groote*, anders gezegd CHARLEMAGNE, Koning van *Frankryk*, dat Volk beoorlogende, deedt meer door de vrees der ftraf, dan de Leeraars door woorden. Hy gaf hun Schoolen en Kloosters. KAREL werdt om zo veele diensten, der Kerke beweezen, een groot Heilig, en naderhand kreeg zelfs zyn Naam eene plaats op de Lyst der Befchermheiligen der Kerke: eene Eer, om welke men in onze dagen fpotten zou. De zugt, om Volken onder zyne heerfchappy

te brengen en te houden, bezielde dien Vorst meer, dan godsdienstige inzigten. Minderen gebruikten kunstenaryen en gewaande Wonderwerken, om Menſchen te bekeeren. Van zulke geheel ongeoorlofde middelen bedienden zich de Yveraars dier tyden, en men ſtondt hun dezelven volkomenlyk toe. Dan, laat ons op die Tyden niet te zeer uitvaaren, wy kennen eene Gezinte, in onze Eeuw, welke, op dat voetſpoor, gelyke middelen tot dezelfde einden aan de hand blyft houden.

V. Dus predikte men het Evangelie veelal met geweld of kunst!

A. En daarmede hieldt men zich ook toen te vrede, en ſtelde de winsten tegens de verliezen: want, toen men in het Oosten, ten tyde der Keizeren LEO ISAURUS en CONSTANTINUS COPRONYMUS, geweldig keef, of men de Beelden al, of niet in de Kerken zou dulden, werden de *Grieken* zeer onderdrukt door de *Saraceenen*; en de *Turken*, uit de wildernisſen van het Gebergte *Caucaſus* te voorſchyn gekomen, overwonnen eerst die *Arabiſche* Verdrukkers, en beſtormden daarna de *Grieken*. Dan de *Spaanſche* Kerk, hadt ook door den inval der *Saraceenen*, in den jaare 714, en de *Germaniſche* veel door de *Heidenen* te lyden. — 't Gaf wel genoegen, dat men onder de

Grie-

Grieken Mannen van kunde telde, gelyk GERMANUS van *Conſtantinopole*, COSMAS van *Jeruſalem*, GEORGIUS SYNCELLUS, THEOPHANES, en vooral JOHANNES DAMASCENUS, die zyne Tydgenooten ver overtrof: en, onder de *Latynen*, EGINARDUS, ALCUINUS, PAULINUS van *Aquileja*, den Eerwaardigen BEDA, ja zelfs KAREL *den grooten*, hoewel de Boeken, op zynen naam uitgegeeven, waarſchynlyk door anderen zyn opgeſteld: dit, zeg ik, gaf wel genoegen; maar niet al het nut, dat men van hun en anderen kon verwagten: want de Oproeren des Oosterſchen Ryks benamen den geleerden *Grieken* de beſcherming en de rust, die het leven geeft aan de edele Weetenſchappen, en bluschtten derzelver yver uit. Hierom zyn maar weinige Mannen in deeze Eeuw beroemd geworden. —— PLATO's Wysgeerte, in de voorige Eeuw door de *Grieken* reeds verzaakt, verloor nu het oude hooge aanzien: die van ARISTOTELES nam derzelver plaats blymoedig in. In het Westen kweekte *Brittannie* of *Engeland* de meeste Geleerden. KAREL *de groote* begreep zeer wél, welk voordeel Volken en Ryken trekken van kundige Mannen: hierom yverde hy ongemeen voor de Geleerdheid. Hy lokte de bedreevenſte Lieden uit alle Oorden in zyne Staaten, ſtichtte talryke Schoolen, en

 hoe-

hoewel men die van *Parys* daaronder niet kan tellen, kreeg ze egter door hem haaren grondslag; voorts deedt deeze kloeke Koning de Onkunde, die alles verpest, van zyn Hof verhuizen; gewis één zyner edelste bedryven: want hoe wél vaart er een Vorst by, wanneer hy van geleerde Staatsmannen en bedreeven Hovelingen omringd wordt, en welk een schoon voorbeeld geeft dat niet den Onderdaanen! Alles beantwoordde egter niet aan KARELS doelwit; dewyl de Geleerden zyns tyds weinig vernufts, ten minsten niet dan eene sobere bekwaamheid hadden, om onderwys te geeven. Wat leerde men toch meer, dan de *Zeven Vrye Kunsten*, en die nog op eene ellendige wyze! Dan, dit was niet 's Vorsten schuld; maar men wyte het aan de gesteldheid der Eeuwe, waarin hy leefde.

V. Men kan dan, was het toen met de Geleerden zo geschaapen, zich niet veel goeds van de Kerkelyken dier Eeuwe belooven?

A. De Verdorvenheid onder de Geestelyken nam, helaas! ten dien tyde zeer toe: hun gedrag ontluisterde alles, zo in het Oosten, als in het Westen. Wellust, brasfery, en overdaad overstroomden hen. Zy zogten, (hoe vreemd luidt dit niet in onze ooren!) Uitspanningen in de Krygskunde, en werden egter, hoe zeer men over die erger-

ergernis klaagde, zeer geëerbiedigd. De braave, de verſtandige voelde deswege zyn ongenoegen hoog zwellen; maar wat baatte zulks! Kerken en Kloosters werden door de groote giften ryk, en men gaf te gereeder, om dat men ongelukkiglyk meende God daardoor te kunnen verzoenen. Wie die Stelling, zo troostloos voor de Armen, als gevaarlyk voor de Ryken, eerst ter baane voerde, weet men ons thans niet te zeggen. Men ging nog verder, en beſchonk (welk eene dolheid!) de Geestelyken met Vorstendommen, met Steden en Kaſteelen. Zy konden, dus verheven zynde tot Hertogen, tot Graaven, tot Baronnen en tot Opperheeren, die zelfs bevel over geheele Legers voerden, der waereldlyke Pragt en den glinsterenden Luister eenen ruimen teugel vieren. Deeze dwaaze Verhoogingen, deeze verkeerde Beſchenkingen, waardoor de Vorsten meenden de Geestelyken ten kragtigſten aan zich te verbinden, braken hun naderhand zuur op, en hebben deerlyke verwoestingen in EUROPA veroorzaakt: de deswege ruim geſtorte Traanen houden nog niet op. Gy begrypt wel, dat deeze Verheffing met den Paus, den grootſten van allen, begon, en zich verder tot de Monniken toe uitbreidde. Voor allen was dit eene heuglyke zaak. De Paus kittelde zich niet weinig met dit vermaak,

en,

en, wel verre van de verzaaking der Waereldglorie, of de Zedigheid eens nederigen Herders in eene edele weigering te vertoonen, dankte hy daarvoor, en drong daarna een ander ſchaadelyk wanbegrip, afkomſtig uit het Heidendom, door, naamelyk, dat hy, die door den Paus uit de gemeenſchap der Kerke geſlooten werdt, tevens de Voorregten der Maatſchappy moest ontbeeren. Wat heeft ooit meer tot onheil van EUROPA gediend, dan dit valsch gezag der Pausſen, dus zich aangemaatigd! Wat heeft meer hun aanzien, magt en rykdom ten nadeele der Kerk doen ryzen, dan de Landen in *Italie*, eerst door PEPIN, en daarna door KAREL *den grooten*, uit loutere Staatkunde, hun geſchonken! Dan de *Griekſche* Keizers, LEO ISAURUS, en zyn Zoon CONSTANTINUS COPRONYMUS, zeer gebeeten op GREGORIUS den II en III, wegens den veroorlofden Beeldendienst, beſloegen veele van die Landen, om hen te vernederen, en ſchonken ze aan den Bisſchop van *Conſtantinopole*. Deeze hoon bevorderde niet weinig de gevolgde ſcheuring tusſchen de *Griekſche* en *Latynſche* Kerken, welke den Christendomme zo geweldig heeft benadeeld. Leedden dus de Pausſen, de Monniken wilden niet lyden: zy onttrokken zich hoe langer te meer der tugt: eenigen vergaten

zelfs

zelfs alle Regels hunner Instelling; kenden weldra geene anderen, dan die van overdaad, luiheid en weelde, welke niet te stuiten waren: daarenboven zaaiden zy dikmaals oproeren. Deeze verbastering bragt eenen nieuwen rang van Kerkelyken, of eene soort van middel orde tusschen de *Monniken* en de *Waereldlyke* Geestelykheid te voorschyn, die men *Canonici* of *Kanunniken* noemde. De voorzigtige Keizers beslooten egter de bevestiging der Pausfen, die door de Priesters en het Volk verkooren waren, aan zich te houden, en derzelver magt in Kerkelyke zaaken te beteugelen: dan zy, ongezind, om door zulke banden gekneld te worden, wierpen ze af, en maatigden zich het gezag, zelfs over de Koningen, aan.

V. Dus werdt alles al meer bedorven?

A. In deeze donkere tyden hieldt men nog vast aan veele Grondstellingen van het Evangelie; maar hoe waren zy beneveld door afgodische Eerbewyzingen aan de stomme Beelden, door tallooze Oneenigheden, door schandelyk Bygeloof, en door de aangenomen Verdienstelykheid der Werken! De Godsdienst dier tyden bestondt in Beevaarten naar het Heilig Land, in het stichten en opsieren van Kerken en Kloosters, en in het dienen van Beelden. De egte Godsdienst was maar by weinigen bekend. De

Wal-

Waldenzen, van welken ik U, op eene gefchikter plaats, meer zal zeggen, roemen, dat hunne Voorvaders denzelven bewaard hebben. 't Is klaar, dat men zich toen aan allerleie Ondeugden vaardig kon overgeeven op de verzekering, dat het vermogen, zo der Heiligen als der Priesteren, toereikte, om vergiffenis van zonden by God te verwerven.

V. Liet men ook in die duisternis de Heilige Schrift vaaren?

A. De *Grieken* raakten in den waan, dat dezelve volkomen was opgehelderd, en dat zy genoeg deeden, als zy de Ophelderingen des Bybels uit de reeds uitgegeeven Boeken, daarover handelende, byéén verzamelden. . . . Hoe zeer verfchillen de denkwyzen der toenmaalige Tyden van de onzen niet! Wy oordeelen, fchoon men federt IX Eeuwen daaraan gearbeid heeft, dat wy het einde nog niet bereikt hebben. En het berouwt niemant, ten minsten den verftandigen niet, dat deeze aangenaame arbeid blyft voortduuren. . . Deeden dus de *Grieken* te weinig, de *Latynen* deeden te veel. Zy verzuimden den Letterzin, of liepen er over heen, en zogten allerwege eenen verborgen zin. Wat dunkt U? KAREL *de groote* waande zelfs, dat de Beginfelen van allerleie Kunsten en Weetenfchappen in den Bybel

Bybel opgeflooten waren. Des moedigde hy de Geleerden zeer fterk aan tot het geeven van Verklaaringen. Over eenige brokken van het Evangelie, bekend onder den naam van *Epistelen*, liet hy Leerredenen opftellen, die de domfte Priesters moesten van buiten leeren, en voor het Volk opzeggen. Hoe armhartig ging zulks toe! Dat bevel was egter noch beter, dan dat van de Levensverhaalen der Heiligen te befchryven. Was het eerfte goed voor het onkundige Volk, het maakte de Priesters lui, die toch wel te vrede waren, als zy hunne les konden opzeggen, verwaarloozende voor het overige de Heilige Schrift. Dus verlieten die werklooze Herders zich geheel op den arbeid des goeden Keizers, en gingen geen' voet verder. Niemant ondernam een Zamenftel der Godgeleerdheid of Zedekunde te maaken. De *Ieren* alleen onderftonden, om de Waarheden van het Evangelie door de Wysgeerte op te helderen; maar anderen voelden een affchrik van dat te volgen. —— De *Grieken* hadden kloeker Mannen. JOHANNES DAMASCENUS gaf eene *Christelyke Godgeleerdheid.* Zyne Landlieden juichten die toe, hoewel ze haare gebreken hadt. Dan het was genoeg, hy hadt het ys gebrooken, en nu kon men verder gaan.

V.

V. Reezen er geene twisten op?

A. De Twisten waren weinig, zo men die der Beelden uitzondert. Zy begonnen met den aanvang deezer Eeuwe onder den *Griekschen* Keizer PHILIPPICUS BARDANES, die ze uit de Kerken wilde weggedaan hebben, zo te *Constantinopole* als te *Rome*; maar Paus CONSTANTINUS keurde dat af. Keizer LEO ISAURUS, een moedig Vorst, ging verder, en liet ze allen, uitgezonderd die van den gekruizigden JESUS, wegneemen. Het Volk, deels door onkunde gedreeven, deels door de onverstandige Monniken, die voordeel by de Beelden vonden, opgestookt, kwam tot eenen oproer, en scholdt den braaven Keizer voor eenen Afvalligen. GREGORIUS de I en II stookten dat vuur in *Italie* aan, waarom LEO den Paus wilde straffen; doch het mislukte hem. Hierdoor getergd, liet hy alle Beelden in *Constantinopole* verbranden. Deeze moedige uitvoering verdeelde de *Grieken*, vermids de één voor, en de ander tegens de Beelden was. GREGORIUS de II yverde dermaate voor die ydele optooisels, dat de *Italiaansche* Landschappen van het *Grieksche* Keizerryk werden afgescheurd. Keizer COPRONYMUS, voorzigtiger dan zynen Vader, liet, in eene Kerkvergadering des jaars 754, de Beelden veroordeelen; doch IRENE, Weduwe van

LEO

LEO den IV, deedt ze, door hulp van den Paus van *Rome*, weder ter Kerke invoeren. De *Britten*, *Galliers* en *Germaanen* wilden ze nog wel behouden, maar er geene eer aan toegebragt hebben. Paus ADRIANUS ſtondt zulks tegen; doch CAREL *de groote* liet zich niet verkloeken, zette het ſterk door, en deedt ze door de *Frankfortſche* Kerkvergadering des jaars 794. veroordeelen. Gy ziet hieruit, dat men, ten dien tyde, nog van den Paus durfde verſchillen. — Wanneer deeze Twist hoog geklommen was, ontſtondt er een ander Geſchil over den Uitgang des Heiligen Geests. De *Latynen* bepaalden dien van den Vader en den Zoon; de *Grieken* beweerden dien alleen van den eerſten te zyn. Dit Geſchil duurde tot in de volgende Eeuwen, en verhaastte de treurige Scheuring tusſchen de beide Kerken. — Laat my hier nog bydoen, dat de oude Ketters, als *Manicheen*, *Marcioniten* en *Ariaanen* het hoofd nu weder opſtaken in het Oosten; doch in het Westen was het vry ſtil, buiten het gezegde. Hevige Geſchillen reezen er egter daarna over de Vraag: „ in welken zin CHRISTUS Gods Zoon ware."

V. En de Godsdienst leedt ongetwyfeld veel by die onzalige Twisten?

A. Wy verwonderen ons thans over zo hevige en langduurige oneenigheden, of lie-

ver over het hardnekkig aankleeven aan de ydele Beelden tot op deezen dag in de *Roomsche* Kerk; hoewel verstandigen onder hen thans meer dan ooit zeggen dezelven wel te kunnen missen, en sommigen er zelfs tegen uitvaaren. En hoe was 't mogelyk, zeggen wy nog, dat men zo styf op 't stuk der Beelden kon staan! Hadt JESUS of de Apostelen wel iets diensaangaande bevolen? Zouden zy, waren ze van eenig belang, zulks vergeeten of nagelaaten hebben? En om nu op uwe Vraag te antwoorden, leedt er de Godsdienst veel by? laat my alleen zeggen, men zag naauwlyks Godsdienst ten dien tyde: alles was optooisel, schitterende fieraaden, alleen voor de oogen, maar wat bleef er over voor het Hart? Konden een opgepronkt Avondmaal en Missen voor de Zielen in het Vagevuur; konden gewyde Kerkklokken den Geest zo wél stichten, als de ooren treffen? KAREL wilde gaarne het een en ander verworpen hebben; maar zyn eerbied voor den Paus deedt hem niet verder gaan..... Zie daar het gewigtigste, dat ik U van deeze Eeuw te zeggen hadt.

V. Mogelyk zullen er gunstiger dingen van de *negende* gemeld kunnen worden?

A. De IX Eeuw geeft ons het genoegen van het Evangelie gepredikt te zien

onder

onder de *Zweeden*, *Deenen*, *Bohemers*, *Moraviers*, *Slavoniers* en *Russen*, welke laatsten zich toen en nog schikken naar den Eerdienst der *Grieken*; dan dit bekeeren door Zendelingen geschiedde niet op eene zagte en redelyke wyze, maar meestal of door geweld, of door vrees. Vooral vergat men niet 's Pausen gezag hun diep in te prenten, en men bewees hun tevens de genade van hen met Plegtigheden te overlaaden. Dan stel tegen deeze winsten den moord onder veele *Christenen* in *Spanje*, *Sardinie*, *Sicilie*, en in het Oosten door de woeste *Saraceenen*. — Men telde in deeze Eeuw onder de *Griekſche* Geleerden eenen PHOTIUS, MOSES BARCEPHA, NICEPHORUS, THEODORUS STUDITES en GRAPTUS, METHODIUS; onder de *Latynen*, RABANUS MAURUS, AGOBARDUS, HILDUINUS, EGINHARDUS, GODESCHALCUS, PASCHASIUS RADBERTUS, JOHANNES SCOTUS ERIGENA, HINCMARUS, BERTRAMUS en anderen. De Geleerdheid onder de *Grieken* neigde egter ten val, en wat zou er gebeurd zyn, hadden de mildaadigheid der *Griekſche* Keizeren, en de zorg der Bisschoppen van *Constantinopole* de kundige Mannen daar niet gehouden? Men moet er alleen aan toeschryven, dat er de Wysgeerte herleefde. — Men zou egter van de *Arabieren* toen niet verwagt hebben, dat

de ſmaak in de Weetenſchappen onder hen zou opkomen; dat KALIF ALMAMUNIS, anders gezegd ABU GAAFAR ABDALLAH, beroemde Schoolen te *Bagdad*, *Basſora*, en *Cufa* zou ſtichten; dat hy Boekeryen zou oprigten, en *Griekſche* Schriften in de *Arabiſche* Taal laaten overzetten; en dat de *Europiſche Christenen* de Wis- Sterre- en Geneeskunst in de *Arabiſche* Schoolen van *Spanje* en *Italie* naderhand zouden gaan leeren. Dit zag men egter gebeuren. — Nog meer. Drie *Franſche* Vorsten, KAREL *de groote*, zyn Zoon LODEWYK *de godvrugtige*, en zyn Kleinzoon KAREL *de kaale* yverden, de een al meer dan de ander, voor de Geleerdheid. In *Italie*, het geen vreemd is, was geen geleerd Man, maar wel in *Engeland* te vinden. De yver dier Vorsten baatte egter weinig, wegens de oneenigheid tusſchen LODEWYK en zyne Zoonen, wegens de invallen der woeste *Normannen*, wegens het bepaald verblyf der Kennis binnen de muuren der Kloosteren, wegens de byſtere Onkunde der Edelen, en eindelyk wegens den Rykdom der Kerkelyken. — RABANUS MAURUS kreeg toen om zyne kundigheid den grootſten roem. Men begon de *Griekſche* en *Hebreeuwſche* Taalen te leeren, het geen wat goeds voorſpelde. SCOTUS verklaarde ARISTOTELES; doch

verec-

vereenigde de *Schoolſche* met de *Myſtike* Godgeleerdheid. DUNGALLUS leerde de Wysgeerte en Sterrekunde met lof.

V. Werden toen de Geestelyken niet alleen wyzer, maar ook indedaad godvrugtiger?

A. Zulk een getuigenis verdienen zy niet! Zy vervielen in deeze Eeuw tot godloosheid en ongebondenheid. In het Oosten waren de Bisſchoppen oproerig; in het Westen leefden zy weelderig: die van minderen rang zogten de voldoening hunner lusten. Veele Priesters waren zo dom, dat ze niet leezen of ſchryven konden. Een onwetend Edelman, die geene bevordering kreeg aan het Hof of in den Kryg, werdt een Geestelyke, en klom ſoms op tot eenen hoogen rang. De Bisſchoppen moesten, nu en dan, voor hunne Leenheeren, wiens Landen zy bezaten, te velde trekken. Roofzieke Vorsten vielen daartegen ook wel eens aan op de eigendommen der Kerk. De Pausſen lieten zich, door de Priesters en het Volk, zonder goedkeuring der Keizeren verkiezen. Weinigen blonken in deugd, beleid of geleerdheid uit: de meesten ſtaan veel eer met ondeugden beklad. Men verwerpt thans het vertelſel, dat zekere JOHANNA Pausſin te *Rome* zou geweest zyn, als eene fabel: dan men oordeelt egter, dat daar iets zonderlings moet gebeurd zyn;

het geen aanleiding tot een Verhaal gegeeven heeft, het welk nu onmooglyk te ontwikkelen is by gebrek van egte berigten. Een Oorlog onder KARELS Nakomelingen gaf Paus JOHANNES den VIII aanleiding, om over de kroon te beſchikken, gelyk hy deedt over die van KAREL *den kaalen.* Zyne magt rees hierdoor hoog in top, en het viel daarop ook gemaklyker om over 's Volks gemoeden te heerſchen. Na LODEWYK *den godvrugtigen* veranderden de Pauſſen allengskens de Regels van het Kerkbeſtuur. De Vorsten lieten zich hun gezag in den Godsdienst beneemen: de magt der Bisſchoppen verminderde, en de achtbaarheid der Kerkvergaderingen groeide aan. Toen begeerden de Pausſen, dat de geheele Waereld zou gelooven, dat zy door den Heere JESUS waren aangeſteld tot Regters over de Kerk, en poogden dit door oude, doch valſche beſcheiden goed te maaken. Dit ſmaakte luttel den *Franſchen* Bisſchoppen; doch zy konden dat bedrog niet keeren. Wat nadeel dit der Kerke gedaan hebbe, zullen U de volgende Eeuwen leeren. Dit was alles niet. Het Kloosterleven zag zyne achting magtig ryzen. Graaven, Hertogen, Koningen zelfs waren zo laag van geest, dat zy, om zich Gode toe te wyden, den throon met eene Monniken-celle verwisſelden.

den. Die zwaar gezondigd hadt meende in een Monnikenkleed zalig te ſterven. Sommigen dier Kloosterlingen werden Staatsdienaars. Hoe veele onzinnigheden! Om de zedeloozen te beteugelen onderwierp hen de Kerkvergadering te *Aken*, in den jaare 817, aan den Regel van den vermaarden BENEDICTUS, Abt van *Monte Casſin.*

V. Hielp niet het een en ander?

A. Oordeel er van, als ik U zeg, dat het ontſtooken Licht door zo veele Geleerden na hunnen dood begon te taanen; dat eene algemeene duisternis en bygeloof zich over de *Christenen* verſpreidden; dat de eerbied voor de Heiligen en derzelver Overblyffelen (*Reliquiën*) den Godsdienst afgodisch maakten; dat men naar het Oosten reisde, om een ſtuk van het waare Kruis, of een Been van eenen Apostel te haalen; dat hy, die ze by mangel van geld niet kon koopen, dezelven met geweld of door dievery zogt te krygen; dat men een heilig Geraamte, een Been, of een Lap van het Kleed eens Heiligen zeer duur verkogt; en dat de Monniken het Volk wys maakten, dat die zo genoemde heilige dingen Wonderwerken deeden. Ieder Kerk moest nu ook eenen Beſcherm-Heiligen hebben, en men verzon er, die nooit geleefd hadden. Anderen *canoniſeerde* men, dat is, men be-

noemde ze tot Hemelſche Middelaars by God. Dit regt gaf men daarna den Pausſen, die het met vreugde aannamen, om dat het hunne magt vergrootte. Maar nu moest men ook het leven dier Heiligen beſchryven in een Boek, dat den naam van *Legenden* verkreeg, en vol was van verzonnen beuzelingen.

V. Uit zulke ſtaalen kan men van die tyden oordeelen! Helaas; welk eene Blindheid, welk een Bygeloof!

A. Gy kunt verder daaruit afneemen, dat men, zo veel te doen hebbende met nuttelooze vonden, die egter den Monniken winst aanbragten, de Verklaaring der Heilige Schrift byna geheel vergat. Hoewel de *Latynen* hierin meer deeden, dan de *Grieken*, hadden zy egter maar twee voornaame Mannen, DRUTHMARUS en BERTHARIUS. Hoe bekwaam ſommigen daartoe waren, kunt gy daaruit opmaaken, dat zy, onder *één* woord des Bybels, *vyf* verborgen betekenisſen zogten. Welk eene deerlyke uitlegging, welk een mengelmoes van denkbeelden moest dat niet opleveren! —— Met de Leeraars in de Godgeleerdheid ſtondt het niet beter. SCOTUS riep Reden en Wysgeerte in de Verklaaring te hulp, het geen anderen woedende tegens hem maakte. De Zedeleer beſtondt uit zamengelapte Spreuken der Kerk-

vade-

vaderen. De oplosſing van Geweetensgevallen werdt de geleerde arbeid van anderen. De *Myſtikery* maakte grooten opgang onder *Italiaanen*, *Franſchen* en *Duitſchers* door de vertaaling van een verzonnen Boek, geſchreeven, zo men voorgaf, door DIONYSIUS, den *Areopagiter.* —— . Na eenen twist van *honderd en tien* jaaren over de Beelden, boog zich gansch Oosten, op de toelaating der Kerkvergadering van *Conſtantinopole* in den jaare 842, voor dezelven neer. Eene ſchoone vergunning! Dan in het Westen werdt een middenweg gehouden: men duldde ze in de Kerken ter gemoetkominge van het geheugen: doch dit was van korten duur, alzo men reeds, vóór het einde deezer Eeuw, ongemerkt, tot de aanbidding verviel. De moedige CLAUDIUS, Bisſchop van *Turin*, ſmeet ze uit de Kerk, en liet ze verbranden. Veelen vloogen hem daarover aan; doch hy triomfeerde over hen, en zyn edel bedryf hadt goede gevolgen.

V. Dus hieldt het Geſchil over de Beelden ten nadeele der Kerke op!

A. Maar daarop kwamen anderen ter baane! Het eerſte was tusſchen de *Latynen* en *Grieken* over den Uitgang des Heiligen Geests, het geen weer levendig werdt. —— Het tweede behelsde de Vraag: „ hoe JESUS Lichaam in het Avondmaal tegenwoor-

 dig

dig was?" Tot dus lang was dit onbepaald gebleeven. De Monnik PASCASIUS RADBERTUS stelde, dat het Lichaam daarin tegenwoordig was; doch dat de uitwendige gedaante van het Brood na de wyding bleef. Die nieuwe Leer verwonderde veelen. RABANUS MAURUS en anderen spraken ze met regt tegen. Op last van KAREL *den kaalen*, moesten twee beroemde Mannen, RATRAMUS en SCOTUS, het stuk onderzoeken. De eerste sprak er duister van; de laatste verklaarde: „ dat Brood en Wyn tekens en zinnebeelden van JESUS afweezig Lichaam waren." —— Het derde raakte de Voorbeschikking en de Genade. GODESCHALCUS, een Monnik in *Fulda's* Klooster, beweerde: „ dat God eenigen ten leven, anderen ten verderve hadt geschikt. Om die Leer werdt hy veroordeeld in den jaare 849. Men riep, dat AUGUSTINUS het zelfde gesteld hadt: dan dit baatte niets; de Monnik werdt ontwyd, gegeesseld en in de gevangenis geworpen, waarin hy stierf; doch zyn gevoelen kreeg aanhang. —— Andere Geschillen van minder belang kwamen by de voorigen, voornaamelyk, over het aanstellen van PHOTIUS tot Patriarch van *Constantinopole* in stede van IGNATIUS, waarin zich de Paussen mengden, en de nadeelige scheuring tusschen *Grieken* en *Latynen* ten gevolge hadt.

V.

V. Welke droevige tyden!

A. Voor beiden Volken voorzeker droevig, te meer, dewyl de *Grieken* in eenen bloedigen Oorlog ingewikkeld waren met de *Paulicicanen*, een tak der *Manicheen* in *Armenie*: want de laatften, om zes berugte dwaalingen veroordeeld, hadden de wapenen opgenomen. Duurden andere Aanhangen voort, de *Neftoriaanen* en *Monophyfiten* bleeven buiten fchoots onder de *Arabieren*. —— Intusfchen dachten de *Latynen* meest op het vermeerderen van Plegtigheden, en op het dulden van het Bygeloof, by voorbeeld, men gaf plaats aan eene *Heidenfche* proef ter beflisfinge van regt of onregt in burgerlyke Gefchillen. Men bondt naamelyk het regterbeen en de linkerhand des befchuldigden aanéén, en wierp hem zo in het water: zonk hy, dan was hy vry; dreef hy, dan hieldt men hem fchuldig. Oordeel van die Eeuw, geene betere zal er volgen.

V. Was het in de *tiende* Eeuw niet beter met de Kerk gefteld?

A. Men noemt de X Eeuw de *yzeren Eeuw*, en een verftandige denkt niet dan met fiddering aan die tyden der onweetenheid. De volflagenfte Domheid, de diepfte Onkunde, de vreemdfte Godsdienstbegrippen, en de grootfte Liefdeloosheid waren de wrange vruchten dier jammerlyke dagen. Men

zegge

zegge daarentegen, dat de *Tartaaren* door de *Nestoriaanen*, dat de *Normandiers*, *Poolen*, *Russen*, *Hongaaren*, *Deenen*, *Noorwegers*, en de Bewooners der *Orcadische* Eilanden, of toen eerst bekeerd, of met een nieuw licht bestraald werden; dat de edelmoedige Keizer OTHO *de groote* de uitbreiding der Leer onder de *Duitschers* sterk bevorderde; dat Paus SYLVESTER de II in eenen Brief de gansche Kerk opwekte, om *Palestina* uit de handen der snoode *Mahomethaanen* te rukken; dat de *Grieken* nog al geleerde Mannen hadden; als SUIDAS, OECUMENIUS, OLYMPIODORUS, SIMEON en NICON; en de *Latynen* SYLVESTER den II, ELFRICUS, ODO, RATHERIUS en anderen; dat de Kerk niet veel, dan van de onbekeerde *Sclavoniers* en *Normannen*, te lyden hadt; dat de *Persen* door de *Saraceenen*, en deeze wederom door de *Turken* te onder gebragt werden, waarby de Kerk geene schaade hadt; dat de *Grieksche* Keizers LEO, de Wysgeer, en vooral CONSTANTINUS PORPHYROGENNETA de Geleerden sterk aanmoedigde; dat *Egypte* groote Mannen voortbragt, en de *Arabiers* den smaak voor de schoone Weetenschappen behielden: maar werdt intusschen de Leer van MAHOMETH niet sterk voortgeplant? Bleeven de oude dwaalingen niet? Zieltoogde de Geleerdheid by de *La-*

tynen

zynen niet? Werden de *Zeven Vrye Kunsten* op eene jammerhartige wyze niet geleerd? Beoefenden de Wysgeeren wel meer dan de Redeneerkunst? Werdt de grond niet gelegd tot een onnut, moeilyk en verdrietig Gefchil tusfchen de *Nominalisten* en *Realisten*: „ of naamelyk de Algemeenheden, omtrent welke de Redeneerkunst zich ophieldt, tot de wezenlyke dingen behoorden, dan of het enkele Benaamingen waren." En was dan dat alles niet erg genoeg?

V. Ongetwyfeld was het nadeelig!

A. Ik begin flegts! Nu zal ik U eene treuriger fchildery van deeze Eeuw toeftellen; doch alvoorens zeggen, het geen tot heden toe ftand houdt, naamelyk, dat Paus JOHANNES de XII de gewoonte invoerde, dat de Pausfen, by het aanvaarden hunner Waardigheden, hunnen Doopnaam voor eenen anderen verwisfelen. Nu tot het ftuk! De Pausfen regeerden kort en flegt: de een ftiet den anderen van den Zetel, om er zelf op te zitten. Ondeugend waren hunne bedryven, en egter nam hunne magt toe. De Kerkelyken waren verflaafd aan bygeloof en verfoeilyke daaden: zy hielden Byzitten, en dreeven handel in geestelyke Ampten. De Monniken verlieten de Regels hunner Inftelling De zuivere Leer was verdraaid, verdonkerd, en niet langer kenbaar.

baar. De Godsdienst bestondt alleen uit Plegtigheden. Het Vagevuur was vreeselyker dan de Hel. Zonder Heiligen durfde men niet tot God komen. Men was te dom, om een Geschil te kunnen afdoen. De Monniken yverden voor den aanwas van hun gezag. Uit misverstand van *Openb.* XX. 2, 3, 4. sidderde alles, wyl men den laatsten dag der Waereld en het Oordeel voor de deur dacht te zyn. Men liet des alles staan, of gaf het goed aan de Kloosters: men slegtte zelfs Kerken en Paleizen, als langer onnut, en men liep, wat weinigen van beter doorzigt daar tegen mogten zeggen, naar het Heilig Land, in dien waan, dat JESUS zich daar eerst zou openbaaren, waarvan men niet geneezen werdt, dan toen die Eeuw ten einde liep, en de tyd de misvatting leerde. — De Heilige Schrift werdt weinig of slegt verklaard: niemant dacht om de Godgeleerdheid: de Zedeleer werdt ook verwaarloosd: de verzoening met de *Grieken* bleef agter: voor elken Heiligen vierde men een nieuw Feest: dat van *Allerzielen* of *Allerheiligen* kwam ook in trein: de dienst van MARIA steeg hooger, en men besloot op elken Zondag eene Mis ter haarer eere te doen: de Rozenkrans, of vyftien herhaalingen van het Gebed des Heeren, en honderd en vyftig Groetenissen aan de Heilige

lige Maagd; en de Rozenhoed, zynde zes of zeven zodanige Gebeden, met zes of zeven zulke Groetenisfen, of *Ave Marias*, werden ingevoerd. Oordeel nu!

V. Van een zodanig verval in de Kerk is nog geen voorbeeld geweest!

A. Ware het zo gebleeven, de Kerk zou te onder zyn gegaan! Ondertusfchen is het een zeer opmerklyk ftuk der Godlyke Voorzienigheid, dat, in deezen duisterften tyd, de viering des Avondmaals niet agter gelaaten werdt: want hadt men dit voornaame ftuk des Christendoms gefchort, wat zou er van het overige geworden zyn? Eindelyk hadt God medelyden met zulk een deerlyk verval. Een klein ftraaltje van licht kwam er in het einde deezer Eeuw op. LEUTARD, een gemeen Priester, begon tegen de Beelden en tegen de Tienden der Priesteren te yveren. Paus SYLVESTER de II, die de Schriften der *Arabieren* in *Spanje* geleezen hadt, beurde de kwynende Geleerdheid door zynen fmaak en yver op. Hy minde de Wiskunst, en, hoewel de domme Monniken SYLVESTERS wiskundige Figuuren voor Toveraars trekken aanzagen, en hem voor een Leerling van den Satan hielden, ontftak hy egter in veelen de lust tot de Weetenfchappen. Op zyn voorbeeld mooglyk, gingen federt de *Europeaanen* by

de

de *Arabieren* ter ſchoole, 't geen de kennis in hun Land heeft gebragt. Wie zou zulke diensten van de *Arabieren* verwagt hebben! Men ziet daaruit, hoe veel nuts het eene Volk aan het ander kan doen door Gods beſtemming. Dit vernedert de trotsheid der Natien, en toont de noodzaaklykheid van naauwe verbindtenisſen, die altoos ten voordeele van weerskanten afloopen.

V. Hoe ging het in de *elfde* Eeuw?

A. Licht en Duisternis ſtreeden om den voorrang in de XI Eeuw! Den *Neſtoriaanen*, die in *Tartarye* veel nuts deeden, liep het niet voor, of tegen in het Oosten: door toedoen des *Griekſchen* Keizers verlieten veele *Manicheen* hunne dwaaling: de *Pauliciaanen*, die zich door EUROPA verſpreidden, werden door den Paus vervolgd: de *Christenen* leeden veel van de *Turken*, die door de *Grieken* niet te ſtuiten waren: FERDINAND de I ſloeg de verdrukkende *Saraceenen* in *Spanje*: de overgebleeven Heidenen in *Duitschland* en in het Noorden plaagden de *Christenen*: aan die van het Noorden, ſlegt verlicht, bleef veel te doen: met de Bewooners van *Pruisſen* hadt men moeite; doch de *Siciliaanen* werden bekeerd. —— Onder de geleerde *Grieken* hadden MICHAEL PSELLUS, THEOPHYLACTUS, en SIMEON, *de jonge*, eenen grooten

III.D.Pl.IV.

J. Buys, inv. et delin. — Rein. Vinkeles, sculp. 1782.

Petrus, de Heremiet.....vertoonde eenen Brief, in den Hemel aan hem, zo hy voorgaf, daar over geſchreeven.

bladz. 417.

ten naam; en onder de *Latynen* FULBERTUS van *Chartres*, ANSELMUS, SCOTUS, LANFRANCUS, DAMIANUS, HILDEBERTUS, en Paus GREGORIUS de VII.

V. Valt er niets meer van te zeggen?

A. Veel meer, onder anderen eene dolzinnige Onderneeming! Ik heb U reeds gezegd SYLVESTERS Plan, om de *Mahomethaanen* te jaagen uit *Palestina*, dat men, dewyl JESUS daarin de verzoening volbragt, te heilig keurde, om door hun bezeeten te worden. De stoute Paus, GREGORIUS de VII, besloot dat uit te voeren op de herhaalde klagten der *Christenen* van ASIA wegens de wreedheden der *Saraceenen*; dan hy moest, schoon hy tot dat einde reeds een Leger van vyftig duizend Man gemonsterd hadt, maar door toevallen belet werdt, dat laaten steeken. PETRUS, de Heremiet, een Geestdryver en Burger van *Amiens*, haalde dat Ontwerp, in het einde deezer Eeuwe, weer boven: want die verdrukkingen gezien hebbende en deswege met woede vervuld, beschouwde hy zulks als eene Hemelsche Ingeeving. Hy toog des door EUROPA, maande den *Christen* Vorsten het harnas aan te schieten, en vertoonde eenen Brief, in den Hemel aan hem, zo hy voorgaf, daarover geschreeven. Het luidt vreemd, dat men aan denzelven geloof sloeg, het geen egter gebeurde.

De Kerkvergadering van *Placentia*, in den jaare 1095 door Paus URBANUS daartoe belegd, keurde dat Plan af; maar eene volgende ſtelde deszelfs uitvoering vast. Daarop raakte alles op de been, Monniken, Ambagtslieden, Kooplieden, Slaaven, Misdaadigers, Jongens, Meisjes, Hoeren en ander geboefte, geſchikter om te rooven, dan om te vegten, gelyk aan een traag lichaam zonder ziel. Zulken togt noemde men eenen Kruistogt, of Kruisvaart, en allen, die er zich toe verbonden, Kruisdraagers of Kruisvaarders, wyl elk een Kruis op den regten ſchouder droeg, en JESUS Kruis uit der Ongeloovigen handen wilde rukken. Welk een dol bedryf! Moest men dus den weg naar *Jeruſalem*, dat toen veel bezogt werdt, gemakkelyker maaken? Moest men dus der *Turken* aangroeiende magt tevens fnuiken, en het Heilig Land overmeesteren? Maar hadt JESUS hetzelve onder den vloek niet gelegd? Verkeerde yver en blindheid waren dan oorzaaken van deezen onzinnigen Oorlog, nadeelig voor den Godsdienst en de Burgerlyke Maatſchappy. Ontelbaare rampen heeft dezelve over EUROPA gebragt, en kan men er nog heden de daardoor nagelaaten Ontvolking niet van zien? Heeft ze duizend braaven Krygshelden het leven, en veelen Landen onnoemlyke Geldſom-

ſommen niet gekost? Hoe veele magtige Familiën vervielen daardoor in armoede! Men verkogt alles, om te gaan vegten. Die t' huis bleeven en gezag hadden verdrukten de Onderdaanen. Duizend euveldaaden bedreeven de Kruisdraagers; zy wilden egter door zwaard en vroomheid overwinnen. 's Pauſen gezag werdt hierdoor vermeerderd, Monniken, Kerken en Kloosters ryker: want veelen maakten aan dezelven hun goed by Testament, eer ze optoogen, en kwamen niet weder. By afweezigheid der Bisſchoppen, die het zwaard hadden aangegord, werden de Monniken nog ſnooder; en wyl zy, die terug keerden, veele valſche *Reliquiën* medebragten, werdt het getal der bekenden met veele onbekende Heiligen vergroot. Het houden van het Avondmaal, alleen onder de gedaante van Brood, meent men eerst in gebruik geraakt te zyn op deeze Kruistogten en in *Paleſtina*, waar zelden wyns genoeg voor zo veel Volks te bekomen was.

V. Maar hoe viel die Oorlog uit?

A. Agtmaal honderdduizend Man, in hoopen verdeeld, trokken, in den jaare 1096, naar *Conſtantinopole*, om hulp en raad van den *Griekſchen* Keizer, ALEXIUS KOMNENUS, te ontvangen, en dan de reis voort te zetten. PETRUS, de Heremiet, was de Leidsman van tagtig duizend Man; doch op reis

baldaadigheden pleegende, werden zy door de *Hongaaren* verslaagen. Anderen zonder bedreeven Veldheeren ondergingen het zelfde lot. Tagtig duizend Man, geleid door GODFRIED van *Bouillon*, één der grootste Helden, en door zynen Broeder BALDUIN, waren gelukkiger. RAIMOND, Graaf van *Thoulouse*, voerde andere benden aan. ROBERT, Graaf van *Vlaanderen*; ROBERT, Hertog van *Normandie*; en HUGO, Broeder des Franschen Konings, gingen ten scheepe. Zulk eene Krygsmagt zag men nooit. De *Griekschε* Keizer, vreezende voor eenen heimelyken toeleg op zyn Ryk, beefde er voor. Men veroverde eerst *Nice* in *Bithynie*, daarna *Antiochie* in *Syrie*, eindelyk *Jerusalem* in den jaare 1099. Men stelde GODFRIED aldaar tot Koning aan; maar hy weigerde dien hoogen eertitel, regeerde kort maar met veel beleid, en hadt, stervende in het volgende jaar, zynen Broeder tot Opvolger. Dus werden de *Mahomethaanen*, doch alleen voor eenen tyd, uit het Heilig Land verdreeven. Het Bygeloof juichte over eene zo nietige zaak!

V. Won de Geleerdheid geen veld, toen men Landen met de Wapenen veroverde?

A. De Geleerdheid leedt veel nadeels door het verval des *Griekschen* Ryks. De *Arabiers* bleeven Minnaars der Weetenschappen.

Ein-

Eindelyk kreeg men er ook eenen heerschenden smaak voor in EUROPA. Met meer vrucht rigtte men Schoolen op buiten de Kloosters, en stelde daarin aan zulke Leermeesters, die door de *Arabiers* in *Spanje* waren onderweezen, of derzelver Boeken gebruikt hadden: zy waren dus daartoe geschikter, dan de Monniken. De School van *Salerno* in het Ryk van *Napels* werdt toen zeer beroemd. De Voorzegkunde en Handkykery, ten dien tyde daaruit voor den dag komende, (beide ydele Weetenschappen!) vonden ingang by ongeduldigen en nieuwsgierigen. Men ging voort met het leeren der *Zeven Vrye Konsten*; doch Taalkunde en Welspreekenheid werden nog verwaarloosd. In den jaare 1050 kreeg de Wysgeerte door de Ophelderingen, aan ARISTOTELES door PSELLUS gegeeven, eene andere gedaante, maar vooral door toedoen van ANSELMUS, die het bewys van Gods bestaan uit het denkbeeld van een volmaakt Opperwezen, in 's Menschen Ziel ingedrukt, uitvondt, welke eer men naderhand aan DESCARTES heeft gegeeven.

V. Hoe gedroegen zich de Pausſen?

A. In deeze Eeuw steeg hunne magt ten hoogsten top, al poogde WILLIAM, *Engelands* Veroveraar, met de *Fransche* en *Duitsche* Bisschoppen, hun regt te handhaaven. Sommige Pausſen waren van een onbetame-

lyk gedrag. Men zag er wel ééns twee te gelyk, of tegen elkander in geſchil, gelyk SYLVESTER de III, en GREGORIUS de VI. Al vogt LEO de IX tegen de *Normannen*, men plaatſte hem egter onder de Heiligen. — NICOLAUS de II, de verouderde ongeregeldheden by der Pausſen verkiezingen willende verbeteren, liet den Cardinaalen, den Adel en het Volk met de Geestelyken van *Rome* het regt van ſtemmen. Het woord *Cardinaal* betekende oulings alleen een' Geestelyken: dan nu kreegen de zeven Kardinaal-Bisſchoppen, die tot *Rome's* Regtsgebied behoorden, met agtëntwintig Cardinaal-Klerken, die Priesters van zo veele Hoofdkerken in *Rome* waren, de magt om onderzoek te doen naar hun, die naar de verkiezing haakten, en vervolgens om te ſtemmen. Hun getal, ſchoon het reeds den Adel en het Volk mishaagde, is daarna zeer vergroot. — GREGORIUS de VII, een ſtout regeerziek Man, wilde over de Koningen en Keizers regeeren, en de gereezen Geſchillen onder hen, jaarlyks, door vergaderde Bisſchoppen te *Rome* beſlisſen, ten welken einde zy zich met eenen eed van trouw aan hem moesten verbinden. Toen de Koningen van *Frankryk* en *Brittannie* dit weigerden te doen, waren anderen hem te wille. Dit veranderde de gedaante van EUROPA. De Vorſten

ſten verlooren toen veele hunner Voorregten; de Paus was gezind allen in te ſlokken. GREGORIUS bewoog MATHILDA, Dogter des Hertogs van *Toscaanen*, hem haare Landen te beſpreeken, het geen onlust gaf: egter behieldt hy er veelen van, 't geen zynen hoogmoed en magt niet weinig ſtyfde. Daarna verzette hy zich tegens de Huwelyken en Byzitten der Priesteren, waarop veelen, die by hunne Vrouwen wilden blyven, den geestlyken Staat verlieten. Onaangezien alle onlusten, bleef de Paus onverzettelyk. Hy verboodt ook het verkoopen der Kerkelyke Ampten, het geen braaf was. HENDRIK de II, Keizer van *Duitschland*, en de Bisſchoppen verzetten zich daartegen, wyl zy er veele begaven, die, aan den Paus verbleeven zynde, hun gezag verminderden. Hy verklaarde des den Paus afgezet: deeze donderde toen vervloekingen tegens hem uit. HENDRIK moest onder doen: hy ging naar *Rome*, om vergiffenis te ſmeeken. Drie volle dagen ſtondt hy, met ongedekten hoofde en eene wollen py aan het lyf, als een ſmeekend boeteling, aan 's Pauſen Kasteel, daarop te wagten. Met moeite kreeg hy dezelve op den vierden dag. Welk eene vernedering in eenen Keizer, en hoedanig eene trotsheid in eenen Paus! Van beiden hadt men dusverre geen weergae gezien:

zien: zy waren de gevolgen van de Verheffingen der Pausſen, die men hun hadt toegelaaten; wrange vruchten van voorige dwaasheden! Geduurende 's Keizers afwezen benoemden zyne Vyanden eenen anderen Keizer; doch HENDRIK verſloeg hem, trok naar *Rome*, nam het grootſte gedeelte der Stad in, en benoemde eenen anderen Paus. GREGORIUS kreeg ontzet, week toen naar *Salerno*, en ſtierf daar in den jaare 1085. Deeze dood gaf egter geen rust aan de Kerk. URBANUS de II durfde de Geestelyken verbieden den Eed van trouwe by hunne Overheden af te leggen, en liet de Monniken onkundig en ongebonden blyven. De Waereldlyken, geloovende, dat der Kerkelyken gebed Gods regtvaardigheid ontwapende, deeden toen zo veel kwaads, als zy wilden, en de Klooster-Orden vervielen ook geweldig.

V. En hoe was eén Volk, dat zulke Voorgangers hadt, geſteld?

A. Gy kunt dat denken! Hier en daar waren wel verſtandige en vroome Mannen, die eene Hervorming hoopten; dan het ontbrak hun aan magt, om ze te beginnen. De Verſchooveling beweende in eenen ſtillen hoek den deerlyken ſtaat des Christendoms. Weinigen ondernamen, heimelyk of openbaar, eene kleine Hervorming. Wie ter Kerke kwam, hoorde niet

dan

dan grillige Uitleggingen der Heilige Schrift, of de voorige Uitleggers uitgeſchreeven. De grond werdt ook voor de *Schoolſche* Godgeleerdheid gelegd. ANSELMUS gaf het eerst een algemeen Stelſel van eene zodanige Leer. HILDEBRANDUS van *Tours* overtrof hem hierin. Slegt droeg men de Zedekunde voor, en de *Myſtike* Leer bleef vol van verrukkende gewaarwordingen. De Twisten tusſchen de *Grieken* en de *Latynen* werden ook weer levendig. De eerſten beſchuldigden de laatſten, dat zy ongereezen Brood in het Avondmaal gebruikten: de laatſten bragten in, dat de anderen zich aan den Paus niet wilden onderwerpen. — Ook begon men, op nieuw, over JESUS lichaamlyke tegenwoordigheid in het Avondmaal te twisten. Elk hadt dus lang zyn gevoelen gezegd: niets hadt men beſlist. BERENGARIUS ontkende dezelve in den jaare 1045, en werdt daarop van zyne goederen beroofd. De een Paus was voor, de ander tegen 's Mans gevoelen. Soms veinsde hy; doch beweende daarna dat wangedrag in eenzaamheid, en ſtierf in den jaare 1088, waaruit blykt, dat er toen nog Lieden waren, die regtzinnig van het Avondmaal dachten.

V. Hoe ging het met de Plegtigheden?

A. Paus GREGORIUS begeerde, dat men de Godsdienstplegtigheden, die te *Rome* in

trein waren, overal zou invoeren. De *Spanjaards* hadden daar geen zin in, willende zich by de oude *Gothiſche* manier houden. Om zich egter niet te ſtyf te vertoonen, verzon men iets, dat de denkwyze dier tyden in een helder licht ſtelt. Gy zult volſtrekt niet kunnen raaden, welken weg men daartoe inſloeg. In den jaare 1080 beſloot men toch in *Caſtilie* het Geſchil door twee Kampvegters, van welken de een vóór de *Roomſche*, en de ander voor de *Gothiſche* Godsdienstwyze zou vegten, te laaten beſlisſen. Een klugtig bedryf! De laatſte won het; maar Koning ALPHONSUS liet de eerſte door zyn gezag invoeren. . . . Men billyke de Eenvormigheid in allen Godsdienst; maar waarom waren de Pausſen, noch in deeze, noch in de volgende Eeuwen tot op deezen dag toe, niet te beweegen, om elke Natie den Godsdienst in zyne Moedertaale te laaten houden? Waarom moest dat in het Latyn geſchieden? Hadt deeze de achtbaarheid der Oudheid, dan mogt men ook zeggen, dat ze de achtbaarheid der Heidenſche Afgodery hadt. . . . En was nu de vrees voor het nabyzynde einde der Waereld en voor den Oordeelsdag verdweenen, zo ſloeg men weer handen aan het opbouwen van Kerken en Kloosters, welken men om die reden hadt laaten vervallen. Men vergat

geens-

geenszins die treflyker te verſieren, en vooral de Plegtigheden te vermeerderen: zo verzot was men toen op dien geestelyken ydelen tooi, die de zinnen der domme menigte trof, maar het hart van alle waare wysheid en godsvrugt ledig liet. — Laat ons nu overgaan tot eenen volgenden tyd.

V. Ging er geen ander licht op in de *twaalfde* Eeuw, die op de voorige volgde?

A. Ja wel! Men ontſtak in de XII Eeuw een licht, naar de wyze dier Tyden, onder de Noordſche Volken, die nog Heidenen waren, naamelyk, onder de *Sclavoniers* aan de *Balthiſche* Zee, onder de *Finlanders*, *Lyflanders*, en onder de Bewooners van *Pomeren*, en van het Eiland *Rugen*: maar wat betekende deeze voorſpoed, daar men meest met het zwaard dat licht aldaar bragt en ontſtak? Plegtigheden ſtopte men in de hand deezer nieuwe Bekeerlingen, als waren zy de Ziel des Godsdiensts, en wat deedt men hun meer? — In het Noorden vielen daarentegen de *Heidenen*, waar zy konden, op de *Christenen*, zo ook in *Perſie*, waar het *Tartaarſche* Ryk gevestigd werdt op de puinhoopen van dat der *Saraceenen* door den Keizer GENGHIZKAN, die ook het kortſtondig beſtuur van Priester JOHANNES deedt eindigen. In het Oosten leedt men ook afbreuk: want de *Mahome-*

homethaanen, merkende dat veele Kruisvaarders naar EUROPA wederkeerden, vielen op de *Christenen* te *Jerusalem* aan, en ontnamen hun *Edessa*; des riepen deeze om hulp by de Vorsten van EUROPA. LODEWYK de VII, Koning van *Frankryk*, en Keizer CONRAD de III gingen daarop met groote Legers derwaards; doch het meeste gedeelte daarvan raakte om hals door schipbreuk, honger en zwaard. De Eensgezindheid, die alles hadt kunnen herstellen, ontbrak; des nam SALADIA, Sultan van *Egypte* en *Syrie*, *Jerusalem*, in den jaare 1187, weg; na dat hy GUIDO van *Lusignan*, deszelfs Koning, in eenen slag by *Tiberias* geslagen hadt. Dit bragt de zaak der *Christenen* aldaar in eenen deerlyken staat. De Paus badt den Koningen van EUROPA, om allen bystand ter reddinge te willen aanwenden. Toen toog FREDERIK de I, BARBAROSSA bygenaamd, in den jaare 1189, op, greep den vyand moedig aan, en deedt groote daaden; doch hy verdronk in de Rivier *Saleph*, die door *Seleucia* stroomt. Dit ongeluk deedt den moed des Krygsmans bezwyken. FREDERIK, zyn Zoon, zette egter den Oorlog voort; maar hy stierf met veele Soldaaten door de pest in den jaare 1191, en weinigen keerden in hun Vaderland terug. PHILIP AUGUSTUS en RI-

CHARD,

CHARD, Koningen van *Frankryk* en *Engeland*, ondernamen ook, in het jaar 1190, eenen togt, en waren vry gelukkig in de gevegten. De eerſte keerde egter ras terug; maar de heldhaftige RICHARD ſloeg SALADIN, en vermeesterde *Jaffa* en *Ceſarea*: daarop ſloot hy, om gewigtige redenen, een beſtand van drie jaaren met dien Sultan, en keerde ook naar zyn Ryk. — Wat, denkt gy, ontſtondt er uit deeze Oorlogen?

V. Ik denk, alles kwaads! want het Heilig Land, ten minsten *Jeruſalem*, ging verlooren, en EUROPA moest, meer en meer, van Menſchen en Schatten beroofd worden. Dus drie verliezen, en geene groote winsten!

A. Dit is ontegenſpreekelyk! Dan dat bedoelde ik niet; maar ik wilde zeggen, dat drie *Ridder-Orden* hieruit ontſtonden, die de wegen van Rooveren zouden zuiveren, de *Mahomethaanen* bevegten, en den zieken Bedevaartgangeren byſtaan. — De eerſte Orde was van de *Ridderen van den Heiligen* JOHANNES te *Jeruſalem*, *Hospitaalers* bygenaamd naar een Hospitaal in die Stad. Zy werden ryk, en bedreeven groote Heldendaaden. Na het verlies van *Jeruſalem* weeken zy eerst naar *Cyprus*, daarop naar *Rhodus*, en kreegen eindelyk van KAREL den V het Eiland *Maltha* ten geſchenke, het geen zy, gelyk gy mogelyk weet, heden nog bezitten.

ten. — De tweede Orde was van de *Ridderen - Tempeliers*, zo geheeten naar een gebouw te *Jerusalem*, die bekend ſtaan wegens dapperheid, rykdommen en een weelderig leven, doch ſedert lang zyn vernietigd. — De derde Orde was der *Teutoniſche Ridderen van de H. Maria te Jeruſalem*, opgerigt door Kooplieden van *Lubek* en *Bremen*, die de gewonde Soldaaten in het beleg van *Ptolemeus* in eene Tent verbonden en bezorgden, het geen den *Duitſchen* Vorsten zo wél geviel, dat zy er eene Ridder-Orde van ſtichtten, die, zo lang men niet ryk werdt, ſtreng en ſpaarzaam was. Uit *Paleſtina* in hun Land weergekeerd, veroverden zy *Pruisſen*, *Lyfland*, *Koerland* en *Semigallie*; en, ſchoon zy by de Hervorming veel daarvan verlooren, hebben zy egter een gedeelte behouden, en zyn nog in wezen.

V. Was dit al het nut, dat uit die Oorlogen voortkwam?

A. Neen! Het voornaamſte was, dat de Kruisvaarders het gewigt des Koophandels en eenige Konsten van de *Grieken* en *Arabieren* leerden, het geen ſedert geen gering voordeel aan EUROPA heeft toegebragt; maar men moet wederom daartegen ſtellen, dat die Oorlogshelden, welke JESUS Graf herwonnen, in ſtede van aldaar Nederigheid en Waereldverlochening te leeren, juist in

dat

dat Land ſmaak kreegen voor Luister, Pragt en Rykdommen, ja dat zy de *Aſiatiſche* Staatſie van daar overgebragt hebben in de Hoven van EUROPA, welke men er nog ziet.

V. Hoe ſtondt het ten dien tyde met de Geleerdheid?

A. De mildaadige *Griekſche* Keizers deezer Eeuwe deeden de Konsten en Weetenſchappen in hun Ryk bloeien. Men vondt er des meer Geleerden, onder anderen PHILIPPUS SOLITARIUS, EUTHYMIUS ZIGABENUS, MICHAËL GLYCAS, THEODORUS BALSAMON, enz. Dan, wyl veelen de droggronden van ARISTOTELES Wysgeerte niet ſmaakten, keerden zy weder tot die van PLATO, het geen eenen nieuwen twist gaf. — In het Westen hadt men ook bekwaame Mannen, by voorbeeld, eenen BERNARDUS van *Clairvaux*, INNOCENTIUS den III, ANSELMUS, RUPERTUS, PORRETANUS, PETRUS COMESTOR, PETRUS LOMBARDUS, den Meester der Spreuken geheeten, en ABELARDUS, den beroemdſten Man deezer Eeuw. De mildaadigheid van Koningen en Pausſen was toch oorzaak, dat men zich met grooten yver begon toe te leggen op de Geleerdheid, en op het ſtichten van geleerde Maatſchappyen, daarna *Univerſiteiten* geheeten. Men vondt zodanigen te *Salerno*, te *Bologne*, te *Angiers*, te *Montpellier*, doch vooral te *Parys*. En wyl

wyl men zich nu toelag op uitgebreider kennis, kreeg men vier Orden van Weetenschappen, of vier *Faculteiten*, gelyk men ze toen en nog zo noemde, naamelyk de *Zeven Vrye Konsten*, begreepen onder den naam van *Wysgeerte*, de *Godgeleerdheid*, de *Regtsgeleerdheid* en de *Geneeskonst*. Dit waren ongemeene ſtappen tot kennis in die tyden. De luister des ouden *Roomſchen* Regts werdt ook herſteld door het vinden van JUSTINIANUS *Pandecten* (*bladz.* 259), waardoor de *Lombardiſche* Wetboeken (*bladz.* 296) in onbruik geraakten. GRATIANUS, een Monnik van *Bologna*, gaf ook een kort begrip van het Kerkelyk Regt onder den naam van *Decreten*, 't welk in de kraam der Pausſen diende, en nog, doch ten onregte, hoog geacht wordt. Op driederleie wyzen leerde men de Wysgeerte. Dan die ſnipperingen maakten dezelve gehaat, en men wenschte haar verbannen van de Hooge Schoolen. Veele Jongelingen trokken naar *Spanje*, om van de *Arabieren* of *Saraceenen* de Genees- Sterre- en Wiskonst te leeren.

V. En hoe verklaarde men de Heilige Schrift in die Eeuw?

A. Vry ſlegt; het goede was zeldzaam! Niemant durfde uit eigen oogen zien. Allen keeken de bekoorlyke ſchoone eenvoudigheid der Schrift over het hoofd, en men moest in-

intusſchen allereerst daar mede begonnen hebben. Te *Parys* kreeg niemant meer roems, dan de wydvermaarde PETRUS LOMBARDUS, die, in den jaare 1162, een Zamenſtel van de Godgeleerdheid in zyne vier *Boeken der Spreuken* gaf. Men juichte die toe; maar hoe was dat werk? Zeer duister: des ging men aan het verklaaren. Sommigen waren daarin voorzigtig: dan ABELARDUS, die van hem verſchilde, maakte het klaare donker; en zyn Leertrant kreeg den nog bekenden naam van *Scholaſtike Godgeleerdheid*, welke met een trots voorkomen van hooge Geleerdheid praalt, doch, wel ingezien, ons eenen afſchrik verwekt. Veelen verſmeeten ze teregt in LUTHERS tyden; dan ze ſmaakt thans den meesten in de *Roomſche* Kerk nog maar al te wél. De wyze BERNARDUS, met regt beroemd, verzette zich daartegen met eenen yver; te hoog voor die nog duistere tyden. Wy bejammeren den edelen ABELARDUS, die, ſchoon hy zich wat onverſtaanbaar of buitenſpoorig uitdrukte, als een Ketter veroordeeld werdt. PORRETANUS onderging hetzelfde lot. — De Zedeleer werdt in de ydele wartaal der waanwyze *Scholaſtiken* voorgedraagen. — De *Myſtiken* zeiden ſomtyds wel verheven gevoelens; maar de *Platoniſche* denkbeelden, daaronder gemengd, wa-

ren overtollig. —— Het gefchil over JESUS lichaamlyke tegenwoordigheid in het Avondmaal bleef onbeflist. Die fcheenen dezelve toe te ftemmen, geloofden ze egter niet. De al of niet befmette ontvangenis van MARIA gaf ook een geweldig gerugt. —— Dan de *Grieken*, al mede verward in oneenigheden over zaaken van weinig belang, werden gedreigd met eenen geheelen ondergang. Er waren onder hen Geestdryvers van wonderbaare gevoelens; dan men vondt er nog meer onder de *Latynen*. De zo genoemde *Catharen*, zweemende naar de *Gnoftiken* en *Manicheen*, verfpreidden zich door heel EUROPA. De Navolgers van PETRUS DE BRUYS, anders gezegd de *Petrobrusfiaanen*, gezind tot een Kerkhervorming, hadden regtzinnige gevoelens. De ARNOLDISTEN, Leerlingen van ARNOLDUS *van Brefcia*, tastten, mogelyk te onvoorzigtig voor die tyden, het Pausdom fterk aan. De *Waldenzen*, van welken wy naderhand willen fpreeken, hadden de meeste Navolgers, en werden het hoogst geacht in deeze Eeuw.

V. Wat deeden de Pausfen voor de Kerk?

A. Zy yverden meer om hunne magt te vergrooten, dan om de eenvoudigheid der zuivere Leer te herftellen. En wat goeds zal ik U meer van hun zeggen? PASCHA-

LIS

LIS de II zag met genoegen, dat een Zoon (Keizer HENDRIK de V) zynen Vader (HENDRIK den IV) van den throon ontzette; doch de bedoelde Voorregten van deezen niet kunnende verkrygen, werdt hy, na het verbreeken der gegeeven trouw, met een Leger aangetast, en moest vlugten. Toen hy daartegen de wapenen aangreep, nam hem de dood weg. CALIXTUS de II twistte egter minder met dien Keizer. Na hem kwamen twee Pausſen ter baane, INNOCENTIUS en ANACLETUS de II. EUROPA werdt toen zeer verdeeld: de een was voor den tweeden, een ander voor den eerſten Paus, die, by het ſterven des tweeden, op den zetel bleef. EUGENIUS de III moest om gelyke moeilykheden naar *Frankryk* vlugten en daar ſterven. Zwaare Geſchillen reezen mede tusſchen Keizer FREDERIK den I, BARBAROSSA bygenaamd, en Paus ADRIANUS den IV, die begeerde (let eens op deezen hoogmoed), dat de Keizer by zyne krooning 's Pausſen ſtygbeugel, als ſtalknegt, by het beklimmen van het paard zou houden, en hem daarop helpen. Een openlyke Oorlog zou er uitgeborsten zyn, wyl de Keizer dat afſloeg en veele andere geſchillen volgden, zo ADRIANUS niet geſtorven ware. ALEXANDER de III, die niets

 wilde

wilde toegeeven, dwong den Koning van *Engeland* tot eene diepe vernedering. Zyne Opvolgers waren van gelyken aart: CELESTINUS de III gebruikte geene Soldaaten, maar den donder van zynen ban, dien hy op het hoofd van drie Vorsten uitſchoot. . . . Oordeel nu van zulke waardige Opperhoofden, die de Kerk van den zagtmoedigen en vredelievenden JESUS zouden beſtuuren.

V. En hoe gedroegen zich de minderen van dien tyd?

A. 't Is vreemd zegt men, dat de Godsdienst wegens het bederf, heerschzugt, en bygeloovige vonden niet te gronde ging. Alles werkte daartoe zamen, Pausſen, Priesters en Monniken. De laatſten waren lui, ledig, bedorven; de eene Orde nydig op de andere. Andere Orden kwamen deswege te voorſchyn, die opgang maakten zo lang zy arm waren; maar door den rykdom kwamen zy ten val. —— Bejammer deeze Eeuw, waarin de Heiligen meer aanbidders, dan God zelf, hadden; waarin men meer op *Reliquiën*, dan op JESUS verdiensten vertrouwde; en waarin men zulken voor de gelukkigſten hieldt, die ryk waren, en Kerken of Kloosters konden ſtichten. Verwilderde verbeeldingen noemde men toen Hemelſche Openbaaringen. De eenige

weg,

weg, om eens Priesters Naam te vereeuwigen, beſtondt in het verzinnen eener nieuwe Plegtigheid. Allerzwaarſte juk, op den vryen hals van het Gemeen geſmeeten! Allertreurigſte toeſtand voor de Kerk, door blinde Leidslieden veroorzaakt!

V. Laat ons van deeze donkere Tyden afſtappen, en wat vrolykers bezien!

A. Ik dacht, dat gy zoudt gezegd hebben: laat ons, na zo veele vermoeienisſen, gehaald uit zulke treurige Beſchouwingen, een weinig uitrusten! — Wy hebben wederom *zes* Eeuwen doorgeloopen, en veel gezien, veel gehoord; maar hoe weinig, dat onzen Geest vermaaken kon! Herdenk eens, het Evangelie daarin uitgebreid, maar hoe! door geweld, door zwaard, of zo al niet, dan door vonden van Menſchen, die het Licht tot Duisternis maakten, en de eenvoudige Leer verbergende, of dezelve niet kennende, ydele Plegtigheden den Leden der Kerke voor goede munt in de hand ſtaken. Helaas dus onttrok men Zielen van het verderf; dus leidde men haar ten Hemel! — „ Aanbiddelyke Jesus! kennen wy, ſmaaken wy de wrange vruchten, die door het verlaaten van Uw zuiver Woord voortkomen; hebt gy ons het ongeluk der Volken, die ze door

door onweetenheid met vermaak gebruikten, leeren zien: een traan van medelyden met hen, die in zulk eenen jammerlyken ſtaat nog vervallen blyven, rolle uit ons oog; ons Hart zugte tot U om derzelver verlichting; ons Hart waardeere op overhoogen prys het onvervalscht Evangelie, zo onverdiend ons ter hand gekomen door Uwe beſtelling; het bewaare dat dierbaar pand ongeſchonden; en het beleeve de ſchoone Lesſen, daarin gegeeven, met eene blinkende dankbaare gehoorzaamheid: ons gelaat zy ſchoon en heilig, op dat anderen *op ons mogen zien en alzo doen!*"

DER-

DERTIGSTE

ZAMENSPRAAK

OVER DE

HISTORIE DER CHRISTENEN,

Van de XIII tot de XVI Eeuw.

VRAAG. Wat nu gedaan, wat nu bezien na eene goede verpoozing!

ANTWOORD. Nu weergekeerd met kloeken moede tot de Hiſtorie der *Christenen*?

V. Tot de Hiſtorie der *Christenen*, tot die treurige Geſchiedenis!

A. Kunnen wy de Geſchiedenisſen des Menschdoms verplooien, of het gelaat der Kerke vrolyk maaken, wanneer het treurig ſtaat?

ſtaat? Wy moeten de Geſchiedenis aanneemen, zo als ze is. Nog drie Eeuwen doorgeloopen, en dan zal ik U, een' langen tyd, ruimen adem laaten haalen, of tot vrolyker Beſchouwingen leiden. Na langduurige Duisternis valt het Licht ons aangenaamer. Wy moeten alle wonden, oulings der Kerke toegebragt, van naby bezien, zal onze tegenwoordige geneezing, op den duur, dikwyls met verwondering beſchouwd, met dankbaarheid erkend, en in lofzangen, Gode ter eere, bezongen worden.

V. Nu geen meer tegenſpraak! Zulke drangredenen treffen my! Laat my hooren, hoe het der Kerke verging in de *dertiende* Eeuw.

A. In de XIII Eeuw kwam de zugt tot de Kruisvaarten weer boven. Paus INNOCENTIUS de III, die er voordeel voor zyne beurs en achtbaarheid voor zyn gezag in vondt, blies de Krygstrompet. Vyf voornaame togten deedt men in deeze Eeuw. LEOPOLD en LODEWYK, Hertogen van *Oostenryk* en *Beyeren* toogen op in den jaare 1217, en wonnen *Damiate* in *Egypte*. Keizer FREDERIK de II, in den jaare 1229, ſloot een beſtand. Twee togten, in het jaar 1239 en 1240, mislukten door oneenigheid der *Christenen:* LODEWYK de IX, Koning van *Frankryk*, heroverde het verlooren *Damiate*, in het jaar 1248; doch, daarna zelf ge-

van-

vangen genomen, werdt hy voor eene groote somme gelds gelost. De laatste vyfde togt viel voor in het jaar 1270 door denzelfden Vorst; doch hy stierf door de pest in de haven van *Tunis*. Sedert trok geen Koning meer derwaards; en, in den jaare 1291, was het volkomen gedaan met het Ryk der *Christenen* in *Palestina* ter hunner eeuwige schande; dewyl de Oneenigheden en Losbandigheid onder hunne Legermagten, met de trotsheid en de hardnekkigheid der Pausfen oorzaak van den slegten uitslag waren. Wat hadt nu het Christendom met zo veele en dwaaze onderneemingen, om een broksken Lands te veroveren, gewonnen! Zo veel nadeels hadden dan hoogmoed en onkunde gedaan! —— 't Is waar, dat de *Nestoriaanen* de Leer in het Oosten handhaafden, en de Paus veele in *Tartarye* liet bekeeren; maar wat nadeels deeden de *Mahomethaanen* niet? Insgelyks verlooren de *Latynen*, die overgebleeven waren van de Kruistogten, en in het Gebergte *Libanon* zich verschoolen, alle kennis van het Evangelie.

V. Dit hadt egter elders geene plaats?

A. Neen! De *Grieken*, schoon zugtende onder de onlusten, behielden gelukkig den smaak voor de Weetenschappen, en hadden, onder hunne treflyke Geleerden, THEODORUS LASCARIS, NICETAS ACOMINATUS, NICEPHO-

RUS BLEMNIDA, ARSENIUS en anderen. Onder de *Latynen* telde men JOACHIM van *Flora*, STEPHANUS LANGTON, ALANUS AB INSULIS, JACOBUS DE NITRIACO, ALBERTUS MAGNUS, THOMAS AQUINAS, BONAVENTURA, ROGER BACON, WILLIAM DURAND, enz. De Vorsten van EUROPA, gelyk Keizer FREDERIK de II, en ALPHONSUS de X, beroemd wegens zyne Sterrekundige Tafelen, moedigden alle Takken van Geleerdheid niet weinig aan; en wyl die allen op de Hooge School van *Parys*, en niet op de anderen geleeraard werden, kreeg dezelve den naam van *Univerſiteit.* Ook ſtonden er verſcheiden' Dichters op; en de *Hebreeuwſche* Taal werdt beoefend, doch minder dan de *Griekſche.* ARISTOTELES Overnatuurkundige Werken werden verboden, om dat ALMERICUS zyne dwaalingen daaruit ontleend hadt; maar toen ALEXANDER HALES, THOMAS AQUINAS, en ALBERTUS MAGNUS dezelve ophelderden, gingen ze door. ROGER BACON, wydvermaard wegens zyne Waarneemingen in de Natuurkunde, noemde te regt de Wysgeerige Verklaaringen der drie eerſten dor en ſmaakeloos, regt geſchikt om de poogingen des Verſtands te ſtuiten. VILLANOVANUS en PETRUS DE ABANO ſtemden dit toe: maar de domme yveraars voor ARISTOTELES vloogen hen daarop aan, (ô ſchande voor deeze Eeuw!) des zy met moeite de

de handen hunner Beulen ontkwamen. Wat dunkt U hiervan? Eerst was ARISTOTELES verbooden; nu werdt hy byna aangebeeden! De Regtsgeleerdheid zugtte onder ydele kibbelaryen: het Kerkelyk Regt leerde men uit der Pausſen Schriften, *Decretaale Brieven* geheeten.

V. Door dit opkomend licht werdt de Kerk ongetwyfeld zeer beſtraald?

A. Noemt gy dat eene beſtraaling, als men Dweepery, Dwaaling en Bygeloof laat toeneemen: als de *Scholaſtiken* de Waarheid door hunne ziftetyen verdonkeren: als Paus INNOCENTIUS de III nieuwe Geloofsſtukken vast ſtelt, en het Geſchil over het Avondmaal niet beſlist, maar de U bekende *Tranſubſtantiatie* in den jaare 1215 invoert, en de Oorbiegte tot een Leerſtuk maakt: als men eenen Aanhang van Lieden ziet opſtaan, die hunne naakte lichaamen, in het openbaar, onder een ysſelyk geſchreeuw, deerlyk geesſelen, om God te verzoenen: als men in de Heilige Schrift ſnuffelt naar eenen *verborgen* zin, en dien het *merg* noemt: als de *Myſtiken* roepen van gevonden Verborgenheden, waar niets dan eenvoudige Waarheid klaar was te leezen: als de *Realisten*, (*bladz.* 413) alles willende verklaaren in eenen barbaarſchen ſtyl, tot veele dwaalingen vervallen: als de Hoogleeraars

leeraars te *Parys*, op verzoek van Pausſen en van veele Geleerden, weigeren eenen zuiveren eenvoudigen leertrant in de Godgeleerdheid, in plaats van eene donkere afgetrokken wysgeerige manier, te kiezen: als die Hooggeleerden, vol van ſnoode gevoelens, en deswege met vrugt door de *Myſtiken* aangevallen, de *Myſtike* en *Scholaſtike* Godgeleerdheid, hoewel zo veel als Licht en Duisternis verſchillende, vereenigen: en als men zulk eenen voor vroom houdt; niet die het Evangelie volgt, maar Kloosters ſticht, en den Paus onderdaanig is; zyn dan alle die dingen, vraag ik, beſtraaling? — Al gaven *Dominicaanen* en *Franciscaanen*, onder veelen, Stelſels van Godgeleerdheid en Zedekunde; men volgde egter overal dat van THOMAS AQUINAS. De eerſten gaven eene nieuwe Overzetting des Bybels in het *Latyn*: maar wie overtrof den *Syrier* ABULPHARAIUS, wiens Geleerdheid door 't geheele Oosten klonk, en het grootſte gedeelte des Bybels op eene geleerde wyze verklaarde?

V. Maar het beſtuur der Kerk raakte mooglyk in eene betere plooi?

A. Was het hiermede beter gelegen, toen men zo zeer hoorde klaagen over het godloos leven der Geestelyken; toen de weinigen, die naar eene Hervorming verlangden, zich magteloos tot dat werk zagen;

toen

toen de Pausſen, eer felle Dwingelanden, dan braave Beſtuurders der Kerke, dat verhinderden, en zelfs beweerden, dat de Koningen der Aarde alle magt van de Pausſen moesten ontvangen, geevende de Kroon aan zulken, die voor hun neerbukten. 't Volk van *Engeland* ſchrikte, toen het zynen Koning JOHANNES de Kroon zag aanneemen uit de handen van 's Pausſen Gezant. INNOCENTIUS de IV zette zelfs den Keizer af, het geen heel *Italie* beroerde. CLEMENS de IV gaf het Ryk van *Napels* aan KAREL van *Anjou.* Na zynen dood hadt men in drie jaaren geenen Paus. GREGORIUS de X gaf de nieuwe Wet, dat de Cardinaalen, by het verkiezen van eenen nieuwen Paus, in het *Conclave* zouden gaan. CELESTINUS de V, die eene Hervorming onder de Geestelyken durfde verlangen, werdt deswege zeer gehaat, en ſtondt, op eenen gegeeven raad, van het Pausſchap af; dan voor BONIFACIUS de VIII, die eene ſtraf was voor de Kerk- en den Burgerſtaat, wierp zynen Voorzaat, om geen lust tot den Pausſelyken zetel weer te krygen, in de gevangenis, en liet er hem in ſterven. Ook ſtelde hy, in den jaare 1300, het *Jubile* in, dat heden nog gevierd werdt. 't Zy zo, dat er, tusſchen die genoemden, de een of ander zagte en min hoogmoedige Paus

Paus inſchoot; wat dunkt U egter van zulke Stedehouders van CHRISTUS op aarde? Wat nuts hadt men van hun te wagten, die oneindig meer kwaads deeden, dan ik U zeide? —— En de Monniken waren niet beter. Men was gedwongen de Orden der *Nedrigen*, (*Humiliati*) der *Jacobiten*, der *Scholieren der Valleye*, en veele anderen, wyl ze zeer verbasterd en den goeden tot aanſtoot waren, te vernietigen; maar anderen kwamen in de plaats, als de *Serviten*, en de Bedelmonniken, verdeeld in vier Broederſchappen, geheeten *Dominicaanen*, *Franciscaanen*, *Carmeliten* en *Heremieten* van St. AUGUSTINUS. De twee eerſten deezer vier waren de voornaamſte Beſtuurders van den Staat en de Kerk, drie Eeuwen lang. Zy klommen hoog in top, wyl zy uiterlyk zeer vroom ſcheenen, reizende waarheen zy wilden, om Volk en Jeugd te onderwyzen. Geene Orden deeden grooter diensten aan de Pausſen, of hielpen de *Roomſche* Kerk meer uit haare kwyning. Zy hadden vryheid om te prediken, om te biegten, en om Aflaaten te verkoopen, waarop zy, gelyk mede op hunne gemeenzaame verkeering met de Zaligen, Heiligen en met de Maagd MARIA, niet weinig ſtoften. In *Duitschland* en in de *Nederlanden* kreegen de *Bagynen*, die in den jaare 1226 het eerſte

Kloos-

Klooster te *Nivelle* in *Braband* ſtichtten, en daar en elders nog beſtaan, eenen grooten naam.

V. Die allen onderſteunden, elk op zyne wyze, 's Pausſen gezag?

A. Gewis, dat vergaten zy niet! De Pausſen zelve, die vruchtloos poogden de *Neſtorianen* met de Kerk te vereenigen; die geweldig de *Petrobrusſiaanen*, *Waldenzen* en anderen, die zich tegens hen verzetteden, vervolgden, en in den jaare 1229, in elke Stad byna; *Inquiſiteurs* aanſtelden, om afval voor te komen, bedoelden niets anders. Sedert dien tyd moet men het begin rekenen van de *Inquiſitie*, die vreesſelyke Regtbank, welke, in de volgende Eeuwen, zo veele duizenden aan de vlammen opgeofferd heeft. Domme Monnikken waren daarin de Regters: derzelver Wetten liepen veelal aan tegen alle regels van Regtvaardigheid: de Vorsten moesten ze, op der Pausſen aandrang, beſchermen: niet alleen Ketters, maar ook die met *Joodſche* begrippen bezet waren, nevens de zo genoemde Toveraars, Duivelbezweerders en Goedergelukzeggers moesten er voor verſchynen. —— Een Kruistogt tegens de *Albigenzen* in *Frankryk* deedt eenen oorlog van verſcheiden jaaren in deeze Eeuw ontſtaan; en evenwel vernam men eenen Aanhang, *de Broeders en Zusters van den vryen*

Geest

Geest genaamd, zeer dweepziek, godloos, en vreemd toegetakeld, overal omzwervende.

V. Voerde men ook nieuwe Plegtigheden in?

A. Verſcheiden, en daaronder zeer vreemden! by voorbeeld, JESUS leven als een Tooneelſtuk te vertoonen; het Brood des Avondmaals te wyden, en in ſtaatſie langs de ſtraaten om te draagen; het Feest van het Heilig Sacrament te vieren; en een *Jubilé* te houden, dat is, alle honderd jaaren in de Kerk van PETRUS en PAULUS te *Rome* vergiffnis van zonden te zoeken. Dan, niets maakte dit *Jubilé* ſchandelyker; dan de Koophandel in Aflaaten, de noodelooze Beevaarten, de aardſche Pragt, en vooral de Ongebondenheid by zulke tyden. Zo ſchandelyk liep de XIII Eeuw af.

V. De *veertiende*, hoop ik, was beter!

A. Mogt men dat kunnen zeggen van de XIV Eeuw, al is dezelve voorby! De Pausſen bleeven, gelyk voorheen, eenen uitwendigen grooten yver vertoonen tot de Uitbreiding der Leer onder Vreemden; daar zy beter gedaan zou hebben der Kerke het waar Evangelie terug te geeven. *Jooden*, *Litthauwers*, *Chineezen* en *Tartaaren* door Zendelingen te bekeeren, was toen hun groot werk. Dan wat wonnen die Volken by een ſlegt Onderwys, by nietige Plegtigheden! En wat vorderde men,

toen

toen de *Tartaaren* MAHOMETHS Leer omhelsden, toen de *Turken* en *Mogollers* hetzelve uitroeiden, waar zy konden? Op grooten voorſpoed kan dus deeze Eeuw niet roemen. — 't Strekte intusſchen ter eere der *Grieken*, onder welken geene rust kwam, nogthans veele Geleerden voort te brengen, gelyk eenen NICEPHORUS CALLISTUS en GREGORAS, MANUEL CHRYSOLORAS, MAXIMUS PLANUDES, JOHANNES CANTACUZENUS, THEOPHANES en dergelyken. ARISTOTELES bleef in de Wysgeerte hun Leidsman; maar PLATO hadt ook zyne hoogſchatters. — De *Latynen* roemden daartegen op JOHANNES DUNS SCOTUS, HERVEUS NATALIS, PETRUS DE ALLIACO, JOHANNES TAULERUS, NICOLAUS LYRANUS, en anderen. Zy beyverden zich om Schoolen, Academien en Bibliotheeken op te rigten; om de *Ooſterſche* en *Griekſche* Taalen te leeren, welke laatſte de reedsgenoemde MANUEL CHRYSOLORAS ter baane voerde; om de zuivere welſprekenheid der *Latynen* te herſtellen, waartoe de beroemde FRANCISCUS PETRARCHA en DANTE ALIGHIERI hun best deeden. De Regtsgeleerdheid begon het hoofd wat op te heffen. ARISTOTELES Wysgeerte bleef in trein. Het twistvuur tusſchen de *Realisten* en *Nominalisten* raakte weer aan het branden, het geen tot LUTHERS tyden duurde. De Sterrewiche-

chelary, of de Kunst van voorzeggen uit den ſtand en loop der Hemelſche Lichten, ſmaakte veelen; doch de *Inquiſitie* was er vinnig op gebeeten: ASCULANUS werdt er om verbrand.

V. Hoe gedroegen zich de Pausſen?

A. Zy weerſtonden veele vroome Mannen, die eene Kerkhervorming verlangden, en de woestheid dier onweetende en bygeloovige Tyden beletteden het verder. Men begon egter eene kleine verandering te zien ten aanziene hunner magt, welke men zagtkens begon te ondermynen. PHILIP *de Schoone*, Koning van *Frankryk*, liet Paus BONIFACIUS den VIII grypen, om dat hy hem, op de beſchuldiging van Kettery en andere ondeugden, in den ban gedaan hadt, en zelfs beweerde, dat JESUS CHRISTUS ook de Staatszaaken den Pausſen onderworpen hadt. De Paus ſtierf daarop van woede en hartzeer. Zyn Opvolger BENEDICTUS de XI was voorzigtiger, en herriep den ban. Na zyn ſterven liet de Koning eenen *Franschman* verkiezen, te weeten CLEMENS den V. Deeze bragt den Pausſelyken Zetel te *Avignon*, die daar zeventig jaaren lang ſtondt. Dit uitlandig verblyf knakte der Pausſen gezag; want de *Gibellinen*, 's Pausſen party in *Rome*, ontvolkten deszelfs Landen, en daarop begon men in EUROPA minder bang te worden voor eenen *Franſchen* Paus. De Pausſen, toen misſende de inkomsten

ten hunner Landen, en geld noodig hebbende, verkogten veele Aflaaten, en trokken de *Annaten*, dat is, de eerfte jaarlykfche inkomsten der openftaande Ampten, aan zich. Gansch EUROPA klaagde deswege. De volgende Pausfen, die er zich niet aan ftoorden, kreegen dus den algemeenen haat op het lyf. Dus moet men de vermindering van der Pausfen gezag, federt BONIFACIUS den VIII, beginnen te rekenen, het geen van veel gevolg was. —— Na den dood van CLEMENS den V twisteden de Cardinaalen, twee jaaren lang, over de verkiezing van eenen *Franfchen* of *Italiaanfchen* Paus. Eindelyk werdt JOHANNES de XXII, een *Franschman*, benoemd. Zulk draalen ergerde, en nog meer, dat de Kerk deezen Paus moest veroordeelen over de Stelling: „ dat de afgefcheiden Zielen vóór den Oordeelsdag alleen CHRISTUS als Mensch, en niet God aanfchouwen." Staande zyn leven kreeg men, door toedoen des onvergenoegden Keizers, eenen tweeden Paus, NICOLAUS den V, die zich egter naderhand aan JOHANNES onderwierp. De laatfte hadt ten Opvolger den braaven BENEDICTUS den XII, die de gemelde Stelling plegtig veroordeelde; doch te kort leefde om veel te hervormen. CLEMENS de VI, een trots Man, ontftak byna eenen Burgeroorlog. GREGORIUS de XI bragt den Pausfelyken Ze-

 tel

tel van *Avignon* weer te *Rome.* Zyn dood gaf eene geweldige opſchudding. Te *Rome* vreesde men voor eenen *Franſchen* Paus, die lust mogt krygen, om weer naar *Avignon* te gaan. Eerst verkooren de Cardinaalen te *Rome* URBANUS den VI, eenen *Italiaan*; maar door hem beledigd, riepen zy te *Fondi* CLEMENS den VII uit. Nu hadt de Kerk weer twee Pausſen. Dit ergerde op nieuw; en men twist heden nog, wie de regte zy. URBANUS bleef te *Rome*; CLEMENS te *Avignon.* In EUROPA was het een Koningryk voor deezen; het ander gehoorzaamde den tweeden. De eene Paus vloekte den anderen. Men noemt deeze tweeſpalt, die *vyftig* jaaren duurde, waarin men twee of drie Pausſen hadt, de *groote Weſterſche Scheuring.* Gy kunt denken, dat dit ſchandelyk bedryf den Godsdienst veel deedt lyden, en de boosheid de bovenhand liet behaalen. Ook kreeg hierdoor der Pausſen gezag eenen geweldigen krak. De Koningen, eerst nederige en ſlaafſche Onderdaanen der Pausſen, werden nu hunne eigen Meesters. De verſtandigſten kreegen zelfs moeds genoeg, om de Pausſen te veragten. Anderen wilden den twist byleggen; maar geen Paus wilde onderdoen. Dus ziet gy, dat de verregaande ongehoorde magt, die zy zich uit louteren hoogmoed aangematigd

'maatigd hadden, ten haaren tyde, hun ten ſtraffe diende. God was regtvaardig, en dulde niet langer zulk een ſnood bedryf in hun, die zich Herders van Jesus Schaapen noemden. . . . Dan, deeze aanmerkelyke daaling van der Pausſen achting hadt gedugter gevolgen. Sedert vielen de Bedelmonniken, der Pausſen ſteunſels, in eenen algemeenen haat; en JOHANNES WICKLIFF, Hoogleeraar te *Oxfort*, voer tegens den Paus en de misbruiken der Kerk hevig uit, aanpryzende het leezen der Heilige Schrift. Al doemde men deszelfs Leer in de Kerkvergadering te *Conſtans* in den jaare 1415, al verbrandde men deszelfs opgedolven Beenderen dertien jaaren na 's Mans dood; hy hadt niettemin veele Navolgers. — De Bedelmonniken, hoewel ten dien tyde vinnig aangetast, lieten egter noch hoogmoed, noch bygeloof vaaren; zo zeer waren zy verdorven. De dolle *Franciscaanen* noemden zelfs FRANCISCUS, den Stichter hunner Orde, (die eerst een ſlegt, daarna een dweepziek Mensch was geweest) *een' tweeden* CHRISTUS, den *eerſten* (durf ik het wel nazeggen?) in alle opzigten gelyk. Welk eene lasterlyke taal! en nogthans preezen de Pausſen het Boek aan, waarin die woorden te leezen waren. — Die Orde raakte naderhand verdeeld, en er rees een Geſchil „ of CHRISTUS en de Aposte-

len ooit iets in eigendom bezeten hadden?" by welke gelegenheid 's Pausſen achtbaarheid en heerschzugt geweldig leeden door de pen van den geleerden OCCAM. Ook daalde de achting voor de Monniken door het Genootſchap der *Cellebroederen en Zusteren*, in den aanvang deezer Eeuwe te *Antwerpen* geſticht, om zorg te draagen voor Zieken, met de pest bezogt, en om de Overledenen te begraaven.

V. Hoe ſtondt het met den Godsdienst en de Weetenſchappen in dien tyd?

A. De ſchoonheid van het Evangelie verviel meer en meer. LYRANUS was de beste Uitlegger des Ouden en Nieuwen Testaments, die anderen ver overtrof. Men ging voort den Bybel door ARISTOTELES Wysgeerte te verklaaren. Een groot Geſchil onder de *Scholaſtiken* bragt voort de *Scotisten* en *Thomisten*, die nog heden in de *Roomſche* Kerk over hoop liggen. De *Myſtiken* maakten meer opgangs; zy maanden de Jongelingen, die tot de heilige bediening geſchikt waren, ſterk aan, om de Heilige Schrift te leezen, en predikten de liefde tot God en de Deugd. Eenige braave en beroemde Mannen onder hen, als TAULERUS, RUYSBROCKIUS, SUSO, en GERARDUS van *Zutphen* lieten goede Geſchriften uitgaan: die van anderen waren dweepagtig.

agtig. Sommige Zedeleeraars gaven beſchryvingen van Dieren, en pasten die toe op de Deugden en Ondeugden der Menſchen: anderen leerden meer twisten, dan goede voorſchriften te geeven. Hierdoor vorderde men weinig. — Dan men dacht aan den anderen kant veel nuts te doen, dat men de *Inquiſitie* ſtreng liet waaken tegen de *Waldenzen*, *Catharisten*, *Bagynen* en Dansſers, zynde een Aanhang, die in den jaare 1373 te *Aaken* opſtondt, dansſende tot dat zy neervielen, wanneer zy zeiden wonderbaare gezigten te ontvangen, het geen men niet voor eene ydele geestdtyvery, maar voor een werk des Duivels aanzag, waarom men het te *Luik* te keer ging met bezweeringen, en geloofde, dat de Duivelen daarop gehoorzaamden. — Door het aandringen van PHILIP *den Schoonen*, Koning van *Frankryk*, by den Paus, werdt de Orde van de *Ridders Tempeliers*, in *Paleſtina* opgerigt, vernietigd. Zy ſchynen niet meer verdorven te zyn geweest, dan andere Orden, hetgeen de Koning egter voorwendde, waarſchynlyk om dat hy derzelver goederen wilde inſlokken.

V. Verminderden de Plegtigheden?

A. Neen, zy namen toe! Van mindere ergernis was het *Jubilé* tweemaal in elke Eeuw te houden: dan, op bevel der Pausſen, INNOCENTIUS den V en BENEDICTUS

 den

den XII, Feestdagen in te ſtellen ter gedagtenis van de Nagelen, van de Doornen Kroon, en van de Speer, waar mede JESUS zyde doorgeſtooken werdt; als mede ter eere van de merktekenen der vyf Wonden des Heilands, die de *Franciscaanen* voorgaven in het Lichaam van FRANCISCUS overgedrukt te zyn, was dom en gek. Wat kan men toch ſchandelyker noemen, dan zulke Feestdagen! Maar wy zyn nu gewoon geworden zulke dwaasheden in de Kerk te zien gebeuren door Pausſen, die egter hun voorig gezag daardoor niet konden herſtellen, maar veel eer verder afbraken. Men mag deeze verlaaging der Pausſen noemen de grootſte weldaad, die God in deeze Eeuw aan EUROPA bewees: de gevolgen zullen dit bewyzen.

V. Laat ons dan de *vyftiende* Eeuw bezien! Wat zal zy ons leeren?

A. De XV Eeuw leert ons, dat het *Christendom* veel verloor, en weinig won. Welken geweldigen ſlag onderging het toch by het inneemen van *Conſtantinopole* door de *Turken* in den jaare 1453! *(bladz. 288)* Hoe treurig en donker ſtondt de zaak der eertyds zo bloeiende *Neſtoriaanen* in *China!* En wat won men met de geveinsde Bekeeringen der agterbleeven *Jooden* in *Spanje*, na de uitbanning hunner Broederen? *(bladz. 113, 114.)* Wat betekenden die der *Samogeeten*, of

of der Inwooneren van het toen ontdekte AMERICA? Bezie dat groote Waerelddeel, en wat hebben de *Roomſche* Zendelingen in drie Eeuwen daar uitgevoerd voor het Evangelie, dat noemenswaardig is? Men moest eerst de Zendelingen verlicht en wél toegerust hebben met het eenvoudig Evangelie, zou men waare vruchten van derzelver arbeid te gemoet zien. De *Roomſche* Kerk hadt met zich zelve moeten beginnen, eer zy aan anderen dacht: zo lang men dat niet doet, zal men daarin niets vorderen.

V. Hadt men dan geene Geleerden in die Eeuw, die anderen konden voorlichten?

A. Men hadt er veelen onder de *Grieken*, by voorbeeld eenen BRYENNIUS, BESSARION, SIMEON van *Theſſalonica*, MACRES, PHRANZA, GEMISTHIUS PLETHO, GEORGIUS TRAPEZUNTIUS, CODINUS en anderen, die, uit *Conſtantinopole* gelukkig ontkomen, de Weetenſchappen in *Italie* deeden herleeven, (*bladz.* 289) en het getal der Geleerden by de *Latynen* was mede niet klein. Onder hen telde men NICOLAUS DE CLEMANGIS, AMBROSIUS CAMALDULENSIS, ALPHONSUS TOSTATUS, NICOLAUS DE CUSA, en vooral GERSON[4], die voor de Regten der *Franſche* Kerk zeer yverde tegen 's Pausſen dwingelandy, en veel ter hervorminge deedt; nevens JOHANNES WESSELUS, die in ons Vaderland (te *Gro-*

ningen) gebooren was, en om zyn groot vernuft het *Licht der Waereld* geheeten werdt, die veele Leerſtellingen voordroeg, welke LUTHER daarna duidelyker ontvouwde; en eindelyk HIERONYMUS SAVANAROLA, die om zyn hevig ſchryven tegen den Paus, in den jaare 1498, te *Florence* verbrand werdt: dan die allen waren ſlegts Geleerden, terwyl er tot de Hervorming van Monniken en tot het herſtel en de uitbreiding van het zuiver Evangelie andere Mannen vereischt werden. Meer Kennis moest daarom vooraf gaan.

V. En die daagde ook op?

A. Weinig zouden gebaat hebben de aanmoedigingen van ALPHONSUS den VI, Koning van *Napels*, van Paus NICOLAUS den V, of van het uitblinkend Geſlagt van DE MEDICIS; hadt niet de Voorzienigheid, omtrent den jaare 1440, LAURENS COSTER te *Haarlem* de Boekdrukkonst doen uitvinden. Het is niet te zeggen, wat de Waereld aan deeze overedele en nuttigſte aller Konsten, geduurende drie en eene halve Eeuw, verpligt is..... Hoe gelukkig is het voor ons, waarde Leerling! dat wy niet vóór, maar na derzelver uitvinding gebooren zyn! Anders zouden wy, nevens millioenen anderen, in den ſtikdonkeren nagt van Bygeloof en Onweetenheid gezeeten, en, al hadden wy *de diepte des Satans* niet gekend,

kend, in veele dwaalingen omgedoold hebben! Waarom worden dan geene overvloediger Dankzeggingen aan den Hemel gegeeven, die COSTER's denkend vernuft tot deeze uitvinding geleidde? . . . Zy blonk door EUROPA niet, of men floeg handen aan het werk, en binnen kort las men de gedrukte Werken der beroemdfte *Grieken* en *Latynen*, die dus lang in de Bibliotheeken der Monniken opgeflooten waren gebleeven. Toen ging er een helder licht op onder de Geleerden. Men werdt allerwege met yver bezield, de fmaak gezuiverd, de *Griekfche* en Oosterfche Geleerdheid voortgezet, en de Dichtkunde herfteld. *Italie* werdt het Land der Konsten en Weetenfchappen; dewyl het Geflagt der DE MEDICIS de geleerdfte *Grieken*, die de woede der *Turken* ontkomen waren, derwaards lokte, en groote mildaadigheid bewees. Dan, de liefde voor ARISTOTELES, door fommigen by den Voorlooper van JESUS CHRISTUS dwaaslyk vergeleeken, begon in den jaare 1439 merkelyk te bekoelen, na dat Hertog COSMO DE MEDICIS te *Florence* eene Hooge School voor de *Platonifche* Wysgeerte ftichtte, welke hy van GEMISTHIUS PLETHO hadt gehoord, en hem best beviel. Dit gaf eenen twist, wie zou bovendryven, PLATO of ARISTOTELES? De laatfte hieldt de overhand. Sommigen

gen, koozen egter den middelweg, als minst gevaarlyk, naamelyk, den leertrant der laatere PLATONISTEN, door AMMONIUS voorgedraagen. (*bladz.* 327, 328.) De *Realisten* en *Nominatisten* bleeven, naar gewoonte, harrewarren.

V. Hoe maakten het de Pausſen?

A. Het was zo geleegen met de Kerk, dat alles ten ondergang helde, zo de Voorzienigheid dien niet voorkwam. Men hieldt wel den zodanigen voor den besten *Christen*, die het meest op den Paus ſcholdt; maar niets werdt daardoor verbeterd. In de voorige Eeuw, zeide ik U, hadt men veelal twee of drie Pausſen, en dus zo veele partyen in de Kerk. Keizer SIGISMUNDUS, en de Koning van *Frankryk* wilden deeze ergerlyke breuk nu heelen op de Kerkvergadering te *Conſtans* in den jaare 1414. Daarop werdt Paus JOHANNES de XXIII veroordeeld wegens wanbedryven; GREGORIUS de XII deedt afſtand; BENEDICTUS de XIII, thans de derde Paus, werdt afgezet, en MARTINUS de V verkooren. Vóór dezelve moest JOHANNES HUSS, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Praag*, die gaarne de Hooge School onder het beſtuur van eenen anderen Paus gebragt zag, (het geen zulken verbitterde, welke voor GREGORIUS den XII, daar erkend, yverden) die eenige

nige oude regten daar herſteld hadt, ten voordeele der *Bohemers*, waarop veele onvergenoegde *Duitſche* Studenten naar de Hooge School van *Leipzig* trokken, 't geen hem, anders bemind, gehaat maakte; die tegen de gebreken aller Kerkelyken, en tegen der Pausſen overheerſching hadt uitgevaaren; en die daarenboven de Schriften van WICKLIFF hadt aangepreezen: deeze braave Man, zeg ik, moest vóór de Kerkvergadering verſchynen, welk hem, ſchoon hy vry geleide hadt, en in zaaken van gewigt de Leer niet verlaaten hadt, egter door het ſtooken zyner vyanden, op den zesden *July* des jaars 1415, onovertuigd, ten vuure doemde, welke vreeſelyke ſtraf hy zeer ſtandvastig en onder het vertoonen eener blaakende Godsvrugt onderging. HIERONYMUS VAN PRAAG, in de Kerkvergadering verſcheenen, om zynen lydenden Vriend HUSS te redden, werdt ook den dertigſten *May* 1416 deêrlyk verbrand. Dus waren zy beiden ſlagtoffers van de woede en onregtvaardigheid hunner onverzoenbaare Vyanden, de Geestelyken, die, lieten zy HUSS los, teregt vreesden hun gezag en voordeel door zyn rondborstig ſpreeken al verder te zullen verliezen. De Man moest deswege van kant. Men dacht hierdoor te winnen; maar

maar er werdt veel meer door verlooren; vermids de bedorven Geestelyken er meer door gehaat werden. — Toen besloot men ook WICKLIFFS Beenderen op te delven en te verbranden, (*bladz.* 453) en by het Avondmaal alleen het Brood toe te dienen. De voorgeslaagen Kerkhervorming werdt door de Cardinaalen, en de verkiezing van eenen nieuwen Paus door MARTINUS den V belet; des de Vergadering, die vierdehalf jaaren gezeeten hadt, scheiddé met voorneemen, om, na vyf jaaren, weer byéén te komen, en dan de Kerkhervorming, om welke zo sterk geroepen werdt, te onderneemen. Gy ziet hieruit, hoe slegt de Tyden gesteld waren, hoe weinig lust de Hoofden der Kerk tot de Hervorming hadden.

V. En hoe liep dat af?

A. Zeer zot, ter eeuwige schande der bedorven Geestelyken, die niet wilden verbeterd worden, het welk het Gemeen te heviger opruide. Dus nam de Tweespalt toe, en God wilde door die nieuwe wond de Kerk heelen, dat is, uit haar diep verval redden. — Er verliepen dan vyf jaaren; doch men bleef tot de Zamenkomst ongezind. Men werdt egter gedwongen, om er toe te komen. Paus EUGENIUS de IV riep er dan eene te zamen te *Basel* in

in den jaare 1431, welke besliste, dat de Kerkvergaderingen hooger dan de Paus waren; dat men voortaan aan hem geene *Annaten* zou betaalen; dat hy zyne belastingen zou verminderen; en elke nieuwe Paus eene Geloofsbelydenis by zyne verkiezing ondertekenen. Deeze Hervorming scheen gering; egter was zy groot, daar ze der Pausſen gezag geen kleinen doodſteek gaf. EUGENIUS de IV, daar over geweldig verſtoord, wilde, om deeze Hervorming te ſtuiten, de Vergadering verleggen, en beriep indedaad eene andere te *Ferrara*; maar men ging voort, en verklaarde hem hardnekkig. De Paus zweeg niet; maar ſprak in de beroepen Kerkvergadering te *Ferrara*, in den jaare 1438, den ban uit over de Kerkvergadering van *Baſel*, en bragt de Zamenkomst daarna over te *Florence*: dan die van *Baſel*, verbitterd om deezen hoogmoed, zetteden EUGENIUS den IV af. Deeze Paus ſloeg hen daarop met den ban: maar zy, deswege niet ontzet, benoemden AMADEUS, Hertog van *Savoye*, onder den naam van FELIX den V, tot Paus. Dus hadt men weer twee Pausſen en twee Kervergaderingen, te *Baſel* en te *Florence*, ſtaande de eene tegen de andere. De eene erkende den *Roomſchen* Paus voor het Hoofd der Kerk;

de

de andere niet. Dus wankelde zyn oud gezag, en alles zou te niet geloopen hebben, hadt FELIX de V geenen afſtand gedaan. Andere volgende Pausſen waren van verſchillenden aart. NICOLAUS de V bevorderde de Geleerdheid; maar ALEXANDER de VI is berugt door vier Zoonen, geteeld by eene Byzit en door andere grove ondeugden, ſtervende by mistasting door vergift, het welk hy en zyn Zoon BORGIA voor anderen bereid hadden. . . Oordeel uit deeze aanmerkelyke Gebeurtenisſen, hoe zeer de achting voor de Pausſen hierdoor moest daalen.

V. Hoe ging het met de Monniken?

A. De Kloosters waren in deeze Eeuw vervuld met luie, ongeletterde en wellustige Menſchen, waarom men meest naar derzelver Hervorming verlangde. De Monniken weerſtreefden allen, die dat ondernamen. De Bedelmonniken werden vooral beſchuldigd van verderflyke dwaalingen. Edeler was het Genootſchap, genaamd *de Broeders en Klerken des gemeenen levens*, geſticht door den geleerden en godvrugtigen GERARD DE GROOT, van *Deventer* afkomſtig, tot bevordering van Deugd en Godzaligheid, het welk ten dien tyde in de *Nederlanden* en elders bloeide. De Klerken ſchreeven Boeken, en onderweezen de Jeugd: de Ongeleerden hielden

zich

zich bezig met handwerken: de Zusters voedden jonge Dogters op, en leerden ze Handwerken. Van de Nonnen in het Klooster te *Rhynsburg*, omtrent het midden deezer Eeuw, werdt aangetekend tot haaren lof, dat ze *leezen en zingen* konden. Uit de *Deventersche* School kwam ERASMUS van *Rotterdam*, en andere onsterflyke Herstellers der Geleerdheid voort. De nydige Monniken overlaadden ze onverdiend met spot, en de Orde der *Jesuiten* deedt ze taanen. Ons Vaderland draagt egter geen' kleinen roem op die oude School, en vooral op ERASMUS.

V. Hoe stondt het toen met de Leer?

A. Sommigen, gelyk meer dan éénе soort van Dweepers, weeken van de zuivere Leer. De *Waldenzen* bleeven yverig by dezelve. Deeze en de Navolgers van WICKLIFF, die ze niet anders beschouwden als eene Opstapeling van niets beduidende Plegtigheden, als Redevoeringen zonder geest, en als een' schandelyken Koophandel in Aflaaten, treurden deswege, en tragtten den stroom des verderfs te stuiten. Maar de Monniken, die voorzagen het verlies, dat zy by de Hervorming zouden lyden, stelden zich met alle geweld daar tegen. De Navolgers van HUSS, die het Avondmaal onder twee Tekenen hielden, vlugtten in *Boheme* naar eenen Berg, en stichtten daar eene Stad, hebbende den *Boheemschen* Rid-

der, JOHANNES ZISKA, aan hun hoofd, die den dood van HUSS en HIERONYMUS wilde wreeken, en, niet een vry geweeten, God dienen op eene redelyker wyze, dan de Kerk van *Rome*. Dit was het begin van geweldige onlusten. Keizer SIGISMUNDUS greep daarop de wapenen aan, en liet de *Husſiten*, die in zyne handen vielen, ellendig om het leven brengen. De *Bohemers* ſmeeten toen het juk af, en deeden den Keizer den Oorlog aan. ZISKA bedreef zulke dappere daaden, dat zyn naam ſchrik aanjoeg. Na zynen dood volgde hem PROCOPIUS RAZA op, die deszelfs zaak moedig verdeedigde. Dan zyn Leger, dat door de aankomst veeler Vreemdelingen aanwies, werdt ongelukkiglyk in twee partyen verdeeld, naamelyk in *Calixtinen*, dat is, Kelksgezinden, vorderende deeze vier dingen: „ dat Gods Woord zuiver zou verklaard worden; dat Geestelyken geene Rykdommen zouden vergaderen, maar als Navolgers der Apostelen leeven; dat men het Avondmaal onder beide Tekenen zou houden, en de Kerkelyke Tugt beter oefenen." De andere party werdt *Thaboriten* geheeten, die eischten: „ dat men JESUS Godsdienst tot de oude eenvoudigheid moest brengen, het Kerkbeſtuur veranderen, 's Pausſen gezag vernietigen, en de geheele Godsdienstoefening hervormen."

De

De reeds genoemde Kerkvergadering van *Basel* poogde, in den jaare 1433, een einde deezer onlusten te maaken; doch vrugteloos. Men zondt des ENEAS SYLVIUS derwaards, die den *Calixtinen* het gebruik des Bekers toeſtondt; maar de *Thaboriten* niet kon overhaalen. Deeze begonnen toen den Godsdienst te hervormen, zagen van den oorlog af, en voegden zich naderhand by LUTHER.

V. Van zulke beginſelen mogt men zich wat goeds belooven!

A. Zekerlyk, en niet alleen in *Boheme*, maar ook elders, dewyl elk Volk van EUROPA nu den Bybel in zyne Moedertaal las. Dan, de Schoolen maakten een treurig vertoon; en hoewel de *Dominicaanen* en *Franciscaanen* meer in veragting vielen, deeden zy egter de *Schoolſche* Godgeleerdheid ſtaan. De *Myſtiken*, waar onder men Mannen van uitmuntende verdiensten, en van weinig dwaalingen, gelyk den braaven THOMAS A KEMPIS, telde, verſmaadden zulke Leeraars, die wartaal lief hadden..... Zie daar eene Schets van de Lotgevallen der *Christen* Kerk in de XV eerſte Eeuwen. Nu wil ik het hierby laaten berusten, en U eenigen tyd geeven, om myn Onderwys te overdenken. Vier groote en zeer aanmerkelyke Gebeurtenisſen hebt Gy, ditmaal, van my gehoord, naamelyk de beroemde doch treuri-

ge Historie der *Jooden* ſedert CHRISTUS tyden tot heden toe; den ondergang der vermaarde oude *Romeinen*; het deerlyk einde van het *Griekſche* of *Conſtantinopolitaanſche* Keizerryk, en de Kerkelyke Historie der *Christenen*, geduurende vyftien honderd jaaren, hier afgebrooken, om dat er eene ſtoffe van eenen anderen, doch aangenaamer inhoud volgen zal. Rust nu met my, en overweeg de verbaazende wegen der Godlyke Regeering in de lotgevallen der Volken: zy kunnen nimmer te veel beſchouwd worden. Alles ademde hooge Magt, diepe Wysheid, onbegrensde Goedheid, ſtipte Regtvaardigheid, en de keurigſte Orde, door den Koning der Natien op het groot Tooneel deezer Aarde vertoond. Verwonderlyke Volmaaktheden! ter leeringe, verbeteringe en troost, in de HISTORIE DER WAERELD zo duidelyk, zo treffende te leezen. Ditmaal hebben wy dan drie zeer verſchillende Volken bezien, *Jooden*, *Heidenen* en *Christenen*: allen hebben ons toegeroepen en roepen ons nog toe: *de Heere regeert!* En deeze leerryke Waarheid worde nimmer in onze harten verdonkerd, nimmer uitgewischt; maar tot gewigtige einden levendig bewaard.

EINDE DES DERDEN DEELS.

THE LIBRARY OF CONGRESS